

Rådhus og bystyre i Kolding

1500-2000

Birgitte Dedenroth-Schou
Jens Åge S. Petersen

Kolding Stadsarkiv 2001

Rådhus og bystyre i Kolding
© Birgitte Dedenroth-Schou, Jens Åge S. Petersen
og Kolding Stadsarkiv
Kolding 2001

Redaktion: Birgitte Dedenroth-Schou, Kolding Stadsarkiv
Sats og tryk: Jørn Thomsen Offset A/S
ISBN 87-88966-23-2

Udgivet med støtte fra KJEMS-FONDEN

*Forsidebilledet:
Kolding Rådhus.
Foto: Holmgård og Rudolph.*

*Bagsidebilledet:
Arkitekt Ernst Petersens tegning af Kolding Rådhus
efter ombygningen i 1924.*

INDHOLDSFORTEGNELSE

KAPITEL 1

DET ÆLDSTE BYSTYRE	11
Koldings opståen	11
Koldings segl	12
Byfreden og privilegiernes indhold	13
Borgere, råd og borgmestre	14
Foged og lensmand	15
De ældste borgmestre	16
Det første rådhus ca. 1509-1582	16

KAPITEL 2

BYSTYRET FRA MIDDELALDER TIL ENEVÆLDE	17
Rådets opgaver	17
Rekrutteringen af borgmestre og rådmænd	19
Borgernes del i bystyret	19
Skatteopkrævning og regnskab	20
Begrænsninger i byrådets magt	21
Byens størrelse og grænser	21
Et nyt rådhus i 1582	23
Koldings borgmestre fra Reformationen til 1660	25

KAPITEL 3

BYSTYRET UNDER ENEVÆLDEN	27
Mere central styring af købstæderne	27
Centraladministration og stiftamtmand	28
Magistrat, byfoged og byskriver	29
Et borgerråd oprettes 1726	29
Rådhuset renoveres i 1740	31
Rådhuset i begyndelsen af 1800-tallet	32
Borgmestrene i Kolding 1660-1848	33
Rudolf Faust 1672-1686	33
Baltzer Nielsen 1677-1689	33
Mads Madsen 1689-1691	34
Hans Pedersen 1691-1696 og 1707-1724	34
Niels Baltzersen Straarup 1696-1707	34
Jens Riis 1723-1759	35
Hans Junghans 1759-1783	36
Hans Jørgen Bang 1784-1795	38
Hans Diechmann 1795-1808	38
Konstitueret borgmester, prokurator Laurids Risom 1808-1809 ..	39
Christian Ditlev Westengaard 1809-1819	40
Konstitueret borgmester Jón Finsen 1819-20	40
Christen Estrup 1820-47	40
De eligerede borgeres virksomhed fra slutningen af 1700-tallet ..	41

KAPITEL 4	
BYSTYRETS OPGAVER UNDER ENEVÆLDEN	43
Rådstueretten og offentlige møder	43
Tildeling af borgerskab	43
Ejendomsadministration	44
Vej-, vand-, bygge- og brandvæsen	45
Skibsfart og havn	46
Regulering af handel og håndværk	47
Indkvarteringer	47
Borgervæbning	48
Fattigvæsen	49
Skolevæsen	49
Sundhedsvæsen	50
Skattevæsen	50
Konsumtionen	51
Købstadens administration	51
Revision	53
Kommissioner	53
KAPITEL 5	
BORGERREPRÆSENTATIONEN 1837-1868	55
Købstadanordningen 1837	55
Borgerrepræsentanterne i Kolding	55
Johannes Nielsens rådhus 1839	57
Forholdet mellem borgerrepræsentation og magistrat	58
Ændring af valgreglerne til borgerrepræsentationen i 1860	59
Borgmester Theodor Martin Sophus Quistgaard 1847-1858	60
Borgmester Martin Anton Monrad 1858-1877	62
Offentlighed i kommunalbestyrelsens forhandlinger	62
Den preussisk/østrigske besættelse 1864	63
Den kommunale administration i midten af 1800-tallet.	65
KAPITEL 6	
KØBSTADKOMMUNALLOVEN 1869	67
Købstadkommunalloven 1869	67
Vedtægt, borgmester og byråd	67
Valgregler	69
Udvalg og kommissioner	69
En beskeden administration	71
Kæmneren	71
KAPITEL 7	
BYRÅDSPOLITIK 1870-1917.	
PARTISYSTEMET INDFØRES	73
En by i fremdrift	73
Chresten Bergs Kolding	75
Byrådsvalgene i 1873 og 1876	76
Fremtrædende byrådsmedlemmer i 1870erne	77
L. A. Winstrup bygger nyt rådhus 1873-75	79
Borgmester Caspar Schiørring 1877-1909	81
Byrådet udvides 1879	81
Venstres stående Udvalg	82
Højre organiserer sig 1882	83

Byrådsvalgene i 1882 og 1885	85
Kolding i centrum for landspolitikken 1885-86	85
Byrådsvalgene 1888 og 1891	85
Nye styrelsesvedtægt 1893	86
Socialdemokratisk Forbund 1886	87
Byrådsvalgene 1894 og 1897. Oppositionen i oppositionen	87
En ny Højreforening 1896	89
Venstresjere og -nederlag. Byrådsvalgene i 1900, 1903 og 1906 ..	90
Almindelig valgret til kommunalvalg - også for kvinder	91
Byrådsvalget i 1909	92
Borgmester Viggo Baller 1909-1914	93
Byrådsvalget 1913 – byrådet udvides igen	93
Folkevalgt borgmester. Borgmester Edvard Lau 1914-16	94
1. verdenskrig. Dyrtid, bolignød og arbejdsløshed	95
Byrådsvalget i 1917	96
Borgmester Oluf Bech 1916-23	97

KAPITEL 8

ADMINISTRATION OG FORVALTNING 1869-1917	99
Borgmesterkontoret	99
Kæmnerkontoret	101
Kæmnerne Lave Ernst Petersen og Morten Nielsen 1879-1901 ..	102
Flere tjenestemænd	105
Kæmner I. O. Brandorff 1901-1920	106
Nye tider – kvinder i den kommunale administration	109
Arbejdsforholdene på Rådhuset	110
Pladmangel på Rådhuset. Administrationsbygningen	110
Fra kongevalgt til folkevalgt borgmester	112
Krig og dyrtid	113

KAPITEL 9

DEN POLITISKE UDVIKLING 1917-1945	115
Borgmesterloven	115
Byrådsvalg i krisens tegn 1921	115
Hans Soll første socialdemokratiske borgmester 1923-25	116
Rådhusombygningen 1922-25	117
Igen borgerligt flertal – borgmester Th. Fischer-Nielsen 1925-30	119
Sparetider og indlemmelsesforhandlinger	119
Byrådsvalget i 1930	121
Borgmester Valdemar Juhl 1930-37	122
Købstadskommunallov og socialreform 1933	123
Rødt flertal giver Knud Hansen borgmesterposten i 1937	124
Store anlægsarbejder igangsættes	125
Byrådsvalget 1943	125

KAPITEL 10.

VÆKST I DE ADMINISTRATIVE OPGAVER 1917-1945 ...	127
Byrådssekretær Niels Jacobsen	127
Flere ledende embedsmænd 1917-19	128
Kæmner P. Zoffmann 1920	128
Kolding Kommunes Folkeregister 1924	130
Det ombyggede rådhus	130
Forenklingsudvalget	131
Byrådssekretærens arbejdsområder i 1920erne og 1930erne	133

Kæmnerkontoret i 1920'erne og 1930'erne	133
Rådhus tjeneren	135
Indlemmelserne i 1929	135
Administrationen i 1930'erne	136
Chefer og udvalg omkring 1940	138
Besættelsen	138
Rationer og vareknaphed	140
Kommunalt vagtværn	141

KAPITEL 11

DEN POLITISKE UDVIKLING 1945-62	143
---------------------------------------	-----

Valget i 1946. Søren M. Jensen borgmester	143
Valget i 1950. Peter Beirholm borgmester	144
Valget i 1954. Borgmester på lodtrækning	145
Peter Beirholms sidste borgmesterperiode 1958-62	148
1950'erne – begyndelsen til velfærdssamfundet	148

KAPITEL 12

ADMINISTRATIONEN 1945-1962	151
----------------------------------	-----

Kæmner P. Zoffmann afløses af Arne Henriksen 1946	151
Byrådssekretær Niels Jacobsen afløses af Harry Rasmussen 1948 ..	151
Nye chefer og rationaliseringsinitiativer	152
Indførelse af hulkortteknologi	154
Pladsproblemer på Rådhuset	155
Borgmester og embedsmænd i 1950'erne	156

KAPITEL 13

BYRÅDSPOLITIK OG KOMMUNESAMMENLÆGNING ..	159
--	-----

Vækst og velstand	159
Byrådsvalget 1962. Peter Ravn bliver ny borgmester	159
Lån, Slotssøvej og rådhusplaner	160
Ny styrelsesvedtægt 1966	162
Byrådsvalget i 1966	163
Byudviklingsudvalg og kommunesammenlægning	164
Overbyrådet i funktion 1969-70	166
Storkommunens første byrådsvalg 1970	169

KAPITEL 14

ADMINISTRATIONENS UDFORDRINGER 1960-70	171
--	-----

Borgmester og tjenestegrenchefer	171
Kæmnerkontoret og Byrådssekretariatet	172
Samarbejdsudvalg	174
Den store udflytning fra Rådhuset	174
Kommunesammenlægning og den storkommunale administration	176

KAPITEL 15

DEN POLITISKE UDVIKLING 1970-1985	179
---	-----

Byrådsvalget 1974	180
Bycentret og Rådhuset, som Kolding aldrig fik	182
Borgmesterskifte i 1977	184
Byrådsvalget 1978	185

Idrætsområdet opprioriteres	187
Årets by 1981	188
Byrådsvalget i 1981	190
Kommuneplanlægningen i 1980'erne	192
KAPITEL 16	
STORKOMMUNAL FORVALTNING 1970-82	195
Fra perspektivplanlægning til budgetseminarer	197
Budget- og regnskabsreformen 1977	199
Ny borgmester og ny økonomidirektør	201
Nye opgaver og organisationsændringer	201
Ændringer på løn- og personaleområdet	203
Fra hullestue til edb-kontor	204
Administrationsbygningen i Bredgade	204
KAPITEL 17	
DEN POLITISKE UDVIKLING 1985-2000	207
Borgmester Per Bødker Andersen	207
Byrådsvalget 1985	207
Fart over feltet. Kolding Kommune i slutningen af 1980'erne ...	209
Byrådsvalget 1989	210
1990'ernes temaer	211
Byrådspolitik i 1990'erne	214
Byrådsvalget 1997	215
KAPITEL 18	
CENTRALFORVALTNINGEN 1982-2000	217
Ny kommunaldirektør 1982. Centralforvaltningen etableres ...	217
Opgaveudveksling mellem centralforvaltningen og fagforvaltningerne	219
Central styring med decentral ledelse	221
Stabsmanualer og funktionschefer	222
Overordnet Ledelsesgrundlag	224
Den nye Centralforvaltning 1990	225
Organisation, initiativer og tendenser i 1990'erne	226
Modernisering af Rådhuset 1998-2000	230
ÆRESBORGER I KOLDING	231
Købmand, fhv. kæmner I. O. Brandorff	231
KILDER OG LITTERATUR	233
VALGOVERSIGT 1870-1997	237

KOLDINGS OPSTÅEN

Kolding opstod som handelssted og by i den tidlige middelalder. Det var kongen, der gjorde handelsstedet til en by ved at tage den under sin beskyttelse og tildele den særlige rettigheder, byprivilegier. Til gengæld for disse privilegier skulle byen betale en byskat til kongen.

Som handelsby lå byen strategisk rigtigt ved vadestedet over åen.

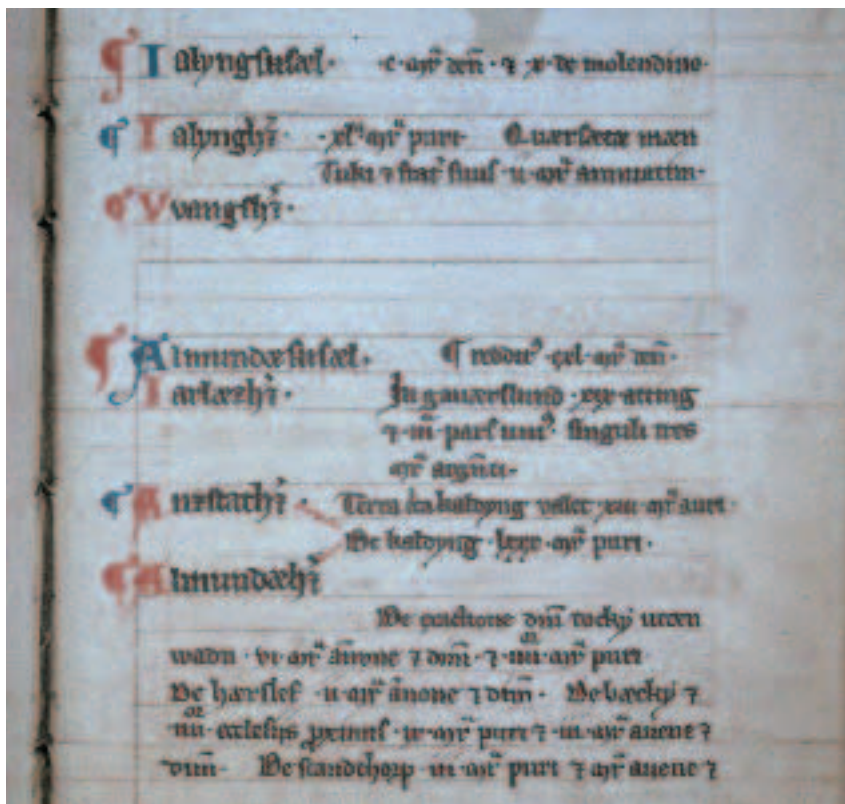
Stavemåden på byens navn er i Kong Valdemars Jordebog fra 1231 – første gang byen nævnes – *Kaldyng*, men i begyndelsen af 1300-tallet vinder stavemåden *Kolding/Colding* frem. Der har været fremført mange forskellige forklaringer på ordets betydning, men stednavneforskerne mener i dag, at Kolding betyder “den kolde å”.

Vi ved ikke, hvornår Kolding fik sine første byprivilegier. I Kong Valdemars Jordebog står, at jorden omkring Kolding er 13 mark guld værd, og at der af Kolding betales 80 mark rent sølv, men heraf at slutte noget om byens størrelse og velstand er for usikkert. Byen må dog have eksisteret i nogen tid før, og de byarkæologiske undersøgelser sandsynliggør også, at den første bebyggelse formentlig er Østergade-Vestergade-kvarteret fra slutningen af 1100-tallet. Senest er koggen i Kolding fjord dateret til 1190.

Det først kendte byprivilegium er dateret den 28. januar 1321 og udstedt i Kolding af kong Christoffer II. I pergamentsbrevet, der er skrevet på latin, bekræfter kongen de privilegier, der er givet Kolding af hans forgængere.

Først kendte aftryk af Kolding segl, slutningen af 1200-tallet.

Kong Valdemars Jordebog, 1231, hvor der under Almind Syssel, Andst Herred og Almind Herred på latin står, at jorden omkring Kaldyng (Kolding) er 13 mark guld værd, og at der fra Kolding kommer 80 mark rent sølv. Original i Rigsarkivet.

KOLDINGS SEGL

Den ældste gengivelse af Kolding bys segl stammer fra et brev fra slutningen af det 13. århundrede i Archiv der Hansestadt Lübeck. Seglet er af ufarvet voks og på indskriften står SIGILLUM SANCTI KANVTI DE KALDING. Seglet må altså oprindeligt have tilhørt Sct. Knudsgildet. Brevet er den ældst bevarede skrivelse sendt fra Kolding og er desuden Koldings ældst kendte byrådsbeslutning. I brevet anmodes om, at ejendele tilhørende koldingsensere, der er dræbt i Lübeck, må blive udleveret til Kolding. Brevet er udstedt af "fogeden, rådmændene og de øvrige bedreborgere i Kolding". Foto: Herbert Jäger, Lübeck. Ovenfor en registreringstegning af seglet i arkivet i Lübeck.

Det ældst kendte brev fra byrådet i Kolding er ikke dateret, men stammer fra slutningen af 1200-tallet. Det befinder sig i arkivet i Lübeck og er en henvendelse fra "foged og rådmænd og de øvrige gode borgere i Kolding" til rådet i Lübeck. Det bærer også den ældst kendte gengivelse af Koldings segl, der forestiller en ørn, der sidder på en klippe omgivet af vand. Til højre for klippen står en blomst.

Poul Bredo Grandjean beskriver i sit værk "Danske Købstæders Segl indtil 1660" seglbilledet på følgende måde: "En på en af bølger fremragende sten siddende, venstrevendt flyvefærdig ørn og en til venstre herfor opvoksende blomst". Liljen var symbolet på den hellige Knuds gilde, og det er derfor sandsynligt, at blomsten på seglet skal forestille en lilje. Selv om det er byens segl, står der nemlig på seglets omskrift SIGILLUM S'KANUTI DE KALDING dvs. den hellige Knuds segl. Seglet må altså oprindeligt har tilhørt Sct. Knudsgildet, et købmandsgilde, men sidenhen være blevet hele byens segl. Det gør det også sandsynligt, at de første rådmænd var købmænd.

Fra 1325 optræder et nyt segl for Sct. Knudsgildet. Det forestiller den hellige Knud siddende på en trone med krone på hovedet og med scepter og rigsæble. Omskriften lyder "St. Knuds Gildets Segl i Kolding." Fra dette tidspunkt må man regne med, at gildernes oprindelige segl med ørnen og liljen nu alene er byens officielle segl.

Byens segl med omskriften S'CIWITATIS IN KAALDYNG, d.v.s. segl for byen Kolding, ses første gang på et brev fra 4. august 1421. Det hænger under et vidneudsagn afgivet for Viborg Landsting om, at Sønderjylland hører til Danmark. Stampen til denne udgave af seglet, der er forarbejdet i malm, er overført fra Kolding Rådhus til Museet på Koldinghus. Det er denne udgave af seglet, der i dag bruges på Kolding Kommunes brevpapir.

BYFREDEN OG PRIVILEGIERNES INDHOLD

Området inden for bygrænsen kaldtes byfreden. På Erik Menveds tid strakte Koldings by sig fra Slotssøen og Koldinghus (fra midten af 1200-tallet) i nord til Kolding Å i syd, fra spedalskhedshospitalet Sct. Jørgens gården ved nuværende Sct. Jørgens Gade i vest til Gråbrødre-klostret (fra 1288) ved nuværende Klostergade i øst. Byen var befæstet med voldgrave i hvert fald fra 1313, hvor det anføres i Ribeårbogen, at bønderne efter et oprør mod Erik Menved blev tvunget til at befæste Kolding. Sct. Nicolai Kirke (indtil 1925 kaldet Kolding Kirke) blev bygget i slutningen af 1200-tallet.

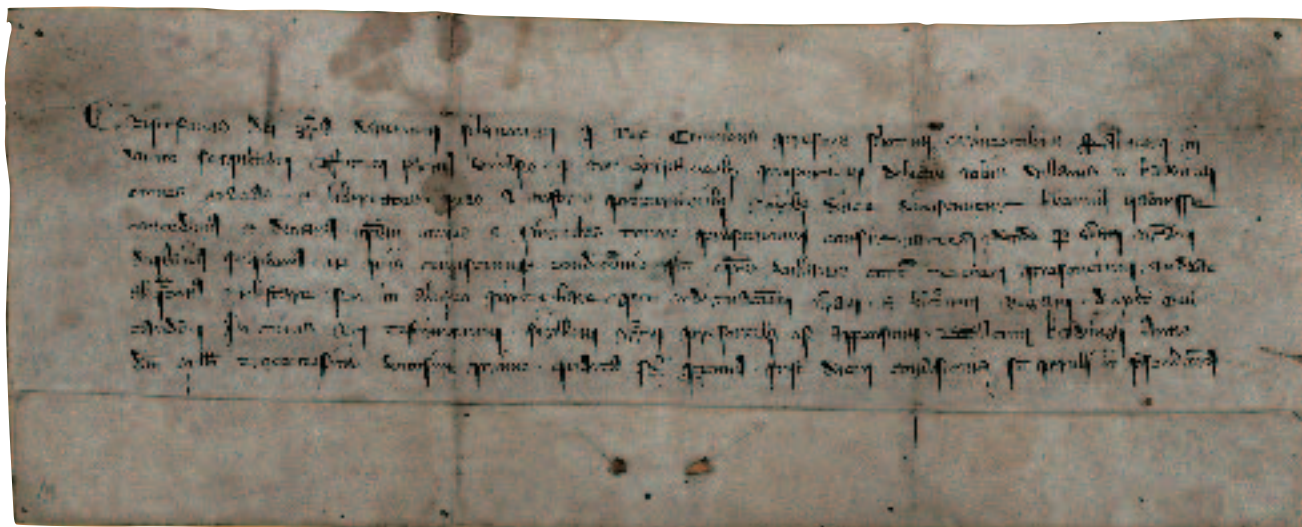
Indholdet af byens privilegier er først omtalt i Kong Valdemar III's privilegiebrev fra 1327, hvor der står, at alle, der ejer grunde eller boliger i byen, skal være med til at betale afgift til kongen. Til gengæld skal borgerne i Kolding være fri for told undtagen på Skanørmarkedet (det store sildemarked i Skåne). Det pointeres, at byen er en særlig retskreds. Enhver, der anlægger sag, skal føre sagen på byens ting. Endnu i 1452 nævnes i Christian I's privilegiebrev "byværn og grave". 1444 købte byen Brændkjær mark.

Bestemmelserne om byens særstilling som købstad uddybes nærmere i de følgende privilegiebreve. Den består især af fire ting:

Byfreden, der betød, at byen inden for bygrænsen havde sin egen ret, Bytinget, og med tiden endnu en ret, Rådstueretten. Alle retssager mod Koldingborgere skulle afgøres ved disse domstole. Grunden til, at byerne fik deres egen retsmyndighed, var sandsynligvis, at de mange fremmede købmænd og handlende, der kom til byen, ikke kunne vente i længere tid på en retslig afgørelse af tvistigheder.

Vidneudsagn afgivet for Viborg Landsting, at Sønderjylland er dansk, 4. august 1421. På seglomskriften står S'CIWITATIS IN KAALDYNG, dvs. segl for byen Kolding. Den her viste udgave af seglet benyttedes fra 1421 til 1526. Original i Rigsarkivet. Detalje af Koldings segl se nedenfor.

Det ældste bevarede privilegiebrev for Kolding by udstedt af kong Christoffer II den 28. januar 1321. Brevet er på latin og bekræfter de friheder, som er givet Kolding af hans forgængere. Original på pergament i Rigsarkivet.

Torveretten var kongens garanti for, at byen havde monopol på handel. Krænkelser af torvefreden medførte store bøder. Kolding havde privilegie på en ugentlig torvedag og desuden ret til at holde store markeder. Bl.a. gav Christoffer af Bayern i 1447 borgerne i Kolding ret til at holde marked på Sct. Olufs dag (29. juli). I 1450 bestemte Christian I, at kun koldingborgere måtte købe og sælge købmandsvarer i Koldinghus Len, men ikke alle rettede sig efter disse bestemmelser, og i 1475 måtte han forsvare koldingens rettigheder mod udenlandske mænd, der lå i Kolding Fjord og købslog med bønder og den menige almue på begge lande (både nord og syd for fjorden). Der var i privilegierne et generelt forbud mod landprang (handel uden for byerne) og forprang (vareopkøb forud for byernes markeder).

Borgerne i byen havde *eneret på at udøve håndværk*.

Borgerne havde *toldfrihed*. Som ovenfor omtalt blev koldingborgerne fritaget for told i hele kongens rige undtagen på Skanørmarkedet.

Som betaling for de kongelige privilegier skulle borgerne, "vore elskelige bymænd", i Kolding betale en afgift for deres jord til kongen. De skulle også fra 1350erne stille mandskab til flåden. Fra 1509, 1519 og 1521 findes i Koldings Bys Bog fortegnelser over byens harnisk. Borgmesteren var udstyret med "et bryst med ryg" (et panser), en pikkelhue (stormhue), en armskinne til højre arm, en krave, en hellebard og en kårde. Senere blev byens pligt til at deltage i forsvaret erstattet af skatter, der kunne betale bådsfolk og andre krigsfolk.

BORGERE, RÅD OG BORGESTRE

For at få del i byens privilegier skulle man være *borger*. Ville man som fremmed nedsætte sig i byen, skulle man først godkendes af borgerne i byen og betale borgerskabspenge. Som håndværker skulle man først optages i det pågældende lav i byen. De etablerede var ikke meget for nye konkurrenter, men en svend kunne skyde genvej til borgerskabet ved at gifte sig med enken efter en mester.

I løbet af 1200-tallet udvikledes et *råd*, hvis medlemmer, rådmændene, tog sig af byens styre. Rådet opstod af et lokalt behov, ikke fordi kongen eller en anden byherre forlangte, at det skulle være der. Byråd kendes også fra tysk købstadsret, og det ældst kendte danske byråd nævnes i Ribe i 1252. Sandsynligvis opstod rådene især, fordi der var behov for uvildige vidner, der kunne godtgøre, om en handel var gyldig og bindende. Med udgangspunkt i dette udviklede rådet sig til byens administrative og dømmende forsamling. Fra begyndelsen valg-

tes rådmændene direkte af byens borgere, men i 1300-tallet blev det mere almindeligt, at byrådene supplerede sig selv.

Rådet var et kollegialt organ, men det havde behov for en ordstyrer. I første halvdel af 1300-tallet blev det praksis at udpege to af rådets medlemmer til borgmestre, "proconsules", og sammen med rådmændene, 6-8 i alt, udgjorde de byens øvrighed. Hvornår det er sket i Kolding, vides ikke med sikkerhed. Den officielle betegnelse for bystyret var herefter *borgmestre og råd*. Da der blev behov for at få klare regler for bystyrets virksomhed, udfærdigedes stadsretter, der blev godkendt af borgerne og sendt til kongen til stadfæstelse. En stadsret for Kolding kendes dog ikke.

Fælles for borgmestre og rådmænd var, at de kom fra byens overklasse, købmændene. Ofte var de i familie med hinanden. Rådet var som nævnt udsprunget af købmandsgildet. Rådet havde bl.a. til opgave at føre tilsyn med håndværkslavene. Fra Erik af Pommerns købstadsanordning i 1422 til Christian IVs købstadslov i 1619 var det endog bestemt, at håndværkere ikke måtte være medlemmer af rådet. Byens regnskab førtes af en eller to kæmnere, der oprindeligt var rådmænd.

Indtil reformationen havde byrådet en næsten ubegrænset ledelse af byens fælles forhold, og kongen støttede dette. I 1526 påbød Frederik I borgerne i Kolding at være "borgmestre og råd hørige og lydige, såfremt vi ikke skal eder straffe". Kongen havde brug for bystyret til at sørge for inddrivelse af skatterne. Til gengæld fik borgmestre og råd ved privilegie af 1447 embedsjord og i 1450 ret til "sagefald og brøde", der faldt inden for kongens "byfred", bl.a. halvdelen af alle bøder ved slagsmål.

Kong Valdemar III's privilegiebrev for Kolding 22. juli 1327. Original i Rigsarkivet. Endnu så sent som i 1870'erne opbevaredes disse pergamentsbreve på Kolding Rådhus. Brevet er på latin, og der står bl.a. at alle, der har eller køber grunde eller boliger i byen, skal deltage i betaling af afgifter.

Kolding Bys Bog indeholder oplysninger om regnskabsafregninger og byens jorder, referater af retssager m.v. fra perioden 1490-1635. Indførelserne i bogen er i den form, den er bevaret, ikke ført kronologisk. Dette uddrag er fra 1561. Bogen fandtes af I. O. Brandorff kort efter århundredskiftet i Kolding Rådhus Arkiv. Den blev derefter afleveret til Landsarkivet i Viborg.

FOGED OG LENSMAND

Fogeden var kongens repræsentant i byen, han udøvede kongens højhedsrettigheder i byen og førte forsædet i tinget, hvor han sørgede for, at retten blev håndhævet sammen med sandemænd og nævninge. "Byfreden" var som nævnt den særlige retskreds, der var udskilt fra det omkringliggende herred. En borger kunne kun stævnes for bytinget, og først når sagen var behandlet der, kunne den føres videre på Landstinget i Viborg.

Fogedens stilling svækkedes efterhånden til kun at være leder af bytinget. Fra omkring 1400 kaldes han byfoged. Det overordnede tilsyn med byen og den direkte forbindelse til centralmagten gik over til lensmanden på Koldinghus. Magistraten i Kolding fik fra 1471 lov til sammen med lensmanden på Koldinghus at udpege byfogeden.

DE ÆLDSTE BORGMESTRE

Vi ved ikke meget om de ældste borgmestre i Kolding. Den ældst kendte er Povl Jeipsøn, der nævnes i 1452 og frem til reformationen kendes kun Anders Hansen, nævnt 1481 og 1484, Iver Sørensen og Stephan Petersen nævnt 1504, Iver Ebbesen, nævnt 1509, Just Ebbesen nævnt 1511, Hans Jacobsen nævnt 1511-14 og Peder Skodborg nævnt 1524 og 1526.

DET FØRSTE RÅDHUS, CA. 1509-1582

I begyndelsen foregik rådets forhandlinger formentlig i fri luft ligesom bytinget. De kan også være foregået i en sal tilhørende købmandsgildet, Sct. Knudsgildet. Det nævnes senere, at rådstueretten blev holdt i rådmandens eller borgmesterens stue.

Formentlig omkring 1500 har man i byen besluttet sig for at bygge et egentligt rådhus. Endnu i 1501 omtales et møde i "borgmesterens stue". Det første rådhus menes at have ligget på omtrent det samme sted som det nuværende. Den første omtale af rådhuset er et privilegiebrev fra november 1509, hvori der står, at ejendomme i byen kun kan arves af koldingborgere. Hvis arvingerne bor udenbys, tilfalder jorden byen, og borgmester og råd kan så sælge jorden til andre. "Fremdeles tilstod alle menige almue på Kolding Rådhus, at så er og været haver til denne tid, som foreskrevet står".

Den næste omtale af rådhuset er fra 1545, hvor det nævnes, at dåbsfesten for Christian III's søn Hans blev holdt på Kolding Rådhus.

Kolding var som de øvrige ca. 65 købstæder i Danmark et lokalcenter for handel og håndværk og administrativt centrum for oplandet. De nærmeste købstæder lå ca. 25 km væk – Vejle mod nord og Haderslev i Hertugdømmet Slesvig mod syd. Købstadkøbmændene handlede især med landbrugsvarer, bl.a. købstædernes egen landbrugsproduktion, og ud over de traditionelle håndværk var fremstilling og salg af brændevin og øl en væsentlig indtægtskilde for byens handlende. Fra 1400-tallet fik købstæderne og handelen stadig voksende betydning.

RÅDETS OPGAVER

I 1500- og første halvdel af 1600-tallet havde borgmestre og råd en næsten ubegrænset magt. Borgmestre og råd kaldtes i forening *magistraten*.

Borgmestre og råd havde som deres væsentligste opgaver at styre byens fællesanliggender og at repræsentere byen udadtil, at forsvare borgerne i byen, at sikre fornyelse af privilegierne, at sørge for, at byskatten til kongen og de skatter, som byen udskrev til egne formål, blev opkrævet, at kongens forordninger blev overholdt, og at byen stillede med mandskab og materiel, når det krævedes. Opgavernes omfang fremgår af købstadsregnskaberne.

Byens indtægter var:

Skatter opkrævet af byens borgere. Af Rentemesterens regnskab 1546 fremgår det, at Koldings byskat var 100 mark dansk årligt – det samme som Varde og Nykøbing Mors, mens Viborg og Randers hver betalte 200 mark og Vejle 80 mark. Den årlige told, der opkrævedes i Kolding, var langt større, 760 daler.

Leje af byens jord og lejligheder og indfæstningspenge for fæstere af byens jord.

Penge for erhvervelse af borgerskab.

Stadepenge for stadepladser på markedsdagene.

Afgifter betalt af fremmede købmænd.

Bøder.

Stormklokkepenge (ringning ved begravelser).

Byens udgifter var:

Statsskatter, den årlige byskat, ekstraskatter til kongen i krigstid.

Udgifter til byens administration, lønninger, betaling af rejser til København eller Viborg (landsretten), forplejning af fanger.

Udgifter til "stadens bygning" – renovering/nybyggeri af byens huse, broer, grave og volde.

Udgifter til udrustning af krigsskibe, herunder mandskab og dets forplejning.

En anden væsentlig opgave for magistraten var at dømme i *rådstueret-*

Vindfløjen fra Kolding Rådhus fra 1582, nu anbragt på Borchs Hus, Akseltorv 2. Foto: Holmgård og Rudolph.

Braun og Hogenberg: Theatrum urbium bd.5: Kolding. Koldingprospektet er formentlig lavet efter et kobberstik i statholder Henrik Rantzaus samling. Han var statholder i den kongelige del af Slesvig-Holsten. Prospektet er dateret til 1587.

ten. Denne ret opstod ved siden af bytinget, formentlig i begyndelsen af 1500-tallet som en særlig retsinstant, hvor rådet var dommere sammen med byfogeden. Forskellen mellem bytinget og rådstueretten var, at bytinget dømte i kriminalsager, rådstueretten i civile sager og i sager, der gjaldt "ære, liv og gods". Det kunne være en ømtålelig opgave for borgmestre og rådmænd at dømme i rådstueretten. I 1549 klagede byfogeden i Kolding til kongen over, at han, når der skulle dømmes i store og besværlige sager, hvor det gjaldt den anklagedes liv eller ære, altid måtte dømme alene. For selv at blive fri udpegede rådet nemlig "de armeste og uforstandigste borgere i byen" til at gøre arbejdet i stedet for dem selv. Kongens svar var at beordre rådet til at passe deres pligter, og hvis de undtagelsesvis ikke selv kunne dømme i en sag, da at udpege en af de "fornemste og forstandigste borgere" i deres sted. Det hjalp dog tilsyneladende ikke, tilsvarende irettesættelser blev gentaget bl. a. i 1587 og 1591.

Fra 1551 var det påbudt at føre bytings- og rådstueprotokoller. De er i Kolding bevaret fra henholdsvis 1645 og 1630.

I 1599 fik Kolding den første brandforordning i Danmark udstedt af lensmanden, Caspar Marckdaner. Så snart stormklokken lød som advarsel om brand, skulle borgmestrene og rådmændene straks springe til og lede slukningsarbejdet. Hvis de ikke kom, blev de straffet. Det var også dem, der skulle sørge for, at brandslukningsudstyret var til stede. Alt brandmateriel – læderspande, kobbersprøjter, økser, stormstiger m.v. – stod på Rådhuset.

I 1635 ansatte rådet en bymusikant, Ambrosius Leppelmand. Han og hans musikere fik af Christian IV eneret på musikken til bryllupper og gæstebud i hele Koldinghus Len. Til gengæld skulle han "lade sig

finde billig og tjenstvillig mod enhver, som behøver hans Tjeneste, saa at der ikke med Billighed kan klages derpaa”.

REKRUTTERINGEN AF BORGMESTRE OG RÅDMÆND

Det var byens overklasse, købmændene, der blev rådmænd og borgmestre. Rådet var selvsupplerende og udnævnelsen for livstid. Selv om stillingerne var ulønnede på nær nogle mindre begunstigelser, der omtales nedenfor, var de eftertragtede pga. den magt og anseelse, der fulgte med. Slægtsskab med de siddende rådmænd var næsten en betingelse for at blive valgt. Rådmand Henrik Splett var far til den senere borgmester Lyder Henriksen Splett (død 1660), og den meget velstående købmandsfamilie Bøgvad leverede hele fire borgmestre og adskillige rådmænd i 1500- og 1600-tallet. Da rådmand Peder Udsen døde under svenskekrigen 1657-60, giftede enken sig med en købmand fra Nyborg. Den nye mand blev optaget i købmandsstanden via sit giftermål og blev senere også rådmand.

Rådet fik i 1447 som belønning for deres arbejde bevilget embedsjord. I 1450 fik de ret til halvdelen af bøderne inden for byens grænser. Senere fik de også halvdelen af borgerskabspengene, halvdelen af fæsteafgiften til byens jorder og fritagelse for accise og indkvartering. Rådet nød ikke skattefrihed, men en klage til kongen i 1551 over at borgmestrene ikke var sat i skat, resulterede i en alvorlig påtale fra regeringen.

I 1572 fik borgmester Søren Kjær tilladelse af Frederik II til at holde en vinkælder. Sammen med tilladelsen var der så pligt til “altid at holde kælderen velforsynet med god vin, så kongens folk under kongens ophold på Koldinghus og andre, der gæstede byen, kunne få vin til købs til en rimelig pris”. Tilladelsen var samtidig et privilegium, for det blev forbudt “alle andre at udtappe vin i kander, stobe eller potter uden huset”. Omkring 1600 var det en rådmand, Jens Poulsen, og senere hans enke, der stod for vinkælderen.

Rådet fik også “skødeøl”, en tønne øl for hvert skøde og gratis bukseklæde – borgmestrene fik 3 alen årligt, rådmændene kun 2 alen. Rådsmedlemmerne mente selv, de fik for lidt for deres ydelser, og kongen lod sig undertiden forbarme over dem, når de klagede. Så fik de lov til f.eks. at udføre en snes stude toldfrit, eller de fik kongens trediedel af et eller flere sognes korntiende. I 1635 fik borgmester Gregers Ottesen for lang og tro tjeneste ret til for livstid at “nyde, bruge og beholde” en ørredgård, beliggende ved siden af slottets ørredgård.

Kongen kunne også hjælpe eller belønne en borgmester eller rådmand ved at give ham et kongeligt embede. Tolderembedet i Kolding var særlig interessant, da Kolding var det ene af kun to lovlige udførselssteder af stude fra Kongeriget til Hertugdømmerne, og det var meget store beløb, der indkom herfra. Der findes et utal af breve fra skiftende konger til tolderne i Kolding, om at de straks skal sørge for at øksnetolden indbetales, og derefter tage til København og aflevere den.

BORGERNES DEL I BYSTYRET

Allerede i slutningen af middelalderen kan der i de danske byer ses en modstand hos befolkningen mod rådets stærke magt. Det gjaldt især ved skatteligningen og rådets kontrol med byens pengevæsen.

Byens borgere var dog ikke helt uden indflydelse på byens styre. Ved vigtigere beslutninger sikrede rådet sig borgernes tilslutning enten på tinget eller ved borgermøder på rådstuen. Der nævnes i Koldings Bys Bog kort efter 1500 eksempel på, at den “menige almue” var til stede på

Borgmester Søren Andersen Bøgvad og hans hustru Elsa Jensdatter skænkede i 1636 den kunstfærdige træhimmel over døbefonten i Sct. Nicolai Kirke. Den er udført af billedskæreren Peder Jensen Kolding. Foto: Anna-Grethe Hedegaard Andersen.

Lensmanden på Koldinghus havde på kongens vegne tilsyn med bystyret. Caspar Markdanner var lensmand 1585-1617. Relief i Rønninge Kirke.

Rådhuset ved borgmestervalg. I slutningen af 1500-tallet nævnes som repræsentanter for borgerne "de 24 mænd". De blev valgt af rådet og ikke af borgerne. De ses at have medvirket som tingsvidner på kongehyldningsbreve og ved den årlige skatteligning, men hvor meget indflydelse, de har haft, vides ikke.

Indtil 1619 stod rådet selv for skatteligningen, men fra slutningen af 1500-tallet var der på rådstuen samlet en del borgere, når der blev "lignet og lagt". De nævnes omhyggeligt i Bysbogen. Antallet på de fremmødte var altid omkring de 24, og byfogedens navn står altid først på listen. Efter afslutningen af regnskabet blev der drukket et par tøn-der rostockerøl.

Fra 1619 påbød den nye købstadlov, at seks mænd, såkaldte takserborgere, valgt af borgerne, skulle være til stede ved ligningen sammen med foregående års kæmner.

SKATTEOPKRÆVNING OG REGNSKAB

Skatten til kongen, som oprindeligt var krævet af byfogeden, afløstes efterhånden af en fast årlig byskat. Borgerne var sat for en vis takst i skilling eller mark, og skatterne fordeltes derefter. Under særlige forhold blev udskrevet særskatter som tidligere. I forbindelse med Christian IVs kroning skulle Kolding by udrede 300 daler og derudover skulle byen stille 10 knægte i fin mundering, der alt iberegnet kostede 200 daler.

Byen havde også andre pligter over for kongemagten end at inddrive kongelige skatter. Byen skulle stille transport til rådighed for dem, der havde ret til frikørsel, dvs. den kongelige familie, kongelige sendebud og andre med fripas. Borgerne kunne også blive pålagt at huse de af kongens gæster, der ikke var plads til på Koldinghus. Det var rådets opgave at fordele dette arbejde.

Det var såkaldte fjerdingsmænd, der opkrævede skatterne af borgerne. At det heller ikke dengang var nemt at få folk til at betale skat ses af regnskabet for 1637/38. Her er der nemlig en post der hedder "vægteren ringet for skatten adskillige gange". Under svenskekrigene var det forståeligt nok særlig svært. Borgmestre og råd i Kolding fik eftergivet halvdelen af unionsskatten, der var påbudt til november 1643, fordi pengene ikke kunne inddrives efter "svenskernes indfald i Nørrejylland".

De direkte skatter spillede dog kun en mindre rolle for byen, lejeindtægter af byens jorder udgjorde ofte halvdelen af den årlige indtægt. Bøder, borgerskabspenge og afgifter af fremmede købmænd, der ville handle på byens markeder eller ligge i vinterleje var også væsentlige indtægter. Når der var behov for større beløb til anlægsarbejder, opkrævedes en ekstraskat, f.eks. rådstueskat eller broskat.

Kæmneren stod for regnskaberne. I Kolding havde man i 1600-tallet to kæmnere, hvoraf den ene ofte var rådmand og kaldtes pengemesteren. Af regnskabet for 1637/38 kan vi se, at det ikke altid var så nemt at holde rede på posterne. F.eks. er der en post der hedder "en regnefejl" – heldigvis på indtægtssiden. Ved den årlige offentlige regnskabsaflæggelse benyttede man anledningen til at holde fest. I regnskabet var derfor en post, der hed tøn-der øl "fordrukken til regnskab" eller "da regnskab holdtes". De kongelige pengeskatter skulle før ene-vælden bringes til hovedstaden med bud.

I de fleste byer blev kæmneren kun i embedet det ene år, han var forpligtet, men i Kolding sad flere kæmnere i op til ti år. Udover at stå for byens pengevæsen var kæmneren også byens fuldmægtig og offentlige anklager i alle pengesager, bl.a. mod fremmede købmænd, der havde

handlet illegalt i byen eller oplandet. Nogle af byens betydeligste mænd var kæmnerne, bl.a. Mogens Eriksen, der byggede Helligkorsgade 20, og Peter Helt, der var ejer af den store bindingsværksgård, der indtil 1865 lå på hjørnet af Søndergade og Helligkorsgade.

Under Kejserkrigen 1627-29, hvor byen i to år blev hærget af Wallensteins tropper, og mange borgere flygtede ud på landet, kom byens pengeforhold så meget i uorden, at der ikke kunne aflægges regnskab. Efter Torstenssonkrigen 1643-44 omtales 70 helt ødelagte gårde og huse. I 1648 måtte kongen eftergive både statskat og byskat, og i 1653 fik byen tilladelse til at sælge jord for at klare sin gæld. Også fra den sidste svenske krig, Carl Gustaf-krigen 1657-60, mangler byens regnskaber p.g.a. de kaotiske forhold, først svensk invasion, så invasion af de allierede brandenburgere, østrigere og polakker og så endelig pesten.

Rådsmedlemmerne og kæmneren måtte ofte lægge pengene ud, og de fik så undertiden jord i byen til gengæld. I 1653 var det rådmand og kæmner Henrik Rafn der købte jord af byen.

BEGRÆNSNINGER I RÅDETS MAGT

Både kongemagten og borgerne ønskede at begrænse rådernes magt. Kongemagten søgte efter 1536 at få mere kontrol bl.a. ved at søge at påvirke valget af borgmestre. Den 18. februar 1543 nævnes det i Kolding Bys Bog, at lensmanden og en kongelig rentemester var tilstede "for på kongens vegne at samtykke i, at den menige almue endrægtigt udkårede Hans Hugger til borgmester i Kolding". Efter at den hidtidige borgmester Anders Døstrup havde afsagt sig borgmesterembedet på grund af alder og sygdom og takket menigheden, aflagde Hans Hugger sin borgmestered.

1547 fik lensmændene ordre til på kongens vegne at tilse, at rådet ikke "foruretter øvrigheden", dvs. byfogeden, at kronens rettigheder ikke forsømmes, at byskatten hvert år indbetales nøjagtigt. Ordren gentages i 1561, og det tilføjes, at lensmanden skal føre opsyn med, at der findes duelige borgmestre, rådmænd og byfogeder.

Købstadloven fra 1619 havde til formål at reducere rådernes magt i byerne, bl.a. ved at takserborgerne skulle være til stede ved ligningen og ved at evt. klager over denne kunne indannes for den kongelige lensmand, der nu også fik til opgave at gennemse byens regnskab. Nyvalgte borgmestre skulle godkendes af kongen eller lensmanden. Herudover bestemtes det, at håndværkere kunne optages i rådet.

BYENS STØRRELSE OG GRÆNSER

En ejendomsliste i Kolding Bys Bog fra 1536 opregner 150-160 husstande i byen svarende til et anslået befolkningstal på 1500-1600 mennesker. En tilsvarende liste fra 1646 opgør 280 huse. Kolding var en stor provinsby efter datidens målestok og ovenikøbet med i Braunius og Hogensbergs store billedværk fra 1587 om Europas berømte byer på linie med København, Odense, Haderslev, Ribe og Helsingør. Det var statholderen i Rendsborg, Henrik Rantzau, der havde ladet sticket over Kolding tegne, og prospektet synes også at være ret troværdigt.

Bystyret i Kolding var involveret i kong Frederik IIs og hertug Hans den Ældres stridigheder om Kongerigets grænse mod syd. Bysbogen refererer et rådstuemøde, der fandt sted den 12. oktober 1596, hvor borgmester Anders Simonsen og rådmand Peder Andersen meddelte, at Kolding bys sydgrænse lå ved Krathuset eller "det sted sønden bjergene, hvor fremmede herrer og fyrster modtages og igen aftakkes". Grænsens placering havde også været diskuteret i 1576, hvor Anders

På egetavlen på Helligkorsgade 20 står: "Rigens fjender mig ruineret, Mogens Ericksøn mig renoveret, hvor med mig herefter skal gå, Gud ene derfor råde må". Mogens Eriksen var rådmand og kæmner i Kolding.

Kong Hans' privilegiebrev af 4. marts 1494. Påtegningerne viser, hvor ofte det har været nødvendigt at vise det frem. Original på pergament i Rigsarkivet.

Simonsen sammen med en anden rådmænd havde vist udsendinge både fra Kongeriget og fra Hertugdømmet de arealer syd for åen, som i henhold til byens privilegier tilhørte Kolding. Man havde dengang gennemvandret strækningen fra Brunebjerg til Dalby Å, derfra til Vonsild skel og til leddet, hvor de fremmede herrer og fyrster modtages og aftages og videre til Stejlbjerg og ned til Bjælderbæk. Dengang havde de herrer erkendt sig om, at denne linie var i overensstemmelse med byens privilegier.

Christian Is privilegium for Kolding 29. november 1452 beskrev, hvad der omfattede Koldings byfred, dvs. hvilket område, der hørte under Kolding by. Koldingenserne havde fri havn til Drejens Odde og tilsvarende på den søndre side af fjorden. Syd for Kolding gik grænsen fra Brunebjerg til Stejlbjerg og Bjælderbæk. Mod nord gik grænsen vest om Præstelykke, over den hulvej, som går fra Stejlbjerg til Harte og ned til Borgemølle. I et privilegie fra 1483 præciseredes, at byfreden omfattede Brændkjær mark (købt af byen 1444) og gik til Dalby Å. Kong Hans' privilegiebrev af 4. marts 1494 stadfæstede Koldings grænse mod vest og nord: fra Kolding Å og "then beckerwnd ret nør up til Gamelby wad oc swo ower heden ind til Harcker hole oc swo norden om Koldinge dam oc Emersholt oc nedner i Koldinge strand oc swo wiit oc bret, som Koldinge by haffuer del oc rettighed vdi Hartmarck". At grænsen mellem Harte og Kolding har været et stort stridsspørgsmål ses af de mange påtegninger på privilegiebrevet. Fra 1612 til 1723 har det 13 gange været læst højt ved diverse retsinstanser.

Det var dog Sønderbro, der almindeligvis betragtedes som grænsen. Her var porthuset og en bom som ved de andre byporte.

Frederik II overlod i 1580 Komarken og Emersholt til byen mod, at den skulle skaffe staldrum til 800 heste og forpligtede sig til at afskaffe alle stråtage i byen. Byen købte i 1765 Overmarken ved salget af jorden under Koldinghus Rytterdistrikt.

ET NYT RÅDHUS I 1582

Kong Frederik II var den direkte årsag til, at Kolding fik et nyt og større rådhus i 1582. Han havde brug for et stort rådhus til afholdelse af fester i byen, og samtidig havde han et stort hus til formålet. Han havde i 1579 mageskiftet sig til herregården Viuf Hovedgård med det ene formål, at den tilhørende jord kunne blive en del af hans store jagtterræn omkring Koldinghus. Kongen havde derfor ikke brug for selve hovedbygningen, der var af bindingsværk. I 1581 skrev han til borgmestre og råd, at de skulle købe en gård, der lå ved siden af "rådhusgården", så den bygning, han havde foræret dem, kunne opføres dér, og torvet dermed blive noget større. Byrådsbogen fortæller, at der samme år blev opkrævet en særlig skat til opførelse af rådhuset.

Tømmer og mursten fra gården i Viuf blev derfor til et "nyt" rådhus i Kolding, der stod færdigt i november 1582. Men rådhuset var alligevel ikke stort nok, når hoffet på Koldinghus havde brug for det til afholdelse af fester. Den første udvidelse skete allerede i 1596. Begrundelsen var, at der manglede en indgang fra kirken til rådhuset når der skulle afholdes bryllupper og lignende. Christian IV gav tømmeret til udvidelsen og derudover 100 daler. I 1601 købte byen derfor af forhenværende kongelig hofprædikant Anders Bentzen en gård til udvidelse af rådhuset. For at skaffe penge til grundkøb og udvidelse af rådhuset pålignedes borgerne en særlig rådhuskat fra 1602 til 1610. Ombygningen af rådhuset var færdig i 1609.

Hvordan dette rådhus så ud, ved vi ikke helt præcist, men I.O. Brandorff, der var lokalhistoriker, æresborger, købmand, kæmner og byrådsmedlem, gjorde omkring år 1900 en stor indsats for at finde ud af det. Han gennemgik de bevarede kæmnerregnskaber for perioden

Arkitekt Ernst Petersens akvarel af Kolding Rådhus, som det ifølge I. O. Brandorffs undersøgelser af kæmnerregnskaberne 1632-1812 må have set ud ca. 1812. Billedet blev ophængt på Kolding Rådhus i 1929. På torvet ses "kagen", hvor kagstrygningen af borgerne fandt sted. Neden for den tingboret, hvor byfogeden sammen med otte tingmænd holdt ting under åben himmel. Tingboret nævnes endnu i 1674. Træhesten, som også ses, blev brugt til at straffe soldaterne. Springvandet på torvet blev opsat 1736 og fik vand fra springvandet på Koldinghus. Original på Kolding Rådhus.

Sandstenstavle, der i 1609 blev opsat på Kolding Rådhus. Til højre Koldings byvåben og til venstre lensmanden på Koldinghus, Caspar Marckdaners våben. Foto: Holmgård og Rudolph.

1632-1812 og forsøgte herudfra at danne sig et indtryk af bygningens størrelse, udseende og brug. Arkitekt Ernst Petersen udarbejdede efter Brandorffs anvisninger en tegning af rådhuset, som det formentlig har set ud ca. 1812. Tegningen hænger på Kolding Rådhus.

Rådhuset fra 1582 var i bindingsværk i to stokværk og lidt bredere end det nuværende rådhus. Bygningen havde høj kælder, og soklen var af kampesten. Ligesom på Borchs Hus ragede første sal ud over stueetagen og var båret af knægte. Over en karnap midt på facaden var anbragt en vindfløj. Den er nu placeret på Borchs Hus. Tømmeret på rådhuset var rødmalet, og murstenene farvet gule, så det har været en farvestrålende bygning. Døre og vinduer var i 1812 malet grå, men har sandsynligvis tidligere haft en anden farve.

Oven over indgangsdøren hang en manglefarvet sandstenstavle opsat i 1609 efter ombygningen. I midten var Koldings byvåben gengivet, til venstre lensmanden på Koldinghus, Caspar Marckdaners våben, og til højre har Christian IVs våben sandsynligvis været placeret. Den originale sandstenstavle opbevares nu i Museet på Koldinghus, en kopi er ophængt på første sal i det nuværende rådhus.

Rådhusets fineste rum var festsalen, hvor kong Frederik II i 1583

På Museet på Koldinghus findes to egetræsskjolde, malede og delvis forgyldte, der bærer henholdsvis Frederik II's og dronning Sophies våben. De stammer fra det gamle rådhusarkiv og har hængt i festsalen på Rådhuset. Foto: Holmgård og Rudolph.

holdt den første store fest i bygningen. På Museet på Koldinghus findes to egetræsskjolde, malede og delvis forgyldte, der bærer henholdsvis Frederik IIs og dronning Sophies våben. De stammer fra det gamle rådhusarkiv og har hængt i festsalen.

Det var dog ikke kun kongelige fester, der afholdtes i salen. Her blev rådets møder holdt, lavene holdt deres sammenkomster her, og salen kunne udlejes til bryllupper og borgerballer. Skuespillere og gøglere kunne også leje salen. Ved de mange gilder gik det hårdt ud over de blyindfattede ruder. Det ses af byens regnskaber, at de ofte måtte "fleckes". Efter Kejserkrigen 1627-29 var alle ruder i salen knust formentlig efter fjendens hærværk. 39 velhavende borger skænkede da nye vinduer til salen og fik samtidig indbrændt deres våben i vinduesglassene til minde om deres gode gerning. Da vinduerne var sat op, holdt de et stort gilde i salen, hvor der blev drukket rostockerøl og spist kringler og valnødder.

Mens festsalen lå mod syd, var den nordlige del af stueetagen opdelt i fire rum. Det største var tingsalen, hvor byretten og rådstueretten holdt deres møder.

En rådhuskælder nævnes i 1582, og en vinkælder udlejedes i 1586, men den synes at være opgivet i 1600-tallet, og det er sandsynligt, at apoteket i nuværende Borchs Hus har overtaget udsækningen af vin og øl. På rådhuset var også et køkken, hvor der i 1643 indrettedes en "postejovn". I 1600-tallet vejede byens fane over rådhuset, men den gik tabt under svenskekrigene. Det vides ikke, hvordan den har set ud.

KOLDINGS BORGMESTRE FRA REFORMATIONEN TIL 1660

Det er vanskeligt at danne sig indtryk af de mænd, der fungerede som borgmestre frem til enevælden. Bortset fra den allerede nævnte Kolding Bys Bog findes ingen dokumenter, der direkte fortæller om bystyrets virksomhed. Byrådet og dets embedsmænd er lejlighedsvis omtalt i Danske Kancellis udgående breve, men det er ikke muligt at opstille en "borgmesterrække". Nogle navne kendes, men ikke deres funktionsperioder og endnu mindre vides om deres liv og færden. Flere af dem var eller havde været hospitalsforstandere ved Sct. Jørgens Hospital og flere af dem var også kongeligt udnævnte toldere. Økonomiske transaktioner med kongemagten viser deres tilhørsforhold til købmandsstanden. I 1646 fik borgmester Jørgen Knudsen en aftale med rigshofmester Corfitz Ulfeldt om i tre år at oppebære tolden i Kolding af fremmed og dansk øl, malt, mjød, eddike og dansk brændevin mod til gengæld det første år at betale 200 rigsdaler og de sidste to år 300 rigsdaler årligt. Om borgmester Morten Nielsen Panck fortælleres, at han under den sidste svenskekrig 1657-60 var nødsaget til at lægge penge ud for byen på grund af de besættende troppers store udskrivninger. Flere år efter søgte hans arvinger stadig at få pengene tilbage.

Den kendteste Koldingborgmester i denne periode var *Søren Mortensen Kjær*, der omtales som borgmester fra 1548 til 1582 og tolder i Kolding 1550-1582. Hans far var en velhavende ribeborger, Morten Skræder. Søren kom i den lærde skole, for Søren Kjær, også kaldet Søren Skriver, nævnes i 1536 som rigets skriver. En af hans samtidige, Erasmus Lætus, skrev om ham, at han var grundlæggeren af poesien på modersmålet – han skrev salmer på dansk – og at han forestod sit borgmesterembede med stor fortjeneste. Hans salmer er dystre og handler om, at verden regeres af penge, træskhed, falskhed og svig. Han har bl.a. skrevet salmerne "Løft dit hoved, al kristendom" fra 1563 og "Om verdens svig og ondskab" fra 1564, der blev optaget i Hans Thomissøns salmebog fra 1569. Han skal også have skrevet en Koldinghistorie,

Søren Kjær, der var borgmester i Kolding 1548-1582 og tolder 1550-1582, var fra 1536 rigets skriver, hvis arbejde bestod i at føre Rigens Dombog og Rigens Forfølgingsbog. På første side af Rigens Forfølgingsbog har Søren Kjær skrevet sit navn i den latinske form Severinus Paludanus Ripensis og nederst på siden tegnet et lille hoved. Original i Rigsarkivet. Søren Kjær har skrevet nogle salmer og en Kolding-historie *Annales Coldingensis*. Den sidste er desværre ikke bevaret.

Mindeplade i Sct. Nicolai Kirkes nordre korsarm med Frederik II's og dronning Sophies våben og omtale af Søren Kjær, Severinus Paludanus på latin.

Annales Coldingensis, som desværre ikke er bevaret. Det menes, at det var ham, der fik dronning Dorothea til i 1566 at skaffe penge til et nyt skolehus i Kolding. I 1575 var han som kirkeværge med til at foranstalte opførelsen af Sct. Nikolai Kirkes nordre korsarm. Til minde om dette opsattes en kalkstenstavle i kirken, hvor den latinske form for hans navn, Severinus Paludanus, er gengivet.

Følgende borgmestre er kendt frem til 1660: Nis Jørgensen (1531 og 1552), Jens Borgmester (1531, 1534), Anders Døstrup (1540, 1543) Hans Hugger (1543), Peter Severinsen (1554), Christiern Jude (1565, 1570 og 1584), Hans Skriver (1577, 1578), Niels Andersen Bøgvad (død 1611), Anders Simonsen (1582-1597), Anker Mogensen (1586, 1589, 1596, 1613, død 1618), Anders Bøgvad 1607-1613, Jep Hansen Bøgvad (1613, 1615, død 1632), Gregers Ottesen (1620, 1632, død 1634), Jørgen Knudsen (1633, 1644, 1646, 1654), Søren Andersen Bøgvad (1636) Morten Nielsen Panck (1638, 1641, 1647, 1660, død 1673) og Lyder Henriksen Splett, død 1660.

Mens perioden fra midten af 1500-tallet til svenskekrigenes begyndelse i 1620erne havde været en velstandsperiode for Kolding, var byen efter svenskekrigen i stadig tilbagegang. En kommissionsberetning fra 1660 fortæller, at "Koldings tilstand er slet og armelig, thi de bedste og fleste skatteborgere er døde, en ganske hob huse på en part plat (ganske) nedbrudt og opbrændte, en part står ubeboet og øde, og begiver sig endnu daglig en stor parti ud af byen fra hus og gård og ud på landet formedelst den store indkvartering og de daglige udgifter, de have". Genopbygningen af byen gik kun langsomt. I 1678 udstedte kongen forbud mod, at folk flyttede fra byen, og i 1688 skrev stiftamtmanden i Ribe, at "Kolding og Vejle synes ganske at aftage, thi deres borgerskab er ikkun få, og byerne, i særdeleshed Kolding, er opfyldt med fattige borgerenker samt øde og huse og byggepladser, som ingen af indbyggerne kan formå at antage og bebygge". Befolkningstallet anslås i 1696 at være kommet ned på 995. Ved den første folketælling i 1769 blev talt 1200. I 1801 blev indbyggertallet opgjort til 1672. Endnu i 1806 anføres, at "Kolding er ikke i tiltagende; den trykkes meget af det nærliggende og med ulige rettigheder benådede hertugdømme Slesvig", men brandtaksationerne viser, at mellem 1830 og 1840 blev bindingsværksfacaderne i byen revet ned for at give plads for grundmur. I dette tiår vendtes nedgangen til fremgang, og herefter steg befolkningstallet konstant: 1834: 2309, 1840: 2611, 1855: 3476.

MERE CENTRAL STYRING AF KØBSTÆDERNE

Som tidligere nævnt udstedte Christian IV i 1619 en ny købstadlov, hvis hovedformål var at reducere rådernes magt i byerne. Efter enevældens indførelse svækkedes rådets magt yderligere. Først med en forordning i 1661, der påbød, at borgmestre og råd skulle udpeges af kongemagten, og fra 1682 blev antallet af borgmestre og rådmænd reduceret i alle købstæder, da en kommission i 1681 havde fastslået, at der i de små købstæder var for mange øvrighedspersoner, der alle ville leve af de få borgere. Mens de større byer fik lov til at have to borgmestre og tre rådmænd, bestemtes det, at de mellemstore købstæder – hvortil Kolding hørte – kun skulle have en borgmester og to rådmænd, tilsammen benævnt magistraten. Forordningen fra 28. januar 1682 indeholdt en bestemmelse om, at borgmestre, rådmænd og byfogeder skulle tages af "de bedste og vederheftigste borgere".

Med udstedelsen af Danske Lov i 1683 fik alle købstæder i Danmark et fælles lovgrundlag. Her blev det beskrevet, hvilke rettigheder og forpligtelser borgerne havde, der blev fastlagt regler for udnævnelser af embedsmænd og funktionærer, for regnskabsaflæggelse og til en vis grad for købstædernes opgaver. Mange af disse regler var gentagelser af tidligere bestemmelser, men de blev nu sammenfattet.

Forvaltningen af købstæderne blev nu tredelt. Øverste myndighed var kongen og centraladministrationen (Danske Kancelli), stiftamt-

manden var melleminstans og på nederste trin var lokalforvaltningen – magistraten (borgmester og rådmænd), byfogeden og byskriveren. Alle var kongeligt udnævnte embedsmænd. Borgerne var selv en del af lokalforvaltningen som deltagere på rådstuemøder.

Danske Lov bestemte, at alle, der drev næring i en købstad, skulle tage borgerskab. Var der i byen et lav for det pågældende håndværk, havde borgeren pligt til at indtræde i lavet. Alle borgere i byen skulle påtage sig de opgaver, som magistraten pålagde dem.

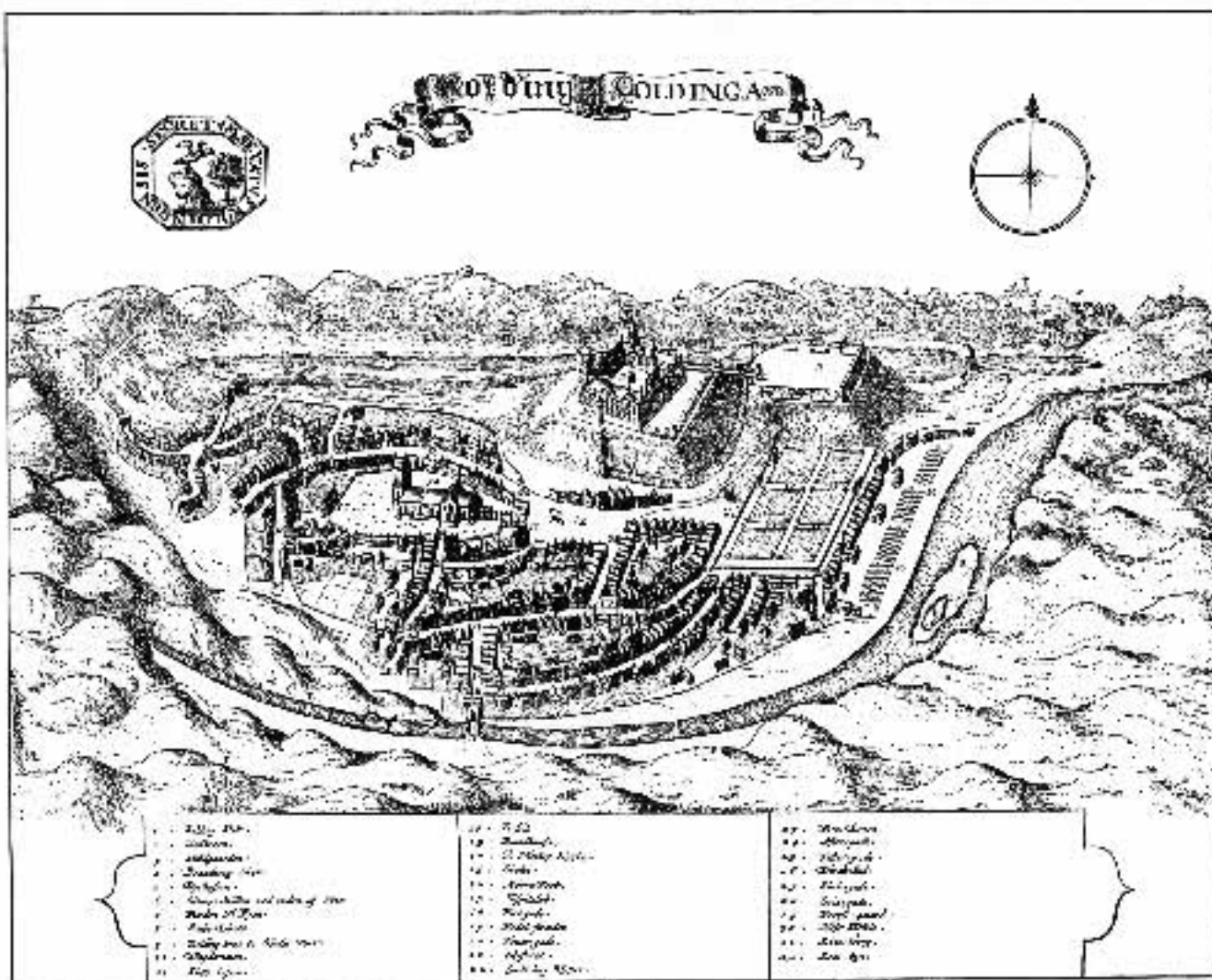
CENTRALADMINISTRATION OG STIFTAMTMÆND

Centraladministrationen bestod af et antal ligestillede kollegier. Danske Kancelli administrerede købstæderne, retsvæsenet og kirke- og skolevæsen, mens Rentekammeret tog sig af landvæsenet, de direkte skatter og revisionen af købstædernes regnskaber. Fra 1735 administrerede Kommercekollegiet næringsvæsenet og de indirekte skatter. Formelt set traf kongen alle beslutninger, men i praksis var det vanskeligt at skelne mellem kongens og kollegiernes beslutninger.

Enhver indbygger i landet havde mulighed for at henvende sig til kongen ved at skrive en såkaldt supplik – en ansøgning om en gunstbevisning, men den normale kommunikation mellem borger og statsmagt (konge/kollegium) gik gennem magistraten og stiftamtmanden.

Tilsynet med byerne gik med enevældens indførelse fra lensmændene til stiftamtmandene. Med en forordning fra 1690 blev det stadfæstet, at de var mellemløbet mellem købstæderne og centraladmi-

Peder Hansen Resen: Prospekt af Kolding 1677. Slot og staldgård er anbragt forkert i forhold til hinanden.

nistrationen i København. Kolding hørte under stiftamtmanden i Ribe.

Stiftamtmandene havde ifølge deres generalinstruks fra 5. juli 1690 tilsyn med amtmændene, amtsforvalterne, magistraterne og by- og herredsfogederne. I løbet af 1700-tallet blev deres faktiske indflydelse på købstædernes udvikling betydeligt større, end instruksens forudsatte. Stiftamtmanden aflagde med mellemrum besøg i købstæderne og lagde op til, at borgerne fik foretræde for dem, og korrespondancen mellem dem og købstæderne blev meget omfattende. Stiftamtmanden blev i hvert fald fra midten af 1700-tallet den person, både magistrat og borgere i første omgang henvendte sig til, når de var indbyrdes uenige eller i tvivl om en afgørelse. Stiftamtmandenes virksomhed kunne dermed have karakter af forligsvirksomhed, men det var ikke altid deres anvisninger blev fulgt, og de gjorde heller ikke noget for at kontrollere det. I tvivlstilfælde kunne stiftamtmandene forelægge sager af denne art for kollegierne i København, men her var man ikke særlig interesseret i at blande sig.

Stiftamtmandene er derfor vigtige personer i købstadens historie, men det har ikke været muligt inden for denne bogs rammer nærmere at undersøge de forskellige stiftamtmands forbindelser til Kolding købstad. Det kan af deres korrespondance ses, at de har givet borgerne lejlighed til at komme til dem med deres andragender, enten når de med mellemrum besøgte byen, eller ved at borgerne opsøgte dem i Ribe.

MAGISTRAT, BYFOGED OG BYSKRIVER

Magistraten var en fællesbetegnelse for borgmester og rådmænd. Magistraten fungerede som et kollegium, hvilket vil sige, at alle havde samme ansvar for arbejdsopgavernes løsning, men det forudsattes, at borgmesteren ledede magistratens arbejde, og at det var ham, der modtog byens breve.

Magistraten var dømmende myndighed i rådstueretten og varetog ledelsen af det lokale selvstyre. Byfogeden havde de politimæssige opgaver i byen, var dommer i civile retssager og anklager i sager, hvor magistraten var dommer. Han afholdt auktioner, udførte fogedforretninger og skifteforretninger samt tinglysning af skøder og pantebreve. Reelt stod han i et underordningsforhold til magistraten – bl.a. modtog han sine breve fra borgmesteren – men han kunne også samtidig være rådmand. Byskriverens opgave var at føre bytingets og rådstuerettens protokoller, også han kunne være rådmand.

Efter 1660 var det ikke længere så attraktivt for byens købmænd og velhavende håndværkere at blive borgmestre og rådmænd. Selv om der i forordningen fra 1682 stod, at borgmestre og rådmænd skulle være de bedste og mest pålidelige borgere, så blev det i nedgangstiden mindre velstående borgere, der besad posterne, og for dem var fristelsen til at udnytte situationen større. Omkring 1700 var der ikke kun i Kolding mange eksempler på bedrageriske borgmestre og rådmænd, og det var baggrunden for, at regeringen i stedet ønskede professionelle embedsmænd til at styre byerne. Hans Junghans blev i 1759 den første borgmester uden forudgående tilknytning til Kolding. Han var til gengæld også den første juridiske kandidat og fik samtidig også byfogedembedet. De to embeder blev fra dette tidspunkt sammenlagt.

ET BORGERRÅD OPRETTES I 1726

Klager over skatteligningen kunne fremføres af borgerne på rådstuemøderne. Her blev kongelige påbud forkyndt, og her kunne byens andre fællesanliggender diskuteres. Møderne foregik på den måde, at

magistraten indkaldte enten alle borgerne eller repræsentanter for dem for at drøfte et problem eller godkende en sag. Det drejede sig naturligt nok især om sager, der medførte udgifter for borgerne eller krævede en særlig arbejdsindsats af dem, der ikke allerede var blevet dem pålagt eller var påbudt af kongen. Taksérborgernes skatteligninger godkendtes også på disse møder. Hvis der var tale om offentlige møder, skete indkaldelsen ved trommeslagning eller klokkeringning. Borgerne kunne også selv rejse sager på møderne, hvis de ønskede det.

Købstædernes indbyggere gjorde ikke militærtjeneste, men var så i stedet pålagt indkvartering af soldater, og utilfredsheden med fordelingen af denne indkvartering var i 1720'erne anledningen til, at Kolding fik et mere formaliseret "borgerråd" bestående af såkaldte eligerede borgere efter norsk forbillede.

Fra 1718 var der 4 kompagnier indkvarteret i Kolding, hver bestående af 81 underofficerer og menige med 25 koner. De ringeste huse i byen var fritaget, men det var de bedste huse i byen også, for gejstligheden, magistraten m.fl. fornemme folk var fritaget. Antallet af soldater blev senere reduceret lidt, men borgerne følte stadig stærkere, at de mest formuende bidrog for lidt til soldaternes underhold. De 20 taksérborgere formulerede en skrivelse med en ny ligning af indkvarteringen, men borgmester Hans Pedersen nægtede at efterkomme deres krav, så i stedet henvendte de sig til stiftamtmand v. Calnein i Ribe med en nøje specifikation af, hvad 26 navngivne husejere i Kolding, heriblandt magistraten selv, burde bidrage med. Han anede ikke, hvad han skulle stille op med andragenet og sendte sagen tilbage til magistraten. Her forfattede alle de implicerede forklaringer på, hvorfor de burde fritages, og hele korrespondancen sendtes til København. Men i København ville man heller ikke røre ved sagen.

Da Jens Riis efterfulgte Hans Pedersen som borgmester, besluttede han sig for at sikre en ordentlig borgerlig repræsentation, når beslutninger, der angik hele byen, skulle træffes.

Han foreslog derfor i et brev til stiftamtmand Christian Carl Gabel den 16. maj 1726, at der udnævntes 12 eller 16 af de fornuftigste borgere i byen, som skulle have myndighed til at "vedtage, indgå og slutte alt, som vedkommer byens indvånere i almindelighed", og det, som disse mænd vedtog, skulle stå "urykkeligt fast". Det ville være praktisk umuligt, hvis hele borgerskabet skulle indkaldes hver gang, for derved kunne man risikere, at de ikke kunne blive enige om noget. Gabel godkendte den 8. august borgmester Jens Riis' forslag med samt de 16 mænd, som Jens Riis havde peget på.

Gabel skrev, at det er uomgængelig nødvendigt, at magistraten konfererer med borgerskabet om byens sager for at sikre fred og enighed i byen. Hermed undgås urimelige klager over magistraten, og borgerskabet er mere villige til at bidrage til de udgifter, som byens tarv kræver, når de forstår, at de er nødvendige og bliver brugt til fælles bedste. Samtidig er det vanskeligt for magistraten at få hele borgerskabet samlet, fordi nogle ikke kan være til stede, og andre kan være vrangvillige. Han konstituerer og beskikker derfor de 16 mænd, som Jens Riis har foreslået, og forpligtiger dem til at møde på Kolding Rådhus, når magistraten har behov for deres nærværelse, råd eller samtykke efter indkaldelse aftenen forinden, og til at gøre magistraten opmærksom på forhold, der kunne skade eller være til fordel for byen. Når en af de 16 afgår ved døden, skal magistraten efter rådslagning med de øvrige sætte en fornuftig og retsindig borger i Kolding i den afdødes sted.

Gabels brev blev læst for samtlige tilstedeværende borgerskab og de nærværende af de udmeldte 16 mænd på Kolding Rådhus den 8. august 1726 og den 15. august 1726.

C. C. Gabel, der blev stiftamtmand over Ribe Stift i 1725, havde en glørværdig fortid bag sig. Han havde været overkrigssekretær under Frederik IV, men var faldet i unåde. Han var storgodsejer og ejede til forskellig tid bl.a. Bregentved, Giesegård og Bramminge. Maleri på Ribe Rådhus.

Indkvarteringssagen var i begyndelsen det mest akutte problem, men efterhånden fik de eligerede borgere, som de også blev benævnt, faste tilbagevendende opgaver så som sammen med magistraten at lægge budget, gennemse kæmnernes regnskaber, sætte gæstgiversnes takster m.m. De "skulle handle efter modent overlæg og iagttage den sømmelighed og agtelse, som de skyldte øvrigheden, og det dem af kongen betroede embede". De skulle først og fremmest være garantier for, at byens regnskab var i orden, og at skatterne blev inddrevet på forsvarlig måde.

De 16 mænd fik overladt et eget værelse på Kolding Rådhus med bord, læderbetrukne stole, blækhush, sandbøsse, linial og en "rådstuelade med en sten indeni, lagt til at skrive på". Hvis de eligerede udeblev fra møderne, skulle de betale bøder, og det fremgår af kæmnerregnskaberne, at bøderne blev opkrævet. Ved et møde i 1727 var 7 af de 16 fraværende. De 4 betalte hver 3 skilling for deres udeblivelse, 3 andre blev pantede, men fik tilbageleveret deres pant af magistraten på rådhuset.

Kolding var en af de første købstæder, der fik et sådant borgerråd. Først i 1787 blev det ved et kongeligt reskript pålagt alle købstæder at have eligerede borgere. I slutningen af 1700-tallet reduceredes antallet af eligerede borgere fra 16 til 6, i 1818 til 4.

RÅDHUSET RENOVERES I 1740

Da rådhuset i 1740 gennemgik endnu en større renovering, sattes en sandstenstavle oven over tavlen fra 1609. På den er gengivet stiftamtmanden over Ribe Stift, Christian Carl Gabels våben tillige med borgmester Jens Riis' og de tre daværende rådmænds navnetræk. Også denne sten befinder sig i dag i Museet på Koldinghus. Det er et udtryk for den centrale kontrol med købstaden, at de tilsynsførende – først lensmanden og siden stiftamtmanden – har fået deres våben med på facaden.

Det renoverede rådhus blev i 1742 beskrevet således: "I kælderens er til arrestanter og anden brug 10 kamre, i den under etage corps de gardien, ting, rådstue og anden brug 6 stuer og kamre, i den øverste etage

Stiftamtmand Gabels brev til magistraten i Kolding af 8. august 1726, der blev læst op på Kolding Rådstue den 15. august, og hvori han skriver, at det er nødvendigt for magistraten at konferere med borgerskabet, for dermed undgås klager over magistraten. Borgerne er også mere villige til at gå med til nødvendige udgifter, når de ved, hvad pengene går til. Men da det er vanskeligt at samle hele borgerskabet, har magistraten foreslået 16 borgere til at repræsentere borgerne. Original i Landsarkivet for Nørrejylland.

Sandstenstavle fra 1740, der har siddet på det gamle rådhus facade ovenover tavlen fra 1609. Den viser stiftamtmand Christian Carl Gabels våbenskjold i midten og nederst til venstre borgmester Jens Riis' monogram. Christian Carl Gabel var stiftamtmand over Ribe Amt 1725-1748, Jens Riis var borgmester fra 1723-1759. Tavlen er nævnt i kærnerregnskabet 1740: "Betalt billedhuggeren i Haderslev for hr. geheimeråd Gabels våben at udhugge efter akkord 2 rdl. 5 mark". Foto: friis fotografi.

til regimentets mundering 1 sal og 4 kamre". Som en tilbygning til rådhuset var et sprøjtehus, et halvtag på 7 fag i en etage som det er beskrevet i brandtaksationen fra 1801.

Inventariet fra 1748, der er en del af kærnerregnskabet 1748, går lidt tættere på: I borgmesterens kammer var et fyrebord med skuffe og et stort egeskab. I rådstuen sad rådet bænket om et rundt bord på træstole – den ene med hynde! De 16 eligerede borgere sad på bænke. I deres kammer var et fyrebord med skuffe og to fyrebænke.

RÅDHUSET I BEGYNDELSEN AF 1800-TALLET

I begyndelsen af 1800-tallet var rådhuset meget forfaldent. Bl.a. var arrestkamrene så ringe, at fangerne kunne skære huller i skillemurene og besøge hinanden. På et tidspunkt trængte en mandlig fange ind hos en kvindelig medfange og gjorde hende med barn! Lokalhistorikeren Georg Bruun omtaler det som meget betegnende, at ved borgerfesten i 1815 i anledning af Frederik VI's kroning blev de fattige bispist i rådhusalen, mens borgerskabet samledes i Brandorffs gård overfor.

P. Eliassen fortæller på grundlag af optegnelser fra "en gammel pålidelig Koldingborger", at en stentrappe med 4-5 trin midt på facaden førte op til en gang. Til venstre for indgangen var rådhusalen, til højre tingstuen, der var meget mindre. I den nordlige ende af rådhuset med indgang fra torvet var lansenerernes vagtstue, og her fandtes også borgerarresten, der anvendtes til "ærlige fanger" – gælds-fanger o. lign.

Førstesalen blev først og fremmest brugt som oplagringsplads. F.eks. lå der i 1812 100 tdr. rug. Både her og i kælderen var der celler til arrestanterne. I gangen hang et alenmål af jern, som borgerne skulle rette deres mål ind efter.

BORGESTRENE I KOLDING 1660-1848

Frem til 1682 var der som i den tidligere periode to borgmestre på samme tid. Fra 1660 fungerede Mogens Panck sammen med Simon

Andersen Dover, der udnævntes i 1661. De døde begge i 1673. En af dem må være fratrådt i 1667, da Henrik Fuires udnævntes, og den anden i 1672, da Rudolf Faust udnævntes. I 1677 udnævntes Baltzer Nielsen og må da være Henrik Fuires afløser.

Rudolf Faust og Baltzer Nielsen fungerede sammen indtil 1686, da Rudolf Faust døde. Derefter blev Baltzer Nielsen den første eneborgmester i Kolding.

Ordningen med to borgmestre havde ofte ført til stridigheder, således i 1682, hvor borgmester Baltzer Nielsen og fattigforstander Terkel Nielsen i forening havde anklaget borgmester Rudolf Faust, fordi han havde brugt 40 daler af de fattiges penge til at reparere de værste huller på Sønderbro. Rudolf Faust måtte gå til bekendelse, og fattigforstanderen fik pengene refunderet.

RUDOLF FAUST 1672-1686

Rudolf Faust var en formuende mand. Han var oprindelig sekretær hos Hans v. Ahlefeldt og blev i 1660 gift med Marie Elisabeth Beck, formentlig datter af slots- og ridefogeden på Koldinghus Jacob Lauridsen Beck. Han boede Østergade 17 og havde været amtsskriver på Koldinghus siden 1667. Skiftet efter hans død, kun 45 år gammel, fortæller om ejerskab til flere andre gårde og steder i Kolding og meget sølvtøj. En del af formuen har han måske samlet som konsumtionsforpagter. Hans hustru havde to guldkæder, og der var adskillige "skilderier", bl.a. kontrafejer af Christian IV og Frederik III, og hollandske tallerkener og fade i huset. Der er en beskrivelse af borgmesterens gangklæder, bl.a. en "klædeskjol" med 114 søvknapper – selv i hans nattrøje var der 31 søvknapper! Hans bibliotek bestod af fire bøger: Christian Vs lov, en forordningsbog – begge meget nyttige i hans arbejde – samt to bøger beslået med sølv formentlig af gudeligt indhold.

Men ud over hvad der var registreret i skiftet viste det sig, at enken havde gemt i alt mere end 20.000 rigsdaler. Ved den endelige bobehandling fik enken halvdelen af disse, de seks børn den anden halvdel tilsammen. Børnene rejste bort, og ti år efter sad enken i armod. I en del af denne periode havde hun, der blev kaldt "Faustinden", forpagtet konsumtionen. Hendes forpagtning blev opsagt i 1693.

I Sct. Nicolai Kirke bruges endnu den store sølvkalk, som Rudolf Faust forærede kirken i 1677. Der findes også et andet eksempel på, at han kunne være gavmild. I kærnerregnskabet for 1680 står, at han havde givet en fattig kvinde, som havde brudt sit ben og lå hos skarpetteren", 3 mark.

BALTZER NIELSEN 1677-1689

Efter Rudolf Fausts død fungerede Baltzer Nielsen, der på dette tidspunkt var 66 år, alene frem til 1689.

Baltzer Nielsen var købmand og kom fra Fredericia til Kolding i krigsåret 1657. Han havde været rådmand i Fredericia og blev det også i Kolding. I 1678 havde han en gård i Vonsild, og fra prædikestolen formandede præsten Johannes Røde, at Vonsildboerne skulle lade være med at køre over hans rugmark, når de skulle til mølle.

MADS MADSEN 1689-1691

Baltzer Niensens efterfølger var Mads Madsen, der kun virkede i to år. Han døde i 1691. Om ham vides ikke meget. Hans søn, Mathias var en

Borgmester Rudolf Faust skænkede i 1677 en kalk til Kolding Kirke, nu Sct. Nicolai Kirke. Kalken bruges stadig. Stemplet viser, at den er lavet af en sølvsmed i Hamburg, Paulus Schütte.

spillefugl og drukkenbolt, og hans hustru blev efter hans død grebet af konsumtionsbetjenten i at have indsmuglet tobak.

HANS PEDERSEN 1691-1696 OG 1707-1724

Hans Pedersen var født i 1637, måske i Aabenraa. Han nævnes første gang som tolder i Kolding i 1678. I 1691 udnævntes han til borgmester, men fratrådte igen i 1696 efter eget ønske. Han efterfulgtes af Niels Baltzersen Strårup, men da denne måtte fratræde i 1707 (se nedenfor), påtog han sig igen borgmesterhvervet indtil sin død i 1724, 87 år gammel – de sidste år dog med den senere borgmester Jens Riis som “vikar”.

Hans Pedersens borgmestertid er kun lidt kendt, men det vides, at han fik 12 børn, og at hans bekendtskabskreds var betydningsfulde folk i byen og på slottet, og at han ud over at være tolder også var konsumtionsforvalter. Skiftet efter ham vidner om en betydelig formue og hans bogsamling antyder, at han var en belæst mand. Han ejede både Saxos og Arild Huitfeldts Danmarkshistorier og også nogle latinske bøger. Hans gård lå på Rendebanen, og han ejede andre store grundstykker i byen, bl.a. Ålegården foruden Vejle, Skibdrup og Gudsø møller. Han forærede sammen med hustruen en lysekrone til Sct. Nicolai Kirke.

NIELS BALTZERSEN STRAARUP 1696-1707

Niels Baltzersen var søn af den tidligere borgmester Baltzer Nielsen. Han var blevet udnævnt til rådmand i 1689 og blev borgmester i 1696, da Hans Pedersen i første omgang ikke ønskede at være borgmester længere.

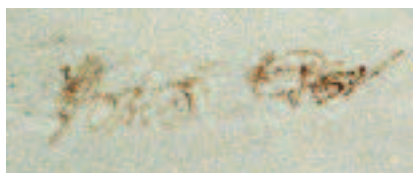
Allerede før Niels Baltzersen blev borgmester, havde han været involveret i sager om vold, og han var udlagt som barnefader til to børn af ugifte piger, men flere kompromitterende sager kom til i hans borgmestertid. I 1703 kom det frem, at han havde uorden i de regnskaber, han havde ført som kirkeværg, og i 1705 fremsendtes et anonymt brev til stiftamtmand, greve Hans Schack, hvoraf det fremgik, at borgmesteren ved en sammenkomst i hans hus i Østergade havde fortalt, at hans tjenestepige Dorothea Thygesdatter havde fået et barn i hans hus og havde brændt det i ovnen, og hans hustru havde hjulpet hende med det.

Det var alligevel Frederik IV eller hans kancelli for meget, og det blev påbudt amtmand Woyda på Koldinghus og stiftamtmand Schack at suspendere borgmesteren øjeblikkelig, samt at indkalde til forhør om sagen om det brændte barn og om borgmesterens forhold i det hele taget, idet der både var kommet en klage fra nogle borgere i Kolding over hans embedsforretninger og “anden ukristelig levnedforhold” og fra overformynderen over hans, rådmandens og byfogedens behandling af byens, kirkens, de umyndiges og de fattiges midler.

Der nedsattes en kommission til at udrede sagen bestående af amtmand Woyda og for Danske Kancelli, kancelliråd N. Nissen, Ruballegård. Deres dom lød, at de implicerede skulle betale en del af pengene tilbage til byen, kirken, de umyndige og de fattige, men sagen om barnemordet blev frafaldet.

Borgmesteren var under kommissionens arbejde blevet syg og svagelig, han døde 52 år gammel, inden dommen var afsagt. Han begravedes den dag, hvor dommen faldt den 20. juni 1707. Ingen af de andre embedsmænd, der havde været involveret i sagen, byfogeden Anders Nielsen Saaby og rådmand Matthias Raff, mistede deres embeder.

Niels Baltzersens Straarups og Hans Pedersens underskrifter under brev fra 1699.

Ved udlægget i Niels Baltzersens skifte viste det sig, at udbyttet af besvigelserne havde været ret beskedne. Ved auktionen over hans gods indkom kun 265 rdl.

Sagen medførte imidlertid, at der kom orden i byens forhold og pengesager. Der var ingen klager, efter at tolder Hans Pedersen atter var blevet borgmester.

JENS RIIS 1723-1759

Jens Jørgensen Riis, der var født i Givskud i 1691, begyndte sin karriere på postkontoret i Kolding, men blev hurtigt forfremmet til postskriver i København. 1715 søgte han stillingen som postmester i Kolding efter at den tidligere postmester, Johan Friederich Wahrens var død, kun 35 år gammel. Wahrens enke ansøgte samtidig om at måtte blive ved tjenesten. Jens Jørgen Riis tilbød "at konservere enken med hendes små børn" og desuden at betale 400 rdl. i kongens kasse for disse tjenester, og da han i øvrigt havde gode anbefalinger fik han embedet både som postmester og tolder og blev gift med den ti år ældre enke.

Tolder havde indtil da været Hans Pedersen, der også var borgmester, men han var gammel og ville gerne aflastes også for borgmesterembedet. Han søgte derfor i 1723 om på grund af alder og svagelighed at tage en "vicarius" og foreslog Jens Riis, der så kunne kombinere postmester-, tolder- og borgmesterembedet og dermed få et acceptabelt udkomme. Stiftamtmand Calnein anbefalede andragendet, og 5. marts 1723 udstedtes en bevilling til Jens Riis på "at komme borgmester Hans Pedersen i Kolding til hjælp i embedet og hannem succedere". Det gjorde han allerede i 1724, da Hans Pedersen døde.

Da Jens Riis gik af som borgmester, fremhævede han fra sin borgmestertid, at der var blevet sluttet fred med Hartebønderne om Nørrevangen, at de offentlige bygninger – kirken, den latinske skole, præstegården, rektorboligen og rådhuset – var blevet nybygget eller repareret ligesom brand-, vej- og vandvæsenet var blevet forbedret, og at byens fattigkasse var avanceret fra 1000 til 3000 rdl. Derudover må det fremhæves, at han var med til at indføre en større kommunalreform, et borgerråd på 16 mand (de eligerede borgere) valgt fra 1726 efter ønske fra magistraten. Deres væsentligste opgave var at støtte magistraten i fordelingen af byens byrder. Det var også Riis, der sørgede for, at alle byens papirer blev skrevet i kopibøger, så man havde styr på, hvad der var besluttet.

I 1758 ansøgte Riis om afsked fra borgmesterembedet, men han ville gerne beholde de to andre embeder. Det blev ham bevilget i 1759 og som anerkendelse for sit arbejde fik han titel af kommerceråd. Jens Riis boede i en gård i Søndergade/Helligkorsgade.

I 1765 tilskødede Jens Riis i et gavebrev sin toft syd for Kolding til "alle tiders fattige lemmer i Kolding by og i Givskud sogn". I 1874 søgte Kolding Byråd Indenrigsministeriets tilladelse til at omdanne gavebrevets bestemmelse om, at toften skulle udlejes til borgere i Kolding "som driver avling" til et legat. I 1915 fik Kolding Kommune fri dispositionsret til jorden mod at udrede en erstatning. Riis Toft Skole og Kristkirken ligger i dag på grunden.

HANS JUNGHANS 1759-1783

Hans Junghans' oldefar var ifølge slægtstraditionen indvandret fra saksisk Schweiz til Danmark i 1643. Hans far var birkedommer på Sjælland, og Hans Junghans' ansøgning om Jens Riis' tre embeder er date-

Mindetavle over borgmester Jens Riis i Sct. Nicolai Kirke.

ret Ledreborg 12. februar 1759. Han var da 33 år og havde tidligere været forvalter på en stor gård på Lolland, og i 1748 havde han taget juridisk embedseksamen og var dermed den første borgmester i Kolding med juridisk eksamen. Den 9. marts 1759 blev han udnævnt til borgmester og den 8. juni også til byfoged. På dette tidspunkt var Riis endnu tolder og postmester, men Hans Junghans fik lovning på også disse embeder, når Riis fratrådte.

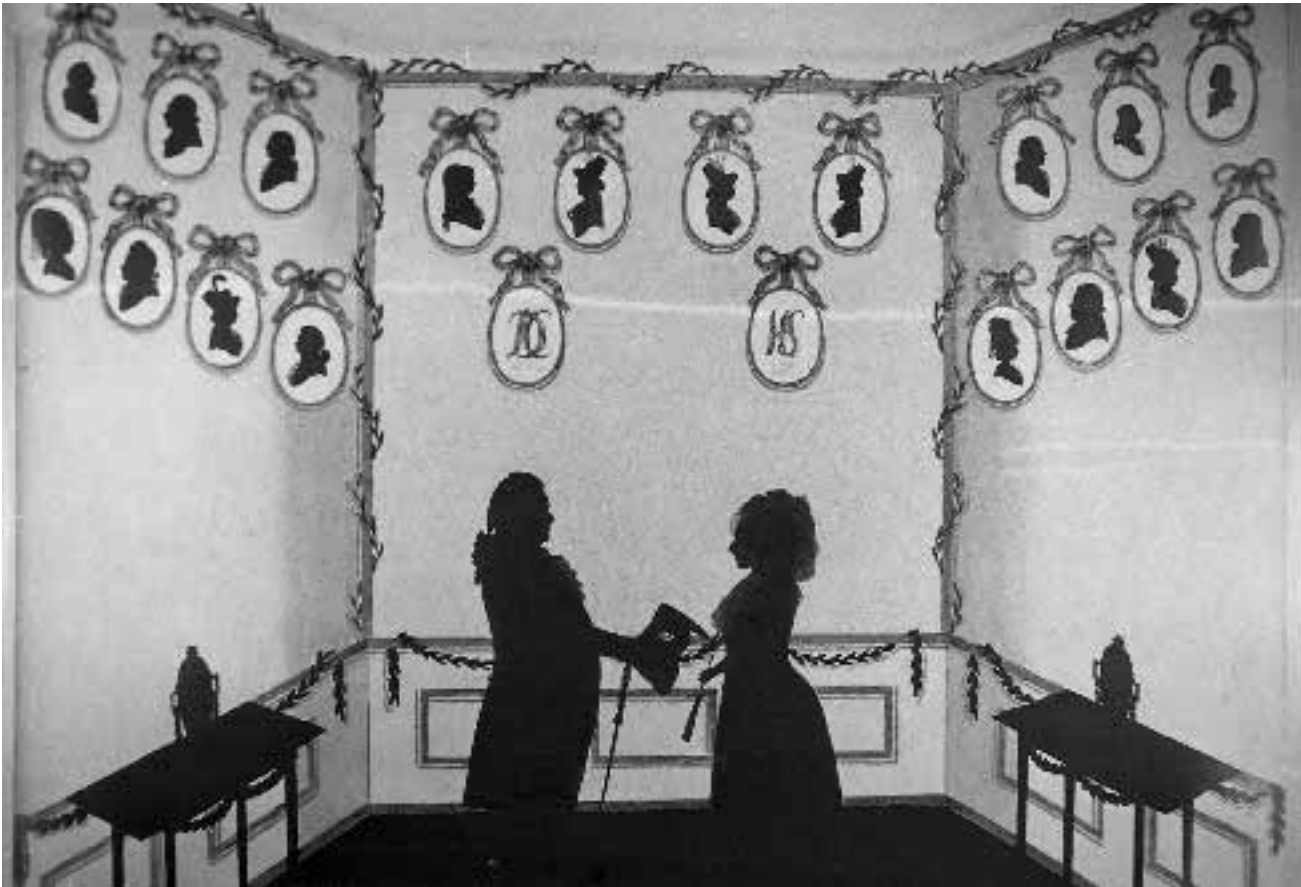
I København var man ikke uvidende om, at det var svært at få besat borgmesterembederne, og det var almindeligt, at man i løbet af 1700-tallet hjalp de lokale embedsmænd med at få et rimeligt udkomme ved at sammenlægge embeder. Derfor hjalp Danske Kancelli også Hans Junghans til at få byfogedembedet i Kolding. Det havde på dette tidspunkt birkedommer Hans Panck, og han var villig til at handle, hvis Hans Junghans ville give 100 rigsdaler kurant for det, men det krævede kancelliets samtykke, hvilket bevilgedes i juni 1759. Samme år søgte Hans Junghans om at måtte få 40 rdl. årligt af byens uvisse indtægter, bl.a. bøder, og også det fik han.

I 1760 købte han ejendommen Rendebanen 12, matr. nr. 331. I 1770 blev borgmester Junghans også herredsfoged over Andst, Jerlev og Slaugs herreder samt en del af Brusk herred, og i 1774 blev han udnævnt til virkelig kancelliråd. Endnu var han ikke blevet toldkontrollør og postmester, for Jens Riis levede endnu – det blev han først ved Riis' død i 1779.

Hans Junghans havde kun i få år alle sine embeder. I 1783 ansøgte han om afsked som borgmester og byfoged. Han søgte om borgmester-

Hans Junghans var den første borgmester i Kolding, der havde en juridisk embedseksamen. Han var borgmester fra 1759-1783. I hans borgmestertid købte Kolding by Overmarken ved auktionen over Koldinghus Rytterdistrikt i 1765, og han sørgede for ansættelse af en stadskirurg og fastlæggelse af en fast torvedag i byen. Maleriet af Hans Junghans hænger på Kolding Rådhus. Det købtes i 1969 af en privat ejer.

pension til sig selv, sin hustru og 11 endnu uforsørgede af 14 levende børn. Han lod dog forstå, at hvis han ikke fik pension, kunne han lade sig trøste med at blive udnævnt til justitsråd. Og det måtte han lade sig nøje med. Han fratrådte først i februar 1784, idet hans efterfølger prokurator H. J. Bang først da kunne tiltræde.

Da Hans Junghans efter 24 år på borgmesterposten trådte tilbage, fremhævede han i sin afskedsansøgning, hvad han havde opnået i sin borgmestertid. Bl.a. havde han sørget for, at Kolding By købte Overmarken i 1765, at rådhuset var blevet repareret i 1776, at den ugentlige torvedag var sat i bedre skik, at byen havde fået en ordentlig "chirurgus", at Kolding Hede og Brændkjær mark var udskiftet af fællesgræsningen med de tilstødende byer, og at der i Østergade og Låsbygade var lagt broer over nogle farlige render, der ofte forårsagede ulykker i de mørke aftener.

Selv om Hans Junghans var fratrådt som borgmester, beholdt han toldkontrollørembedet til 1791, herredsfogedembedet til 1797, embedet som postmester ved pakkeposten til 1802 og postmester ved brevposten til udgangen af 1808. Først i 1818 døde han 93 år gammel. Allerede i 1808 havde han købt sit gravsted på Kolding Kirkegård. På gravstedet blev rejst et gravminde af sandsten formet som en tresidet prisme anbragt på en firkantet gravsten. Prismet afsluttes foroven af en kugle. På stenen fortælles om Hans Junghans' mange embeder.

Skiftet fortæller om en særdeles velhavende mand, og beskrivelsen af hans kontor viser, at han også var belæst. Der var juridiske bøger, landbrugstidskrifter, en del religiøs litteratur og alle Ludvig Holbergs alvorligere værker. På væggen hang et billede af Napoleon, sølvbeslagne piber, et gevær, to pistoler og en ridepisk. I kammeret ved siden af var en dragkiste med borgmesterens 30 hvide nathuer og 15 hvide halstørklæder.

Hans Junghans og hans hustru skænkede på deres guldbryllupsdag i

Hans Junghans og hans familie malet i gouache af kunstneren Rohtermundt, 1793. Deres alder er angivet til henholdsvis 67 og 62 år. På de tre vægge i stuen hænger silhouetter af 16 børn og 4 svigersønner. Museet på Koldinghus.

På Kolding Kirkegård ved indgangen fra Stejlbjergvej findes Hans Junghans' særprægede sandstensgravmæle, der er en tresidet prisme, anbragt på en firkantet gravsten og foroven afsluttet med en kugle. På prismet står optegnet hans mange embeder i byens tjeneste. Gravmindets form tyder på at Junghans har været frimurer. Fra 1760 var der i Kolding en frimurerorden, der senere flyttede til Rendsborg. Kirkegården, der i dag betegnes den gamle kirkegård var dengang ny, etableret i 1803.

1800 et legat til "to aldrende, men tillige skikkelige og agtbare borgerenker af Kolding Bys borgerskab".

Hans Junghans var med rette stolt af sine mange år som kongelig embedsmand. I 1809 satte han en annonce i Berlingske Tidende, der indledtes med følgende: "Da det er en sjældenhed, så undlader jeg ikke at bekendtgøre for min slægt og venner, nu jeg haver fuldendt mit 83de år, endog med den allerdybeste taknemmelighed til Gud og Kongen, at jeg har haft den nåde og lykke underdanigst at tjene hans kongelige majestæt i 50 år, udi justits- og flere embeder ved told- og postvæsenet her i Kolding".

HANS JØRGEN BANG 1784-1795

Hans Jørgen Bang var juridisk kandidat fra 1777 og blev i en alder af 28 prokurator for Hof- og Stadsretten. I 1784 udnævntes han til borgmester og byfoged i Kolding, en stilling han beholdt til 1795, da han fik stillingen som birkedommer i Københavns Amts Rytterdistrikts birk. 1819 fik han sin afsked p.g.a. "total blindhed".

I 1793 blev det ene af de to rådmandsembeder nedlagt, og indkomsten herfra tillagt byfogedembedet, der siden 1759 havde været sammenlagt med borgmesterembedet.

Selvom indtægterne for medlemmer af magistraten steg i løbet af 1700-tallet ved sammenlægninger af embeder, så blev indtægten stadig regnet for ussel. Indtægtskilderne var omtrent de samme som før. Der var en del af indfæstningspenge, borgerskabspenge, stadenpenge og stormklokkepenge, accisen og sagefald, der var visse skattefritagelser, og så var der sportlerne, som Danske Lov fastsatte taksterne for. Endelig var der indtægterne ved skifteforvaltningen, sat til % af boets formue, dog ikke over 100 rigsdaler. Hvor der var fællesindtægter, fik borgmesteren dobbelt så meget som rådmændene. Det kan lyde af meget, men rakte ikke særlig langt. F.eks. var indtægterne fra accisen små, fordi folk smuglede i den helt store stil for at slippe for denne afgift.

HANS DIECHMANN 1795-1808

Hans Diechmann var fra Fredericia. Hans far var kommet dertil fra Werningerode i Tyskland, hans mor var af en kendt Thomsen-slægt i Fredericia. Hans Diechmann blev student som 20-årig i 1776. Fire år senere blev han juridisk kandidat og i 1784 udnævnt til rådstueskriver i Kolding samt herredsskriver i Andst, Slaugs og Jerlev herreder. I 1785 blev han vicerådmand i Kolding og 1795 borgmester og byfoged i Kolding. I 1797 blev han tillige herredsfoged i Jerlev, Andst og Slaugs herreder efter Hans Junghans. Han boede i en gård på den søndre side af Rendebanen ved siden af Junghans gård (Vestergade matr. nr 259) og ejede desuden flere andre ejendomme i byen. Af boet efter ham, der var opgjort til mere end 20.000 rdl., fremgår, at han havde et meget veludstyret hjem med mange møbler, spejle og skilderier, københavnsk porcelæn, forskelligt sølvtøj og en themaskine af kobber. Han havde også en betydelig bogsamling indeholdende Holbergs komedier og bøger af Jens Baggesen og Johannes Evald. I haven, som strakte sig ned mod Kolding Å, var et lysthus med en havestue, hvor der var møbler og to fuglebure. I stalden stod fem køer og en kvie samt to brune hopper.

I 1800 blev det bestemt, at byfogeder i stiftsstæderne skulle bære uniform. Diechmann, der ikke ville stå tilbage for byfogederne i Ribe og Århus, sendte en ansøgning til Frederik VI og fik sit ønske opfyldt. I den kongelige resolution beskrives uniformen således: Carmoisinrød

Kjole med rødt Underfoer, grøn Krave og grønne Opslage, med en maadelig Guld-Tresse om Kraven og Opslagene samt en Guld-Epaulet paa højre eller venstre Skulder, gule Knapper i Kjolen og gul Vest og Buxer, men ingen galonered Hat. I denne uniform stod han i spidsen for borgervæbningen.

Som medlem af skoleinspektionen arbejdede Hans Diechmann for bedre vilkår for skoleundervisningen i Kolding. Danske Kancelli godkendte i 1806, at Sct. Nicolai Kirkes nordre korsarm blev indrettet til skolelokaler, men på grund af Napoleonskrigene, som Danmark blev involveret i fra 1807, var det først i 1815 muligt at begynde skoleundervisningen her.

Englændernes angreb på den danske flåde i 1807 var årsag til, at Christian VII og væsentlige dele af centraladministrationen i 1807 tog ophold på Koldinghus. Det var muligvis grunden til, at den nye stenbro ved Sønderbro trods krigstilstanden blev fremmet. Den var endelig færdig i slutningen af 1808. Da den nye bro var bredere end den gamle træbro, måtte den gamle Sønderport nedbrydes, og en ny blev bygget syd for.

Det var Hans Diechmann, der den 30. marts 1808 sammen med kommandantskabet i Kolding måtte meddele amtmanden, J. H. Selmer, "At på Koldinghus Slot dags morgen kl. 4 opkom ildebrand, der inden 2 timer lagde det hele slot i aske, har vi ikke skullet undlade her ved allertjenstskyldigst at indberette". Han ledede også sammen med by- og rådstueskriver Ejler Abell brandforhørene. Diechmann døde den 6. december 1808 og førte derfor ikke sagen til ende.

KONSTITUERET BORGMESTER, PROKURATOR LAURIDS RISOM 1808-09

Da Hans Diechmann døde, konstitueredes prokurator Laurids Risom som borgmester, indtil Christian Ditlev Westengaard den 17. november 1809 blev udnævnt til borgmester og byfoged. Risom blev i 1810 gift med Hans Diechmanns enke.

Laurids Risom var søn af ejeren af Bøllinggård i Egtved Christian Risom. Han var velhavende og drev ud over sin sagførervirksomhed handel og landbrug. Han ejede gården Rendebanen 9. På en ridetur hjem fra Seest faldt han den 28. marts 1815 af hesten og brækkede halsen. Først mange år senere blev boet efter Hans Diechmann og prokurator Risom opgjort af skifteretten.

CHRISTIAN DITLEV WESTENGAARD (1809-1819)

Westengaard, der var kandidat fra 1790, kom til Kolding fra en stilling som byfoged i Rudkøbing og blev 17. november 1809 udnævnt til borgmester og byfoged i Kolding. Pga. påstande i en retssag med lodsejerne i Søndervang blev han suspenderet i 1819. En kommissionsdomstol bestående af byfoged Steinfeld i Vejle og krigsassessor Schrum dømte ham og rådmand Schouboe i 1820 på grundlag af deres "mislige og uansvarlige forhold i de forskellige grene af deres embedsførelse". Ved en højesteretsdom stadfæstedes kommissionsdomstolens dom, og de blev begge suspenderet fra deres embeder i 1822. Borgmester Westengaard og rådmand Schouboe skulle betale store beløb til byen og også en del til kongens kasse. Westengaard blev boende i Kolding og døde her i 1842.

KONSTITUERET BORGMESTER JÓN FINSEN 1819-20

Jón Finsen blev konstitueret som borgmester, da Westengaard blev suspenderet i 1819, indtil Christen Estrup blev konstitueret i 1820.

Borgmester Hans Diechmanns borgervæbningsuniform. Fra borgervæbningens protokol, 1803.

Jón Finsen blev også konstitueret som herredsfoged og -skriver i Andst, Slaugs, Jerlev og en del af Brusk herreder, og til dette embede blev han kongeligt udnævnt i 1824.

CHRISTEN ESTRUP 1820-47

Christen Estrup var født i 1790 i Randers og søn af rektoren der. Efter at han som 22-årig var blevet færdig med sin juridiske embedseksamen, blev han ansat som auditor ved 2. jyske regiment. Herfra kom han til Kronens Regiment i Helsingør. Ikke engang 30 år gammel blev han i 1820 udpeget til konstitueret borgmester i Kolding. Først i 1824 fik han den rigtige bestalling. Han virkede som borgmester i Kolding til 1847, da han fik embede som borgmester i Odense. Han boede i gården Østergade 17, hvor der indrettedes politikontor og byfogedkontor på 1. sal. Den senere herredsfoged Georg Chr. Saxild var fuldmægtig hos borgmester Estrup fra 1837. Borgmester Estrups hustru døde i 1834, hans datter blev gift med manufakturhandler N.P. Hansen, Rendebanen. Hos dem boede Estrup efter at han fratrådte som borgmester i Odense i 1860. Han døde 1868.

I hans borgmestertid skete der afgørende ændringer i den kommunale administration. Det sidste rådmandsembede nedlagdes i 1824, og Estrup var herefter i egen person magistrat – borgmester, byskriver og byfoged på en gang. Til gengæld var kærmerembedet fra 1825 en lønnet deltidsstilling.

Estrup var en energisk ung mand, der fik ryddet op i en del gamle sager, der havde fået lov til at ligge. Således blev regnskabet for de franske og spanske troppers indkvartering i 1808 først bragt på plads i 1821. En del af dem, der skulle have haft godtgørelse, var døde, men så fik deres arvinger glæde af det.

I Estrups borgmestertid skete der også betydelige ændringer i byens liv. Han fik gennemført udskiftningen af Koldings bymark, Nørremarken i 1821, fra 1824 og op i 1830'erne brolagdes mange af gaderne i byen med en betragtelig gæld til følge, i 1836 byggede byen sammen med Vejle og Ribe amter et nyt sygehus i Hospitalsgade ved siden af Sct. Jørgens Hospital. Læge P.A.C. Rosendahl udtalte, at det næppe havde sin lige i hele Jylland, da det havde fem rummelige sygestuer. I 1840 indviedes det nye rådhus, og i 1841 fik byen et nyt sprøjtehus ved Staldgården.

I 1840 oprettedes en almueskole eller friskole til de børn, hvis forældre ikke kunne betale for deres undervisning. Friskolen boede til leje i Hospitalsgade indtil der i 1847 byggedes en ny friskole i Sviegade.

Det var også i Estrups tid, at Kolding Havn blev anlagt. Det var medlem af Havneudvalget, købmand, C.F. Müller, der var initiativtager støttet af borgmesteren. Havnen indviedes i 1843.

Kolding mistede i 1842 sin garnison, og de to eskadroner af Det hollandske Lansénregiment forlod Staldgården. Bygningerne var i 1842-45 lejet af Kolding by, og der var overvejelser om at omdanne dem til tugthus. I 1845 blev der i stedet indrettet landbeskederdepot, dvs. stald for hingste.

Borgmester Christen Estrup var kongevalgt til stænderforsamlingen i Viborg 1836-46.

DE ELIGEREDE BORGERES VIRKSOMHED FRA SLUTNINGEN AF 1700-TALLET

Kollegierne tog undertiden initiativ til høringer, hvor de ønskede ind-

Konferensråd Chr. Estrup, borgmester i Kolding 1820-1847.

beretninger fra købstæderne om forskellige forhold. Høringerne sendtes via stiftamtmanden til magistraten, der oftest mundtligt forelagde dem for borgerne. I nogle tilfælde udarbejdede borgerne selv skriftlige svar, som vedlagdes magistratens indberetning til kollegiet. Om disse høringer blev brugt og førte til en ændret politik over for købstæderne er ikke nærmere undersøgt.

Som tidligere nævnt var Kolding en af de første byer, der fik et borgerråd af eligerede borgere i 1726. Først i 1787 pålagde et kongeligt reskript alle købstæder at have eligerede borgere og samtidig blev det påbudt, at de sammen med magistraten skulle udarbejde et normalbudget for købstaden indeholdende alle lønninger og faste udgifter. Budgettet skulle godkendes af stiftamtmanden, der også skulle godkende eventuelle udgifter ud over normalbudgettet. Fra dette år findes i Koldings rådstuearkiv en særlig kopibog for de eligerede borgeres skrivelser og fra 1830 en såkaldt deliberationsprotokol, dvs. en protokol der indeholdt referater af møderne.

De eligerede borgere tog undertiden på borgernes vegne initiativer over for magistraten. Således foreslog to af de eligerede borgere, M. P. Lund og Morten Olsen i 1812 borgmester C. D. Westengaard, at der i betragtning af dyrtiden og pengenes værdiforringelse fastsattes kunstigt lave priser på alle nødvendighedsartikler – brød, salt, kød og brændevin. Lund gik så vidt, at han truede med at skrive til kancelliet, at de skulle afsætte Westengaard, hvis han ikke rettede sig efter borgernes krav. Borgmesteren kaldte hele borgerskabet sammen på rådhuset og forklarede, at fastsættelse af kunstigt lave priser ikke var løsningen, fordi man så kunne risikere slet ingen tilførsler at få til byen – borgerne lod sig overbevise, og Lund måtte tage sine ord i sig igen.

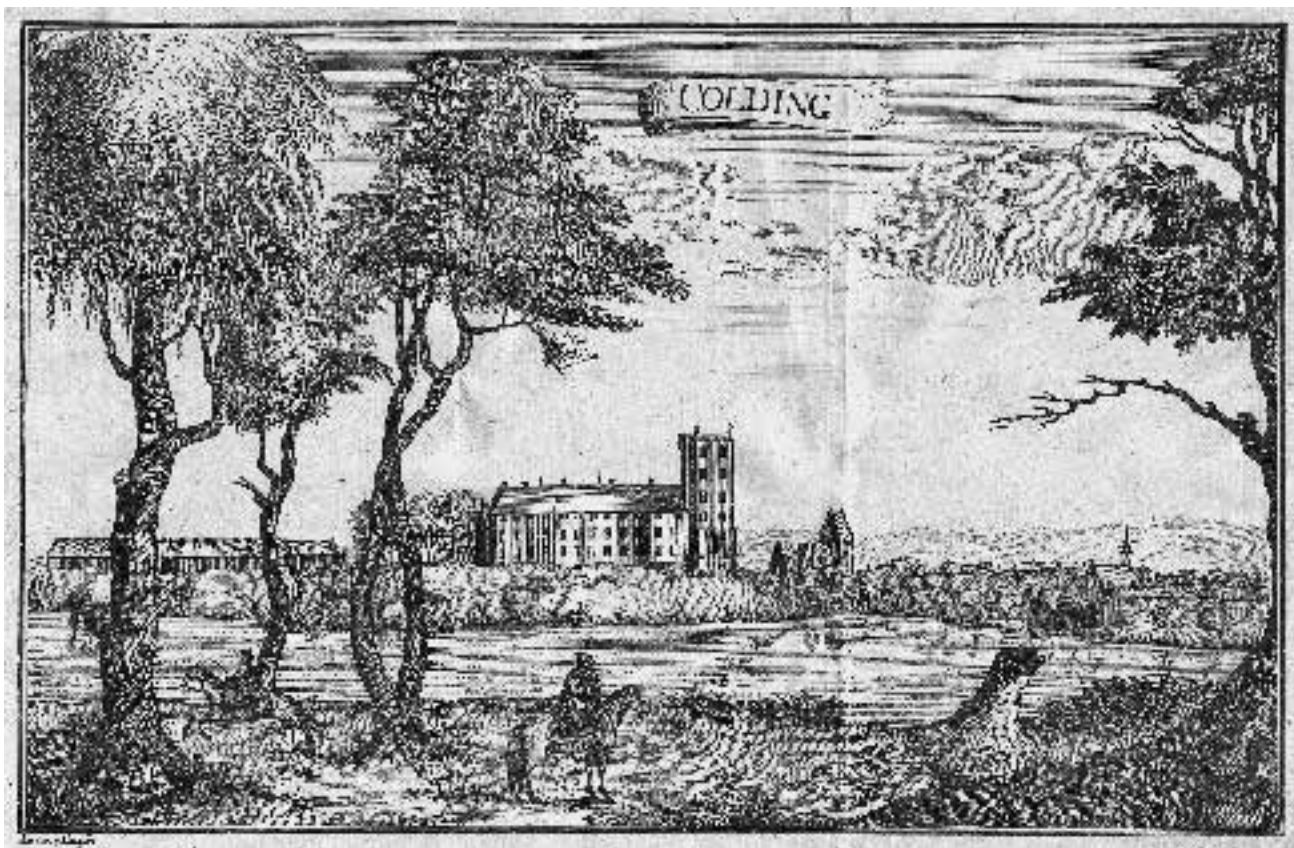
De eligerede borgere var oftest meget moderate, hvilket man kan læse ud af deres bemærkninger til regnskabet for 1822. "Skatterne er ikke indkomne uden klage formedelst den herskende pengemangel og næringsløshed, og hårde tvangsmidler ville fordoble armodsflokken".

Tidligere havde det været sådan, at magistraten selv havde kunnet vælge, hvem der skulle være eligerede borgere, men den 10. december 1827 udstedtes en ny instruks for de eligerede i Kolding. Herefter kunne borgerne i byen vælge mellem 3 af magistraten, dvs. borgmesteren, udvalgte "retskafne, ærekære og gavnelystne" borgere. Vælgere

Gengivelse af byseglets motiv på kærnerkassen 1827. Foto: Anna-Grete Hedegaard Andersen.

Kolding Kommunes kærnerkasse fra 1827 på Kolding Rådhus. Foto: Anna-Grete Hedegaard Andersen.

Alexia de Lode: Prospekt af Kolding 1768. Koldinghus og Kolding set fra nord.

var de grundejere, der var fyldt 25 og havde været borgere i mere end tre år. I den ti-årsperiode, hvor instruksen gjaldt, var der ikke større interesse for valget. Kun 10-40 afgav deres stemme ved valgene. I 1798 var der blevet afgivet 39 stemmer, i 1811 23 stemmer. De borgere, der kunne stemme, udgjorde kun ca. 10% af byens borgere.

De 16 eligerede borgere var i slutningen af 1700-tallet reduceret til 6 og i 1818 til 4. Disse fire holdt møder med borgmesteren efter behov.

De lagde budget sammen med borgmesteren, og hvert kvartal gennemgik de kærnerens kasseekstrakter. De skulle sammen med borgmesteren tilse, at kærnerens beholdning ikke blev for stor. Var der uenighed mellem magistraten og de eligerede, kunne de henvende sig direkte til stiftamtmanden.

I 1827 anskaffedes den store kærnerkasse, der nu står i foyeren på Kolding Rådhus. Heri blev lagt de penge, som kærneren havde "til overs". Der var tre nøgler til kærnerkassen. Den ene havde borgmesteren, den anden kærneren og den tredje formanden for de eligerede borgere.

Instruksen for de eligerede fra 1827 stillede følgende krav til de valgte: De burde have et sådant kendskab til byens sager, at de uophørlig kan gøre borgmesteren opmærksom på forhold, der er til skade eller til gavn for byen og de skulle "handle efter modent overlæg i deres foretagender, undgå al lidenskabelighed .... og iagttage den sømmelighed og agtelse, som de skylder øvrigheden og det dem af kongen betroede embede".

Magistraten (borgmester og rådmænd) havde to hovedopgaver. De skulle dømme i rådstueretten og de skulle administrere det lokale selvstyre.

RÅDSTUERETTEN OG OFFENTLIGE MØDER

Retten foregik på offentlige møder. Her dømtes i sager om liv eller ære – reelt i alvorligere kriminelle sager og i sager om konsumtion (se side 51). Dommene eksekveredes af byfogeden, men både udpantning og gennemførelse af straffeforanstaltninger skulle forelægges stiftamtmanden, før de kunne eksekveres. I forbindelse med rådstuerettens møder forkyndtes også offentlige breve og andre retsstiftende dokumenter, tildeling af borgerskab og udstedelse af diverse attester m.v.

Den administrative del af magistratens virksomhed kunne helt eller delvis foregå på offentlige møder. I rådstueprotokollerne finder man referater af og beslutninger fra møder om anlægsarbejder, ansættelser, indkvarteringer, regnskabsspørgsmål, lavsspørgsmål, udstedelser af pas m.v. Meddelelser til borgerne blev desuden givet fra prædikestolen i Kolding Kirke.

TILDELING AF BORGERSKAB

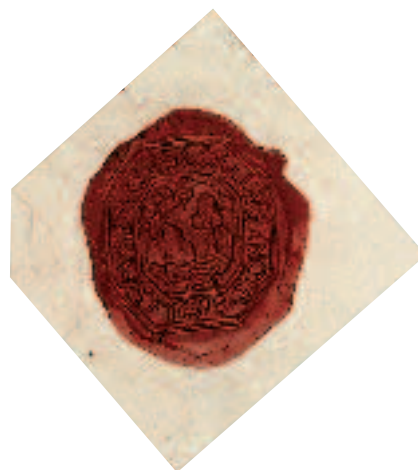
I selve rådstueprotokollerne eller i selvstændige protokoller ved siden af disse er opført de, der blev borgere byen – aflagde borgered og betalte borgerskabspenge som forudsætning for, at de kunne drive borgerlig næring. Loven påbød, at den, der ville tage borgerskab i byen, skulle vise, hvor han kom fra, og at han rettelig var skilt fra den husbond, han tidligere havde tjent. Det kunne være endog meget vanskeligt at opnå borgerskab i en by, da de i byen, der drev samme næring, ikke gerne så en ny konkurrent. Når alt var i orden, mødte den nye borger op på Rådhuset og aflagde der sin borgered.

Magistraten kontrollerede byens håndværkerlav og fastsættelsen af priser og takster på de vigtigste levnedsmidler.

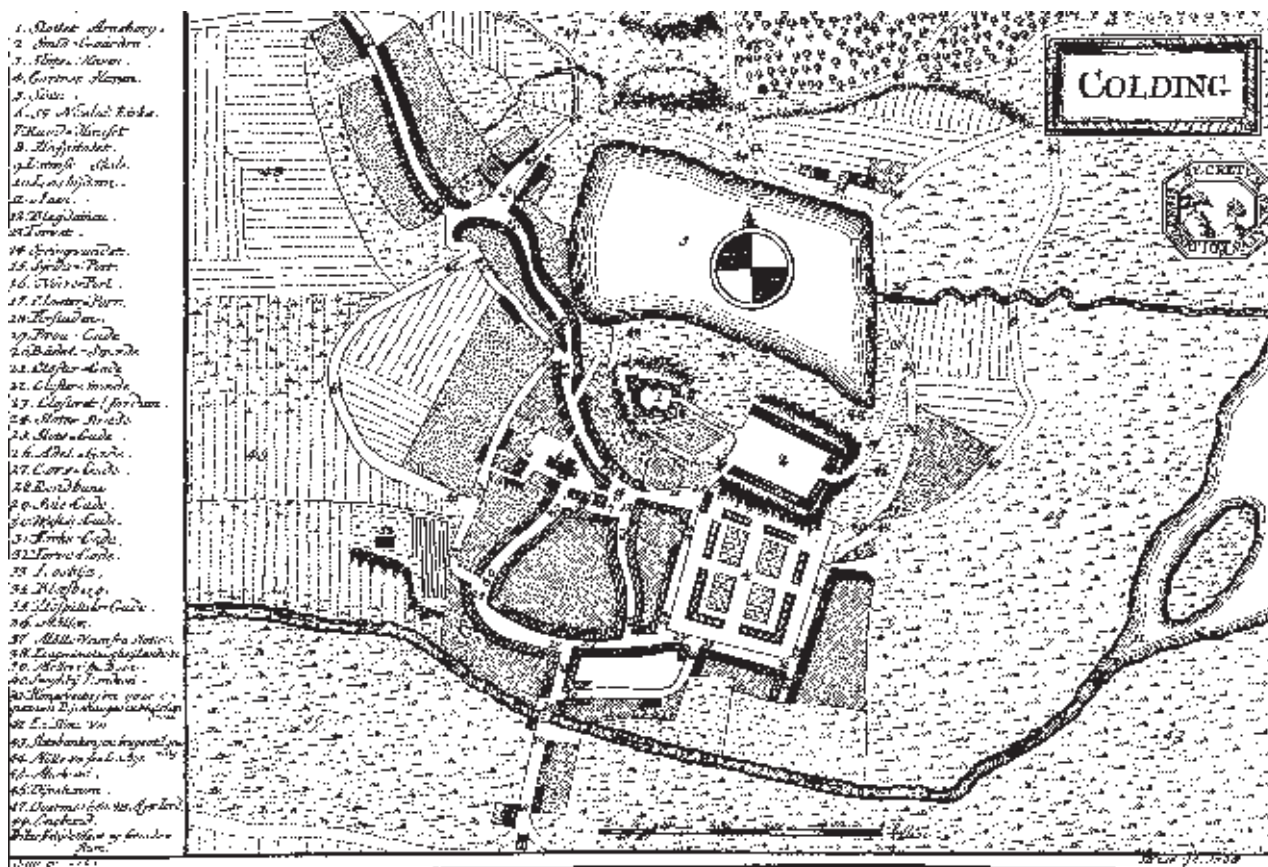
Håndværkslavene havde eksisteret siden 1300-tallet, og de havde to mål: At hævde deres monopol i byen og at begrænse konkurrencen ved skrappe optagelsesbetingelser for at komme ind i lavet.

Kommercie- og navigationsforordningen af 16. april 1681 bestemte, at handlende skulle tage borgerskab i købstæderne, og at landboerne skulle købe og sælge i købstæderne. Lavforordningen fra 1681 bestemte, at enhver, der havde udstået læretid og aflagt mesterstykke, kunne få borgerskab og nedsætte sig som håndværksmester. Havde en håndværker fået borgerskab, skulle han optages i lavet. Det var en trussel mod lavene, at forordninger fra 1732 og 1749 gav henholdsvis pensionerede militærpersoner og søfolk ret til at nedsætte sig som håndværkere i byerne uden at tage borgerskab. De havde ofte lært håndværk under deres indkvartering. De måtte dog ikke holde svende.

Ved næringsloven fra 1857 bortfaldt kravet om borgerskab med

Kolding bys signet benyttet i 1700-tallet. Original i Rigsarkivet.

H. G. Sonnin: Kort over Kolding, stukket af J. Kaas 1768 og udgivet i Danske Atlas af Hans de Hofman og Jacob Langebek.

virkning fra 1862, det erstattedes af en næringsadkomst, der dog stadig blev betegnet som borgerskab.

EJENDOMSADMINISTRATION

En af bystyrets vigtigste opgaver var at bestyre det fælles gods – købstadens jorder og ejendomme. Uden for selve købstaden, der var indhegnet af palisader og hegn og de fire byporte: Sønderport, Nørreport, Hospitalsport og Klosterport, var byens jorder, hvor der dyrkedes afgrøder, og kreaturerne græssede. Det drejede sig i 1660 om Brændkjær mark og Stejlbjerg mod syd, Heden og Galgebjerg mod nordvest. Men der var ofte stridigheder med de tilliggende ejerlav – f.eks. blev grænsen mellem Harte og den nordvestlige del af Koldings jorder først bilagt i 1723.

Ved auktionen over Koldinghus Rytterdistrikt i 1765 købte Hans Junghans på byens vegne Overmarken eller Ladegårdsmarken for 5050 rigsdaler. I 1771 blev Kolding Hede udskiftet af fællesskabet med landsbyerne Rådvad, Harte og Bramdrup. I 1775 fik han Brændkjær mark ud af fællesgræsningen med Vonsild, Dalby og Tved, men det lykkedes ikke at få Brændkjær Mark udskiftet mellem de 31 lodsejere, så den enkelte kunne få sin jord, der indtil da var fordelt 18 steder på marken, samlet til et sted, men det mødte så megen modstand, at det først kunne lade sig gøre i 1790. En af dem, der protesterede, var den gamle kommerceråd Jens Riis! Det kan også nævnes, at Hans Junghans indførte dyrkning af kløver. Nørremarken blev som ovenfor nævnt udskiftet i 1821.

I 1840 nævner P. A. C. Rosendahl i sit skrift om købstaden følgende jorder: Galgebjerg, Heden, Kornmarken, Ryttermarken, Exerцерpladsen (de to sidste vel tilsammen Overmarken), Komarksbuskene, Margrethe Mortenstoft, Riberdyb, Kålgårdsstederne, Stejlbjerg og Brændgårdsmark.

To landområder, et nordøst for købstaden omfattende Dyrehavegård, Slotsmøllen, Skovmøllen og Skinkelborghavegård og et andet vest for byen omfattende Jørgenskovlykke, kaldtes "slotsgrunden" og blev udskilt som særligt område ved afviklingen af Rytterdistriktet i 1765. Området fik kirke-, skole- og fattigvæsen fælles med købstaden, mens det hvad angik politi-, justits- og skiftevæsen hørte til Brusk herred. I modsætning til købstaden, var de unge mænd fra slotsgrunden værnepligtige. I følge folketællingen 1769 boede 66 mennesker på slotsgrunden.

Byens ejendomme var foruden rådhuset kirken, præstegården og rektorboligen. Jens Riis kunne ved sin fratræden rose sig af at have gjort noget ved alle disse ejendomme. Latinskolen fik en ny skolebygning i 1732, rådhuset blev delvis ombygget 1738-40, og Kolding Kirke blev gennemgribende ombygget 1754-57. I Hans Junghans borgmestertid købtes en gård i Klostergade, som benyttedes til fattiggård. I begyndelsen af 1800-tallet blev der indrettet skole i Sct. Nicolai Kirkes nordre korsarm, og under Estrup byggedes sammen med Vejle og Ribe amter sygehuset i Hospitalsgade. Et nyt rådhus blev bygget i 1840, og af materialer efter det gamle byggedes en "ny" fattiggård på Svietorv. Kæmnerkassen bestyrede desuden et fattighus uden for Sønderport.

I Kolding var der i 1840 en markkommission bestående af tre borgerrepræsentanter Thomsen, Møller og Jensen, som havde opsynet med markvejene, kreaturerne græsning på Exerцерpladsen, hegnene, markmændene og hyrden.

VEJ-, VAND-, BYGGE- OG BRANDVÆSEN

Med hensyn til vejenes vedligeholdelse var der for magistraten en generel forordning fra 1664 og et reskript fra 1672 at holde sig til. I 1740 sørgede Jens Riis for en istandsættelse af landevejene, og i 1820erne og 1830erne brolagdes byens gader. I 1840 eksisterede en særlig brolægningskommission med to medlemmer, borgerrepræsentant Madsen og købmand C.F. Møller. Den eksisterede frem til 1868.

Kolding havde som tidligere omtalt lige siden 1599 haft en brandforordning, som lensmanden på Koldinghus Casper Marckdaner var forfatter til. Først i 1735 pålagdes brandordninger for alle købstæder, og Jens Riis benyttede anledningen til at revidere den gamle brandordning. I hans nye brandordning nævnes stillingen brandinspektør for første gang. Adgang til vand var afgørende for brandvæsenet, og Riis tog derfor initiativ til, at der på Akseltorv opførtes et springvand med tilløb fra springvandet på Koldinghus, der fik vandet i trærender dels fra Piledam og dels fra Harte. Springvandet var dekoreret med en forgyldt træørn på en klippe og var færdigt i 1736. Magistraten skrev stolt om springvandet, at

1. det har stået sin prøve som det bedste vand i byen til te, tvæt og andet
2. det er et åbent og mageligt publik vand til alles nytte og daglige brug
3. det er til ære og zirat for byen, og når undtages København, findes næppe sligt et springvand i nogen anden købstad i Danmark
4. det er til redning og konservation for byen ved ildsvåde.

"Colding Byes Brand-Ordning" med 42 paragraffer blev trykt i 1737.

Fra 1761 forordnedes mere omfattende bestemmelser om brandinspektører, forskrifter for vedligeholdelse af brandmateriel m.v. Brandforsikring indførtes i købstæderne samme år. Hvert 10. år stod købstaden for en samlet nyvurdering, i Kolding er det tilsyneladende kun sket hvert 20 år.

Kolding Bys Brandordning. (Trykt i Flensburg 1737).

I 1832 blev det påbudt at have særlige bygningskommissioner. Dens medlemmer var borgmesteren, byfogeden, brandinspektøren, to elige-rede mænd og yderligere to personer udnævnt af amtmanden efter forslag fra magistraten. Bygningskommissionerne skulle godkende alle nyopførelser, ombygninger og hovedreparationer af bygninger og fast-sætte byggelinier.

I 1840 havde Kolding by 370 gårde og huse, heraf var de 369 forsik-ret i brandkassen. Byen havde ingen lygter, tranlygter blev først opsat i midten af 1850erne for den erstatning, borgerne fik efter ødelæg-gelserne under Treårskrigen 1848-50.

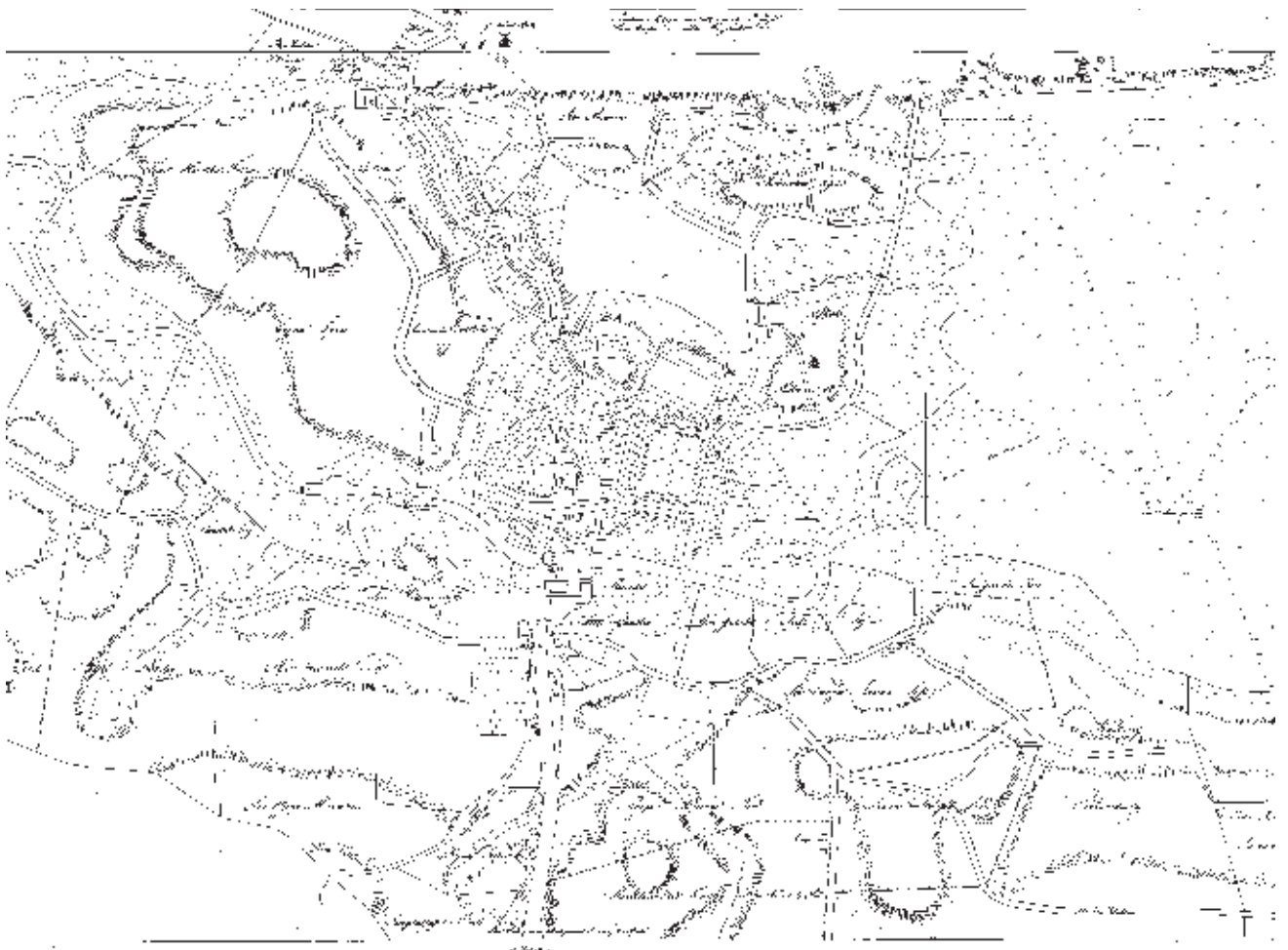
Ved brandvæsenet var i 1840 ansat en brandinspektør, værtshus-holder Øhlsted, der havde overkommandoen. Ved sprøjte nr. 1, der opbevarede på rådhuset, var ansat en brandmester, handskemager Petersen, en strålemester og 50 brandsvende, ved sprøjte nr. 2 i Låsby-dam en brandmester, en strålemester og 36 brandsvende, ved sprøjte nr. 3 i Klostergade en brandmester, en strålemester og 46 brandsvende. Endelig havde Koldinghus en sprøjte, der blev tilset af slotsforvalteren og til den var seks borgere ansat. Byens tre vægttere var under brand-væsenets tilsyn.

SKIBSFART OG HAVN

Allerede før Kejserkrigen i begyndelsen af 1620erne var havnen ved Sønderbro sandet til, så ind-og udskibning måtte ske med byens pram.

Senere sandede også åløbet og den inderste del af fjorden til og skibe,

Landmåler L. Grandjeans kopi fra 1828 af løjtnant Trøjels kort over Kolding 1823, kopieret af F. J. Gundersen 1922. Konsumtionslinierne er angivet. Se side 51.

der kom udefra, måtte lægge til ved Drejens og Strandhuse og der om-lade til pramme, der kunne gå ind i det lavvandede åløb.

I byens lange stagnationsperiode i 1700-tallet affandt man sig med tingenes tilstand, men fra 1770erne tog centraladministrationen ini-tiativ til en undersøgelse af de danske provinshavnes tilstand. Fra 1798 stod en særlig havnekommission for bestyrelsen af havnen. I henhold til kongelig resolution bestod den af et medlem af magistraten og to medlemmer valgt af kommunens indbyggere, og den var uafhængig af magistraten.

Først i løbet af 1830erne fik den nye generation af koldingkøbmænd med Caspar F. Müller i spidsen skubbet så meget til sagen, at et havne-byggeri kunne påbegyndes den 1. maj 1842. Indvielsen af havnen fandt sted den 24. oktober 1843, og den blev en afgørende forudsætning for Koldings videre vækst.

REGULERING AF HANDEL OG HÅNDVÆRK

Det var forbudt at handle uden for købstaden. I politiforordningen fra 1701 medtoges desuden forbuddet mod landprang (handel med bøn-derne uden for købstadens område) og forprang (opkøb af torvevarer uden for torvet), hvorefter disse sager kunne rejses af den offentlige anklager i byen, dvs. byfogeden. De blev forelagt stiftamtmanden, som så kunne fastsætte bøderne. Fra 1741 blev stiftamtmandens doms-myndighed i disse sager henlagt til magistraten. Når byfoged og borg-mester var samme person, udpegede stiftamtmanden anklager og dom-mer. 1741 kom en særlig forordning mod land- og forprang.

I 1740 var det fastsat, at tirsdag skulle være torvedag i Kolding, og at bønderne skulle indfinde sig indtil kl. 11 om formiddagen for at sælge deres produkter.

Magistraten beskikkede også postmesteren og værtshusholderen. I 1695 skrev magistraten til Danske Kancelli, at der kun var behov for et værtshus i byen. Det var på dette tidspunkt rådmandssønnen Johan Rafn, som havde "hotel" på Torvet. Magistraten førte tilsyn med virk-somheden fire gange om året.

INDKVARTERINGER

Købstæderne var forpligtet til at indkvartere soldater, og Kolding havde indkvartering af soldater gennem hele perioden fra 1660 til 1848. Først ryttere, da Kolding var centrum for Koldinghus Rytterdi-strikt og derefter indkvartering af to eskadroner af det Holstenske Lan-senérregiment. De sidstnævnte kostede årligt 110 rdl., men byen fik kun 200 rdl. i indkvarteringshjælpeskat. Ordinær indkvartering var at modtage tropper i garnison og at stille kvarterer til rådighed til under-officerer og menige, staldrum til heste, magasiner til brødkorn m.m. Selve indkvarteringen fordeltes på den måde, at beboerne hvert andet år gav kvarter in natura og hvert andet år betalte med penge. Dertil kom friægt, dvs. gratis kørsel for soldaterne, og ekstraordinær ind-kvartering. Under Store Nordiske Krig havde Kolding i 1713 desuden indkvartering af et regiment svenske fanger, der blev i byen i et helt år, og i 1808 var spanske og franske tropper indkvarteret i Kolding. Regn-skabet for dette ophold blev først opgjort i 1821.

Det var magistratens opgave at organisere indkvarteringen. De ind-kvarterede soldater hørte ikke under købstadens jurisdiktion og betalte heller ikke skatter til byen. Selv om indkvarteringerne var en tung byrde, havde de dog også den fordel for byen, at det skabte øget omsæt-

Fra borgervæbningens protokol 1803.

ning. Soldaterne, der ofte var i byen i mange år, kunne også hjælpe deres kvarterværter, som modtog en mindre kontant ydelse for deres ulempe.

Men fordelingen af de, der skulle indkvarteres i byen, var en kilde til store konflikter mellem magistraten og borgerne, og hovedårsagen til, at borgmester Riis og stiftamtmand Gabel i 1726 gik sammen om at foreslå oprettelsen af et borgerråd bestående af 16 mænd, de såkaldte eligerede borgere, der sammen med magistraten herefter stod for fordelingen af indkvarteringsbyrden og andre fællesanliggender i byen.

Fra 1764 var det særlige indkvarteringskommissioner, der traf afgørelser om, hvilke fordringer m.h.t. indkvarteringer, der kunne stilles til byen. De blev oprettet i henhold til reglementer 1764, 1775 og 1788 og en forordning af 1816. I henhold til 1788-reglementet bestod kommissionen af byens magistrat, en officer valgt af byens højstkommanderende og to af byens bedste borgere.

I 1840 bestod indkvarteringskommissionen af borgmesteren, en løjtnant af regimentet, på det tidspunkt kammerjunker v. Krieger, to repræsentanter fra borgerrepræsentationen og kæmneren. Der var forskel på, hvilken indkvartering soldaterne fik. De var inddelt i tre grader. En sadelmager, gift underofficer, trompeter eller fanesmed fik bedste indkvartering, derefter kom de ugifte tilsvarende, og lavest rangerede lansenererne. Selve indkvarteringen i byen skete i en bestemt løbende orden efter husnumre. De fineste officerer blev indkvarteret på gæstgivergården – hermed tænkes formentlig på det senere missionshotel i Helligkorsgade – og deres indkvartering betales af en indkvarteringsgodtgørelse. I 1840 omfattede indkvarteringen 19 gifte, 3 ugifte underofficerer og 56 mand. Der var desuden behov for staldrum til soldaternes heste. Allerede før 1840 havde Kolding by overtaget Staldgården mod at vedligeholde bygningerne. To store stalde brugtes til at indkvartere lansenereskadronernes heste i ekcersertiden, hvor hele regimentet var samlet i Kolding, så private ikke længere behøvede at stille stalde til rådighed. Der var ingen garnisonering i Kolding efter 1842.

BORGERVÆBNING

Borgervæbningen oprettedes i købstæderne i henhold til en kongelig resolution fra 1801 og bestod minimum af to afdelinger:

1. afdeling, der bestod af borgere under 50 år, skulle bidrage til "god skik og ordens opretholdelse" i byen. 2. afdeling, der omfattede de under 50 år, der ikke havde borgerskab, skulle "værne mod fjendtlige overfald". I Kolding var der i forvejen en fodfolksafdeling og fra 1790 en ridende afdeling på 20 mand. Fra 1801 var der i alt 200 mand under overkommando af borgmesteren. Fra 1804 var der mulighed for, at man kunne købe sig fri for borgervæbningstjeneste mod et beløb på mellem 50 og 500 rdl.

I 1840 var borgervæbningens øverstkommanderende skomagermester Küster med titel af kaptajn ved Borgerkompagniet. Næstkommanderende var premierløjtnant skræddermester Toft, herefter fulgte tre sekundløjtnanter, en kommandersergent, seks underofficerer, to tambourer og 64 mand, et frivilligt musikkorps med en regimentstambour, en musikbestyrer og 20 musikanter. Ved det ridende korps var der en ritmester, værtshusholder Øhlsted, en sekundløjtnant, garvermester og møller Gøhlmann, to korporaler, en trompeter og 18 mand. Borgerkompagniets geværer var kongens ejendom.

FATTIGVÆSEN

Magistraten havde ansvaret for administrationen af de fattiges midler, der henlå i en særlig kasse. Det var her borgmester Faust "lånte" til Sønderbros istandsættelse, mens Riis sørgede for at forøge formuen – angiveligt fra 1000 til 3000 rdl. Magistraten førte også kontrol med tiggerne i byen.

Et reskript af 3. september 1708 efterfulgt af en forordning fra 24. september samme år iværksatte en omfattende fattiglovgivning, der pålagde en repræsentant for magistraten, sognepræsten og to repræsentanter for borgerne at administrere et skole- og fattigvæsen. Dette blev dog ikke realiseret ret mange steder. Da det i 1734 ved et reskript blev pålagt alle indbyggere, der havde råd til det, at yde bidrag til fattigvæsenet nævnes kun magistrat eller byfoged som forvalter af byens fattigvæsen. I praksis udgjorde borgmesteren og sognepræsten fattiginspektionen, mens sognepræsten sammen med et par borgere uddelte midlerne til de fattige. Den eneste grund til, at dette hverv var populært hos borgerne var, at de så længe, de havde det, ikke kunne pålægges andre borgerlige ombud. I mange købstæder, således også i Kolding, finansieredes en stor del af udgifterne til skole-, fattig- og kirkevæsen af legatmidler.

I 1803 oprettedes fattigkommissioner. Kommissionens medlemmer var sognepræsten, der var formand, et medlem af magistraten, byfogeden og to eller flere mænd, der var fattigforstandere. Til forskel fra tidligere skulle udgifterne til fattigvæsenet afholdes ved opkrævning af en særlig fattigskat.

Fra 1771 ejede Kolding købstad som nævnt en fattiggård i Klostergade ved Munkegade, der i 1839-40 afløstes af en ny på Sviatorv.

SKOLEVÆSEN

I Christian III's kirkeordinans fra 1539 var bestemt, at der i hver by skulle være en latinskole. I 1739 nedlagdes mange af de latinskoler, der indtil da havde eksisteret i næsten hver eneste købstad. Koldings latinskole, der var oprettet af dronning Dorothea i 1542, fik lov at bestå under en fælles bestyrelse af skolens rektor, magistraten og sognepræsten. I 1844 fik latinskolen dimissionsret til Københavns Universitet og i 1845 indviedes den nye statelige skolebygning tegnet af arkitekt Nebelong.

Christian III's kirkeordinans bestemte også, at øvrigheden skulle sørge for skriveskoler for dem, der ikke duede til at lære latin. Forskellige skoleholdere forsøgte sig med undervisning for betaling. Disse underskoler, også kaldet danske skoler, hørte efter 1708 under fattiglovgivningen, idet magistraten betalte for, at fattige børn fik undervisning hos skoleholderne. I Hans Diechmanns tid blev skolevæsenet forbedret. Sct. Nicolai Kirkes nordre korsarm blev indrettet til borger-skole, men kunne pga. Englandskrigene først tages i brug i 1815.

Skolekommissioner oprettedes i 1814 med anordning om købstadskolevæsenet. Det var begyndelsen til det offentlige skolevæsen i Danmark. Formanden for Skolekommissionen var sognepræsten, men magistraten var også repræsenteret. Skolekommissionen tog sig på dette tidspunkt både af den indholdsmæssige og den økonomiske side af skolevæsenet.

I 1840 bestod Skolekommissionen foruden sognepræsten og borgmesteren af en borgerrepræsentant, krigsråd P. A. C. Rosendahl, urmager M. Jørgensen, købmand N. E. Møller og gårdejer K. Harth på Slotsgrundens vegne.

På dette tidspunkt havde Skolekommissionen netop indgivet ansøg-

ning til Danske Kancelli om, at der indrettedes en særlig friskole i det tidligere militære sygehus med egen lærer og med to klasser, således at Borgerskolen alene kunne disponere over lokalerne i Sct. Nicolai Skoles nordre korsarm. Friskolen blev oprettet i 1840, og Borgerskolen fik i 1856 en egen skolebygning i Skolegade. Størstedelen af pengene til opførelsen kom fra to velhavere i byen, tallotterikollektør H. H. Schmidt og Johanne Hoff, enke efter værtshusholder og borgerrepræsentant P. Hoff. I Borgerskolen betalte eleverne 2 rigsbankdaler årligt i de to første klasser og 4 i de to sidste. "Særdeles flittige og sædelige uformuende børn" kunne gøre sig håb om en friplads.

SUNDHEDSVÆSEN

Borgmester Hans Junghans sørgede for, at der kom en lægeordning i Kolding. Der havde tidligere været kirurger i byen, men de var hurtigt rejst igen, fordi koldingborgerne var for fattige til at lønne ham. Junghans foreslog derfor, at der af hver tønne hartkorn i amtet betaltes 3 skilling til en læge, der så uden betaling skulle forrette alle synsforretninger og obduktioner i byen og amtet. Regimentsfeltskær ved Jydske Dragonregiment, Martin Sørensen, blev den første amts- og stadskirurg i Kolding, men han rejste allerede året efter sammen med sit regiment. Herefter ansattes Johan Carl Sager i 1772 med ret til at praktisere i Kolding Købstad og Koldinghus Amt og med pålæg om at bosætte sig i Kolding. Efter hans død i 1788 ansattes Johanne Christian Kræmer, der i 1797 også sørgede for, at Kolding fik en jordemoder.

I 1831-32 indførtes sundhedskommissioner i købstæderne under indtryk af en truende koleraepidemi. Fra 1805 havde der været karantænekommissioner i købstæderne, formentlig også i Kolding.

Casper Rosendahl blev distriktskirurg i 1829, og han var et fremtrædende medlem af Borgerrepræsentationen frem til 1845.

Det første sygehus i Kolding oprettedes i Klostergade i 1785 og en nyt byggedes i 1837 i Hospitalsgade i tilknytning til Sct. Jørgens Gård.

SKATTEVÆSEN

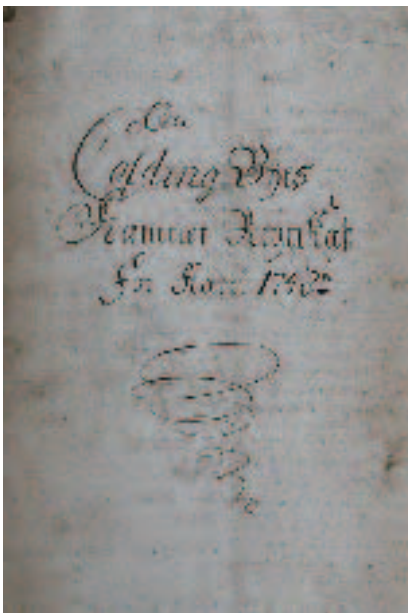
En af bystyrets vigtigste opgaver var som nævnt tidligere at opkræve skatter til kongen. Den største del af de skatter, der opkrævedes af borgerne, gik til kongen, mens en mindre del anvendtes til byens egne formål. Til kongen svarede både ordinære skatter, bl.a. byskatten, matrikelskatten og ejendomsskatten og ekstraordinære skatter betegnet ved formålet med skatten f.eks. frøkenskat eller ved betalingsmidlet, f.eks. kornskat, kobberskat m.v. Skatterne til kongen blev pålagt ved skattebreve, mens magistraten selv besluttede, hvad der var behov for til byens egne formål.

I perioden 1660-1720 blev talrige direkte skatter udskrevet til staten. Grundskatten 1683-1694 gav anledning til en matrikulering i købstæderne, der foretoges i 1682, kaldet grundtaksten. Herefter blev grundtaksten også benyttet ved ligningen af indkvarteringspenge og den fandt også anvendelse i byens interne beskatning, så en vis procentdel, oftest halvdelen, af de lokalt udskrevne skatter lignedes efter grundtaksten, mens resten blev lignet efter næring og "lejlighed". Nogle af de lokale skatter var faste, bl.a. vægterskat, betjentskat, delinkventskat osv. Sådan var det til 1867.

Efter Store Nordiske Krig 1710-1720 blev der bl.a. lagt en ekstraskat på parykker. Borgmester Hans Pedersen havde en paryk, hans kone havde en top, og det kostede tilsammen borgmesteren 6 rigsdaler.

I midten af 1700-tallet udskreves kun få direkte skatter til kongen

Forsiden til Kolding Bys kæmnerregnskab 1748.
Original i Landsarkivet for Nørrejylland.

fra købstæderne, staten fik i stedet sine indtægter fra byerne ved konsumtionen.

De beboere i byen, der ikke var borgere, skulle ikke svare byskat, da de ikke drev næring eller ejede jord. De var fri for indkvarteringer, men skulle svare deres del af skatten dertil. Den faste statskat for byerne, også kaldet kopskat eller ekstraskat efter forordningen af 1762 skulle svares af hver person i landet over 12 år, og byerne blev ansvarlige for, at der blev betalt for alle. Da de fattige ikke kunne betale, var det magistratens vanskelige opgave at ligne det manglende beløb blandt byens øvrige beboere. Fra 1765 blev denne opgave overdraget til en særlig kommission på 3 medlemmer. Magistrat og sognepræst foreslog 6 kandidater til kommissionen, og borgerne kunne så vælge tre af dem.

Byen var i hvert fald fra 1781, da nye husnumre indførtes, opdelt i fire fjerdinge efter husnumre. I hver fjerding var ansat en rodemester, der havde til opgave at indkræve skatterne, oplyse om den skat, der skulle betales, om snekastning og om det vejarbejde, der krævedes af borgerne.

Skatteligningen foretoges i 1840 af en 9 medlemmer stor ligningskommission. Hertil kom kærneren, som efter kommunaloven var fast medlem af kommissionen og pligtig til at foretage og skrive de beregninger, som fremkom under ligningen. Skatteyderne inddeltes i 31 forskellige skatteklasser efter "formue og lejlighed".

Klager over ligningen kunne appelleres til kommunalbestyrelsen, og dennes endelige afgørelse kunne igen appelleres til Danske Kancelli i København via amtmanden i Vejle.

KONSUMTIONEN

Efter enevældens indførelse øgede kongemagten sine indtægter ved den såkaldte konsumtion, en statsafgift på næring og forbrug. Det var dels en afgift på alle fødevarer, der opkrævedes "ved portene", dvs. ved varenes indførsel i købstaden, dels en afgift på de råvarer, der fremstilledes i købstaden. Ved Acciseboden i Østergade betaltes brændevinsafgift, kornformalingsafgift o.s.v. Konsumtionen var en af statens vigtigste indtægter i 1700-tallet og hvilede tungt på bybefolkningen, men byerne fik også selv en del af provenuet, der blev fordelt mellem magistraten, havnen, byen og fattigvæsenet, hvilket bl.a. fremgår af toldrullen af 17. maj 1762. I kærnerregnskaberne er der et særligt tillæg kaldet acciseregnskabet. Toldkarlene, der stod ved byens porte havde nogle 2¹/₂ alen lange jernsøgere, som de stak ned i læsset for at finde ud af, om der var andet end det, der var deklareret.

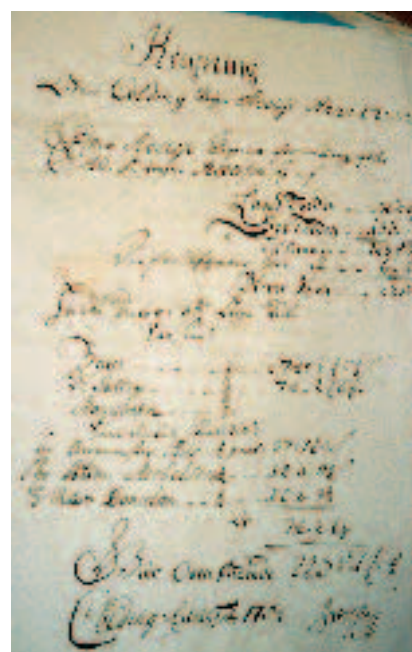
Konsumtionen var især ødelæggende for handelslivet i Kolding, fordi Haderslev, Christiansfeld og Fredericia var fritaget. Konsumtionen blev ophævet i 1851.

KØBSTADENS ADMINISTRATION

Størstedelen af købstadens administration udførtes af de kongeligt udnævnte borgmestre og rådmænd, byfogeder og byskrivere. Som det ses ovenfor var opgaverne fra midten af 1700-tallet samlet hos borgmestre og rådmænd.

Selv om borgmestrene i den første tid ikke var lærde folk, havde de dog bøger til deres rådighed, når de skulle forvalte deres embede. I skiftet efter Rudolf Faust kan ses, at han havde fire bøger i sin bogsamling, heriblandt Christian Vs Dansk Lov og en forordningsbog. I inventariet for Kolding Rådhus 1748 er optegnet tre bøger i rådstuen: en rådstuelade, en lovbog og en forordningsbog.

Opgørelse over accisen i Kolding 1753. Original i Landsarkivet for Nørrejylland.

En vigtig autoritet som øvrighed var magistratens ret til at udnævne folk til vigtige poster. I 1670 fik borgmestre og råd ret til at udnævne "overformyndere, underfogder, vagtmestre, havnefogder, målere, vejere, vrager (de tre sidstnævnte kontrollerede vægte, måleinstrumenter og varekvalitet), bedemænd, instrumentister (spillemand), og alle andre byens betjente af slig eller ringere konsideration". Efterhånden blev det kutyme, at der skulle hentes kongelig bekræftelse på udnævnelse af målere og vejere, underfogeder og havnefogeder.

Overformyndere omtales første gang i købstadsforordningen fra 1619. Embedet, der var et borgerligt ombud, skulle have opsyn med værger.

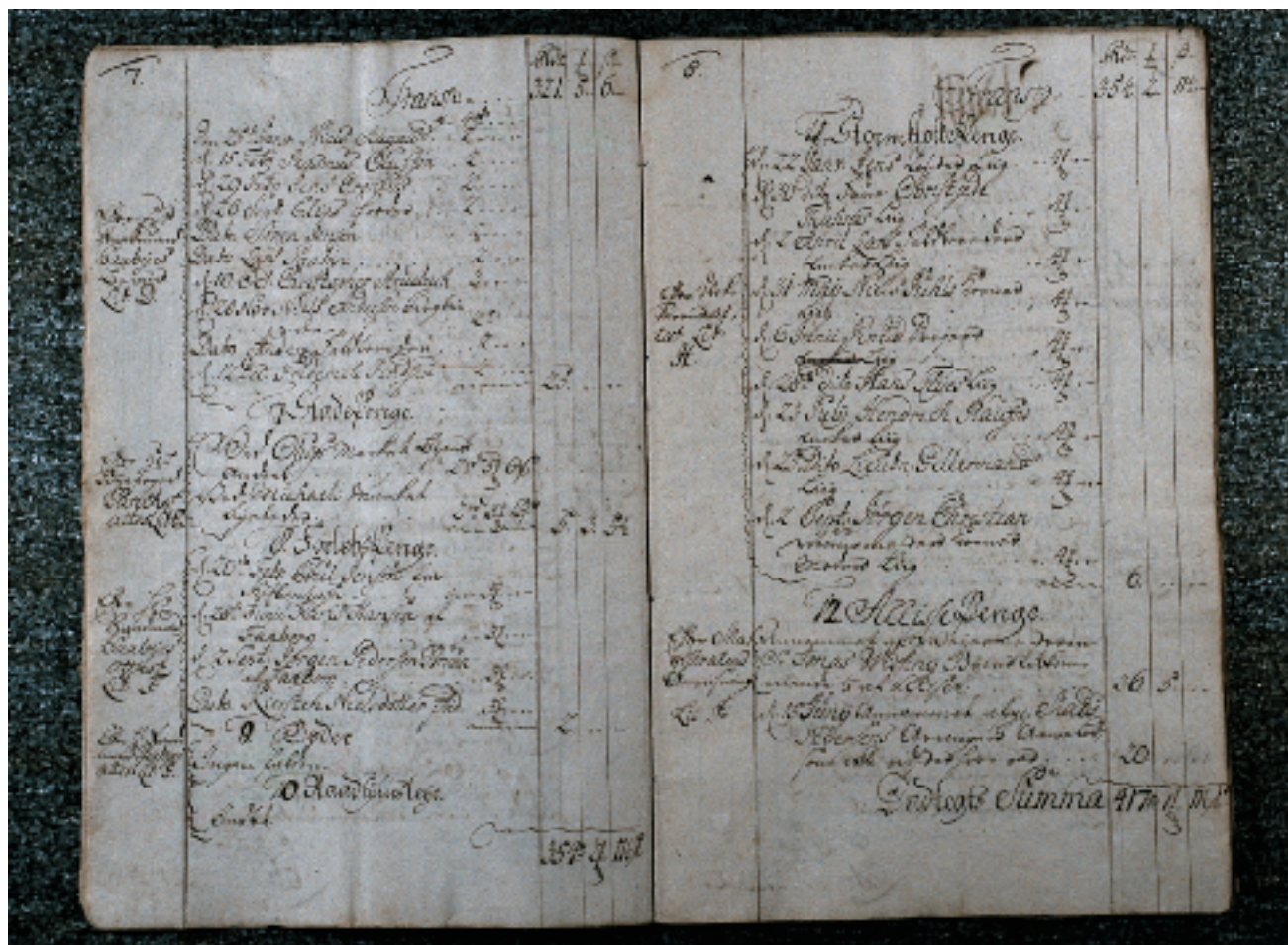
I 1806 nævnes som byens bestillingsmænd ud over kærneren en rådstuetjener, to politibetjente, tre vægttere, som tillige er fattigfogeder og en jordemoder "men nyder ej løn".

I følge Rosendahls skrift fra 1840 boede på Rådhuset en arrestforvarer, der tillige var rådstuetjener og politibetjent. Desuden nævnes to overformyndere, 4 rodemestre, en for hver af byens fjerdinge, fire stokkemænd og to synsmænd over hegn, veje og snekastning.

En meget stor del af købstadens fællesopgaver løstes af borgerne gennem lønnet eller ulønnet ombud. Det vigtigste af disse hver var førelsen af byens regnskab, som kærneren tog sig af. "Lønningen" bestod af indtægten af "Kærnerengen" og to små enge i Teglgårdskjær. I 1825 besluttedes det at ansætte kærneren, der herefter aflønnedes med 150 rdl. om året.

Den første fastansatte kærner var købmand Johannes Grau. Han måtte stille en kaution på 500 rdl., men det var kun en deltidstilling, han drev sin købmandsforretning ved siden af. I 1845 afløstes han af urmager M. Jørgensen pga. en større strid.

Kærnerregnskabet 1747. Original i Landsarkivet for Nørrejylland.

I 1840 nævnes også en underkæmner. Det var værtshusholder Mads Nielsen, der havde overopsynet med byens arbejder, der foretoges efter tilsigning samt over mergel og grusgravene. Som "løn" havde han fri græsning til en hest på Exercerpladsen.

Det var borgerne selv, der udgjorde byens brandvæsen, foretog fordeling af og ligning af indkvartering, vedligeholdte gaderne m.v.

REVISION

Som ovenfor anført blev kæmnerregnskaberne i ældre tid revideret af borgmestre og råd og borgernes repræsentanter de 24 mænd. I købstadforordningen fra 1619 stod, at regnskabet skulle revideres hvert år senest 14 dage efter kæmnerskiftet af to rådmænd og nogle borgere. Dette gentoges i recessen 1643 og Danske Lov fra 1683. I 1745 bestemtes det, at der blandt borgerne skulle vælges tre revisionsmænd. Fra 1773 skulle købstæderne revideres af Rentekammeret. Magistraten skulle udarbejde et skematiseret hovedregnskab for det forløbne kalenderår med budget og bilag, der først skulle godkendes af de eligerede borgere og derefter stiftamtmanden. Først herved skabtes en effektiv regeringskontrol med bystyrelserne. Fra 1802 var det Danske Kancelis Revisionskontor for Købstæderne, der reviderede regnskaberne. I 1827 fik amterne revisionsbemyndigelsen. På dette tidspunkt gik man også over til nyere bogholderisystemer.

KOMMISSIONER

I sammenhæng med, at kongemagten fra centralt hold søgte at pålægge købstæderne en mere ensartet regulering af forskellige forhold omkring fattigvæsen, brandvæsen, skolevæsen m.m. oprettedes fra slutningen af 1700-tallet en række kommissioner, hvis opgave var at styre en række vigtige opgaver i købstæderne. Borgmesteren var næsten altid medlem af disse kommissioner, og sognepræsten var fast medlem i skole- og fattigkommissioner. Der var andre kommissioner, hvor borgmesteren som byfoged og andre tjenestemænd deltog, men der var også nogle kommissioner, der alene bestod af eligerede borgere eller andre lokalt valgte borgere, efter 1837 borgerrepræsentanter. Disse kommissioner var forløbere for det senere udvalgsstyre. Forløberen for nutidens økonomiudvalg var Kassekommissionen, der i 1840 bestod af borgmesteren og borgerrepræsentant, overauditør Oxenbøll, som til ubestemte tider skulle efterse bøgerne og beholdningen, og Anvisningskommissionen, der talte borgmesteren og tre fra borgerrepræsentationen, Thomsen, Madsen og Møller, som den første og tredje tirsdag i måneden samledes på rådhuset, hvor de gennemgik de indkomne regninger og anviste dem til udbetaling.

Fra 1683 var der særlige inspektioner for de offentlige stiftelser til administration af de legatmidler, der var overdraget til byen til fordel for de fattige, skolen eller kirken. De omfattede præsten og nogle magistratsmedlemmer.

Den ældste af de tre legattavler på Kolding Rådhus.

KØBSTADANORDNINGEN 1837

Der var flere årsager til, at et mere frit lokalt selvstyre blev realiseret i 1830erne. Den vigtigste var presset udefra. Ved dannelsen af det tyske statsforbund i 1815 var de tyske delstater blevet lovet stænderforsamlinger og udvidet kommunalt selvstyre, også Holsten, og den danske konge følte sig presset til at gøre det samme for sine undersåtter. Men der var også sket en mentalitetsændring blandt de toneangivende indbyggere såvel på landet i forbindelse med landboreformerne, som i købstæderne med dannelsen af en mere veletableret og selvsikker købmands- og håndværkerstand, der følte sig på højde med de fra København udsendte kongeligt udnævnte embedsmænd. Endelig forudså centraladministrationen i København, at man ikke i længden kunne magte den udvidelse af lokaladministrationens virkefelt på skole- og socialområdet, som måtte forudses.

Presset mod den enevældige regering medførte i 1835 oprettelse af stænderforsamlinger i Viborg og Roskilde og et løfte om, at de kommunale forhold også skulle blive løst. Det første udkast til en reform for købstædernes styrelse blev forelagt stænderforsamlingerne en uge efter, de var blevet nedsat. I anordning angående købstædernes økonomiske bestyrelse, også kaldet Købstadanordningen, der blev stadfæstet af Frederik VI den 24. oktober 1837, stod, at kongens hensigt var at give borgerne adgang til at bestyre alle deres økonomiske anliggender ved selvvalgte repræsentanter – dog under medvirken af hans beskikkede embedsmænd og under tilbørligt hensyn til statens almindelige interesse.

Set med vore dages demokratiske briller var der betydelige begrænsninger både i de frie valg og rækkevidden af det kommunale selvstyre.

Det var kun en lille del af købstadbefolkningen, der havde mulighed for at vælge borgerrepræsentanterne, faktisk kun ca. 7 % af befolkningen. At kvinder skulle have valget var der ingen, der tænkte på. Tyende og daglejere var det også helt utænkeligt at foreslå. De, der var værdige til valget og til at blive valgt, var de etablerede – dem, der havde ejendom, udøvede selvstændigt erhverv og var med til at bære de offentlige byrder med deres skattebetaling. En betingelse var også, at de havde løst borgerbrev og aflagt borgered.

Købstæderne kunne selv bestemme, hvor meget der skulle til for at udløse valget. I Kolding skulle man eje en ejendom til en assuranceværdi af 500 rigsdaler eller mere eller som næringsdrivende svare næringskat efter en skilling eller derover.

Loven blev stadfæstet ved et magistratsregulativ i Kolding den 30. december 1837. Her fastsattes borgerrepræsentanternes antal til 8. De blev valgt for 6 år ad gangen, men afgik på skift, så der var valg til borgerrepræsentationen hvert år.

BORGERREPRÆSENTANTERNE I KOLDING

De første valg til borgerrepræsentationen i Kolding fandt sted den 23.

januar 1838. 90 vælgere stemte, men hvor mange, der kunne stemme, vides ikke. Der var ved folketællingen i Kolding i 1840 2611 indbyggere i alt, hvoraf 1312 var kvinder. De tre eligerede borgere, hvis funktionstid endnu ikke var udløbet, farver Utzon, købmand R. Erichsen og glarmester Th. Thomsen gled over i repræsentantskabet uden valg. De øvrige fik følgende stemmetal: gæstgiver Mads Madsen 59, købmand M.S. Grunnet 55, skomagermester Jacob Møller 36, herredsfoged Morten Oxenbøll 50 og værtshusholder P. Hoff 43. Da Grunnet få måneder efter blev borgerlig rådmand, valgtes hans efterfølger, krigsråd og læge P.A.C. Rosendahl med 16 stemmer. I følge en kongelig resolution fra 1838 skulle den borgerlige rådmand udpeges af repræsentantskabet. Grunnet blev på posten til 1846, og derefter forsvandt dette embede.

Borgerrepræsentanterne valgte indtil 1860 selv deres formand, og den første formand blev *købmand R. Erichsen*.

Det konstituerende møde i borgerrepræsentationen fandt sted den 12. februar 1838, hvor formand og viceformand (Oxenbøll) blev valgt. Herefter fulgte udpegning af medlemmer til fattigkommission, skolekommission, havnekommission, kirkeinspektion, bygningskommission, indkvarteringskommission, sygehusinspektion, brolægningskommission, kommissionen for borgervæbningsfondet. Desuden udpegning af repræsentanter til at underskrive anvisninger på byens kasse og andre til at føre tilsyn med byens jorder og markveje. Formanden, købmand Erichsen, blev bemyndiget til at have nøglen til kærmerkassen.

Borgerrepræsentationen holdt møde to gange om måneden, den 1. og 3. tirsdag i hver måned kl. 5 om eftermiddagen. Der var som regel kun 2-5 punkter på dagsordenen. Ansøgninger om borgerskab blev behandlet meget grundigt, man var opmærksom på at konkurrence med de eksisterende udøvere af faget kunne blive for stor, og sociale argumenter toges også i brug. Da en gift kvinde i 1837 ansøgte om at sy modepynt og handle med det, hævdede borgerrepræsentanterne, at den slags beskæftigelse burde forbeholdes "ugifte, aldrende og svage fruentimmere". Den anden tirsdag i hvert kvartal blev kvartalsregnskabet gennemgået, og kærmerkassens indtægter og udgifter eftersat. Borgerrepræsentationens medlemmer førte personligt tilsyn med de arbejder, byen havde i gang.

I 1839 valgtes glarmester Thomas Thomsen til ny formand for borgerrepræsentationen. Hans viceformand blev krigsråd, distriktskirurg P.A.C. Rosendahl. Andre nye medlemmer var købmand S. Petersen og værtshusholder H. Jensen. Thomas Thomsen var formand i tre år og stod derfor for opførelsen af byens nye rådhus, mens viceformanden tog sig af hyldestskriftet i samme anledning.

Rosendahl var begejstret både over den nye rådhusbygning og over byen og Koldings borgere. Han skrev: "Hvor meget er der ikke virket for byen i de senere år. Et skønt og rummeligt sygehus, der næppe har sin lige i nogen af Jyllands købstæder, et til byens størrelse passende fattig- og arbejdshus, ombygning af præstegården, foranstaltning til lokale for en friskole og derved borgerskolens forbedrede indretning, den frivillige forening for at forhindre fattige børn fra tiggeri og anvisning til nyttig beskæftigelse, det frivillige borgerlige musikkorps med den velvillige understøttelse samme har nydt. Alt dette vidner om en borgerånd, der har og i tiden vil have en lykkelig indflydelse på byens velstand og opkomst." Men han fortsatte: "Endnu står meget tilbage, som kun ved anstrengt kraft og forenet opofrelse kan udføres; hertil regner jeg især anlæggelsen af en havn, gadernes oplysning og endnu en sprøjte, fremdeles en sygekasse for tjenestefolk, en begravellesfor-

ening, forskønnelse af byens nærmeste omgivelse og flere foranstaltninger, som ikke bør savnes i en kommune”.

Visioner var der masser af – også i Kolding anno 1840.

JOHANNES NIELSENS RÅDHUS 1839

I første halvdel af 1800-tallet var der en betydelig fremgang i byens handel afledt af fremgangen i landbruget omkring Kolding. I 1838 trådte den nye købstadlov i kraft, og den nyoprettede borgerrepræsentation støttede borgernes forslag om, at der skulle bygges et nyt rådhus. Borgmester Christen Estrup, der også var byfoged, var egentlig imod byggeriet. Byen var gældfri, men han ville gerne spare lidt op til “uforudseelige ulykkestilfælde”, og han mente, man kunne nøjes med en ny arrestbygning. Et offentligt rådstuemøde, hvor borgerne med vægt fremførte deres ønsker, afgjorde imidlertid sagen.

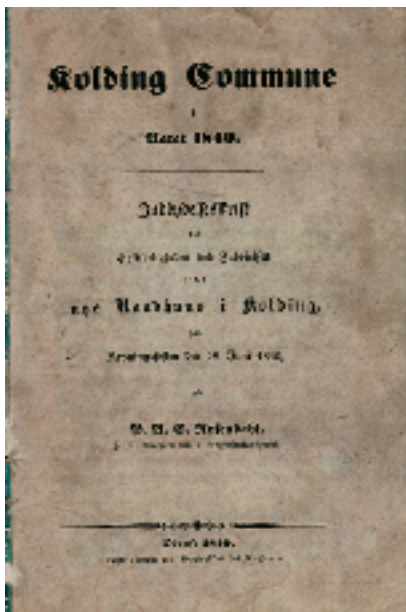
Der har formentlig aldrig eksisteret en tegning til dette rådhus. Den mundtlige tradition er i følge P. Eliassen, at nogle borgere rejste til København, og der blev inspireret af C.F. Hansens råd- og domhus på Nytorv. Den anerkendte murer Johannes Nielsen fra Nr. Bjært tegnede så en skitse, som han byggede det nye rådhus i Kolding efter. Johannes Nielsen havde i forvejen bygget flere store gårde i Kolding.

Det nye rådhus var grundmuret, to etager højt og 18 fag bredt. Midt på facaden ud mod Akseltorv stod fire søjler, der bar en trekantet frontispice. Fem trin førte op til fodstykket, som søjlerne stod på. Dette forstykke var belagt med kulørte sekskantede mursten fortæller historikeren Jens Jørgen Fyhn i sin bog om købstaden Kolding fra 1848.

Rådhuset var færdigbygget sidst i 1839 og kostede 8000 rigsbankdaler. Borgerne i Kolding betalte størstedelen af beløbet ved aktietegning. Det var stadthauptmand Borch og købmand C.F. Müller, der især arbejdede for at indsamle penge til rådhuset. Aktieposterne var på mellem 50 og 200 rbd. Men herudover lånte byen 3500 rbd. hos Justitskassen.

Kolding Rådhus fra 1839 blev bygget af murer Johannes Nielsen fra Nr. Bjært. Inspireret af Råd- og Domhuset på Nytorv i København og indviet den 28. juni 1840. Original på Kolding Rådhus.

Indbydelsesskrift i forbindelse med indvielsen af Kolding Rådhus i 1840 forfattet af Borgerrepræsentationens næstformand, distriktskirurg P. A. C. Rosendahl.

Agent Jens Peter Wissing, en velhavende købmand i byen, kunne imidlertid ikke bære, at Kolding by skulle stå i gæld udenbys, så han udlånte et tilsvarende beløb til byen på meget favorable vilkår, så lånet til Justitskassen kunne tilbagebetales allerede i 1841.

Da man i 1839 brød rådhuset ned for at bygge et nyt, var der utroligt nok så meget gods i tømmeret fra den gamle Viuf Hovedgård, at det igen kunne anvendes, denne gang til opførelse af en fattiggård på Svietorv. Fyrre år senere blev denne bygning solgt til nedrivning, men en del af egetømmeret kunne bruges endnu engang som fundament i husene Dalbyvej 14, 16 og 18.

På grund af Frederik VI's død den 3. december 1839 skete indvielsen af det nye rådhus først den 28. juni 1840 på Christian VIIIs kroningsdag. Kolding havde på dette tidspunkt endnu ikke en lokalavis, men en Koldingborger indsendte et referat af begivenheden til Århus Stiftstidende, som bragte det den 3. juli 1840.

Det fortælles her, at festen begyndte allerede om morgenen, da garnisonens og borgervæbningens musikkorps blæste reveille. Der var festgudstjeneste i Sct. Nicolai Kirke om formiddagen, og kl. 12 åbnedes rådhuset. Den store forsamlingsal var festsmykket, og midt i salen var opstillet buste af Frederik VI og Christian VIII. Borgmester Estrup holdt tale om den sande borgerånd, og senere var der festmiddag i den Venskabelige Forenings lokale, hvor alle stænder var til stede. Festen sluttede med bal på rådhuset til den lyse morgen.

I anledning af det nye rådhus' indvielse blev som omtalt udgivet et såkaldt indbydelsesskrift forfattet af Borgerrepræsentationens viceformand, krigsråd og distriktskirurg P. A. C. Rosendahl. Det uddeltes til alle borgere i byen, der på dette tidspunkt talte 2611 personer.

Rosendahl skrev, at bygningen af det nye rådhus var "den første kraftige frugt af den ånd, som kommunalanordningen af 24. oktober 1837 fremkaldte her i byen". Den nye lov for købstædernes styrelse gav borgerne mulighed for at styre lokalsamfundets økonomi gennem repræsentanter, de selv havde valgt. Skriftet er en indføring i kommunalkundskab og en opfordring til borgerne om at benytte sig af den mulighed, de nu havde fået til at præge kommunestyret.

Om rådhusets indretning skrev Rosendahl, at der var værelser til by- og herredsting, forsamlingsstue til kommunalbestyrelsen, en stor sal til borgerforsamlinger, vagtstue for militæret, et værelse til arkivet og otte sikre og velindrettede arrester, hvoraf nogle kunne forsynes med varme.

Denne rådhusbygning kom kun til at stå i lidt over 30 år, men i den korte tid var den hjemsted for mange vigtige forhandlinger, især under krigen 1848-1850 og 1864.

FORHOLDET MELLEM BORGERREPRÆSENTATION OG MAGISTRAT

Hvervet som borgerrepræsentant var ikke særlig eftertragtet, fordi de ikke havde meget mere at skulle have sagt end de eligerede borgere.

Over for borgerrepræsentationen stod magistraten, der bestod af borgmesteren og en borgerlig rådmand, der valgtes af borgerrepræsentationen. Borgmesteren var justitsråd Christen Estrup, der tillige var byfoged og by- og herredsskriver og udpeget af centraladministrationen, og rådmanden var fra 1838-1846 købmand Morten Severin Grunnet. I 1846 syntes man ikke længere, der var behov for en rådmand, da han blot havde virket som borgmesterens forlængede arm. Herefter var det Estrup alene over for borgerrepræsentationen. Når magistraten og borgerrepræsentationen holdt fællesmøder, kaldtes det kommunalbestyrelsen. Fra 1846 er der bevaret referater af kommunalbestyrelsens møder.

Enigheden mellem magistrat og borgerrepræsentation var nødvendig for at byforvaltningen kunne fungere tilfredsstillende. I det daglige arbejde var problemerne sjældne, men i Kolding var borgmestrene i denne periode af den gamle skole og brød sig ikke meget om den folkelige medbestemmelse. Det gjaldt både Christen Estrup til 1847 og hans efterfølger fra 1847-1858 Th. M. S. Qvistgaard. Men borgerrepræsentanterne kunne også være stridbare. Det gjaldt ikke mindst konsul H. H. Grau, der blev indvalgt i borgerrepræsentationen i 1856. Undertiden så den ene af parterne en fordel i at appellere til en rådstueforsamling. Qvistgaard blev så træt af stridighederne med Grau, at han med amtets tilladelse sløjfede de hyppige fællesmøder mellem magistrat og borgerrepræsentationen.

Også mellem kommunalbestyrelse og kommissionerne kunne der opstå konflikter, især når kommissionerne i deres fagengagement ønskede at stille højere end den mere jordnære borgerrepræsentation, der sad på pengekassen. De forskellige kommissioner skulle nu, i modsætning til tidligere, hvor de havde haft hver deres egen pengekasse, indgive deres budgetoverslag til kommunalbestyrelsen, der indarbejdede dem i et samlet overslag for kommunen.

Borgerrepræsentanterne var ikke de mest fremskridtsivrige. I 1847 sendte den kongelige jernbanekommission en forespørgsel til magistraten om dennes syn på den østjydske længdebane. Magistraten sendte forespørgslen videre til borgerrepræsentanterne, der ikke mente, at jernbanen ville blive til nytte, ej heller rentabel. Borgerrepræsentationen mente, at jernbanen ville lamme købstædernes handel, gøre Syd- og Sønderjylland til opland for Hamborg og forhindre handel mellem de jyske købstæder og hovedstaden.

ÆNDRING AF VALGREGLERNE TIL BORGERREPRÆSENTATIONEN I 1860

Reglerne for valg til borgerrepræsentationen blev demokratiseret i 1860, hvor alle folketingsvælgere, dvs. alle mænd over 25 år fik valget til borgerrepræsentationen, hvis de havde boet i kommunen i et år og betalt deres skat. De valgte den større halvdel dvs. 5 medlemmer til borgerrepræsentationen. Men den mindre halvdel (4) af pladserne i borgerrepræsentationen skulle alene vælges af den højstbeskattede del af vælgerne, der således fik dobbelt stemmeret. Da loven om kommunale valg trådte i kraft i 1861, valgtes samme år – i januar med få dages mellemrum – både den større og den mindre del af borgerrepræsentationen. Den kommunale valglov lignede den tilsvarende for valg af medlemmer til Rigsdagens to ting, hvor henholdsvis landstingsmedlemmer og folketingsmedlemmer blev valgt forskudt. For at opnå samme afveksling i de kommunale valg, kom borgerrepræsentationernes større halvdel allerede på valg igen i 1864, mens de højstbeskattedes valg ventede til 1867.

Det var skattelisterne fra det foregående år, der lå til grund for valglisternes udfærdigelse. Listerne skulle indeholde en fortegnelse over vælgerne, og de skulle fremlægges til offentlig eftersyn 14 dage forinden valgdagen.

De vælgere, der ville udøve deres valget, mødte personligt og optegnede hver for sig på en af valgbestyrelsens formand overgivet stemmeseddel navne på så mange mænd, der skulle vælges. Vælgeren kunne få hjælp på afstemningsstedet til at udfylde stemmeseddelen. I en tid, hvor der var mange, der ikke kunne læse og skrive, har det været en praksis, der ofte forekom ved afstemninger.

I valgbestemmelserne var der ingen krav om, at byråds kandidaterne

skulle anmelde deres kandidatur. I princippet kunne vælgerne på stemmesedlen skrive navnet på en hvilket som helst person, de ønskede valgt, blot vedkommende var valgbar. Vælgeren skulle så tydeligt som muligt angive på stemmesedlen, hvem han stemte på, for at undgå enhver tvivl, når valgresultatet skulle gøres op. Hvis der fandtes flere valgbare i kommunen med samme navn, burde vælgeren udover navnet også angive kandidatens stilling og bopæl.

Selv om købstæderne med anordningen fra 1837 havde fået lidt friere hænder og større borgerindflydelse, var de stadig underlagt statens og amtsmandens overopsyn på en lang række områder. Kommunalbestyrelsen måtte ikke uden tilladelse optage lån, forhøje de ansattes løn, ikke afgive rettigheder eller indgå forpligtelser uden at få lov.

Efter borgmester Monrads forslag blev der fra 1862 givet et kort referat af borgerrepræsentationens møder til avisen. Det var forløberen for de offentlige byrådsmøder, der kom efter den nye købstadslov.

BORGMESTER

THEODOR MARTIN SOPHUS QUISTGAARD 1847-1858

Quistgaard blev indsat som borgmester i Kolding den 27. august 1847. Han flyttede ind i "borgmestergården", Østergade 17 efter Estrup.

Estrups fuldmægtig var hans kones nevø, Hans v. Fønss, der var hospitalsforstander. I modsætning til Quistgaard, der var meget hidsig, var Hans v. Fønns en rolig mand, der ofte havde held til at snakke onklen til rette. Bl.a. af denne grund var han meget populær i byen. Pga. en blodforgiftning døde han kun 42 år gammel i 1864. Han nåede først at blive borgerrepræsentant og derefter folketingsmand for kredsen.

Quistgaards første år som borgmester var præget af Treårskrigen og efterfølgende af erstatningssagerne for leverancer til de fjendtlige styrker og ødelæggelser ved brand, plyndringer og især slaget ved Kolding 23. april 1849. Men byen fik krigsskadeserstatningerne udbetalt, og for en del af pengene fik byen gadelys i form af tranlamper. Det var et stort fremskridt.

En af de væsentlige årsager til byens senere vækst var, at konsumtionen fra 1. januar 1851 blev ophævet, så der ikke længere skulle betales afgift af varer, der førtes ind og ud af byen. Glæden var så stor, da nyheden blev annonceret på Frederik VII's fødselsdag den 6. oktober 1850, at borgerne ved midnatstid med en punchebolle foran sig drog ud til Sønderport, hvor de åbnede porten og drak en skål for byens åbne porte. I maj 1851 solgtes portene og accisekontorerne til nedbrydning.

Kolding Latinskole, der i 1844 havde fået en ny skolebygning, blev efter Treårskrigen sat på listen over skoler, der skulle lukkes. Quistgaard ledede i 1854 en deputation til kultusministeren med ønske om at skolen skulle bibeholdes, men den blev nedlagt i 1856. Kommunalbestyrelsen overtog bygningerne, som Vejle Amts Realskole lejede sig ind i.

Almueskolerne fik også bedre vilkår. I 1851 købte byen byggegrunden på hjørnet af Skolegade og Blæsbjerggade og med væsentlige bidrag fra tallosterikontrollør H. H. Schmidt og hustru og P. Hoff's enke kunne en helt ny bygning stå færdig i 1856.

I borgmester Quistgaards tid kom bebyggelsen af den gamle slotshave syd for Staldgården ned til Klostergade i gang. Stadthauptmand Borch og tidligere skibskaptajn I.B. Høffding havde i 1847 købt slotets urtehave for 5000 daler kurant. Borch solgte kort efter sin part til Høffding, der først anlagde Klostergade. I 1851 var der allerede flere gårde på nordsiden af Klostergade, altså i den gamle urtehave. 1855 blev Høffdingsgade – i dag den smalle del af Jernbanegade fra Munkegade til Slotsgade – anlagt i 16 alens bredde. 1856 byggedes det første

Borgmester Theodor Martin Sophus Quistgaard 1847-1858. Foto: I. E. Bögh, Århus.

hus i gaden, selskabet Enighedens klubbygning. Den venstre del af denne indgik senere i Industriforeningens bygning. Allerede på dette tidspunkt var der planer om at føre gaden frem til Torvet, men Quistgaard var modstander af dette, han mente, at færdselsvejene ville blive forrykket og at det ville skade Klostergade.

Også andre steder i byen blev der bygget. Konsul Grau byggede både i Søndergade og i Låsbygade. Øst for Låsbygade havde Grau allerede i 1840'erne bygget et par store gårde. Da agent Wissing døde i 1854 sættes hans ejendomme til auktion, heriblandt Wissings anlæg ved nuværende Katrinegade. Byen nedsatte et udvalg, der skulle samle penge ind til at bevare det som anlæg, men det viste sig umuligt at skaffe penge nok. Det endte med at Grau købte det og byggede boliger i stedet.

Grau var involveret i en lang række ejendomshandeler i 1850'erne. Bl.a. købte han købmand P.C. Bergs store gård, der lå på torvet nord for Rådhuset. Han var villig til at sælge den til byen uden fortjeneste, så torvet kunne udvides, men byen turde ikke købe den. Så rev Grau gården ned og byggede nye ejendomme på grunden, som han videre-solgte.

Til de vigtigste begivenheder i 1850'erne må henhøre nedlæggelsen af en telegraftråd i Kolding i 1853 på linien mellem København og Altona. Den udskiftedes allerede 1855 med en overjordisk linie, og samtidig blev der etableret en telegrafstation.

Spørgsmålet om en jernbane gennem Kolding kom igen op i borg-

Prospekt af købstaden Kolding i forsvarsstand den 7. august 1848. Em. Bærentzen & Co. Tegnet efter naturen af J. C. Bruun af Aalborg.

Borgmester Martin Anton Monrad 1858-1877.

mester Quistgaards embedsperiode. I december 1856 kom den engelske jernbaneingeniør Sir Morton Petos' ingeniører til Kolding, de stak en jernbanelinie nord for byen, og det blev der skrevet kontrakt på. Jernbanen skulle gå under landevejen til Vejle ved Låsbygade, og banegården skulle ligge tæt ved Sct. Jørgens Hospital.

Borgervæbningen ophørte i 1852. I stedet blev det en afdeling under brandkorpset og fra 1856 omdannet til et politikorps fortsat båret af frivillige.

BORGMESTER MARTIN ANTON MONRAD 1858-1877

Efter borgmester Quistgaard blev M.A. Monrad udnævnt til byfoged og borgmester i Kolding. Han kom fra en stilling som overauditør, hvilket vil sige juridisk sagkyndig, ved Livgarden og betegnes af P. Eliassen som en "flink, retsindig, gennemdannet mand, der vandt sympati".

I borgmester Monrads tid besluttedes flere store kommunale reformer i Rigsdagen. Loven af 31. marts 1860 om kommunale valg indførte reglerne om, at den højstbeskattede femtedel kunne vælge den mindre halvdel af borgerrepræsentationen, nemlig 4 hvert 6. år, mens de almindelige vælgere (og her også de højstbeskattede) kunne vælge den større halvdel, nemlig 5 af borgerrepræsentationen ligeledes hvert 6. år således, at der afholdtes valg hver 3. år til henholdsvis den større og den mindre halvdel.

Ved det første valg til den større halvdel, den 2. januar 1861 stemte kun 29% af vælgerne. Ved valget til den mindre halvdel dagen efter stemte 79%.

Et af de store stridsspørgsmål først i 1860'erne var placeringen af banegården og jernbanelinien gennem Kolding, efter at det med Jernbaneloven af 15. marts 1861 var besluttet, at banen skulle anlægges. Borgmester Monrad foreslog den nuværende placering, især pga. nærheden til havnen og vandt flertal i kommunalbestyrelsen. Konsul Grau protestede naturligvis. Hans byggeri i den nordvestlige bydel blev dermed mindre værd.

Jernbanebyggeriet i byen begyndte i 1863 og efter en pause i 1864 fortsattes efter fredsslutningen. Den 27. maj 1866 kom det første lokomotiv gennem Kolding og blev hilst af begejstrede unge. Banegården stod færdig den 31. juli, men banen åbnede først den 1. november.

I 1861 besluttedes det at opføre et kommunalt gasværk. Gasværket blev placeret på havnen og stod færdigt sent på sommeren. Pengene til anlægget, 40000 rdl., lånte man. Den 22. september var den nye gadebelysning for første gang tændt.

OFFENTLIGHED I KOMMUNALBESTYRELSENS FORHANDLINGER

I 1858 var der en redaktør i Kolding, der beklagede sig over de lukkede forhandlinger i kommunalbestyrelsen. Der skete dog intet før i 1862, da der skulle vedtages en ny forretningsorden, og da blev man enige om at udlevere et kort referat af møderne til byens dengang eneste avis – Kolding Avis. Borgerrepræsentationens formand påtog sig foreløbig at skrive referatet. I forbindelse med beslutningen udtalte borgmester Monrad det ønske, "at offentlighed i kommunalbestyrelsens forhandlinger måtte udøve en gavnlige indflydelse på deres gang og resultat, og at den enighed og samdrægtighed, der hidtil havde fundet sted blandt kommunalbestyrelsens medlemmer, også fremdeles måtte vedblive".

DEN PREUSSISK/ØSTRIGSKE BESÆTTELSE I 1864

Kolding var i 1864 besat af tyske tropper fra den 18. februar, da de danske tropper forlod byen, til den 25. november. Hverken borgmester eller borgerrepræsentation ønskede at gentage kampene om Kolding i 1849 og gjorde ikke modstand mod tyskernes indtog. Preusserne stillede meget store krav til byen, og det, de ikke fik udleveret, tog de selv. Den 8. marts skrev Monrad derfor til den preussiske kommandant: "Efter det omfang og den karakter, de i de sidste dage af det fjendtlige militær her i byen trufne krigeriske forholdsregler har taget, kan jeg ikke anse det foreneligt med min pligt i nogen som helst måde at skaffe de nødvendige midler".

I de følgende dage nægtede Monrad at efterkomme de preussiske anmodninger, og det resulterede i, at han den 16. marts sammen med ni andre embedsmænd fra Jylland blev arresteret og ført til Rendsburg og først i maj kom han tilbage til Kolding.

Da borgmesteren var bortført, krævede den tyske kommandant, at der skulle vælges en ny borgmester, i det mindste en person, der kunne stå for indkvarteringen i byen og de daglige rekvisitioner. I modsat fald ville man træffe forholdsregler, der ikke ville være i byens interesse.

Byrådet svarede, at de slet ikke havde myndighed til at udnævne en anden borgmester, men at de "i ordnens interesse" havde besluttet, at borgerrepræsentanterne snedker N. Jørgensen og sadelmager H. Jørgensen skulle stå for indkvarteringen, mens hospitalsforstander Fønss indtil videre ville sørge for rekvisitioner til lazareetterne og vægterne.

Den 19. marts rykkede de prussiske tropper nordpå og afløstes af de østrigske tropper med general Gablenz i spidsen. Borgerne i byen kom noget bedre ud af det med østrigerne.

I april kom de sørgelige nyheder først om Dybbøls fald den 18. april og derefter indtagelsen af Fredericia. Den 30. april fremsendte kommandant Wrangel via sin østrigske kollega et krav til borgerrepræsentationen om en krigsskat på i alt 350.000 preussiske dalere, hvoraf Kol-

Østrigske soldater fotograferet foran Kolding Rådhus, 1864.

Borgmester Monrad var blevet gift samme år, han blev borgmester i Kolding, med Wilhelmine Camilla Simmelkiær. Den 16. marts blev han sammen med ni andre jyske embedsmænd fængslet af preusserne og som gidsler ført til Rensburg, hvor de var indespærret i seks uger. Foto ca. 1870.

ding skulle udrede 35.000 daler inden den 2. maj. Meddelelsen kom som en bombe, der blev afholdt et borgermøde og flere møder i borgerrepræsentationen. Endelig svarede "Kolding borgerdeputation" den 2. maj, at det var dem umuligt at efterkomme ordren, og at preusserne allerede havde fået forplejning og andre rekvisitionsartikler til en værdi af mindst 75.000 preussiske dalere. Der forhandlede videre mellem borgerrepræsentanterne og østrigerne, uden at man nåede til et forlig, og resultatet blev, at besættelsesmagten herefter blot tog, hvad de ville i butikker og varelagre. I alt er det beregnet, at de til deres forplejning og øvrige forbrug tog for 772.109 rdl. De tunge tider varede til fredsftalens underskrivelse den 30. oktober 1864. De sidste fjendtlige tropper forlod Kolding den 25. november 1864.

Christian IX besøgte Kolding den 6. december 1864. Borgmester Monrad modtog ham ved en æresport i Låsbygade, hvorefter han kørte til N.P. Hansens gård på Rendebanen, hvor han modtog embedsmænd fra egnen. Senere samme aften var der tale på Svenssons Hotel på hjørnet af Østergade og Helligkorsgade, og næste formiddag modtog han en deputation af sydslesvigere. Senere var han på rundtur i byen, og i forbindelse med dette holdt Peder Larsen Skræppenborg fra Dons fra Rådhusets trappe en tale til ham, hvor han udtrykte sin forhåbning om, at majestæten ville omgive sig med danske mænd og opdrage sine nære i dansk ånd og dansk nationalitet, da "mange af os under denne gruelige krig ikke har kunnet frigøre sig for den frygt, at Deres Kgl. Majestæt, som er født på grænsen af tysk og dansk, ikke naturlig har kunnet føle for Danmark og det danske". Kongen blev meget ophidset og forsikrede, at slesvigerne følte lige så varmt for Danmark, som danskerne selv gjorde det. Folkemængdens sympati var på kongens side, og agent Warming udbragte et leve for den kongelige familie.

Borgmester Monrad var i følge P. Eliassen en samvittighedsfuld og pligttopfyldende embedsmand, men også noget vidtløftig og ubeslutsom. Byrådsoppositionen og især konsul Grau var hård ved ham, og i 1876 tog han sin afsked og fik i stedet et mindre krævende embede som herredsfoged for Nørvang-Tørrild herreder.

DEN KOMMUNALE ADMINISTRATION I MIDTEN AF 1800-TALLET

I 1825 ansattes den første faste kæmner i Kolding, Johannes Grau, der var født på Als i 1781 og havde erhvervet købmandsborgerskab i Kolding i 1812. Han var kæmner i 20 år til 1845, da han afskedigedes efter en større strid. Rosendahl fortæller, at Johannes Grau i 1840 fik en årlig løn på 150 rdl. Forud for ansættelsen havde han stillet en kaution for oppebørslerne på 500 rigsbankdaler. Han førte en daglig indtægts- og udgiftsbog, som afsluttedes hver måned og blev eftersat "til ubestemte tider" af kassekommissionen. Kæmneren var ikke fuldtidsansat, men drev ved siden af sit borgerlige erhverv. I 1845 efterfulgtes Johannes Grau af urmager M. Jørgensen, der havde embedet til 1866. Han efterfulgtes af hattemager R. Rosenkilde, der virkede 1867-1878.

Det var borgerrepræsentanterne selv, der varetog den købstadkommunale administration – korrespondance, referat af møder m.v. En undtagelse var det, at lærer Chresten Berg 1857-1858 fungerede som sekretær for borgerrepræsentationen. Han fik 80 rdl. i løn for sit arbejde, men krævede 100 rdl. og anlagde sag mod købstaden i samme anledning.

I 1846 forsøgte den lokale "mestertyv" fra Lilballe, Niels Bjerre Thomsen, sammen med to andre at stjæle kæmnerkassen. Det fremgår af domsprotokollen, at de holdt sig i skjul ved Koldinghus Slotsruin

Chr. Berg fungerede i 1857-1858 i en helt ny stilling som sekretær for borgerrepræsentationen.

Kolding 1856 efter H. Schumanns tegning. Fra øverste venstre hjørne ses: Skovmøllen, Rådhuset, Kirken, Slottet, Brødsgårds Gæstgivergård (Helligkorsgade over for Søndergade), P. Nissens Gæstgivergård (hjørnet af Helligkorsgade og Østergade), Apoteket (Akseltorv), Arbejdshus (Svietorv), Den nye Klub (Jernbanegade), Borgerskolen (Skolegade), Latinskolen (Nicolai Plads) og Gøhlmanns Mølle.

til midnat. Så gik de ned på kirkegården (der indtil 1858 endnu lå ved Sct. Nicolai Kirke) og ventede til vægterne havde forladt Akseltorv. De fik adgang til rådhusbygningen med en nøgle, der var blevet væk for arrestforvareren to år tidligere. Det lykkedes dem ikke at få fingre i indholdet af kæmnerkassen og den lærde skoles kasse – for borgmester (og dommer) Estrup havde fået nys om planen, og 12 mand stod parat på Rådhuset til at fange tyvene. Det var herredsfogeden i Vejle, der allerede inden havde anholdt en af mestertyvens sammensvorne. Han havde afsløret planen om at stjæle kæmnerkassen i Kolding og var blevet lovet benådning for sin første forbrydelse, da han lovede til gengæld at være med til at afsløre kuppet i Kolding. Niels Bjerre fik som straf 10 års tugthus.

KØBSTADKOMMUNALLOVEN 1869

I grundloven fra 1849 var kommunerne tilsikret “under statens tilsyn, selvstændigt at styre deres anliggender”. Det var dog først efter grundlovsændringen i 1866, at denne ret udmøntedes i lovgivning om kommunerne. I 1867 vedtog Rigsdagen en landkommunelov, og året efter, den 26. maj 1868, fulgte en lov for købstæderne. Begge love trådte i kraft den 1. januar 1869.

Hovedsigtet med lovene var at opfylde grundlovens løfte om et større kommunalt selvstyre. I praksis blev lovene et kompromis mellem Rigsdagens konservative og liberale politikere. Købstædernes og de folkevalgte byråds suverænitet blev forøget. Nogle af de tidligere kommissioners opgaver blev overtaget af byrådene og de nye stående fagudvalg, andre kommissioner fortsatte uændret eller med andre opgaver. Købstædernes økonomiske manøvrer muligheder udvidedes, bl.a. skulle Indenrigsministeriet ikke længere give tilladelse til skatteforhøjelser, så længe disse ikke oversteg 20 % i forhold til de tre foregående år. Pligten til at sammenkalde skatteyderne til møde, når der var større sager, der angik byens anliggender, bortfaldt. Nu var det alene byrådene, der havde beslutningsmagten. I forholdet til centraladministrationen forsvandt amtmanden som kontrolmyndighed. Efter 1869 var Indenrigsministeriet den eneste og øverste instans i administrative sager vedrørende købstædernes forhold. Amtmanden blev udelukkende administrativt mellemlid mellem købstæderne og Indenrigsministeriet.

Liberale ønsker om, at byrådene selv kunne vælge byrådsformanden, blev ikke efterkommet. Borgmesteren skulle fortsat udpeges af kongen. En konservativ garanti var det også, at der ikke blev rørt ved den privilegerede valgret, der gav den højstbeskattede femtedel mulighed for at stemme hvert tredje år, mens de almindelige vælgere kun kunne stemme hvert 6. år.

VEDTÆGT, BORGMESTER OG BYRÅD

I 1868 begyndte man i kommunerne at forberede overgangen til den nye kommunale styreform. Købstæderne skulle udarbejde kommunale styrelsesvedtægter inden den 1. januar 1869. Kolding Kommunalbestyrelse vedtog 28. november 1868 Vedtægt for Styrelsen af de kommunale Anliggender i Kolding Kjøbstad, som i december 1868 blev godkendt i Indenrigsministeriet.

I Købstadsloven stod, at byrådet “indtil en almindelig omordning af rets- og administrationsforholdene har fundet sted, skal ledes af en af kongen beskikket formand”. Borgmesteren var før 1869 identisk med magistraten, der var modstykket til Borgerrepræsentationen. Fra 1869 var en borgmesters funktion alene at være byrådsformand og tage sig af de kommunale anliggender. Men den samme mand kunne stadig samtidig være byfoged, således også i Kolding, hvor Martin Anton Monrad siden 1859 havde været både borgmester og byfoged.

Både byrådets formand og byrådsmedlemmerne var ulønnede. Borg-

Borgmester og byfoged Martin Anton Monrad (1819-93).

mester Monrad fik løn i sin egenskab af byfoged. I følge skattelisterne for 1869 gav det et årligt udkomme på 3500 rigsdaler. Et ganske betydeligt beløb, når det sammenlignes med, at arbejdsmænd og håndværkere på det tidspunkt i gennemsnit tjente mellem 200 og 300 rigsdaler om året. Som byfoged var borgmester Monrad dommer i bytinget, kongens foged og købstadens øverste politimyndighed.

Som byrådsformand var det Monrads pligt at lede byrådsforhandlingerne og føre tilsyn med købstadskommunens styrelse. Købstadsloven havde betydet en mindre indskrænkning i borgmesterens magt, idet borgmesterens privilegerede stemmeret i lighedssituationer bortfaldt, men han kunne midlertidigt sætte en byrådsbeslutning ud af kraft, hvis han mente, at den stred mod lovgivningen eller betød en "fordærvelig foranstaltning for kommunen". Efterfølgende skulle Indenrigsministeriet afgøre sagen. Den situation indtraf dog aldrig i Kolding, selv om der ved visse lejligheder opstod dybe uoverensstemmelser mellem dele af byrådet og den kongevalgte borgmester.

I Kolding Købstads styrelsesvedtægt blev antallet af byrådsmedlemmer fastsat til 9 medlemmer, hvilket var det samme som det havde været i borgerrepræsentationen efter 1861. Byrådet havde nu den besluttende, bevilgende, udøvende og kontrollerende myndighed i kommunens anliggender.

Byrådsmøderne blev afholdt to gange om måneden, den 1. og den 3. tirsdag i måneden kl. 5 om eftermiddagen. Med købstadsloven fik offentligheden overalt adgang til byrådsmøderne. I Kolding havde dette været muligt siden 1862.

Stik af Kolding ca. 1870. Heimanns Lith.Inst. i Kolding, tegnet og lithograferet af J.C. Neuhausen. Midterbilledet viser Kolding set fra sydvest. De små billeder viser fra øverste venstre hjørne og med uret: Banestationsbygningen, Koldinghus før branden, Gøhlmanns Mølle, Den borgerlige klub Enigheden, Dyrehavegård, Bellevue, Cathrinelund, Realskolen, det ruinerede Koldinghus, Rådhuset, Sønder Anlæg (Hjelms Mølle), Kirken og Skovmøllen.

VALGREGLER

Som nævnt blev købstadsloven ikke fulgt op af ændringer i den kommunale valglov. Valgbar til byrådet var enhver, der var valgberettiget ved den almindelige vælgerklasses valg. Det indebar, at vedkommende var en uberygtet mand, der var fyldt 25 år. Han måtte ikke stå i privat tjenesteforhold, med mindre han havde egen husstand – ikke nyde eller have nydt understøttelse af fattigvæsenet, med mindre det var betalt tilbage eller eftergivet – og ikke være ude af rådighed over sit bo. Desuden skulle han i det kalenderår, der gik forud for valget, have været bosat i og svaret direkte skat til kommunen.

Valgene til byrådet foregik nu hvert tredje år. Den højstbeskattede femtedel kunne stemme hver gang, mens de almindelige vælgere kun kunne stemme hvert 6. år. Til gengæld valgte de den større del (5 medlemmer) mens de højstbeskattede valgte den mindre del (4 medlemmer). Da der i 1867 var valg for de højstbeskattede til borgerrepræsentationen, valgte 116 vælgere 4 medlemmer. I 1870, da alle vælgere kunne stemme om 5 nye byrådsmedlemmer, blev der afgivet 314 stemmer. Det svarede til, at mindre end halvdelen af samtlige vælgere havde benyttet sig af deres stemmeret. (I 1874 blev samtlige vælgere antal opgjort til 897).

Tallene giver et indblik i datidens indskrænkede og ulige demokrati, men viser også, at valgdeltagelsen – set med nutidens øjne – generelt var meget lav, især ved almindelige vælgerklassevalg. Valgdeltagelsen i 1870 var dog højere end første gang den almindelige vælgerklasse stemte, nemlig i 1861, hvor kun 29 % af vælgerne stemte.

Byrådsmedlemmerne valgtes for 6 år ad gangen, og ordinære valg til byrådet blev foretaget få dage efter nytår. Hvert tredje år blev der afholdt vekslende valg af henholdsvis den større og den mindre del af byrådets medlemmer, efter forbillede fra rigsdagsvalgene, hvor landstings- og folketingsmedlemmer også blev valgt forskudt. Da loven om kommunale valg trådte i kraft i 1861, blev både den større og mindre del af borgerrepræsentation valgt samme år, men den større halvdel kom allerede på valg i 1864. Det var derfor også et almindeligt vælgerklassevalg, der i 1870 stemte de første byrådsmedlemmer ind i de nye byråd.

UDVALG OG KOMMISSIONER

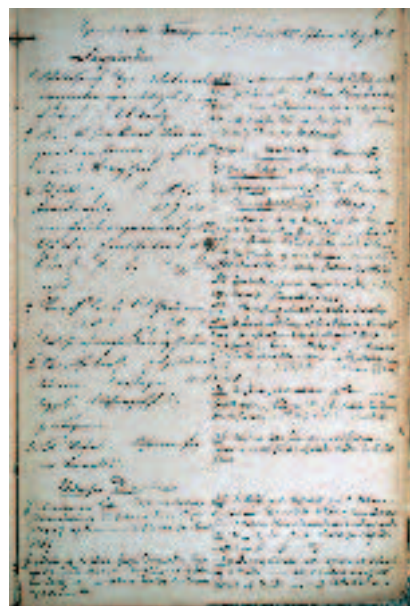
De største og mest udgiftskrævende kommunale opgaver var i Kolding, som i de øvrige danske købstæder fattig-, skole- og gade- og vejvæsen. Hertil kom for søkøbstæder som Kolding også havnevæsen. For hvert af disse fagområder etableredes et fagudvalg. Det vigtigste udvalg var imidlertid Udvalget for Kasse- og Regnskabsvæsen, der styrede kommunens pengesager.

Disse fem fagudvalg udgjorde grundpillen i det kommunale styre.

Borgmesteren var født formand for Kasse- og Regnskabsudvalget og Havneudvalget og blev bistået af to medlemmer i Havneudvalget og et medlem i Kasse- og Regnskabsudvalget. De øvrige udvalg valgte selv formand. Udvalgene for fattig- og skolevæsen blev desuden tiltrådt af et medlem fra Kolding Landdistrikt i sager, der angik landdistriktet.

Kolding Landdistrikt, oprindeligt Kolding Slotsdistrikt, var blevet udskilt af købstaden som en særligt retslig og administrativ enhed formentlig i anden halvdel af 1700-tallet.

I Vedtægt for Styrelsen af de kommunale Anliggender i Kolding Kjøbstad stod der om udvalget for Kasse- og Regnskabsvæsenet, at det forestod hele kommunens kasse- og regnskabsvæsen. "I kommunens

Den første indførsel i Byrådsprotokollen januar 1869. Kolding Stadsarkiv.

regnskab kan intet beløb passere til indtægt eller udgift uden udvalgets skriftlige ordre”.

Derudover havde udvalget pligt til jævnlige at foretage kasseeftersyn hos de kommunale embedsmænd eller bestillingsmænd som havde regnskabsførelse, påse, at bøgerne førtes nøjagtigt, og mindst en gang om måneden, at foretage kasseeftersyn hos kærneren. Regnskabsåret afsluttedes i april måned, hvor kærneren indsendte et fuldstændigt regnskab over det foregående års indtægter og udgifter med tilhørende bilag til Kasse- og Regnskabsudvalget. Regnskabet videresendtes til de kommunale revisorer, blev forelagt byrådet og slutteligt indsendt til Indenrigsministeriet til godkendelse. Indenrigsministeriet kontrollerede især, at skatteudskrivningen ikke var større end tilladt. Budgettet for det kommende år blev udarbejdet i september måned af Kasse- og Regnskabsudvalget sammen med kærneren, efter at fagudvalgene havde fremsendt overslag over næste års forventede udgifter.

Ud over de fem nævnte udvalg skulle der af byrådets midte udpeges medlemmer til Udvalget for Gasværket og den Offentlige Belysning samt Udvalget for Kommunens Bygninger og Udvalget for Kommunens Jorder. For disse udvalg gjaldt ligeledes, at de var sammensat af to byrådsmedlemmer. Udvalgsformændene skulle på det første ordentlige byrådsmøde i hver måned afgive beretning om deres ressortområder, eller så ofte, der var anledning dertil, eller et byrådsmedlem begærede det.

Med Købstadskommunalloven blev fattig- og skolekommissionerne frataget deres økonomiske ansvar, der placeredes i henholdsvis fattig- og skoleudvalg, men de bibeholdt det faglige ansvar. Skolekommissionerne fik således til opgave at føre tilsyn med skoleundervisningen og lærernes embedsførelse. Ligesom de nye brand-, bygnings-, indkvarterings- og sundhedskommissioner blev antallet af folkevalgte i kommissionerne øget i forhold til tidligere. Medlemmer til ligningskommissionerne blev valgt ved særlige valg blandt købstadens vælgere.

Projekteringen af Gasværkets placering og gassetter 1861.

EN BESKEDEN ADMINISTRATION

I 1870 var der kun ganske få ansat i den kommunale administration. Borgmesteren og udvalgsformændene sørgede selv for at forberede dagsorden til byråds- og udvalgs møder, at nedskrive beslutningerne på udvalgs møderne og føre den nødvendige korrespondance med borgere og myndigheder.

Det var byrådet, der antog de kommunale bestillingsmænd og embedsmænd, men den statslige del af borgmesterens virksomhed havde de intet med at gøre – det omfattede politi-, rets-, og brandvæsen. I 1870'erne var der 4 politibetjente i byen samt 4 vægttere. En af politibetjentene fungerede tillige som rådstuetjener og som bud ved Udvalget for Fattigvæsenet. I 1884 blev der ansat en rådstuetjener, enkemadam Møller. Politibetjente, vægttere og arrestforvarere blev beskikket af byrådet, men efter indstilling fra politimesteren (byfogeden), som desuden havde ret til at afskedige uden byrådets samtykke. Når der skulle ansættes skolelærere og skolelærerinder havde byrådet indstillingsretten, hvorimod selve beslutningen om, hvem der skulle ansættes, blev truffet i skolekommissionen.

Kæmneren var den eneste centrale embedsmand i kommunen i 1869. Herudover var der tre andre kommunale tjenestemænd – havnefogeden, gasværksmesteren og økonomen ved fattigvæsenet. De fik henholdsvis 300, 400 og 100 rigsdaler om året. Til at hjælpe dem med det praktiske var ansat en havnekasserer og to faste gasværksarbejdere.

KÆMNEREN

Johannes Grau, der havde været den første kæmner på fast løn fra 1825 havde fået en årlig løn på 150 rigsdaler. Han efterfulgtes af urmager M. Jørgensen, der var i embedet til 1867. I 1869 udgjorde kæmnerens årlige løn 600 rigsdaler, hvilket svarede til mere end gennemsnittet af, hvad en håndværker eller næringsdrivende kunne tjene. I instruksen for kæmneren fra 1869 stod, at lønnen kunne hæves "under bilæggelse af behørig kvittering og føres til udgift for hver måned ved dens udgang".

For at blive kæmner skulle der stilles en sikkerhed på 1000 rigsdaler, hvilket – årslønnen taget i betragtning – var et ganske anseeligt beløb. I skattelisterne fra 1869 stod Rasmus Rosenkilde, kæmner siden 1867, opført med en årsindtægt på 900 rigsdaler. For at rejse så store kautionsbeløb var ansøgere til kommunale stillinger ofte henvist til at låne hos familie, venner eller forretningsforbindelser. Først lang tid efter århundredskiftet bortfaldt kravet om kautionstilfælde for kommunale embedsmænd.

Rasmus Rosenkilde var født i Kolding i 1821 som søn af en hattemager. Rosenkilde blev oplært i hattemagerfaget, men da det håndværk på et tidspunkt kun gav ringe udbytte, skiftede han erhverv, "hvilket var ham forholdsvis let ved hans gode begavelse og strenge samvittighedsfuldhed", som der stod i hans nekrolog fra 1880. Han blev skriver hos politifuldmægtig Hans Fønss og fulgte med som dennes skriver, da Fønss i 1855 blev hospitalsforstander ved Sct. Jørgens Hospital. I 1864 blev han bogholder ved Kolding Sparekasse og i 1867 kæmner. Disse to poster havde han samtidig, indtil han i 1878 af helbredsmæssige årsager var nødt til at fratrede som kæmner.

Kæmner Rosenkilde var også fattig-, skole- og gasværkskasserer. I kæmnerinstruksen, vedtaget af Kolding Byråd i januar 1869, stod, at "kæmneren (med undtagelse af kirkens regnskabsvæsen) var regn-

Kæmner Johannes Grau.

Kæmner Magnus Jørgensen.

Kæmner Rasmus Rosenkilde.

Østergade i 1860'erne. Rasmus Rosenkilde boede i nr. 3, hvor han også havde kærnerkontor. Det er huset med de høje vinduer, det tredje fra højre. I baggrunden ses Ruben Friederichsens købmandsgård på Akseltorv.

skabsfører for alle byens anliggender". Han modtog alle kommunale indtægter og betalte alle kommunale udgifter efter de gældende regler. Disse var i korthed, at intet beløb kunne passere til indtægt eller udgift uden Kasse- og Regnskabsudvalgets skriftlige ordre.

Kommunens vigtigste indtægtskilde var skatterne. Kærneren førte regnskab med inddrevne skatter og skulle sørge for opkrævning af skatterne hvert kvartal. Blev disse ikke betalt, skulle han udarbejde restancelister, og sørge for, at restancerne blev opkrævet, eventuelt ved udpantning. Ved hvert års afslutning indførtes i en skattehovedbog skatteydernes pålignede skatter. Føringer af skatteregnskaberne betød, at kærneren arbejdede tæt sammen med ligningskommissionen, som han skulle være behjælpelig med oplysninger. Da valglisterne blev udarbejdet på baggrund af skattelisterne skulle han desuden yde byrådet hjælp, når disse skulle affattes.

I september måned skulle kærneren være Kasse- og Regnskabsudvalget behjælpelig med at lave udkast til budgettet for det kommende år.

Kærneren skulle selv bekoste sit forretningslokale. Det betød, at kærnerkontoret som regel var identisk med kærnerens privatadresse. Østergade 3 var således både Rosenkildes privatbolig og Kolding Kommunes kærnerkontor. Her var der åbent for ind- og udbetalinger hver dag fra kl. 10 til 12 om formiddagen, og fra kl. 2 til kl. 5 om eftermiddagen. Om lørdagen var der åbent til kl. 8. om aftenen.

EN BY I FREMDRIFT

Perioden fra 1870 til 1. verdenskrig blev i kommunalpolitisk henseende historien om købstædernes stadig større suverænitet i forhold til centraladministrationen, politiske rivaliseringer mellem konservative og venstresindede om indflydelse i byrådene efterfulgt af de første lokalt organiserede partidannelser, en stadig større arbejderklasses kamp for indflydelse og efter århundredskiftet resultatet i form af mere demokratiske valglove. Kommunerne fik fra 1890erne tillagt flere opgaver, især på det sociale område, og begyndte at frigøre sig fra snærende bånd fra centraladministrationen.

Kolding voksede støt fra 1870ernes start og frem til århundredskiftet, både i udstrækning og i indbyggertal. I 1870 var befolkningstallet på 5.400 indbyggere i Kolding, et tal der i 1901 var steget til 12.516. En af årsagerne til befolkningsvæksten var den øgede handel, der fulgte ved overførslen af de 8 sogne syd for Kolding til Kongeriget efter fredsslutningen i 1864. Kolding fik derved et opland mod syd, og oplevede samtidig en tilvandring fra Sønderjylland af især unge mænd, der ikke ønskede at komme i tysk militærtjeneste.

Fra midten af 1850erne var der begyndt en vis industrialisering, først med oprettelsen af A. L. Johansens Møbelfabrik og de to jernstøberier, Leneth for enden af Søndergade og Walthersdorff i Låsbygade. S. W. Bruuns Tobaksfabrik voksede i perioden til at blive en af provinsens største, og bryggeriet Slotsmøllen blev under Mazantis ledelse til et stort bryggeri. Efter 1870 fulgte Volkerts Fabriker og Konstantin Hansen og Schrøders Maskinfabrik.

Befolkningsstivæksten, den øgede handel og begyndende industrialisering betød fremdrift på andre områder, bl.a. det kommunale. Det første kommunale gasværk var blevet opført på havnen i 1861, i første omgang leverede det kun gas til belysning, men fra 1880erne også til kogegas.

Jernbanen kom til Kolding i 1866 og fik en linieføring gennem byen og en banegård tæt op ad havnen. På havnen var godstrafik med dampskibe begyndt i 1850erne, og i begyndelsen af 1860erne anlagdes en ny

Kolding set fra syd, ca.1870.

I L.A. Winstrups rådhus fra 1873-75 indsattes over dørene i Festsalen til lokalerne mod syd og nord to malerier, der symboliserede det gamle og det nye Kolding – henholdsvis Koldinghus og den nye banegård. De to malerier blev tildækket, da Ernst Petersen nyindrettede Byrådssalen i 1924-25. I forbindelse med renoveringen af Byrådssalen i 1989-90 kom de atter for dagens lys, men er i dag igen dækket af hvidmalede træplader.

anlægsplads specielt til denne type skibe. I de følgende årtier udvidedes havnen gentagne gange.

Byens vækst nødvendiggjorde en række kommunale og amtslige initiativer inden for skole-, fattig- og sundhedsvæsen. I 1870erne begyndte man at lede efter egnede arealer til et nyt amtssygehus, da det gamle amtssygehus fra 1840, som lå ved St. Jørgens Hospital, ikke længere var stort nok. Byggeriet af det nye amtssygehus ved Katrinegade, som blev finansieret i fællesskab af Kolding købstad og Ribe og Vejle amter, stod færdigt i 1880. Samme år solgtes det gamle amtssygehus til Sct. Jørgens Hospital.

På skoleområdet opførtes i 1871 den første handelsskole i Kolding på initiativ af konsul, købmand Rasmus Kaalund og fabrikant S. W. Bruun. Den kom dog først rigtig i gang i 1888. Inden for den kommunale skoleordning opførtes i 1879 en ny friskole i Skolegade. Den tidligere friskole, som lå på Svietorvet, blev i stedet byens nye fattiggård. Det kommunale skolevæsen omfattede fra 1880 også Kolding Latin- og Realskole, der var den første kommunale latinskeole i landet, genoprettet på initiativ af byens borgere.

I anden halvdel af 1870erne nedsattes et udvalg, der skulle forberede etableringen af et vandværk i byen. Det skete på initiativ af byens læger, som havde konstateret, at vandet i flere af byens brønde var sundhedsfarligt. Samme år udbrød der en større tyfus-epidemi. En ny undersøgelse, foretaget i 1879, viste, at af 40 brønde indeholdt de 14 ammoniak og 26 andre var på anden måde forurenede. Det blev dog først i 1886, at Kolding fik et vandværk, og først i 1898 et elektricitetsværk.

Det politiske styre forandrede sig op mod århundredskiftet. Der udviklede sig politiske grupperinger, først i interessegrupper, siden i partier. Endnu i 1870erne var den almindelige holdning i byråd og blandt vælgerne, at lokalpolitik ikke handlede om politiske holdninger, men om borgernes vel. I Rigsdagen stod Venstre og Højre stejlt overfor hinanden, særligt efter dannelsen af "Det forenede Venstre" i 1870, men i byrådene gjaldt det om – som konsul Grau formulerede det op til byrådsvalget i 1876 – "at få valgt mænd med en sund opfattelse af tingene. Mænd som ikke lod sig påvirke af andre og endvidere kendte så meget til lovene, at de ikke lod sig besnære af juristerne"

Den første banegård, bygget i 1866. Maleri i Festsalen på Kolding Rådhus, nu tildækket. I 1884 byggedes den nuværende banegård.

Når der skulle afholdes byrådsvalg, gik forskellige interessegrupper sammen om at opstille kandidater, men det skete som regel blot få dage før valget, i nogle tilfælde endog samme dag. Først i begyndelsen af 1880'erne oprettedes vælger- og partiforeninger.

Kolding var dog en af de første købstæder, der blev præget af den politiske rivalisering i Rigsdagen. Tabet af Sønderjylland efter 1864 medførte en stærk national vækkelse, og Kolding blev som grænseby trukket ind i centrum af dette røre. Desuden havde det stor betydning, at den store venstreleder, Chresten Berg, kom fra Kolding.

CHRESTEN BERGS KOLDING

Det var som Koldingkredsens folketingskandidat, at politikeren Chresten Berg blev valgt til Folketinget i 1865, og han blev genvalgt ved alle efterfølgende folketingsvalg frem til sin død i 1891, oftest uden modkandidat.

Chresten Berg var en af hovedmændene bag dannelsen af "Det forenede Venstre" på landsplan i 1870 og var de følgende to årtier en af partiets mest toneangivende ledere. Chresten Bergs tilhørsforhold til Kolding er formentlig en væsentlig forklaring på, at Venstre fik så stor indflydelse i Kolding på et tidspunkt, hvor konservative holdninger ellers dominerende i byerne. Nærheden til Sønderjylland, de stærke nationale følelser i byen og et stort antal tilflyttere både fra Sønderjylland og Koldings opland med interesse for en ny samfundsorden var også stærkt medvirkende til, at Kolding med tiden blev en stærk Venstrebastion.

Det fremstormende Venstre blev overalt mødt med ængstelse, og Koldings konservative borgerstand fulgte opmærksomt med i, hvilke revolutionære tanker, Chresten Berg og hans ligesindede stod for. I marts måned 1873 skrev den meget borgerlige lokale avis, Kolding-posten, at samfundet vandrede "på randen af en vulkan, og at det konstitutionelle kongedømme i Danmark stod på nippet til at blive afløst af den rødeste republik". Da rigsdagssamlingen sluttede den 22. maj 1873, vakte det stor opsigt, at Chresten Berg blev siddende, mens alle andre rejste sig og udbragte et leve for kongen. Det var i følge højre-

bladene et sikkert tegn på, at man var på vej mod indførelsen af en republik.

Hvad der for alvor delte Venstre og Højre var spørgsmålet om den privilegerede valgret og princippet om folketingsparlamentarisme, dvs. at en regering ikke kan blive siddende, hvis den har et folketingsflertal imod sig.

Valgretsreglerne var særligt omdiskuterede i kommunerne, alene af den grund, at de største skatteydere hvert sjette år alene fik lov til at vælge næsten halvdelen af byrådets medlemmer, og ydermere også måtte stemme ved den almindelige vælgerklasses valg.

Historikeren P. Eliassen skrev i 1910 om 1860ernes og 1870ernes politiske liv i Kolding, at borgerstanden var delt i to grupper – den gamle, som hældede til konservatisme og en ny, som hyldede frisindede og liberale synspunkter. De to grupper kunne opdeles i storkøbmændene, embedsmændene og fabrikkerne på den ene side, og håndværkerne, de småhandlende og arbejderne på den anden side. Den første gruppe – de store skatteydere – fik altid valgt deres kandidater ind ved de højstbeskattedes valg, mens den anden gruppe havde mulighed for at få indvalgt kandidater, der talte deres sag, ved den almindelige vælgerklasses valg. Der var således to veldefinerede grupper i byrådet, den ene omtalt som “valgt af de højstbeskattede”, den anden “valgt af den almindelige vælgerklasse”. Det blev senere til partierne Højre og Venstre.

BYRÅDSVALGENE I 1873 OG 1876

Dagene op til et byrådsvalg var præget af prøvevalgene, hvor vælgerne gik sammen om at opstille de kandidater, man regnede med kunne opnå valg på selve valgdagen. Møderne var velbesøgte, og det var ikke ualmindeligt, at der var over 200 deltagere til et enkelt møde. Det tal skal ses i forhold til antallet af valgberettigede i Kolding, i midten af 1870erne omkring 800-900 vælgere.

I nogle valgår var prøvevalgene en ren formsag, når de siddende byråds kandidater ønskede genvalg. Til andre tider var der stor uenighed og mange kandidatlistes. Byens aviser spillede en vigtig formidlings- og agitationsrolle under byrådsvalgene. Her blev der bragt læserbreve, annonceret møder og refereret fra møderne. Aviserne holdt sig ikke tilbage med at udøve politisk agitation. Kolding Avis og Kolding Folkeblad var byens to toneangivende aviser. Kolding Avis, byens ældste, havde sine læsere blandt byens bedre borgerskab og støttede oftest Højrekandidaterne, omend det aldrig blev et helhjertet Højre-blad. Derimod blev Kolding Folkeblad udtrykkeligt stiftet med det formål at være et politisk organ i kampen mod Højre. Kolding Folkeblad blev stiftet af Chresten Berg i 1871, og den da kun 22-årige lærer, Enevold Sørensen, blev bladets første redaktør. Ud over disse to aviser fandtes Koldingposten, som var en udpræget Højreavis. Den fik dog aldrig nogen væsentlig politisk betydning og gik ind i 1906.

I januar 1873 afholdtes byrådsvalg for de højstbeskattede, som skulle vælge 4 nye byrådsmedlemmer. Der var tre kandidatlistes, som Kolding Folkeblad karakteriserede som repræsenterende “embedsmændene, købmænd navnlig i byens nordre del, og frisindede næringsdrivende”. En af “embedsmændene”, bankdirektør Jacob Warburg fra Landmandsbanken blev valgets topscorer med 91 stemmer. Derefter fulgte sagfører M. Zahn, købmand E. A. Borch og fabrikant, S. W. Bruun. De havde henholdsvis fået 89, 83 og 77 stemmer.

Kolding Avis var især gået ind for embedsmandslisten, som bestod af folk “hvis valg ville være til virkelig gavn for byen, som ville, at der ikke rives ned, før man ved, at man igen kan bygge op, og som ville, at

Købmand, bankdirektør Jacob Warburg, medlem af Kolding Byråd 1873-1885.

gerninger træder i stedet for store og tomme ord”. Avisen havde advaret vælgerne om, at listen bestående af “frisindede næringsdrivende” var fyldt med venstrefolk. Det havde Kolding Folkeblad heller ikke lagt skjul på i sin anbefaling af listen. Ved opstillingsmødet havde der ikke været taget det allermindste hensyn til politisk mening: “Venstremændene ved nok, i så stor modsætning til visse andre, at holde sligt ude fra en kommunal sag”.

Ved byrådsvalget i januar 1876 var det den almindelige vælgerklasses tur til at komme til at stemme, og nu fandt Kolding Folkeblad – i modsætning til opfattelsen tre år tidligere – at det var iøjnefaldende, at vælgerne i byen, som i alle de byer, hvor der var begyndt at røre sig noget politisk liv, havde delt sig i to hovedgrupper, der faldt sammen med de politiske retninger Højre og Venstre. “Vel må disse navne ikke gerne høres på det kommunale gebet, men sandhed er det alligevel, hvad “Morgenbladet” (Venstrebladet i København) for nogen tid siden skrev, at der er det samme naturlige grundlag for et Højre og Venstre i kommunen, som der er i staten, og det skulde gå underligt til, om de to ting ikke i det hele faldt sammen, så at den, der politisk er Venstre, også er Venstre i kommunale anliggender. Vi finder ingen grund til *ikke* at benytte disse navne, især da der ingen anden haves”.

Byrådsvalget blev vundet af listen opstillet af byens venstresindede. Valgene i 1873 og 1876 blev skelsættende på flere måder: Efter byrådsvalget i 1873 afholdt de venstresindede i Kolding sig i mange år fra at forsøge at opnå valg ved de højstbeskattedes valg, fordi det blev anset for at være en umulig opgave. I stedet koncentrerede man sig om at vinde den almindelige vælgerklasses valg. Det skete med stor succes første gang i 1876, hvor alle venstrelistens kandidater blev valgt ind i byrådet. Det fik endvidere den noget usædvanlige konsekvens for en købstad på dette tidspunkt, at Venstre fik flere mandater end Højre, da den almindelige vælgerklasse valgte den større halvdel af byrådet. Borgmesterens stemme var dog ikke på valg, og med hans stemme, der oftest støttede Højre, stod det lige.

FREMTRÆDENDE BYRÅDSMEDLEMMER

Borgmester Martin Anton Monrad var fortsat borgmester efter ændringerne af kommunestyret i 1869. Af samtiden fik han det skudsmål, at han som borgmester var meget pligtopfyldende, men også noget ubeslutsom, og han brød sig ikke om, at de nu mere selvbevidste byrådsmedlemmer kritiserede ham. Især havde Monrad problemer med konsul Grau, der i følge P. Eliassen havde meget lidt til overs for kongevalgte borgmestre.

Som nævnt var det i stor udstrækning mænd fra byens finans-, embedsmands-, og købmandsstand, der blev valgt ind i byrådet af de største skatteydere. Ved den almindelige vælgerklasses valg i 1870 blev en garver, en værtshusholder og en bagermester valgt. Selv om der var en del håndværkere og små næringsdrivende på Venstres lister, var det også købmænd, sagførere og bankdirektører, der blev toneangivende blandt Venstres byrådsmedlemmer. I 1876 var der valg til købmand og konsul H. H. Grau, sagfører J. L. Hansen, bankdirektør J. J. Grooss, avlsbruger H. Daugaard og bagermester N. Jacobsen. Konsul H. H. Grau og efterfølgende sagfører J. L. Hansen var talsmænd for de byrådsmedlemmer, der var valgt af den almindelige vælgerklasse. Talsmandsrollen var ganske vist uofficiel, eftersom parti- eller gruppedisciplin i nutidens forstand stadig var ukendte begreber. Men der blev lyttet, når H.H. Grau talte, ligesom J.L. Hansens meninger og synspunkter blev tillagt betydelig vægt.

H.H. Grau var valgt til Borgerrepræsentationen 1856-59 og derefter til Kolding Byråd 1865-81 og 1882-86.

H. H. Grau var i 1870erne en af byrådets mest erfarne medlemmer. Siden 1856 havde han beskæftiget sig med kommunalpolitik, kun afbrudt af perioder, hvor han måttet koncentrere sig om sine forretninger, der omfattede køb og salg af byggegrunde og fast ejendom samt entreprenørvirksomhed. Han opførte og ejede til tider flere kvarterer. Politisk bakkede Grau op om Det forenede Venstre og var i mange år stiller for Chresten Berg til folketingsvalgene. I sine senere år fik den kongetro Grau sværere ved at acceptere de mere rebelske, republikanske venstrefolk. Han var desuden en stor individualist, som ikke så let lod sig binde af grupperinger. I byrådet forfægtede han således ofte synspunkter, der ikke fik opbakning fra de medlemmer, han var valgt sammen med.

Ved valget i 1876 kom sagfører J. L. Hansen for første gang i byrådet og allerede i begyndelsen af 1880erne overtog han den talsmandsrolle, som H. H. Grau indtil da havde haft. J. L. Hansen havde stor indflydelse og satte sit præg på alle vigtige byrådssager i årene frem til 1906, hvor han forlod byrådet. Fra 1869 til 1874 var han byfogedfuldmægtig under borgmester Monrad, hvorefter han nedsatte sig som sagfører, med tiden en af byens førende. I modsætning til Grau, som aldrig fandt sig til rette i et parti, tilhørte J. L. Hansen en ny tid og var en af mændene bag stiftelsen af Venstres stående udvalg i Kolding i 1881. Skolevæsenet var et af de områder, der lå ham stærkest på sinde, og i hele sin politiske karriere var han medlem af skolekommissionen og skoleudvalget.

Blandt de af byrådets medlemmer, der var valgt af de højstbeskattede, kom især E. A. Borch og S. W. Bruun, begge valgt i 1873 og A. L. Johansen, valgt i 1879, til at spille en større politisk rolle. Alle tre var aktivt medvirkende, da der i 1880erne toges initiativ til at danne den første Højrevælgerforening i Kolding. E. A. Borch var en af byens største købmænd, mens S. W. Bruun og A. L. Johansen ejede to af byens største fabrikker. S. W. Bruun havde i 1873 overtaget Iversens tobaksfabrik, mens A. L. Johansen, der kom fra Frisland, i 1855 havde etableret en møbelfabrik, der snart blev landskendt for sine møbler af høj kvalitet. Begge var i 1872 med til at stifte Kolding Arbejderforening, der havde til formål at støtte arbejderne i byen økonomisk, men også hindre socialdemokratisk påvirkning.

Fra 1873 var der som omtalt også to bankdirektører i byrådet valgt af henholdsvis de højstbeskattede vælgere og den almindelige vælgerklasse. Det viser den status og betydning, byrådsarbejdet havde fået efter kommunallovne i 1868-69. Jacob Warburg var i 1872 blevet direktør for Landmandsbanken, da den åbnede en filial i Kolding, og året efter blev J. J. Grooss Kolding Folkebanks første bankdirektør. I forvejen var der to banker og sparekasser, nemlig Spare- og Laanekassen for Kolding By og Omegn, stiftet i 1856 og Kolding Laane- og Diskontokasse, oprettet i 1856. Bag både sparekasse og bank stod byens handelsfolk og i særdeleshed byens storkøbmand, stadthauptmand I. S. Borch. Fra starten af 1870erne havde venstrefolk overvejet at oprette deres eget pengeinstitut, da de eksisterende banker var meget tilbageholdende med at låne penge ud til erklærede venstrevælgere, endside lade dem repræsentere i bankernes bestyrelser. Da Landmandsbanken åbnede i Kolding i 1872 med en højremand som direktør, blev tanke gjort til handling. Byens og sognenes venstremænd gik sammen om at skyde kapital i en bank. Det blev til Kolding Folkebank, der åbnede i 1873.

Kongelig bygningsinspektør L. A. Winstrup, der tegnede Kolding Rådhus.

L. A. WINSTRUP BYGGER NYT RÅDHUS 1873-75

Kolding havde indviet nyt rådhus i 1840, men allerede i midten af

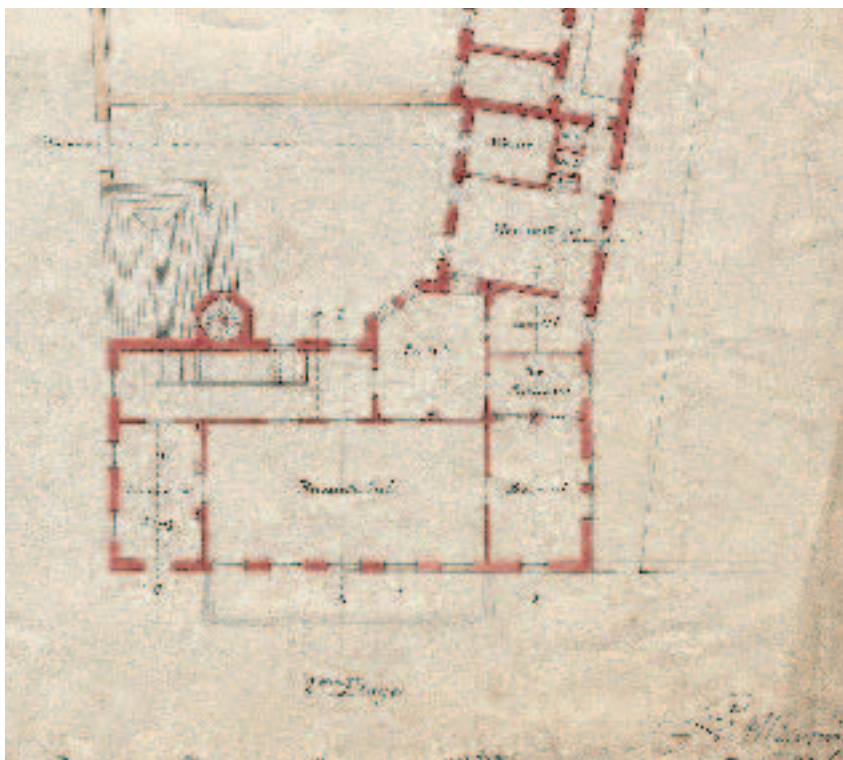
1860erne var der behov for et nyt. Den direkte anledning var, at Kolding med indlemmelsen af de otte sogne efter krigen i 1864 fik endnu en herredsfoged. Så var byen tingsted for tre jurisdiktioner, og der var ikke plads til dem alle på rådhuset. Forholdene i arresten skulle under alle omstændigheder forbedres, det ene af de syv arrestrum var helt mørkt, tre andre delvist mørke, og et af rummene kunne slet ikke opvarmes. I 1865 besluttedes det at nedsætte en komite til opførelse af et fælles ting- og arresthus for land og by i Kolding. Borgmester og byfoged i Kolding, M. A. Monrad, blev formand for komiteen, der blandt medlemmerne også talte L. A. Winstrup, siden 1860 kgl. bygningsinspektør for Jylland og Slesvig og med bopæl i Kolding. Først i 1871 besluttede man sig endeligt for et nybyggeri og med L. A. Winstrup som arkitekt.

Bagbygningen, arresten over mod Sct. Nicolai Kirke, opførtes fra 1873 og toges i brug i foråret 1874. Den blev indrettet til 25 arrestanter og efter de mest moderne principper. Der var i byen megen modstand imod, at arrestbygningen kom til at ligge så tæt på kirken, både fordi den var så høj og massiv, og fordi man gravede ind i den gamle kirkegård, hvor der havde været begravelser så sent som i 1825. En del skeletter blev gravet op, hvorefter protesterne blev så højlydte, at sagen blev taget op i Folketinget, hvor folketingsmand Chresten Berg i maj 1873 berettede om den "grufulde opgravning af forfædrenes lig". Kultusministeren undlod dog at blande sig.

Den gamle rådhusbygning blev nedbrudt i juni 1874, og opførelsen af den nye forbygning påbegyndtes i juli 1874. Arkitekturen blev i tidens historiske stil inspireret af norditaliensk renæssance i røde mursten og tækket med skifer. Hakon Lund skriver i bogen *Magtens Bolig* om rådhuset i Kolding: "Han (L. A. Winstrup) forsøger sig med en

Kolding Rådhus, tegnet af arkitekt L.A. Winstrup og ibrugtaget 1874-1875.

Plan over indretningen af rådhusets 2. etage, hvor den kommunale del blev placeret. Bagved lå arresten. Byrådet holdt først fra 1911 møder i den store midtersal.

parafrase på et tindekronet toskansk *palazzo comunale* med loggia. At bygningen er offentlig vil ingen betvivle, men den kunne lige så godt være en toldbod.” Faktisk er der lighedspunkter mellem rådhuset i Kolding og den toldbod i Århus, som L. A. Winstrup opførte i 1868 og som blev nedrevet ca. 1960.

Rådhuset toges i brug af byrådet den 5. august 1875. Klokkeren 5 om eftermiddagen afholdtes det første ordinære byrådsmøde i den sal på første sal, der nu alene var forbeholdt byrådet. I stuen var indrettet politistation, kæmner- og borgmesterkontor, byting og tingstue for Kolding herred, på første sal var afsat plads til forligskommissionen, tingstue for Andst-Slaugs herred, byrådsal og midt i bygningen en 20 alen lang og 9 alen høj festsal ud mod Akseltorv, der hvor der nu er byrådsal.

Festsalen blev dekoreret af maleren A. D. Burcharth. Over dørene til de to siderum anbragtes frescomalerier af Schrøder i Middelfart forestillende dels Koldinghus, dels Kolding Banegård.

I det nye rådhus blev der også plads til byens arkiv og til købmand Thomas Petersens samling af oldsager, som han havde skænket byen, og som nu blev tilgængeligt for byens borgere.

Det nye rådhus var højere end det gamle, det fik tårn, og i tårnet indsat et ur skænket af naboen i Borchs gård, købmand J. S. Borch og hustru Elise f. Thomsen. Uret skænkedes i 1873 og blev opsat i 1875. Det nye bygningskompleks kostede med grunden 122.000 kr. og betales af Kolding Købstad, Vejle Amt og Ribe Amt med hver en trediedel.

Som følge af stridighederne i forbindelse med rådhusbyggeriet besluttede borgmester Monrad sig for at træde tilbage på grund af det meget anstrengte forhold til byrådsoppositionen og ikke mindst konsul Grau. Monrad søgte sin afsked i 1876, og blev i stedet herredsfoged i Nørvang-Tørrild herreder.

BORGMESTER CASPAR SCHIØRRING 1877-1909

Koldings nye borgmester hed Caspar Peter Charles Schiørring (1831-

1913). Efter studentereksamen i Horsens i 1848 læste han jura og blev juridisk kandidat i 1854. Herefter fulgte nogle år som manuduktør, cancellist i Justitsministeriet fra 1858, protokolsekretær i Højesteret i 1860, hvorefter han i 1869 blev by- og herredsfoged i Skelskør. Han var politisk aktiv og blev i 1866 valgt til Folketinget i Morsøkredsen. Indtil 1870 var han med i Det nationale Venstre, men fulgte ikke med over i Det forenede Venstre, som dannedes samme år. I de følgende år var han løsgænger, var aktiv i flere vigtige politiske spørgsmål, men blev efterhånden isoleret i takt med at kampen mellem Venstre og Højre skærpedes. I 1876 valgte han ikke at genopstille til Folketinget og tog i 1877 imod embedet som byfoged og borgmester i Kolding.

Caspar Schiørring var borgmester og byfoged i Kolding i 32 år. Til forskel fra Monrad, som aldrig overkom "den mur", der ofte i provinsen kunne stå mellem en kongeligt udnævnt embedsmand og borgerne, blev Schiørring uhyre vellidt blandt koldingborgerne. Han blev opfattet som "jævn og ligetil", og hans embedsførelse blev vurderet som præget af indsigt og retsind, hvad enten det var i hans egenskab af byrådsformand, politimester eller dommer. I starten havde han dog, akkurat som Monrad, store kvaler med dele af byrådet, først og fremmest konsul Grau.

I 1894 skrev den landsdækkende avis "Dannebrog" en hyldest til ham i anledning af hans 25-års embedsmandsjubilæum: "Hans navn er knyttet til Kolding by i dens bedste blomstringsperiode. Byen har grund til at være tilfreds med sit administrative overhoved under hvis embedsførelse den har taget et opsving, som ikke mange andre danske provinsbyer. Det er da heller ingen hemmelighed, at Kolding er en af de fortrinligst administrerede kommuner i hele landet. Bladet giver Schiørring den største ære herfor".

BYRÅDET UDVIDES 1879

I september 1877 stillede konsul H. H. Grau forslag om, at antallet af byrådsmedlemmer blev forøget fra 9 til 15 medlemmer med den begrundelse, at udvalgene var for ringe besat. Ud af de 9 stående udvalg, var det kun tre udvalg – nemlig Udvalget for Havnevæsenet, Udvalget for Fattigvæsenet og Udvalget for Skolevæsenet – der var sammensat af tre medlemmer. De øvrige udvalg havde kun to medlemmer, og det var for få, når man tog den voksende arbejdsbyrde i betragtning. Grau kunne støtte sig til, at der i andre købstæder af Koldings størrelse ofte fandtes 13-15, ja, helt op til 19 medlemmer i byrådet. Byrådet vedtog forslaget og besluttede, at udvidelsen skulle finde sted i forbindelse med det næste ordinære byrådsvalg i januar 1879. Her skulle de højstbeskattede vælgere vælge 7 medlemmer, mens de mindstbeskattede ekstraordinært skulle supplere de 5 siddende mandater med yderligere 3, således at byrådet fik 15 medlemmer. Derfor blev valget imødeset med større spænding end normalt.

De mindstbeskattede vælgere skulle stemme først, og få dage før valget afholdt Venstre prøvevalg, hvor klubvært Niels Jacobsen, murermester Johannes Petersen og tømrer Winther blev opstillet efter skriftlig afstemning. Forskellige interessegrupper med Højresympatier var også aktive før dette valg. Samme dag som Venstres prøvevalg blev afholdt, opstilledes C. D. Petersen, sadelmager Andersen og lærer B. Hansen som Højres repræsentanter.

Dermed var det dog ikke slut med at opstille kandidatlistes. På selve valgdagen udsendtes en løbeseddel med ordlyden "Mange Vælgere anbefaler at stemme på købmand Kralund, vognfabrikant Jensen og jernstøber Walthersdorff". Kolding Folkeblad advarede sine læsere

Caspar Peter Charles Schiørring, borgmester 1877-1909.

Prokurator M. Zahn, medlem af Kolding Byråd 1873-1885.

om, at det ikke var venstremænd, der havde affattet denne løbeseddel, men at det var et forsøg fra Højres side på at splitte Venstres liste. Der er meget, der tyder på, at Kolding Folkeblad havde ret i sin påstand, men uanset om Højre bedrev en taktisk splittelsespolitik eller ej, blev udfaldet af valget dog, at Venstrelistens 3 kandidater alle blev valgt med henholdsvis 396, 376 og 369 stemmer. I alt 616 vælgere havde stemt. De højeste stemmetal til Højre gik til fabrikant A. L. Johansen, som havde besluttet sig for at opstille i sidste øjeblik. Han fik 215 stemmer.

Ved de højstbeskattedes valg få dage efter bragtes i Højrebladene flere forslag til kandidatlistes. På listerne var der kun få gengangere fra den almindelige vælgerklasses valg, hvilket også Kolding Folkeblad bemærkede: "når man selv var herre over udfaldet af valget var man mere kræsen med, hvem man opfordrede vælgerne til at stemme på".

De fleste kandidatforslag var enige om at Borch, Warburg og Zahn skulle genvælges, hvorimod der var tvivl om tobaksfabrikant Bruun. Han kom dog ind, selv om det blev med det laveste stemmetal, nemlig 124 stemmer. Ned til nummer 8, der fik 8 stemmer var der dog et godt stykke. Ud over Bruun valgtes sagfører Zahn (145 stemmer), fabrikant A. L. Johansen (143 stemmer), bankdirektør Warburg (143 stemmer), købmand Borch (142 stemmer), købmand Nielsen (141 stemmer) og købmand Haas (139 stemmer).

Udfaldet af valget rokkede således ikke ved styrkeforholdet i byrådet, Venstre havde stadig en stemmes flertal, og Højrefolkene havde svært ved at skjule deres skuffelse. Både Koldingposten og Kolding Avis mente, at de vælgere, der ikke kunne læse og skrive og derfor havde fået et medlem af valgbestyrelsen til at stemme for sig, var blevet narret til at stemme på Venstre. At lade andre udfylde sin stemmeseddel var dog hverken i modstrid med valgloven eller praksis. Op til byrådsvalget i januar 1882 stod der i en annoncering af det forestående valg: "Det foregår på rådhuset, mellem kl. 4 og 6. Valget er hemmeligt. Vælgeren får en stemmeseddel hos valgbestyrelsen efter at den har overbevist sig om, at den pågældende er på valglisten. På denne seddel skriver vælgeren (eller får en anden til at skrive) navnene på dem, han vil vælge".

Formålet med byrådsudvidelsen var at gøre udvalgene større. De udvalg, der tidligere havde haft to medlemmer, fik nu tre, og de, der havde haft tre medlemmer, fik i stedet fem. Der blev desuden nedsat et nyt udvalg, Udvalget for Samlingen af Oldsager. Baggrunden var, at købmand Thomas Petersen, byrådsmedlem fra 1867-1873, i 1877 havde skænket sin store oldsagssamling til Kolding By. Den blev i første omgang placeret i et lokale ved siden af byrådssalen på Rådhuset, men da Museet på Koldinghus i 1890 blev grundlagt, overflyttedes samlingen hertil.

VENSTRES STÅENDE UDVALG

I begyndelsen af 1880'erne forværredes forholdet mellem Venstre og Højre i Rigsdagen, og begge partier opfordrede til dannelse af lokale vælgerforeninger. Vælgerforeningerne var med til at skærpe det politiske liv i byerne, og efterhånden blev de enerådende, når der skulle opstilles kandidater til byråd og folketingsvalg. I modsætning til tidligere, hvor alle vælgere havde adgang til prøvevalgene, blev det nu kun partimedlemmer, der bestemte, hvilke kandidater, der skulle opstilles.

Det blev Venstre, der i januar 1881 tog initiativ til etableringen af den første partiorganisation i Kolding. Blandt højresindede havde der

i flere år været taget tilløb til noget lignende, uden at det dog var blevet til noget. I januar 1881 omtales i Kolding Folkeblad en højreforening, som havde været aktiv under de nyligt overståede valgmandsvalg, og det har måske været udslagsgivende for venstrefolkernes beslutning om at danne en vælgerforening. En anden årsag var den dramatiske afvikling af et udfyldningsvalg til byrådet den 3. januar 1881, da konsul Grau havde ønsket at udtræde af byrådet. Valgoptakten var indledt den 31. december 1880, hvor både venstre- og højrevælgerne afholdt prøvevalg. Købmand G. Andersen blev Venstres officielle kandidat, mens overretssagfører Schwensen blev højrevælgerens kandidat.

På selve valgdagen forsøgte Højre at skabe splittelse blandt Venstres vælgere. Om eftermiddagen omdeltes i den nordlige del af byen en løbeseddel fra Kolding Avis, undertegnet af "Mange vælgere". I løbeseddelen opfordredes til, at vælgerne gav møde en time før valget på Hotel Fremad, de venstresindedes foretrukne mødested. På mødet skulle man finde en kandidat fra Låsbygade – "Rejser eder, I beboere i Laasbygade, går hen at vælge og vælger en mand i eders midte". Omkring 70-80 vælgere fulgte opfordringen og efter megen diskussion og under stor uenighed pegede et stort mindretal på, at vinhandler Friis skulle opstilles som kandidaten, der "værnede om Låsbygades interesser". Modstanden var dog stærk mod dette forsøg på at splitte stemmerne og på at dele byen, og i sidste ende gjorde vinhandlerens kandidatur ikke det store indtryk på vælgerne. Han fik 10 stemmer, mens Venstres kandidat købmand Andersen med 276 stemmer sejrede over overretssagfører Schwensen, der fik 237 stemmer.

Det tætte opløb og venstrevælgerne irritation over Højres splittelseslister betød, at man nu var mere end parate til at stable en venstreforening på benene. I slutningen af januar 1881 blev der på initiativ af flere af byens fremtrædende venstremænd udsendt en invitation til den "Venstresindede del af Koldings vælgere" til at mødes på "Fremad" den 31. januar for at forhandle om oprettelsen af en venstrevælgerforening. Der var stor opbakning bag tanken, men en decideret vælgerforening blev det i første omgang ikke til. På mødet, der tiltrak 150-200 tilhørere, mente sagfører J. L. Hansen, at en forening kun ville samle en del af Venstres vælgere, og det kunne betyde splittelse fremfor samling ved valg. I stedet besluttede man sig for at vælge et udvalg på 15 medlemmer, der forud for valgene skulle stå for den praktiske tilrettelæggelse af opstillingsmøderne. Det blev til Venstres stående udvalg, hvorunder Venstres koordinerende og agiterende opgaver blev samlet, når der var byrådsvalg.

HØJRE ORGANISERER SIG 1882

I december 1882 stiftedes "Højres Vælger-, Arbejder- og Understøttelsesforening". Initiativtagerne var bl.a. byrådsmedlemmerne fabrikant A. L. Johansen og tobaksfabrikant S. W. Bruun. Højre ville have en forening med flere formål, og derfor var den delt i tre afdelinger: en vælgerforening, en arbejderforening og en understøttelsesforening. *Vælgerforeningens formål* var at virke for, at der ved de *politiske valg* (rigsdagsvalg) valgtes indsigtfulde og selvstændige mænd, der stræbte efter en rolig og naturlig samfundsudvikling og ved de *kommunale valg* arbejdede for valget af hæderlige og selvstændige mænd, der først og fremmest ville varetage byens interesser. Når der var byrådsvalg, skulle bestyrelsen sørge for, at byen var inddelt i snævrere kredse med kredsforstandere. Bestyrelsen skulle gennemgå valglisterne og sørge for, at

medlemmerne var opførte på dem og desuden give oplysninger til kredsforstanderne om vælgerne i deres kreds. Før hvert valg sammenkaldtes medlemmerne til et møde for at tage beslutning om, hvad der burde foretages. *Arbejderforeningens formål* var at samle arbejdere og arbejdsgivere, således at de sammen kunne drøfte de forskellige spørgsmål, der havde begge parter interesse. Foreningen var en videreførelse af "Arbejderforeningen", som A. L. Johansen og S. W. Bruun i 1872 havde stiftet. Foreningen skulle virke for en forbedring af de livsvilkår, arbejderne levede under. I tilknytning til denne forening oprettedes endvidere et arbejdsanvisningskontor og en sygekasse. *Understøttelsesforeningen* havde til formål at støtte værdigt trængende, som uden dens hjælp var nødt til at ty til fattigvæsenet. Foreningen skulle finansieres ved frivillige årlige bidrag og kontingenter fra foreningens medlemmer. Det var meningen, at vælgerforeningens kredsforstandere skulle skaffe sig kundskab om de værdigt trængende fattige, der boede i deres kreds, og ingen af dem skulle "være udelukkede fra understøttelse på grund af deres politiske anskuelser".

BYRÅDSVALGENE I 1882 OG 1885

Byrådsvalgene i 1880'erne ændrede ikke på det styrkeforhold, der var skabt i byrådet i 1876. Venstre havde fortsat flertallet med 8 mandater imod Højres 7. Borgmester Schiørrings placering mellem disse to grupperinger var noget sværere at bedømme. I begyndelsen af hans embedsperiode blev han ofte fra de venstresindedes side talt med i Højres stemmer, og Schiørring havde da også i perioder et noget anstrengt forhold til "byrådsoppositionen" og her i særdeleshed konsul Grau. I 1881 forsøgte han, efter sigende træt af det lokale byråds-kævl at opnå valg til Folketinget for Højre, men det mislykkedes.

Konsul Grau udtrådte af byrådet i 1880, men ved den almindelige vælgerklasses valg i 1882 kom han ind igen, hvilket borgmester Schiørring sikkert har beklaget. Men det var ikke længere Grau, der tegnede Venstre, det var nu sagfører J. L. Hansen og vognfabrikant J. Jensen, der trak flest stemmer. De fik hver omkring 550 stemmer. I modsætning til Grau, var forholdet mellem Schiørring og J. L. Hansen præget af samarbejde og gensidig respekt. Grau var medlem af byrådet til sin død i 1885.

Ved valget i 1882 indvalgte to nye medlemmer for Venstre, redaktør Enevold Sørensen fra Kolding Folkeblad og bankdirektør i Kolding Folkebank, J. Busse. Enevold Sørensen var medlem af byrådet indtil 1901, hvor han efter systemskiftet blev indenrigsminister i det første Venstre-ministerium.

Mens Venstres stående Udvalg løste sin opgave at få stemt venstrefolk ind i byrådet ved den almindelige vælgerklasses valg, lykkedes det ikke for Højres vælgerforening at samle byens højresindede. I stedet stiftedes i 1885 en ny Højreforening, "Den konservative Klub", efter en uenighed om Højres kandidatliste ved de højstbeskattedes valg i januar 1885. Højres Vælgerforenings kandidatliste havde vakt modstand blandt flere vælgere, hvorefter der blev opstillet en alternativ højreliste, som strøg købmand Nielsen som kandidat og erstattede ham med kammerjunker Tillich. Tillich opnåede med sine kun 32 stemmer dog ikke valg, hvorimod købmand Nielsen kom ind på en syvendeplads med 110 stemmer. Dette år stemte 261 vælgere, og ud over købmand Nielsen kom A. L. Johansen (med højeste stemmetal, 135 stemmer), vinhandler Friis, overrettsagfører Schwensen, læge Hjalmar Fich og fabrikant S. W. Bruun ind.

Redaktør Enevold Sørensen. Medlem af Kolding Byråd 1882-1901 og derefter indenrigsminister. Maleri af L. Tuxen på Kolding Rådhus.

KOLDING I CENTRUM FOR LANDSPOLITIKKEN 1885-86

I midten af 1880erne nåede kampen mellem Højre og Venstre på landsplan et foreløbigt højdepunkt. I 1885 udstedtes den første provisoriske finanslov under Estrups styre. I hele landet var der stor uro, og i sommeren 1885 kom det til demonstrationer i flere byer, bl.a. også i Kolding. Den direkte anledning var annonceringen af et stort Højremøde i Kolding, Chresten Bergs valgkreds. Som modtræk forberedte Venstre et venstreoptog samme dag, som skulle slutte med, at Chresten Berg holdt tale på Stejlbjerg. Tidligere samme år havde man i Holstebro holdt et stort venstremøde, som var endt i uroligheder. Chresten Berg havde holdt tale, men havde krævet, at politimesteren ikke var tilstede på tribunen, et krav som Indenrigsministeriet havde stillet. Nogle venstrefolk havde derefter taget sagen i egen hånd og ført politimesteren ned fra tribunen, hvilket udløste stor opstandelse. Inden Venstremødet i Kolding fik politimester Schiørring samme instruks fra Indenrigsministeriet, men for at undgå en situation som i Holstebro, fandt man på at bygge en "enspænder talerstol" i Kolding. På talerstolen var der kun plads til taleren, hvorefter politimesteren – borgmester Schiørring – så var nødsaget til at sidde ved *siden* af talerstolen. Både demonstrationsoptog – der i aviserne blev anslået til at tælle lige fra 850 til 2000 deltagere i Højres demonstration og fra 6.000 til 15.000 i Venstres – og talen på Stejlbjerg forløb dog forholdsvis roligt.

I 1886 kom det militære gendarmkorps til byen. Det afstedkom store protester fra Venstre i byrådet, bl.a. over, at kærnerkassen skulle bebyrdes med udgifter i den anledning. Selvom gendarmernes tilstedeværelse var en torn i øjet på mange, kom det dog aldrig til de helt store bataljer. Heller ikke, da man i august 1886 afholdt det hidtil største politiske stævne i Kolding, da flere tusinde fra byen og fra hele landet mødte op for at høre taler i anledning af Chresten Bergs løsladelse fra fængslet. Som følge af Holstebromødet var han blevet idømt 6 måneders fængsel.

BYRÅDSVALGENE 1888 OG 1891

Spændingerne var således til at få øje på i Kolding i midten af 1880erne. Under Højres prøvevalg i december 1887, i anledning af den almindelige vælgerklasses valg i januar 1888, indledtes mødet med et "leve for kongen og efterfølgende et "leve for Estrup". Det vakte naturligvis Venstres ophidselse. Kolding Folkeblad kommenterede listen over kandidater med ordene: "Det er disse mænd, Højre vil sætte i byrådet som den almindelige vælgerklasses repræsentanter og under feltråbet "Estrup leve". Højrelisten havde dog ingen chancer, selvom kandidaterne var ansete borgere og medlemmer af Den konservative Klub, herunder bl.a. murermester, fabrikant og kaptajn i politiet J. A. Hansen. Igen var det Venstre, der fik deres kandidater valgt, selv om flere havde frygtet, at der ikke ville være så mange venstrevælgere, der kunne stemme denne gang. I slutningen af 1880erne var det hårde tider, og mange mindrebemidlede havde måttet søge kommunal fattighjælp, selv om det betød, at de dermed mistede deres stemmeret. Kolding Folkeblad mente, at Højre ligefrem satte "sin lid til vinteren".

Ved de højstbeskattedes valg behøvede Højre ikke at tænke på de brede lag. Ved byrådsvalget i 1891 skulle der blot 148 vælgere til for at vælge syv personer, som skulle sidde i rådet i de næste seks år.

NY STYRELSESVEDTÆGT 1893

Det var på opfordring af borgmester Schiørring, at byrådet i april

Chresten Berg, folketingsmand for Venstre 1865-91, valgt i Koldingkredsen.

Arbejde på anlægget af Kolding Vandværk, der kunne indvies i 1886.

måned 1893 besluttede at iværksætte en revision af den kommunale styrelsesvedtægt. Siden 1869 var byrådsmedlemmernes antal forøget, der var nedsat fire nye stående udvalg, og der var der sket forandringer i den kommunale administration, så der var behov for en redaktion. Desuden diskuteredes det, om Skatteligningskommissionen skulle have udvidet sin kompetence, og hvordan opgaverne skulle fordeles mellem Markudvalget og Forskønnelsesudvalget. De to udvalg var i 1879-80 blevet etableret ved en udskillelse fra Udvalget for Kommunens Jorder.

De nye stående udvalg var desuden et udvalg for vandværket, der var oprettet i 1886, og et alderdomsunderstøttelsesudvalg. Loven om alderdomsunderstøttelse, finansieret af staten og kommunerne i fællesskab, var trådt i kraft i 1892 og medførte udskillelse af ældreforsørgelse fra kommunens fattigudvalg. Borgmester Schiørring valgte selv at blive den første formand for Alderdomsunderstøttelsesudvalget.

De stående udvalg var nu i gennemsnit sammensat af 4-5 personer, imod 3-4 før. Kasse- og Regnskabsudvalget bestod dog kun af 3, nemlig borgmesteren og to byrådsmedlemmer – lederne af de to byrådsgrupper, J. L. Hansen fra Venstre og I. O. Brandorff fra Højre. Noget nyt var, at udvalgene nu selv fik lov til at vælge deres formænd, hvilket før kun var forbeholdt Fattigudvalget og Skoleudvalget.

Skatteligningskommissionen fik udvidet sit medlemstal fra 9 til 13 personer. Ligningskommissionens medlemmer valgtes ved direkte valg hvert 3. år.

SOCIALDEMOKRATISK FORBUND 1886

Venstre var et bredt favnende parti, der forenede bønder, selvstændige næringsdrivende, håndværkere og arbejdere i kampen mod Højre. Når der var byrådsvalg eller folketingsvalg, gjorde arbejderne fælles sag med Venstre, men i løbet af 1880'erne begyndte arbejderne i byerne at orga-

nisere sig i arbejdersammenslutninger – først i faglige organisationer, og siden i Socialdemokratiet.

På initiativ af typograferne i Kolding blev der i august 1886 afholdt et møde på Højskolehjemmet, der skulle lodde stemningen for at stifte en socialdemokratisk forening i Kolding. Initiativtagerne var typograflærlingene H. J. Nielsen-Kolding, ansat på Kolding Folkeblad og Ditlev Thaanum samt formanden for typograferne i Kolding, Peter Hvidtfeldt. I mødet deltog desuden redaktøren af Kolding Folkeblad, Enevold Sørensen og bankdirektør i Kolding Folkebank, J. Busse, begge medlemmer af byrådet fra 1882. På det tidspunkt var der endnu interessesammenfald mellem venstrefolk og socialdemokrater.

Mødet førte til stiftelsen af Socialdemokratisk Forbund i Kolding få dage efter. Partiets første formand blev typograf Peter Hvidtfeldt. I september 1886 dannedes Arbejdernes Fællesorganisation, en sammenslutningen af Socialdemokratisk Forbund og fagforeningerne i Kolding, som ligeledes fik P. Hvidtfeldt som formand.

I 1890'erne begyndte arbejderne at kræve deres ret til politisk indflydelse, og det førte dem i stigende grad på kollisionskurs med Venstre.

BYRÅDSVALGENE 1894 OG 1897. OPPOSITIONEN I OPPOSITIONEN

1890'erne blev ikke nær så politisk turbulente som 1880'erne, der havde budt på massedemonstrationsoptog og protester mod højreregeringen og gendarmeriet. I byrådet havde borgmester Schjørring også fået et langt bedre forhold til Venstre – og et ualmindeligt godt forhold til sagfører J. L. Hansen – efter at den magtfulde konsul Grau var død i 1885. Det havde også gjort det nemmere for Venstres byrådsgruppe, da Grau i sine sidste år var blevet lidt af en belastning i gruppen og ved flere lejligheder havde stemt sammen med Højres medlemmer.

Venstre kom dog til at stå overfor et nyt problem i 1890'erne. Arbejderne havde fået større gennemslagskraft, og det gav sig udslag i, at de nu krævede større indflydelse på, hvilke kandidater Venstres stående Udvalg opstillede til byrådsvalgene. Misfornøjelsen havde længe luret i kulissen, men forud for valget for den almindelige vælgerklasse i 1894 kom det klart frem. I december 1893 havde Arbejdernes Fællesorganisation afholdt møde for at drøfte opstillingen til det kommende byrådsvalg. På mødet valgte de to arbejderrepræsentanter, typograf P. Hvidtfeldt og fiskehandler Carl Sørensen, og det var et udtrykkeligt krav, at disse to blev opstillet på Venstres liste.

Venstres opstillingsmøde blev afholdt i begyndelsen af januar 1894 med deltagelse af 70 vælgere, hvoraf flere var socialdemokrater. Sagfører J. L. Hansen var mødeleder og indledte med at orientere om de noget usædvanlige omstændigheder, at den socialdemokratiske forening på forhånd havde valgt to kandidater, som den krævede opstillet. J. L. Hansen fortsatte: "Hidtil har det været således, at man ved prøvevalget på demokratisk vis valgte 8 venstremænd, hvorefter alle loyalt bøjede sig for afgørelsen. Det er på dette grundlag, at Venstres stående Udvalg er valgt. Derfor har man svaret socialdemokraterne, at det var vælgernes sag på prøvevalget at afgøre, hvem der skulle være kandidater".

Derefter fulgte lange meningsudvekslinger, hvor socialdemokraterne på den ene side fastholdt deres krav, mens venstremændene på den anden side slog på, at i Bergs Kolding skulle den slags ting afgøres gennem en demokratisk proces. Man forsøgte også at overbevise arbejderne om, at man ikke skulle overvurdere betydningen af at få deres

Sagfører J. L. Hansen, medlem af Kolding Byråd 1876-1906.

Sagfører Edv. Lau, medlem af Kolding Byråd 1888-1916, borgmester 1914-16.

særlige repræsentanter i byrådet. Vandværksbestyrer Jens Jensen sagde: "Hvervet som byrådsmedlem kræver megen tid og arbejde, når det skal udføres ret, og det gælder at få mænd, der kan skaffe sig indflydelse hos modpartiet. Venstre i det nuværende byråd har udfyldt sin plads, og der kan ikke findes et eksempel på, at det har svigtet arbejdernes sag". Den usagte holdning var, at arbejdere ikke havde den fornødne viden til at sidde i byrådet.

Socialdemokraternes krav om to forhåndskandidater blev ikke opfyldt, men deres store fremmøde betød, at de alligevel fik, hvad de var kommet efter: Ved afstemningen fik Carl Sørensen og P. Hvidtfeldt så mange stemmer, at de opnåede en 6. og 7. plads på opstillingslisten lige efter de fem venstremænd, som var på genvalg: sagførerne Edv. Lau og J. L. Hansen, redaktør Enevold Sørensen, købmand A. Jensen og muremester Nielsen. På en 8. plads kom lærer S. M. Due.

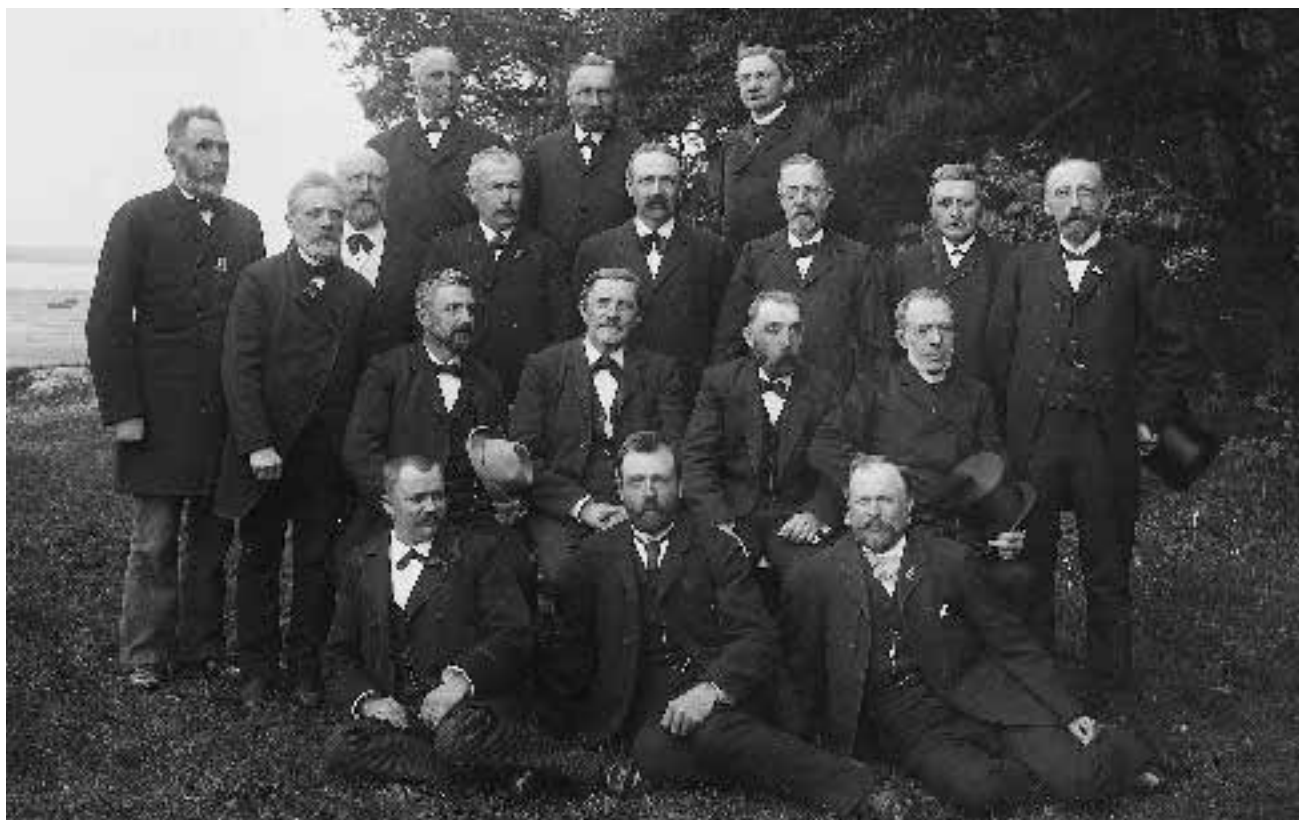
Venstrevælgerne var blevet taget på sengen, og i dagene efter var der betænkelige miner overalt. Kolding Folkeblad indrømmede, at der var delte meninger om prøvevalgets udfald, og at oppositionen stod i en "uhyggeelig forvirring", der lignede en "opposition inden for oppositionen". Alligevel mente avisen ikke, at man burde vise forargelse, eftersom man andre steder, f.eks. i København, havde oplevet, at Venstre og Socialdemokratiet i fællesskab var gået til valg. Så kunne man vel også gøre det samme i Kolding. Avisen bad vælgerne om at bakke op om listen, og huske, hvad der stod på spil, nemlig byens styrelse. "Det er vigtigt, at Højre ikke får flertal – husk på, hvad der skete i Horsens og Ålborg, hvor 5-600 vælgere i begge byer blev strøget fra valglisterne med et pennestrøg. Måske kommer denne "influenza til Kolding i løbet af de næste 6 år". "Influenzaen", der henvistes til, var valgretsreglerne, der bl.a. indebar, at folk på fattighjælp og folk, der tjente så lidt, at de lå under den skattefrie bundgrænse, mistede deres valgret. Det var et våben, som mange steder blev brugt politisk.

Byens styrelse lå vel venstrevælgerne på sinde, men holdningen var, at socialdemokrater under ingen omstændigheder skulle have del i den. Få dage efter prøvevalget blev der indkaldt til et protestmøde, hvor 400 vælgere mødte op for at udtrykke dyb utilfredshed over tilstedeværelsen af de to socialdemokratiske kandidater på listen. Uroen bragte Højre på banen med den klare hensigt at udnytte folks frygt for socialisterne. Dagen før byrådsvalget opstilledes på højreinitiativ en "ny besindig borgerliste", bestående af moderate venstrefolk og enkelte højrefolk. På Højres borgerliste var de store venstreledere J. L. Hansen, Enevold Sørensen og Edv. Lau ikke med. Listen bestod af solide borgere, nemlig muremester S. L. Gynther, muremester Hans Nielsen, tømremester H. L. Hansen, købmand P. Conradsen, tømremester Andreas Sørensen, snedker Lauritsen og konsulent Eriksen.

Den megen tumult omkring socialdemokraternes kup havde overbevist vælgerne i byen om, hvor de *ikke* skulle sætte deres kryds. Ved byrådsvalget brød venstrevælgerne således for første gang nogensinde princippet om ikke at opsplitte stemmerne. Man tog de seks venstrefolk på listen, sprang de to socialdemokrater over til fordel for to andre venstrefolk, hvoraf den ene, muremester Hans Nielsen, havde været opstillet på Højres liste. Socialdemokraterne Carl Sørensen og P. Hvidtfeldt opnåede henholdsvis 331 og 329 stemmer, hvilket langt fra var nok til at blive valgt. Det 8. mandat gik til maler Carl Jensen, som fik 479 stemmer.

I de følgende år skete bruddet mellem Venstre og socialdemokraterne i Kolding som i andre byer. Fra nu af opstillede de hver især deres egne lister.

De højstbeskattede skulle tre år efter i 1897 på ny vælge 7 medlem-

mer ind i byrådet. Ved prøvevalget blev vinhandler Friis, købmand N. P. Stenderup, læge Fich, fabrikant A. L. Johansen, murermester og fabrikant I.A. Hansen, købmand I.O. Brandorff og justitsråd P. Nielsen opstillet, og det blev også disse, som den 11. januar 1897 blev valgt.

EN NY HØJREFORENING 1896

I løbet af 1890'erne var Højres dominans på landsplan truet, efter at de i et par årtier havde regeret landet uden hensyn til flertallets ønsker. Kravet om parlamentarisme blev stadigt stærkere. I lokalpolitikken i Kolding havde Højre som parti aldrig formået at slå igennem. Der fandtes som omtalt en Højreforening i byen – Højres Vælger-, Arbejder- og Understøttelsesforening, stiftet i 1882, men den havde ikke på noget tidspunkt spillet en afgørende rolle.

I 1896 blev der stiftet en ny forening, Højreforeningen for Kolding og Omegn, der senere fik navnet Koldingkredsens konservative Vælgerforening. I starten gik det trægt med at få højrevælgere organiseret, hvilket måske skyldtes Venstres meget dominerende rolle i byen. Det blev sagt, at mange forretningsmænd af skræk for økonomisk forfølgelse ikke turde lade nogen vide, at de sympatiserede med foreningen.

Det var også indtil videre Venstre, der førte an. Efter de højstbeskattedes valg i 1897 skrev Kolding Folkeblad hoverende, at der var grund til ængstelse hos Højre: "Tallet på venstremænd blandt de højstbeskattede er nu så stort og så godt op imod Højre, at en radikal omvæltning af kandidaterne sikkert ville have fremkaldt en anden liste, som Venstre ville kunne have stemt på, og udfaldet ville næppe have været tvivlsomt. Venstre ville meget godt kunne have stemt for genvalg af f.eks. Friis og Johansen, og mange af Højres vælgere ville sikkert have gået med hertil. I øvrigt er det således, at forholdet mellem tallet på Højre og Venstre mellem de højstbeskattede har forandret sig så meget i de sidste år, at fortsættes dette i de følgende år på samme måde, er det ikke længere Højre, som alene dirigerer dette valg".

Kolding Byråd på udflugt til Løverodde 1895.
Bagerste række fra venstre: Kaptajn P. Hansen, købmand A. Jensen, konsul Kaalund.
Stående fra venstre: Fabrikant A.L. Johansen, snedker J. Lauridsen, fabrikant S.W. Bruun, vinhandler Chr. Friis, overretssagfører Bennetzen, købmand E.A. Borch, lærer Due og Enevold Sørensen. Siddende fra venstre: Læge Hjalmar Fich, borgmester Schiørring, sagfører J.L. Hansen, købmand C. Nielsen. Forrest fra venstre: Sagfører Edv. Lau, murermester Hans Nielsen, maler Carl Jensen. Foto: A. Hoffgaard.

VENSTRESEJRE OG -NEDERLAG – BYRÅDSVALGENE I 1900, 1903 OG 1906

Venstre dirigerede ved valget i 1900 som hidtil den almindelige vælgerklassens valg. Sagfører Edv. Lau, sagfører J. L. Hansen, avlsbruger og lærer S. M. Due, møllebygger N. A. Christensen, købmand A. Jensen, arbejdsformand N. P. Hansen, købmand C. Jensen og redaktør Enevold Sørensen blev valgt. Sidstnævnte blev ved et suppleringsvalg i 1901 afløst af murermester A. Andersen, da han fik indenrigsministerposten i J. H. Deuntzers venstre regering, der fulgte efter systemskiftet med parlamentarismens indførelse i juli 1901.

Kolding Folkeblads spådom om venstrefolkernes indtog blandt de højstbeskattede gik i opfyldelse, da de højstbeskattede i 1901 indvalgte en venstremand. Tømrermester H.L. Hansen fik 194 stemmer, hvilket var tilstrækkeligt til at slå Højres kandidat, smedemester G. Møller, der kun fik 162 stemmer.

Tendensen fortsatte. Ved de højstbeskattedes ordinære byrådsvalg i 1903 slog Venstre fuldt igennem og opnåede valg af 6 medlemmer, mens Højre måtte nøjes med et enkelt, murermester, fabrikant J. A. Hansen. Dermed sad Venstre på 14 ud af byrådets 15 medlemmer. Det var helt usædvanligt også på landsplan og må tillægges Venstres lange dominans som "regeringsparti" i Kolding. Det havde dog også hjulpet Venstre, at socialdemokraterne endnu ikke havde fået en egen liste.

Selv om byrådet bestod af 14 venstremænd ud af 15, dominerede de ikke mere end tidligere i den efterfølgende byrådsperiode, hvilket dog ikke afholdt Højre fra at anklage Venstre for at have påført kommunen en svimlende gæld i kraft af store investeringer i udvidelse af Elektricitetsværket og Gasværket og skolebyggeri (Ålykkeskolen), selv om de selv havde været med til endnu større investeringer i årene før 1903.

Tiden op til 1. verdenskrig viser også, at de anlægsprojekter, som blev igangsat, havde tværpolitisk opbakning og i sig selv var en naturlig og nødvendig konsekvens af den almindelige vækst i samfundet som helhed og Kolding i særdeleshed. Opførelsen af De Gamles Hjem (nu

Aldersunderstøttelsesudvalget, der i 1910 forestod bygning af De Gamles Hjem. Stående fra venstre kredslæge Hempel og uddeler J.P. Jensen. Siddende fra venstre ølbrygger A. Lorentzen, ølkusk Knud Hansen og sagfører Viuf. Foto: Georg Burcharth.

Låsbyhøj), som opførtes i 1910, stod hele byrådet bag, selv om anlægs-summen efter datidens normer blev meget høj.

Venstres valgsejr i 1903 var et slag i ansigtet på Højre, og partiet havde ved det efterfølgende valg i 1906 stærkt brug for succes. På forhånd lignede det en umulig opgave, da det var et valg for den almindelige vælgerklasse. Desperationen tvang derfor partiet til det dristige skridt at opstille en liste, der også talte socialdemokrater og venstremænd, nemlig venstremanden købmand C. Jensen og socialdemokraterne Knud Hansen og P. Rasmussen. De to socialdemokrater var dog ikke blevet spurgt, om de ville opstille på listen.

Socialdemokratiet var denne gang klar til at opstille egen liste. Også de valgte at opstille en blandet liste bestående af 5 socialdemokrater, én venstremand, bogtrykker F. Lumbye, som desuden var erklæret afholdsmand, og således kunne tiltrække stemmer fra afholdsfolk, samt læge J. C. Hempel, der godt nok var højremand, men respekteret af socialdemokraterne på grund af sine social- og sundhedspolitiske holdninger. Desuden medtog listen en radikal, nemlig købmand A. C. Heick.

Partiet Det radikale Venstre var blevet stiftet i 1905, efter at en gruppe folketingsmedlemmer havde forladt Venstre i protest mod de voksende militæruddgifter og i ønsket om større social retfærdighed. Rundt om i landet blev der i løbet af kort tid dannet lokale partiforeninger, og i november 1905 stiftedes Det Radikale Venstres lokalforening i Kolding med A.C. Heick som foreningens formand.

Det var den af socialdemokraterne opstillede liste, der tilføjede Venstre et stort nederlag ved valget den 3. januar 1906. Venstre fik kun 4 mandater, mens Socialdemokraterne fik 3, nemlig den senere borgmester Knud Hansen, faktor P. Rasmussen og snedkermester Christoffer Hansen. Det sidste mandat gik til højremanden, læge J. C. Hempel. Venstre havde tabt, men mere iøjnefaldende var socialdemokraternes gevinst på 3 mandater. Nu var det deres tur, som det havde været Venstres i forrige århundrede, til at begynde den lange vej mod indflydelse i byrådet.

ALMINDELIG VALGRET TIL KOMMUNALVALG FRA 1908 – OGSÅ FOR KVINDER

På Rigsdagen havde fronterne siden 1870erne stået skarpt mellem Højre og Venstre, når diskussionen faldt på valgretsreglerne. Højre havde stædigt holdt fast i den privilegerede stemmeret, mens Venstre havde kæmpet for den lige og almindelige valgret. Efter systemskiftet i 1901 forbedredes betingelserne mærkbart for en revision, men der skulle alligevel gå nogle år endnu, inden Venstre og en udbrydergruppe fra Højre, de frikonservative, i 1908 indgik forlig om en ændring af valgloven – og den gjaldt i første omgang kun valgretsreglerne for afvikling af de kommunale valg.

Med den kommunale valglov af 1908 afskaffedes den privilegerede valgret, dvs. opdelingen i to vælgerkorps, og der indførtes lige og almindelig stemmeret for alle mænd og kvinder over 25 år. Dog var der fortsat den begrænsning, at man skulle have betalt sin kommuneskat, og man måtte ikke have modtaget fattighjælp. Kvindernes valgret var forberedt ved, at de allerede i 1903 havde fået valgret til menighedsrådene og i 1907 til de kommunale hjælpekasestyrer, men 1908-loven var en vigtig milepæl for kvindesagen, der efterfulgtes af valgret også til Rigsdagen i 1915.

Af stor betydning var også, at valgene nu skulle afvikles efter forholdstalsvalg mellem lister. Valgmåden indførtes for også at tilgodese mindretalsinteresser. Det betød bl.a., at vælgeren kun skulle sætte ét

Faktor P. Rasmussen, medlem af Kolding Byråd 1906-21, 1925-29. Under 1. verdenskrig var han leder af Dyrtdiskontoret.

Lærerinde, fru Alba Christensen-Dalsgaard, første kvindelige byrådsmedlem i Kolding 1909-11.

kryds, nemlig på den liste som vælgeren ønskede valgt ind, i modsætning til før, hvor vælgeren på stemmesedlen skulle angive præcis så mange kandidater, som var på valg (henholdsvis højst 8 eller 7). Typisk havde vælgerne fulgt den liste, som deres foretrukne parti havde opstillet, men de havde også haft mulighed for at sammensætte en kandidatliste efter eget ønske.

Indførelsen af listevalg betød således, at muligheden for at stemme personligt på kandidaterne bortfaldt (personlig stemmeafgivning blev genindført i 1924). Kandidaterne på de enkelte lister blev valgt ind efter forholdstal, dvs. i den rækkefølge som vælgerforeningen havde opstillet dem. Dermed var valgloven i høj grad med til at favorisere og cementere det partisystem, som havde udviklet sig de forløbne årtier. For vælgerne betød det, at de nu var tvunget til at stemme på et bestemt sæt politiske holdninger, dvs. på et parti, når de gik til valg.

Med valgloven af 1908 blev byrådsperioderne fireårige, hvor der tidligere havde været afholdt valg hvert tredje år, dog forskudt således, at byrådsperioderne for de enkelte medlemmer havde været seksårige.

BYRÅDSVALGET I 1909

Det første byrådsvalg efter den nye valglovs bestemmelser fandt sted i marts 1909, hvor alle 15 byrådsmedlemmer var på valg, og hvor 4 partier opstillede, nemlig Venstre, Højre, Det radikale Venstre og Socialdemokratiet. Vælgerkorpset var næsten fordoblet i forhold til forrige valg, idet 4060 vælgere havde stemmeret imod 2268 ved byrådsvalget i 1906. Kvindernes valgret var især interessant, selv om det var den almindelige opfattelse, at de ville stemme som deres mænd. Kun et parti, Venstre, havde ladet opstille en kvinde, nemlig lærerinde, fru Alba Christensen-Dalsgaard, og hun var placeret så højt på listen, at hun blev valgt. Socialdemokratisk Forbund havde forgæves ledt efter kvindelige kandidater.

Valgdeltagelsen blev på 3130 stemmer, og resultatet blev endnu et nederlag til Venstre, der kun fik 6 mandater. Socialdemokratiet fik også 6, mens Højre fik 3. Den radikale liste opnåede kun 137 stemmer, hvilket langt fra rakte til et mandat.

Fremgangen for Socialdemokraterne blev mødt med bekymring, ikke blot hos Højre, som trods valgalliancen i 1906 altid havde været Socialdemokratiets værste fjende, men også hos den fordums forbundsfælle Venstre, som tidligere havde repræsenteret arbejderne. Socialdemokratiets fremgang gav dem ret til en plads i Kasse- og Regnskabsudvalget, byrådets vigtigste udvalg.

Valget i 1909 var dermed med til åbne op for en ny æra i det politiske liv i Kolding, hvor Venstre måtte erkende, at de trods tidligere tiders strid havde mere til fælles med Højre end med Socialdemokratiet. Fra 1909 kan man se begyndelsen på en blokdannelse i byrådspolitikken med socialdemokraterne på den ene side og de borgerlige på den anden side. For var der en ting, de to partier var enige om, var det at Socialdemokratiet skulle holdes i skak.

BORGMESTER VIGGO BALLER 1909-1914

Det nye byråd tiltrådte 1. april 1909, men under ledelse af en ny borgmester. Borgmester siden 1877, Caspar Schiørring, havde valgt at fra-træde, 78 år gammel. Respekten for Schiørrings virke som borgmester, dommer og politimester i byen i over 30 år kom tydeligt frem i taler og i alle aviserne. På hans sidste arbejdsdag blev der arrangeret det hidtil

største fanetog igennem byen op til rådhuset på Akseltorv med deltagelse af adskillige foreninger, repræsentanter fra partierne og almindelige borgere. Både borgerlige og socialdemokratiske byrådsmedlemmer roste ham. Lederen af Venstre, Edv. Lau, omtalte Schiørrings taktfulde, humane og upartiske måde at lede byrådsforhandlingerne på, og socialdemokraten Knud Hansen nævnte hans retfærdighedsfølelse, der havde gjort, at han altid havde opført sig på samme måde, uanset om det var en arbejder eller en mand højere på strå, han stod over for.

Schiørrings efterfølger som byrådsformand, dommer og politimester hed Viggo Baller. Baller var 50 år og kom fra Hasle på Bornholm, hvor han havde været borgmester og byfoged. Baller var kun i Kolding i fem år, da han i 1914 ønskede at flytte til et embede som byfoged i Sorø. Den brede respekt, som havde omgærdet Schiørrings embedsførelse, opnåede Baller ikke. Socialdemokraterne mente, at Baller helt og holdent var de borgerlige partiers mand, men det er svært at vurdere, hvor meget Baller egentlig involverede sig i byrådspolitikken. Det var sigende, at han kun ønskede at sidde i de udvalg, som han skulle i medfør af vedtægterne, og at det var hans politimestermyndighed, som siden blev fremhævet på bekostning af borgmesterhvervet. Trods det fremhævede han senere formandsposten for byrådet som det, han havde haft størst fornøjelse af.

Borgmester Viggo Baller 1909-1914.

BYRÅDSVALGET 1913 – BYRÅDET UDVIDES IGEN

I januar 1913 fremsendte Edvard Lau, på vegne af Venstres byrådsgruppe, et forslag til byrådet om, at antallet af byrådsmedlemmer blev udvidet fra de 15 medlemmer, som havde udgjort byrådet siden 1879, til 19 medlemmer ud fra det synspunkt, at medlemsantallet skulle stå i forhold til byens udvikling. "Siden da er byen undergået en rivende udvikling, flere stående udvalg er nedsatte, og mange andre kommunale sager lægger beslag paa de enkelte medlemmer, således at man kan sige, at de er overbebyrdede med arbejde". Forslaget blev vedtaget, men overraskende nok uden socialdemokraternes stemmer, hvilket formentlig skyldtes, at partiet havde svært ved at finde kandidater til byrådsarbejdet.

Kolding Rådhus set fra Vestergade, 1901.

Ved byrådsvalget i marts 1913 fik socialdemokraterne 8 mandater. Venstre måtte nøjes med 7, Højre fik 3, mens Det radikale Venstre lige sneg sig over strengen, og med 201 stemmer fik et enkelt mandat, deres første, indvalgt i byrådet, nemlig sagfører Arendt Petersen.

Byrådsvalget var kendetegnet ved, at der på samtlige partilister var opført kvinder, og nr. 1 på den socialdemokratiske liste var en kvinde, fru Kirstine Sørensen. Der kom fire kvinder i byrådet, 1 fra Højre, 1 fra Socialdemokratiet og 2 fra Venstre. Som nyvalgte måtte de tage til takke med de ikke så prestigefyldte udvalgsposter, og selv om valget var et gennembrud for kvindernes politiske ligeret, var der langt til reel politisk indflydelse i det mandsdominerede byråd. I 1913 fik de fire kvinder udvalgsposter i de sociale og kulturelle udvalg, og enkelte formandsposter i mindre betydelige udvalg, nemlig Udvalget for de frie Skoler, Legatudvalget og Udvalget for populære foredrag. Man skulle helt frem til 1970 før en kvinde, socialdemokraten Sonja Andersen, fik en udvalgspost i Økonomiudvalget.

FOLKEVALGT BORGMESTER.

BORGMESTER EDVARD LAU 1914-1916

Otto Wang skrev i *Kolding Anno 1900 – Husker De?* fra 1941, at Kolding Byråd i de forløbne 40 år kun havde haft to stærke personligheder: Konsul Chr. Eff (herom senere) og Edvard Lau, som i 1914 afløste Viggo Baller som borgmester. “Det var bestandig de to, der talte klogest ... om ikke mest. Hvor ofte sad man ikke i byrådet som tilhører og glædede sig over klarheden og indsigten i deres indlæg i debatten”.

Edv. Lau var født i 1859 i Kolding, hvor han siden, i 1885, nedsatte sig som sagfører. Ved siden af sagførerforretningen, som han fik betydelig succes med, indledte han en lokalpolitisk karriere i Venstre, hvor han første gang blev indvalgt i 1888. På det tidspunkt var det endnu sagfører J. L. Hansen, som var partiets førstemand, men i løbet af

Afskedsfest for borgmester Viggo Baller på Løverodde den 17. august 1914.

1890'erne vandt Edv. Lau en stadigt større position. Han var – igen med Otto Wangs ord – “forhandlingens mand” og ikke bange for at tage en beslutning og ansvaret for beslutningen. Han blev leder af Venstres byrådsgruppe, da J. L. Hansen i 1906 udtrådte af byrådet.

Edv. Lau blev Koldings første folkevalgte borgmester, fem år før borgmesterlovens ikrafttræden, den lov som i sammenhæng med en retsreform opdelte statens og købstadskommunernes opgaver på en ny måde, således at byrådene, de lokale domstole og politimyndigheder blev adskilt i tre institutioner, i modsætning til før, hvor alle tre var underlagt den lokale og af staten udpegede byfogeds myndighed. Siden systemskiftet i 1901 havde Rigsdagen igangsat flere reformer, der bl.a. udmøntedes i valgretsloven fra 1908, og omkring 1910 var man nået så langt, at hovedlinierne i en fremtidig nyordning af myndighedsforholdene i den lokale administration var på plads. Det førte i første omgang til, at man ved borgmesterskifter tillod, at byrådene selv valgte en borgmester, hvorefter Indenrigsministeriet indstillede vedkommende til kongelig udnævnelse.

Ved Viggo Ballers fratræden pegede et næsten enigt byråd på Edvard Lau som borgmester, mens enkelte i Højre mente, at man burde afvente den endelige lovgivning. Edv. Lau blev borgmester, dvs. formand for byrådet, mens de to andre dele af byfogedhvervet, politi- og dommermyndigheden, blev overdraget en kongevalgt byfoged, V. Terndrup, der kom fra Kalundborg. Med valget til borgmester udtrådte Edv. Lau af Venstres byrådsgruppe. Borgmesteren skulle fortsat udfylde embedet uvildigt.

Sagfører Edv. Lau, medlem af Kolding Byråd 1888-1916, borgmester 1914-16.

1. VERDENSKRIG. DYRTID, BOLIGNØD OG ARBEJDSLØSHED

Edv. Lau fungerede som borgmester i de første år under 1. verdenskrig. Selv om Danmark ikke direkte var involveret i verdenskrigen, fik landet flere af dens følgevirkninger at mærke i form af varerationeringer, prisstigninger og arbejdsløshed. Fra statens side blev der iværksat en omfattende reguleringspolitik, som det blev kommunernes opgave at administrere.

Selv om handelsforbindelserne med Europa, først og fremmest Tyskland og England, i de første år af krigen blev opretholdt og gav mange danskere økonomiske fordele, førte krigen i Europa til voldsomme valutaudsving og prisstigninger, der især ramte lønmodtagerne, hvis lønninger ikke kunne følge med prisernes himmelflugt. Arbejdsløsheden steg, fordi byggeriet gik helt i stå.

Allerede i det første krigsår, 1914, vedtoges en lov om midlertidig arbejdsløshedsunderstøttelse, og i det følgende år fulgte den første dyrtidslov. Det blev kommunernes opgave at administrere dyrtidshjælpen, som i starten blev formidlet af arbejdsløsheds-kasserne og hjælpe-kasserne, der kunne uddele midlertidig hjælp uden at det havde fattighjælps virkning, dvs. at de, der fik hjælpen, kunne bevare deres borgerlige rettigheder, herunder valgretten. I 1916 oprettedes i Kolding et kommunalt dyrtidsudvalg, som administrerede de mange hjælpeordninger. Under indtryk af inflationen havde byrådet i 1915 oprettet et kommunalt folkekøkken, hvor trængende kunne få et måltid mad for få penge.

Et andet problem affødt af verdenskrigen var bolignøden. I hele Danmark blev det sværere at få byggematerialer, hvilket bremsede både privat boligbyggeri og offentlige anlægsarbejder. I Kolding fik man desuden en øget indvandring fra Sønderjylland, fortrinsvis af unge sønderjyske mænd, som ikke ønskede at deltage i krigen på tysk side.

I 1916 var der så mange boligløse i Kolding, at kommunen var nødsaget til at indrette midlertidige husvildelejligheder i nogle nedlagte

De nye kommunale bolighuse på Stejlbjergvej tegnet af arkitekt A. Hagerup i 1916.

fabrikker. Det førte til oprettelse af et nyt stående udvalg, Boligudvalget, der fik til opgave at stå for igangsættelsen af kommunalt finansieret boligbyggeri, da ingen private kunne formåes til at bygge boliger. De første kommunale lejligheder var dobbelthusene på Stejlbjerg Allé, som stod klar til indflytning i 1917.

BYRÅDSVALGET I 1917

Politisk var der stor opbakning til flere af de initiativer, som iværksattes under 1. verdenskrig, der havde til formål at løse de sociale problemer, som krigen førte med sig, selv om Venstre havde været noget nølende omkring kommunens engagement i boligbyggeri.

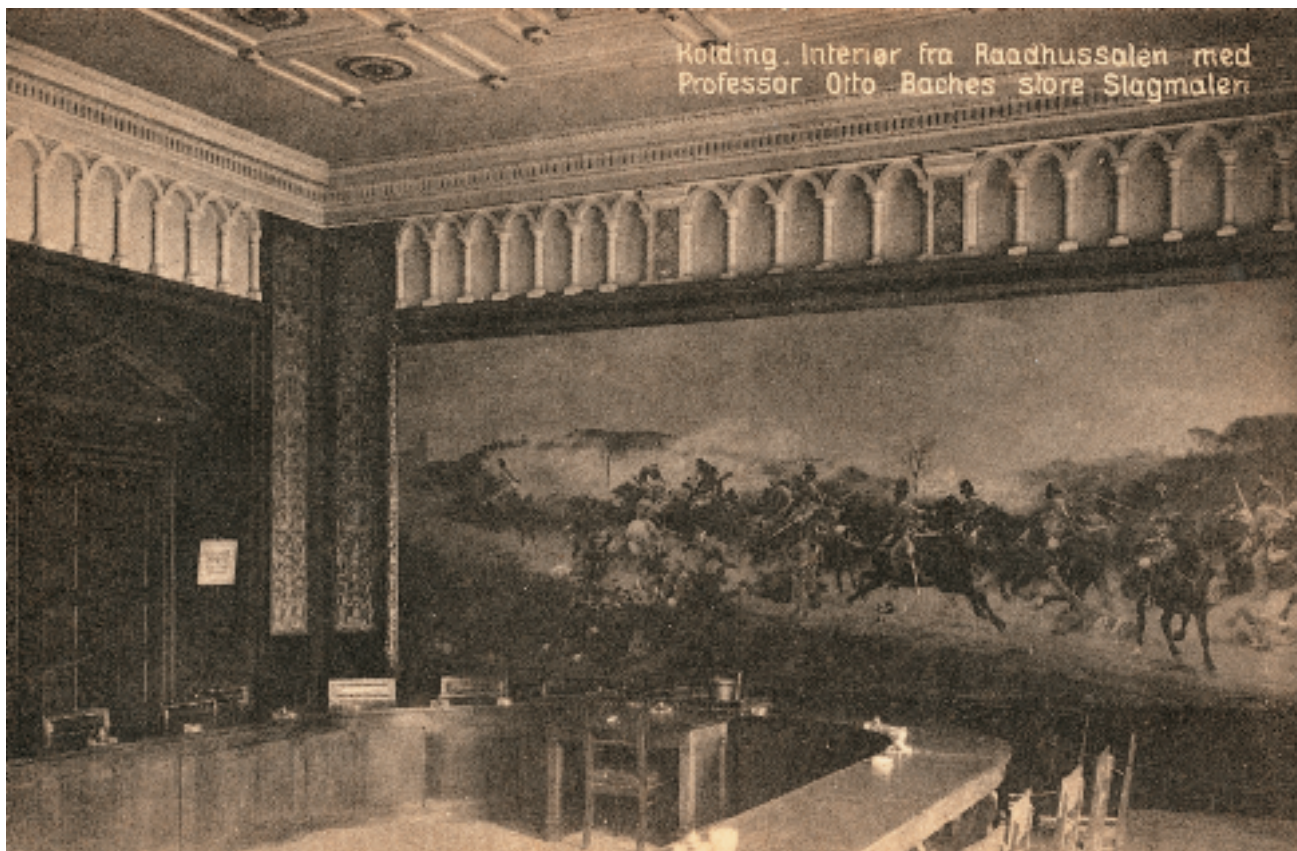
Ved valget i 1917 var socialdemokraterne mere tilbageholdne i deres kritik af de borgerlige end i de fleste andre byer. Knud Hansen fokuserede mere på den enighed, der havde karakteriseret arbejdet i byrådet i den foregående periode. Venstre og Det konservative Folkeparti, som Højre nu hed, gik til valg hver for sig, selv om der i 1916 havde været forsøgt at skabe en alliance mellem de to borgerlige partier. Venstre var svækket, idet borgmester Edv. Lau i 1916 havde valgt at fratræde til fordel for en stilling som administrerende direktør i Ny Jyske Købstadskreditforening.

Laus bortrejse var en af forklaringerne på, at Venstre ved valget på ny måtte indkassere et nederlag ved et byrådsvalg. Nedgangen, der var startet i 1906, fortsatte, idet partiet mistede 2 mandater. De gik i stedet til det moderniserede Højre, der i alt opnåede 5 mandater. Valget i 1917 blev begyndelsen til Det konservative Folkepartis storhedsperiode i koldingensisk byrådspolitik. Helt frem til 1970'erne var Det konservative Folkeparti det største borgerlige parti i byrådet.

Socialdemokraterne beholdt deres 8 mandater, mens de radikale på ny fik et mandat, denne gang kalkulator Aage Bennike.

BORGMESTER OLUF BECH 1916-23

Venstres mangel på markante profiler var allerede kommet til syne i

1916, da borgmester Edv. Lau fratrådte som borgmester. På trods af, at Venstre på dette tidspunkt havde 7 mandater imod Højres 3, blev det en højremand, direktøren for Nationalbankens Koldingfilial, Oluf Bech, som blev den nye borgmester. Reelt havde valget stået imellem ham, socialdemokraten faktor P. Rasmussen og venstremanden, direktør Konstantin-Hansen, men ved afstemningen i byrådssalen blev der kun afgivet stemmer til Rasmussen og Bech. 9 havde peget på Bech, 7 på Rasmussen, mens 3 havde stemt blankt.

Oluf Bech var bankuddannet, kom fra Århus og var i 1901 blevet leder af den ny filial af Nationalbanken i Kolding. I 1908 blev han formand for Højre, og ved byrådsvalget i 1909 blev han indvalgt første gang. Han blev borgmester på et tidspunkt, hvor kommunerne for alvor blev inddraget i problemerne omkring dyrtidsforanstaltninger, arbejdsløshedsbekæmpelse m.m. I sine erindringer skriver han, at borgmestropgaverne lagde mere og mere beslag på hans tid, dels ved møder, dyrtids- og krigsforanstaltninger og ved de mange byggearbejder. En af de vanskeligste opgaver var at få skik på kommunens økonomi, som ikke var i den bedste orden. Forgængerne havde været mere interesserede i at have en lav skatteprocent, end i at få iværksat nødvendige investeringer. Resultatet var, at "alle områder trængte til omlægninger, udvidelser og forbedringer. Gade- og vejvæsenet var således stærkt forsømt og trængte i høj grad til at forbedres, vandværket var også for lille, ja, det ene meldte sig efter det andet, fordi man for tiden havde holdt pungen så stærkt lukket, at der på mange måder var sat meget til".

Oluf Bech var en fremsynet mand, og med ham kom Kolding ind i en ny tid.

Bankdirektør Oluf Bech, medlem af Kolding Byråd 1909-23, borgmester 1916-23.

Den nye byrådssal blev indrettet i 1911. Her blev der plads til Otto Baches store maleri af Husarernes angreb på skanserne ved nuværende Fynsvej den 23. april 1849. Maleriet er udført på bestilling af brygger Carl Jacobsen som en gave til Kolding i 50-året for kampene ved Kolding den 23. april 1849.

I perioden mellem 1870 og 1. verdenskrig voksede antallet og omfanget af kommunale opgaver, en udvikling, der i starten var langsom, men henimod slutningen af perioden meget betydelig. Byrådet udvidedes i 1879 fra 9 til 15 medlemmer pga. den stigende arbejdsbyrde, men i længden rakte det ikke. Hvor det administrative arbejde endnu i 1870'erne hovedsageligt blev udført af borgmesteren og de folkevalgte byrådsmedlemmer, var det ikke længere muligt på den anden side af århundredskiftet. I 1870'erne kunne man endnu nøjes med en enkelt embedsmand, nemlig kærneren, men ved 1. verdenskrigs udbrud var antallet af lønnet medhjælp i den kommunale administration oppe på 10, hvortil yderligere skulle lægges en række ikke-fastansatte skrivere, kontorbude m.m.

BORGMESTERKONTORET

I 1869 var byens borgmester, der som regel også var byfoged, dvs. dommer i byretten og politimester, i mange købstæder alene om det administrative arbejde. Kolding var dog så stor, at borgmesteren, havde en fuldmægtig, der var jurist, og en kontorist til at hjælpe sig.

Borgmesterkontoret med ekspeditionskontor havde fra 1869-78 adresse Jernbanegade 11. Her havde borgmester Monrad købt en gård af købmand Bastrup.

Det var borgmesterens opgave at sørge for, at de indkomne breve blev noteret i journalen, at forberede sagerne til behandling i byrådet og evt. videresende breve til behandling i fagudvalgene. Byrådet havde den besluttende, bevilgende, udøvende og kontrollerende myndighed i alle kommunale anliggender, men sådan, at byrådets formand, dvs. borgmesteren, sørgede for at byrådets beslutninger blev ført ud i livet. Den umiddelbare forvaltning af de forskellige sagsområder kunne – og blev det i Kolding – overdrages til fagudvalg. Alle sager blev formentlig på dette tidspunkt behandlet i byråd eller fagudvalg.

Stillingen som juridisk fuldmægtig blev ofte besat med nyslåede juridiske kandidater. Det var for mange første skridt på karrierestigen, som med tiden måske kunne ende med udnævnelsen til et højere embede i lokaladministrationen, eller – hvis man stiledede højere – i centraladministrationen. Borgmester- og byfogedhvervet var attraktivt og blev ofte givet til jurister uddannet i centraladministrationen. De tre kongevalgte borgmestre i Kolding i perioden frem til 1914, Monrad, Schiørring og Baller, havde før tiltrædelsen i Kolding følgende embeder: Monrad var overauditør ved garden, Schiørring havde været protokolsekretær i Højesteret og senere by- og herredsfoged i Skelskør, mens Baller kom fra embedet som byfoged i Hasle på Bornholm.

Byfogedfuldmægtigene i købstæderne havde dog også andre muligheder. J. L. Hansen, der senere blev et markant medlem af byrådet, startede sin løbebane i 1862 som kontorist på Kolding Byfogedkontor under borgmester Monrad. Efter dennes råd begyndte han at læse til

Byfogedfuldmægtig, senere sagfører, byrådsmedlem og kongevalgt landstingsmand J. L. Hansen.

Byfogedfuldmægtig, senere overretssagfører og byrådsmedlem, H.C. Bennetzen.

jurist i 1867, og efter endt eksamen vendte han i 1869 tilbage til byfogedkontoret, hvor Monrad havde ladet stillingen som første fuldmægtig stå åben til ham. I 1874 nedsatte J. L. Hansen sig som sagfører i byen og blev i de følgende årtier en af byens førende sagførere. Hans efterfølger, H. C. Bennetzen, fulgte den samme vej, da han i begyndelsen af 1880'erne forlod borgmesterkontoret for at starte en privat sagførerpraksis. Også han blev medlem af byrådet.

Fuldmægtigen fungerede i borgmesterens sted ved dennes fravær. I vakancen mellem Monrads fratræden og Schiørrings tiltræden var fuldmægtig H. C. Bennetzen fungerende borgmester. I borgmester Schiørrings tid ledede J. L. Hansen som byrådsmedlem ved flere lejligheder byrådsforhandlingerne i borgmesterens fravær, men først efter at Indenrigsministeriets godkendelse var indhentet. Det er sikkert baggrunden for det tilnavn, som ifølge historikeren P. Eliassen blev tildelt J. L. Hansen, i folkemunde kaldet "den lille borgmester". Tilnavnet kan have haft en dobbelt betydning, da J. L. Hansen ikke var særlig høj.

Hvordan dagligdagen og den almindelig sagsgang har været på borgmesterkontoret kan man kun gisne om, men følgende episode fra 1876 giver et indblik i datidens bureaukrati, tiltaleformer og kommunale forretninger set fra en embedsmands synspunkt. Fuldmægtig Bennetzen måtte efter et intermezzo på borgmesterkontoret forklare sig til borgmester Monrad i et brev:

d. 18. febr. 1876

Da jeg har hørt, at hr. Daugaard i Byrådets sidste møde har beklaget sig over, at personalet på Borgmesterkontoret skulle have nægtet at tage imod et brev, der var adresseret til Byrådet og blev indleveret på kontoret af en kvindelig slægtning af ham, tillader jeg mig herved at give Deres Velbårenhed en fremstilling af sagens rette sammenhæng.

Førrige lørdag aften kom en mig ubekendt kone ind på kontoret med et brev i hånden og sagde, at hun havde en regning, hun skulle have betalt. Jeg tog da imod brevet og åbnede det, hvortil jeg ifølge min konstitution under hr. Overauditørens fravær jo var berettiget. Da jeg imidlertid så, at det var en regning over noget for kommunen udført arbejde, hvorom jeg aldrig havde hørt tale, sagde jeg til konen, at den regning ikke kunne betales her, men at hun muligvis kunne få den udbetalt hos kæmneren. Hun svarede hertil, at det var "et byrådsmedlem", der havde sagt til hende, at den kunne betales her, men det måtte vel så være en misforståelse, og hun ville så gå hen til kæmneren. Hermed gik konen, og jeg har ikke set hende siden eller tænkt mere på sagen, allermindst tænkt, at der i det offentlige byrådsmøde skulle fremdrages en forseelse, der var begået på Borgmesterkontoret. Konen blev høflig behandlet fra først til sidst, og jeg havde ingen anelse om, at der var begået noget urigtigt. "Byrådsmedlemmet" har måske pålagt hende at få regningen anvist, men herom sagde hun intet, og jeg kunne desuden ikke have anvist den, da jeg som sagt aldrig havde hørt tale om det arbejde, regningen angik.

Dhrr. Buus og Kjær var hele tiden tilstede på kontoret og vil kunne bevidne, at sagen forholder sig således som fremstillet, og at det altså mildest talt er urigtigt, når der er blevet sagt, at man her på kontoret havde nægtet at tage imod det nævnte brev.

Ærbødigst H. C. Bennetzen

Velbårne
Hr. Overauditør Monrad

Buus og Kjær var byskrivere, mens byrådsmedlemmet Daugaard var medlem af Gade- og Vejudvalget og desuden udpeget af byrådet til at være underkæmner, hvilket var et ulønnet hverv. Siden 1819 havde kæmneren haft to underkæmnere, som med ansvar for hver sit distrikt i byen hjalp kæmneren, typisk med opkrævninger eller med indsamling af oplysninger, der kunne have betydning for den kommunale økonomi.

KÆMNERKONTORET

I borgmesterens fravær havde Bennetzen "konstitution til at anvise regninger", en kompetence, som alene var forbeholdt borgmesteren langt op i det 20. århundrede. Derefter kunne "damen" henvende sig til kæmneren, som i 1870 hed Rosenkilde. Hans arbejde var at føre alle kommunens indtægter og udgifter i kæmnerkassen. Før 1869 var kommunens økonomi delt i forskellige kasser, nemlig fattig-, skole- og kæmnerkassen, men med kommunalreformen i 1869 blev administrationen af kommunens økonomiske anliggender samlet ét sted. Kæmneren førte således regnskab med alle kommunens indtægter og udgifter, herunder også rets- og politivæsenets regnskaber.

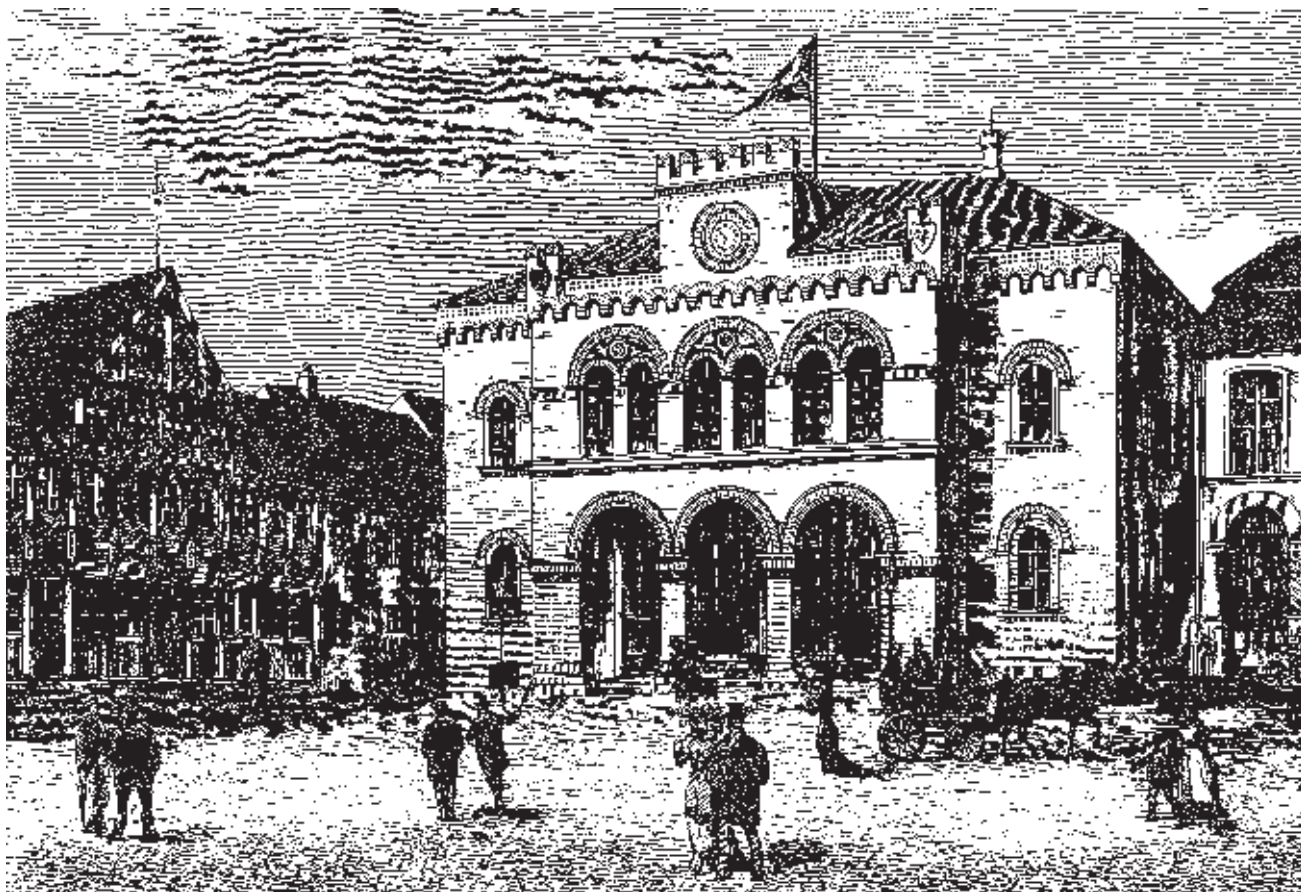
Arbejdsdagen på kæmnerkontoret bestod hovedsageligt i at foretage kasseekspeditioner og forestå regnskabsførelsen. Dagens ind- og udbetalinger førtes i en kassebog med fortløbende numre, straks de blev udbetalt eller kom ind i kassen. Hver dag overførtes indtægts- og udgiftsposterne fra kassebogen til en hovedbog, der var indrettet i overensstemmelse med kommunens budget, dengang kaldet "overslag", og hvor posterne var fordelt efter kontonumre.

Den væsentligste kommunale indtægt var skatterne. Ud over at føre skatteregnskabet, var det også kæmnerens pligt at sørge for inddrivelsen af restancer. Skatteindbetalingerne førtes i en skatteindtægtsbog, indrettet således, at den udviste den for hver dag indgåede sum, som derefter dagligt overførtes til den almindelige kassebog.

Skatterne opkrævedes hvert kvartal, og hvad der ikke var indbetalt inden udgangen af den efterfølgende måned, skulle kæmneren sørge for blev inddrevet ved udpantning. Hvis restancen efter 6 uger endnu ikke var betalt, skulle kæmneren give meddelelse til auktionsforvalteren om bortsalg af panterne. Hvis han undlod dette, kunne han blive stillet personligt til ansvar for de tab, der måtte forårsages kommunen, hvilket understreger den dybere alvor, der lå bag kravet om, at kæmneren stillede kaution.

Kæmneren var som eneste ansatte både kasserer, bogholder, regnskabsfører og inkassator. I 1870'erne kunne dette arbejde stadig bestrides af en enkelt mand på deltid. Som nævnt var kæmner Rosenkilde også bogholder ved Spare- og Lånekassen for Kolding By og Omegn. Kæmnerkontoret var identisk med kæmnerens privatadresse, i 1870'erne Rosenkildes hus i Østergade 3. Senere i 1870'erne valgte Rosenkilde dog at bestyre kæmnerforretningerne fra Sparekassen, som lå i Slotsgade. Opgaverne kan altså ikke have været større end at de kunne passes i Sparekassens kontortid fra 9 til 12 og fra 14 til 17. Ud over sin løn som kæmner fik han et årligt kontorholdsvederlag på 100 kr, som bl.a. skulle bruges til at aflønne et bud.

Kæmneren skulle stå til rådighed for borgmesteren, Kasse- og Regnskabsudvalget og Ligningskommissionen i alle sager, der angik kommunens økonomiske forhold. Det indebar bl.a. at han skulle være med, når der skulle udarbejdes budgetter, deltage i Ligningskommissionens møder, når der var behov for det, og være med til at affatte valg-lister.

Arkitekt L. A. Winstrups rådhus som gengivet i Illustreret Tidende 1878. Rådhuset blev taget i brug den 5. august 1875. På facaden var anbragt to våbenskjolde, det sydlige forestillende Koldings byvåben, det nordre symboliserede Brusk-Nr. Tyrstrup Herred samt Andst, Slaugs og Jerlev herreder.

Kasse- og Regnskabsudvalget bestod fra 1869 kun af to personer, nemlig borgmesteren, som var født medlem og formand, samt et byrådsmedlem, i 1870'erne konsul H. H. Grau, der var venstregruppens talsmand. Efter 1879, hvor udvalget blev forøget med endnu et medlem, kom højremanden, bankdirektør J. Warburg med i udvalget, mens sagfører J. L. Hansen i 1881 afløste Grau.

Udvalget var til dagligt kommunens øverste tilsynsmyndighed i kasse- og regnskabsanliggender. Den ældste forhandlingsprotokol for udvalget begynder først i 1877, men herefter kan det ses, at udvalget frem til 1890'erne kun mødtes 4-5 gange om året. Det er først lang tid senere, at udvalget blev byrådets "forretningsudvalg". Udvalgets opgaver var at sørge for, at budgetterne blev overholdt, regnskaberne ført korrekt, at foretage kasseeftersyn, udarbejde budgetter og afslutte årsregnskabet. Det er uvist, om kæmner Rosenkilde har deltaget i møderne, hvilket ikke var sædvane i denne periode, men han havde pligt til at være til stede under budgetarbejdet.

I det nye rådhus, som stod færdigt i 1875, blev der plads til både borgmesterkontor og kæmnerkontor. I 1878 fik byrådet tilladelse af Styrelsen for Råd-, Ting- og Arresthuset, til, at to værelser indrettedes til borgmesterkontor til en årlig leje af 100 kr. Da der var et ubenyttet værelse tilbage på rådhuset, fik byrådet samme år tilladelse til indrette det til kæmnerkontor. Det lå ved siden af politikorpsets lokaler (i vestibulen) og kostede 60 kr. i leje om året.

KÆMNERNE LAVE ERNST PETERSEN OG MORTEN NIELSEN 1879-1901

Kæmner Rosenkilde var en "agtet og afholdt mand og af den gamle skole", skrev historikeren P. Eliassen i bogen *Kolding Folkebank 1873-1923*. Hans embedsførelse blev karakteriseret som "pligtro og nidkær",

da han i 1878 ansøgte om sin afsked for udelukkende at hellige sig arbejdet som bogholder i Sparekassen. I de følgende år, og indtil sin død i 1892 var han medlem af Ligningskommissionen, som derved fik gavn af hans "betydelige personalkundskab", som der stod i nekrologen over ham. Videre stod der, at "han i sine to hverv, som bogholder og kæmner, havde erhvervet sig mange venner og næppe en eneste fjende. Med en sjælden nidkærhed og påpasselighed udførte han sit betydelige arbejde, og over for de mange, der var i berøring med ham, var han lutter tjenstvillighed og forekommenhed, og overfor trang opofrende i en næsten uindskrænket grad. Hellere betalte han således selv, end han ville indstille restancer for småfolk til udpantning". Et flot eftermæle!

Da der skulle udpeges en efterfølger blev kæmnerinstruksen ændret. Kautionen blev fastsat til 5.000 kr., hvilket var mere end en fordobling i forhold til det beløb på ca. 2.000 kroner (1.000 rigsdaler), som var blevet fastsat i instruksen fra 1869. At den nye kæmner skulle stille en større kaution skyldtes den simple betragtning, at jo flere penge, der tilflød kæmnerkassen, des større potentielle tab kunne kommunen risikere. Lønnen blev til gengæld forhøjet til 1.800 kr., hvilket var 600 kr. mere end i 1869. I instruksen stod også, at den daglige kontortid var fra kl. 10 til 12 og fra kl. 14 til 17, samt lørdag *aften* endvidere fra kl. 20. Da lørdag var lønningsdag, var det en yderst fornuftig foranstaltning at holde åbent efter fyraften, så folk kunne få betalt, hvad de skyldte kommunen.

Rosenkildes efterfølger, Lave Ernst Petersen, der tiltrådte 1. januar 1879, var søn af købmand Søren Petersen, som havde været en af byens største købmænd, medlem af borgerrepræsentationen fra 1838-1841 og medstifter af Spare- og Laanekassen. Faderen var en af de mange, som efter den store pengekrise i 1857 havde måttet indstille alle sine forretninger. Sønnen, Lave Ernst, havde også en overgang forsøgt sig som købmand, dog uden det store held.

I Lave Ernst Petersens kæmnerperiode, der varede til hans død i 1892, begyndte byens vækst at afspejles i den kommunale økonomi. Bl.a. gav Gasværket og Vandværket, opført i 1886, gode afkast. Overskuddet fra Gasværket var i 1875 på 4.600 kr., men i begyndelsen af 1890erne androg det omkring 20.000 kr. om året.

Ved fremkomsten af nye kommunale driftsområder var det almindeligt at oprette selvstændige kasser, som efterhånden næsten alle blev ført af kæmneren. Ved sin tiltræden 1. januar 1879 blev Lave Ernst Petersen også havnekasserer, i 1882 kasserer ved Gasværket, i 1885 kasserer ved Sygehuset og i 1886 kasserer ved Vandværket. Økonomen på Fattiggården førte dog fattiggassens regnskab.

Lave Ernst Petersen døde den 18. september 1892 efter længere tids sygeleje. I en nekrolog i Kolding Folkeblad blev der om Lave Ernst Petersen skrevet, at "han var en flittig mand, for hvem arbejdet gik rask fra hånden". Faktisk så hurtigt, at det var skjult for alle andre end ham selv, hvordan kommunens finansielle situation reelt var. I forbindelse med regnskabsafslutningen for året 1892 opdagedes flere uregelmæssigheder, og ret hurtigt begyndte rygterne at svirre i byen. Først i august 1893 fik byrådet og offentligheden dog fuld vished om de skandaløse regnskabsforhold, der havde hersket på kæmnerkontoret i årevis, da Kasse- og Regnskabsudvalget aflagde beretning til byrådet. Det viste sig, at kæmneren i årenes løb havde begået underslæb for i alt 14.000 kr., årligt svarende til mellem 1100 og 1600 kr., eller med Kolding Folkeblads ord, "et godt lønningstillæg provisorisk bevilget".

Det var ingen enkel sag at finde frem til, hvor pengene var taget fra. Kassebøgerne stemte, så man var nødt til at gå alle indbetalinger igen-

Kæmner Lave Ernst Petersen. Foto: Otto Hansen.

nem for at få konstatere, hvilke beløb, der ikke var ført ind i hovedkassebogen, og her rettedes mistanken hurtigt imod skatteindbeta-
lingerne.

Byrådsmødets store spørgsmål den 17. august 1893 blev derfor, hvordan sådan noget kunne ske, og om det kunne have været undgået? Til det sidste spørgsmål svarede borgmester Schiørring, at det kunne det måske nok, men fortsatte dernæst retorisk med at spørge enhver, der kendte kæmner Petersen og dennes "beskedne, tarvelige familie", om nogen kunne ane, at den mand skulle gå rundt med en kasseangel på 14.000 kr.?

Schiørring anerkendte dog også, at man måske skulle have haft en anden ordning, således at de forskellige regnskabers kassebeholdninger ikke blev blandet sammen. Og det var bl.a. disse forhold, som også andre havde kritiseret, ikke mindst Kolding Folkeblad, som under sagen skrev, at de mange bestillinger, som kæmneren havde fået, havde gjort det nemmere for ham at begå underslæb. Hertil føjedes en slet skjult politiseren – Lave Ernst Petersen var nemlig højremand, og havde bl.a. i 1880'erne forsøgt at blive indvalgt i byrådet for Højre. I Kolding Folkeblad rettede kritikken sig derfor lige så meget mod Højrepolitikerne, som mod selve sagen: "Den ene side af rådet kunne jo aldrig få givet ham embeder nok: enhver kassererbestilling, der blev ledig eller nyoprettedes – havnen, gasværket, latinskolen, sygehuset, vandværket o.s.v. – skulle nødvendigvis tildeles kæmner Petersen, og en dreven mand havde her altså en mængde forskellige beløb at manøvrere med og kunne lade beholdningerne gå igen som Tordenskjolds soldater". Ved sagens begyndelse havde Folkebladet skrevet, at der i lang tid havde verseret rygter i byen om kæmnerkontoret og kasseanglen, men man havde holdt sig for god til at komme med gisninger, fordi det drejede sig om en afdød mand, der "som det ikke er for meget sagt, at han al tid havde vist sig som byens mest fanatiske højremand".

Underslæbssagen fik dermed to versioner. Den ene, som Kolding Folkeblad var med til at blæse op, kom mere til at handle om de gamle stridigheder mellem Højre og Venstre end om underslæbet, og den ebbede hurtigt ud igen. Mht. det egentlige, hvad man skulle stille op med kasseunderskuddet, endte sagen blot med status quo. Tildragelsen var så usædvanlig og helt uden for byrådsmedlemmernes erfaringsverden, at man valgte at tage sagen til efterretning uden at den fik videre konsekvenser. Byrådets kritik af Kasse- og Regnskabsudvalget endte med at blive uhyre behersket, og de fleste var enige om, at udvalget havde gjort sin pligt, så langt som det skulle efter forholdene.

Mens sagen rullede, havde byens nye kæmner været i funktion i mere end et halvt år. Stillingen var blevet opslået i september 1892 med stort set uændrede ansættelsesvilkår, bortset fra, at det nu udtrykkeligt forlangtes, at den nye kæmner skulle forpligtige sig til at fæste en medhjælper.

Byrådet havde besluttet sig på et ekstraordinært møde den 10. oktober 1892, men ikke uden dramatik, eftersom der skulle træffes et valg mellem to personer. Den ene, sagfører og kommunal revisor J. Busse, havde indtil 1888 siddet i byrådet valgt af Venstre, mens den anden, fuldmægtig på byfogedkontoret, Morten Nielsen, var en forholdsvis ung mand, kun 28 år gammel. Ved afstemningen kastede 8 af byrådets medlemmer (7 fra Højre og en fra Venstre) deres lod til fordel for borgmester Schiørrings protegé, Morten Nielsen, mens Busse kun fik 5 stemmer. To venstremænd havde valgt at stemme blankt, hvilket viser, at Busse ikke havde fuld opbakning fra Venstres gruppe.

Kæmner Morten Nielsen. Foto: Otto Hansen.

FLERE TJENESTEMÆND

1880ernes og 1890ernes vækst i befolkningstallet og de kommunale opgaver medførte flere kommunalt ansatte. Bl.a. skulle der bygges flere skoler og ansættes flere lærere. I 1879, hvor den nye Friskole i Skolegade opførtes, beskæftigedes 12 fuldtidsansatte lærere i byens to skoler. Skolevæsenets daglige ledelse varetoges af overlæreren, i 1879 Fr. Skouboe, som samtidig var kongeligt udnævnt skoleinspektør. Da man i 1898 opførte Sct. Nicolai Skole, var der i alt beskæftiget 26 lærere i byens skolevæsen. I 1904 opførtes endnu en skole, Drengeskolen, i dag Ålykkeskolen. Nu hed skoleinspektøren N.P. Tradsborg, udnævnt i 1892 og inspektør frem til 1923.

På forsyningsområdet medførte opførelsen af Vandværket i 1886 ansættelse af en bestyrer og en assistent, og i takt med et stigende gasforbrug blev der i løbet af 1880erne og 1890erne også ansat flere arbejdere på Gasværket.

Det var fortsat helt overvejende borgmesteren og byrådsmedlemmerne selv, der tog sig af det administrative arbejde på rådhuset, og når arbejdet blev for omfattende, udvidede man udvalgene, som det f.eks. skete efter byrådsudvidelsen i 1879. Men mod slutningen af 1890erne begyndte flere byrådsmedlemmer at argumentere for, at der blev ansat embedsmænd.

I 1897 kom der forslag om at ansætte en stadsingeniør, som samtidig skulle være havneingeniør, under henvisning til de betydelige tekniske opgaver, kommunen stod overfor. Byrådet havde netop besluttet at bygge et elektricitetsværk, der skulle bygges et offentligt slagtehus, og man manglede en teknisk kyndig fagmand, der kunne føre tilsyn med Gasværket og Vandværket og stå for projektering og tilsyn med gade- og vejarbejder. Efter flere møder, hvor der fra flere sider udvistes stor betænkelighed ved at ansætte en ingeniør, som måske ville "eksperimentere med nye anlægsarbejder" og dermed blive et dyrt bekendtskab for kommunen, eller i værste fald være overflødig og blot "løbe i hælene på os", ansatte man i foråret 1898 cand. polyt. Stephan Løchte som stads- og havneingeniør. Han skulle desuden være bestyrer på Elektricitetsværket, som stod færdigt i 1899.

I oktober 1898 kom turen til Fattigudvalget. Byrådet modtog et andragende fra udvalget om, at der burde ansættes en fattiginspektør. Det motiveredes med, at arbejdet efterhånden havde "antaget sådanne dimensioner", at udvalget ikke længere kunne overkomme det. I slutningen af 1880erne var fattigudgifterne begyndt at vokse betydeligt, og en ny fattiglov, som var trådt i kraft i 1891, havde hverken mindsket udgifter eller arbejdets omfang – tværtimod. Derfor ansatte man nu en fattiginspektør – stillingen fik Jens Larsen Madsen, der i forvejen var økonom på Fattiggården.

Lønningsmæssigt indplaceredes stadsingeniøren efter kærneren og med fattiginspektøren noget længere nede på lønstigen. Instruksen for fattiginspektøren viser en ny opfattelse af embedsmandens pligter og arbejdsområde sammenlignet med kærnerens instruks: Fattiginspektøren skulle være sekretær for Fattigudvalget, hvilket indebar at han deltog i udvalgets møder og førte referat i forhandlingsprotokollen.

Det skal dog nævnes, at Fattigudvalget mødtes oftere end Kasse- og Regnskabsudvalget og Gade- og Vejudvalget, og at dets dagsordener var langt mere omfattende. Med tiden, dog efter en del kontroverser, blev det også sådan, at stadsingeniøren deltog i Gade- og Vejudvalgets møder.

Inden for skatteområdet besluttede byrådet i januar 1898 at ansætte en skatteopkræver, som herefter fik ansvaret for indkrævningen af skatter, dog under kærnerens opsyn. På byrådsmødet var man i tvivl

Skoleinspektør Frederik Skouboe. Foto: J. Caprani.

Stadsingeniør Stephan Løchte.

Fattiginspektør Jens Larsen Madsen.

om, hvorvidt opkræveren skulle være medhjælp for kærneren, eller om ansøgeren skulle være kommunal embedsmand, ansat af byrådet. På forslag af sagfører J. L. Hansen valgte byrådet at ansætte ham som embedsmand. Begrundelsen var, at der ville gå store summer gennem hans hænder, hvorfor man måtte kræve, at der blev stillet sikkerhed. Ellers ville det være kærneren, som kom til at hæfte for tab. Skatteopkræverens kaution blev fastsat til 1.000 kr. På mødet diskuterede man også hans løn. Et forslag om, at skatteopkræveren skulle have en fast løn på 600 kr. blev afvist, bl.a. med ordene, at så "blev arbejdet vist ikke til så meget". I stedet valgte man at aflønne opkræveren på provisionsbasis – 1/2% af det opkrævede beløb. Købmand O. W. Holm blev Kolding Kommunes første skatteopkræver med status af kommunal embedsmand.

Skatteopkræverens tilhørsforhold til kærneren var en anelse dif-fust. Kærneren havde ansvaret for at folk blev opkrævet i skat, og at skatteregnskabet stemte, men havde, fordi Holm var embedsmand og ansat af byrådet, ingen myndighed over skatteopkræverens forret-ningssang. Det illustrerer følgende skatteklage fra en borger til byrå-det i 1905 meget tydeligt:

Kolding d. 4/5 1905

Undertegnede tillader sig ærbødigst at tilstille det højtærede Byråd følgende begæring:

Tirsdag d. 2. maj blev der, i min og min hustrus fraværelse, foretaget ud-pantning hos mig for kommuneskat for juli kvartal 1904, til trods for at skat-ten ikke er blevet mig afkrævet. Jeg gik i den anledning op på Borgmester-kontoret dagen efter, for at protestere mod panteforretningen, men blev blot henvist til kærneren, der tilrådde mig at indsende skriftlig klage til Byrådet.

Min klage går altså ud på at der hos mig er foretaget en panteforretning, som må betragtes som uberettiget, og derfor af mig forlanges kuldkastet, da det beløb, den gælder, aldrig er blevet mig afkrævet. Skatteopkræveren har ikke været hos mig siden efteråret 1903, til trods for at der altid er nogen hjemme hos mig, så han ikke går forgæves. Jeg har flere gange klaget på Kærnerkontoret, men har fået det svar, at skatteopkræveren var ansat af Byrådet, og derfor kunne kærneren ikke gøre noget ved sagen.

Håbende at det høje råd vil klare denne sag, så at ingen panteforretning foretages, før opkrævningen har fundet sted, tegner jeg med højagtelse.

Aage Bennike
Møbelsnedker

Byrådet tog sagen til efterretning efter at have modtaget en forkla-ring fra O. W. Holm. Det havde været hans opfattelse, at Bennike selv ville betale skatten på kærnerkontoret. Det var dog ikke første gang, at der var bud efter skatteopkræveren, selv om det ikke tidligere havde givet anledning til en løftet pegefinger fra byrådet. I 1902 havde kær-neren, som nu hed I. O. Brandorff, fortalt byrådet, at han var godt til-freds med skatteopkræver O. W. Holms arbejde, men at der havde været flere klager over ham. Om klagerne så har været begrundede, eller om det skyldtes borgernes traditionelle misfornøjelse med skatte-opkrævere, er det straks sværere at finde ud af. Klageren, møbelsned-ker Aage Bennike, blev i øvrigt i 1917 indvalgt i byrådet for Det radi-kale Venstre.

KÆMNER I. O. BRANDORFF 1901-1920

I marts 1901 døde kærner Morten Nielsen kun 37 år gammel efter

længere tids sygdom. Hans efterfølger blev købmand I. O. Brandorff, byrådsmedlem for Højre og medlem af Kasse- og Regnskabsudvalget.

I. O. Brandorff var født i Kolding i 1854 og søn af købmand P. Brandorff. Denne havde haft en lang lokalpolitisk karriere, idet han sad uafbrudt i borgerrepræsentation og byråd fra 1859 til 1876. Sønnen, I. O. Brandorff, blev oplært i handel og drev først købmandsforretning i Låsbygade, derefter opførte han 1893-94 ejendommen Jernbanegade 44, hvorfra han solgte støbegods og bygningsartikler. I 1897 blev han indvalgt i byrådet for Højre, og her blev han, trods sin unge alder (43 år!), hurtigt en af rådets toneangivende politikere. Allerede i hans første byrådsperiode fik han Højres udvalgspost i Kasse- og Regnskabsudvalget, side om side med borgmester Schiørring og Venstres leder, sagfører J. L. Hansen. Brandorffs politiske reformiver viste sig i flere sager, bl.a. var det på hans forslag, at man i 1898 ansatte en stadsingeniør.

Ved siden af sine forretninger og sit politiske engagement var I. O. Brandorffs store interesse historie, arkæologi og geologi. Brandorff ydede et stort arbejde for udforskningen af Koldingegnen, bl.a. ved at fremme arkæologiske udgravninger og ved at kæmpe for restaurering af Koldinghus. Han udgav flere artikler og bøger om lokalhistorie og arkæologi, var aktivt medlem af historiske selskaber, udførte undersøgelser på Koldingegnen for Nationalmuseet og var igennem 40 år tilsynsførende med Koldinghus.

I Kasse- og Regnskabsudvalget havde han været initiativtager til regnskabsmæssige ændringer, bl.a. havde han i foråret 1900 foreslået en ny regnskabsopstilling, der gjorde det mere overskueligt for udvalgene at se, om budgetterne blev overholdt.

Det var så meget mere velkomment, da man i 1901 efter Morten Niensens død måtte konstatere, at der igen var uorden i regnskaberne. Underskuddet var denne gang kun på 1500 kr. og ikke udtryk for systematisk underslæb, men snarere, at Morten Nielsen havde været for syg til at magte sin opgave. Byrådet tog situationen med sindsro, men kravet til Brandorff var, at der nu kom orden i sagerne.

Brandorff sørgede først og fremmest for, at regnskaberne blev mere oplysende og forståelige. Der indførtes et selvkontrollerende bogholderi. Alle ind- og udbetalinger passerede igennem en hovedkassebog, som hver aften afsluttedes og afstemtes med kassebeholdningen. Næste morgen førtes alt ind i hovedbøgerne for de forskellige driftsområder, og disse blev afstemt gennem kontranotering. Hver måned afsluttedes alle hovedbøger, hvorefter der blev udtaget en råbalance. I råbalancen fandtes de forskellige bevilgede beløb opført ud for hver konto, hvorefter de forskellige udvalg havde mulighed for hurtigt at kontrollere regnskaberne for deres udvalg.

Han fik også sat skik på kommunens opkrævninger af afgifter og skatter. Opkrævningen foregik ved hjælp af bude, men kontrollen med disses indbetalinger til kærnerkontoret havde været yderst mangelfuld. Gasregningerne blev f.eks. udskrevet for en måned af gangen, hvorefter opkræveren fik hele bunken. Herefter indbetalte han på kontoret, hvad han havde indkasseret, men beholdt resten af regningerne og tog dem med påny, når han skulle ud at indkassere for den følgende måned. Brandorff fik det ordnet således, at når budet var færdig med en måneds opkrævning, blev hele regnskabet afleveret på kontoret, og afstemning foretaget. Efter en bestemt frist sendtes rykkerbreve til restanterne, og hvad der herefter ikke var betalt overgik enten til inkasso, eller også – hvis der var tale om en gasregning – afgik der besked til Gasværket, som så sørgede for, at der blev lukket for gassen.

Ved udnævnelsen til kærner i 1901 udtrådte Brandorff straks af byrådet. Selv om der ikke fandtes regler, der forbød embedsmænd at

Kærner I.O. Brandorff. Foto: J.Martensen.

sidde i politiske råd, var det almindelig praksis. Derfor vakte det i 1908 en del opsigt, at han valgte at genopstille til byrådet for Højre, og i januar 1909 blev valgt. At det kunne passere skyldtes uden tvivl den store respekt, der stod om Brandorffs person. At kombinationen byrådsmedlem og kommunal embedsmand var et særsyn, understreges af, at Politiken i 1912 skrev, at "i og for sig er det vel nok et bagvendt forhold, at en bys kæmner er medlem af byrådet, men for Kolding er det absolut en gevinst. Ingen er bedre inde i tingene end Brandorff, og få forstår som han at overskue en situation."

Byrådsperioden 1909-1913 blev dog Brandorffs sidste. Han valgte formentlig at genopstille i 1908, fordi Højre ved de to foregående byrådsvalg, i 1903 og 1906, kun havde fået et mandat.

I 1931 afholdt den pensionerede I. O. Brandorff et foredrag i Rotary om sin overtagelse af kæmnerhvervet i 1901:

Ved denne tid var jeg medlem af Kasse- og Regnskabsudvalget. Nielsen var meget svag, og jeg var hurtig klar over, at sygdommen skyldtes bekymringer over, at han ikke kunne magte arbejdet, og stod aldeles uforstående overfor bogholderiet, der var i en fortvivlet uorden. Vore kasseeftersyn var en ren parodi, ikke en eneste gang passede kasserne, dels holdt kæmneren forskellige kasser og kassebøger, ja, løse lapper for enkelte regnskabskonti, dels havde han pengene i forskellige kasser. Jeg talte mange gange med ham om at få system i bogholderiet, men han gøs hele tiden tilbage for at gøre forandring. Til sidst blev han så syg, at han måtte på Skodsborg Sanatorium, hvor han døde.

Nu skulle der vælges en ny kæmner, og da jeg altid har haft lyst til regnskabsvæsen, og der for mig dannedes håb om at få lejlighed til et indgående studium af byens historie, udtalte jeg til borgmester Schiørring, at jeg kunne være tilbøjelig til at søge embedet. Denne erklærede straks, at hvis jeg ville tage det, skulle det ikke opslås ledig.

Kæmnerkontoret på Kolding Rådhus i december 1911. I forgrunden fr. Christiane Hansen, frk. Henriette Eilersen og frk. Larsen. I baggrunden Lund, S. Borch, Arthur Petersen og kæmner I. O. Brandorff.

Tiden efter år 1900 var kendetegnet ved mange opbrud, bl.a. som følge af det politiske systemskifte, ny lovgivning, men også af mange andre forhold, som f.eks. kvindernes valgret og første spæde indtog i offentlige stillinger. Inden for kommunerne var det også forhold, der kunne mærkes, selv om udviklingen her foregik med adstadige skridt.

På rådhuset i Kolding var situationen op til 1900 mere eller mindre, som den havde været i 1869, nemlig at borgmesteren og kærneren var eneste fastansatte kommunale embedsmænd. Det ændrede sig i de følgende 10-20 år, hvor byrådet fastansatte flere og flere embedsmænd og kontorister.

I 1903 indførtes den første egentlige statsskattelev, som allerede fra starten gav kommunerne mærkbare administrative byrder. Det nye var, at borgernes skatter til staten nu bestemtes ud fra en procentudskrivning, udskrevet efter en progressiv skala, og ikke på en fastlagt og for alle fælles skatteprocent. Dermed ville statens skatteindtægter stige i samme takt som stigningen i befolkningens indkomstgrundlag. Skattereformen var iværksat under indtryk af de stigende statslige udgifter f.eks. til fattig- og alderdomsunderstøttelser, hvor staten siden 1890'erne havde refunderet en vis procentdel af kommunernes udgifter. Skatteloven berørte ikke umiddelbart de kommunale skatter, indkomstskatten og formue- og lejlighedsskatten.

Det var kommunens opgave at indkræve skatterne, og udskrivningen tog udgangspunkt i de kommunale mandtalslister over skattepligtige personer. I begyndelsen stod byfogedkontoret for opkrævningen af statsskatten for derved at holde den statslige skatteopkrævning adskilt fra den rent kommunale, men det dermed forbundne arbejde var så krævende, at man efter nogle år overdrog opgaven til kærnerkontoret. Stigningen i antallet af skatteindbetalinger var i stærk vækst efter 1903. Hvor antallet af udskrevne skattekvitteringer i 1902 var på 32.582 var det tal i 1916-17 steget til 69.238. Ligningskommissionen fik tildelt fast sekretærbistand, da byrådet i 1908 ansatte A. Hoffgaard som sekretær. Kærnerkontoret var dog stadig stærkt involveret i ligningsarbejdet, når der skulle beregnes, udskrives og indkræves skatter.

Med baggrund i de tidligere kærneres regnskabsrod blev der i 1902 taget skridt til at forbedre bemandingen på kærnerkontoret, da man forhøjede kærnerens kontorhold til 1.800 kr. om året. Dermed kunne I. O. Brandorff ansætte en bogholder, noget som de fleste større købstæder allerede havde fået på det tidspunkt. Samme år fik de byrådsudpegede, men ulønnede kommunale revisorer, lov til at ansætte en talrevisor. Det kommunale regnskabsvæsen var blevet en tidskrævende arbejdsopgave, og i 1908 og 1910 fastansattes først kærnerkontorets bogholderske, Frk. Henriette Eilersen og siden kasserersken, frk. Christiane Hansen.

Efter 1900 begyndte kvinderne at holde deres indtog i kommunerne, men især i sekretær-, omsorgs- eller lærerstillinger, eller som "tjenende ånder", som f.eks. enkemadam Møller, der siden 1884 havde været rådstuetjener. Sekretærstillingerne forbeholdtes desuden kun frøkener, idet det forventedes at kvinder ved indgåelse af ægteskab trak sig tilbage fra arbejdsmarkedet. Ved kærner Lave Ernst Petersens død i 1892 valgte Kasse- og Regnskabsudvalget at konstituere hans datter, frk. Anna Petersen, men formentlig kun, fordi hun havde hjulpet faderen i hans arbejde.

Kvinderne var stærkest repræsenteret i det kommunale skolevæsen. Omkring århundredskiftet udgjorde de kvindelige lærere halvdelen af

Overlærer Theodora Deissner.

Koldings samlede lærerstab på 26. Det betød dog ikke, at de arbejdede på samme vilkår som deres mandlige kolleger, hverken hvad angår løn eller advancementsmuligheder. I 1916 vakte det betydelig opsigt, at Kolding fik landets første kvindelige overlærer, Theodora Deissner, der var leder af Kolding kommunale Forskole. Der skulle en lovændring til, før det var muligt, og det skete udelukkende, fordi borgmestrene Schiørring og siden Edv. Lau havde arbejdet ihærdigt på sagen i nogle år.

ARBEJDSFORHOLDENE PÅ RÅDHUSET

Der blev installeret telefon på rådhuset i 1885, og indlagt vand allerede i 1886, da Vandværket var oprettet, men selv om der blev bygget et elektricitetsværk i byen i 1897, fik de kommunalt ansatte først elektrisk belysning i 1910. Kæmnerkontoret var i følge Brandorff ved hans tiltræden "et slet belyst værelse inden for vestibulen".

I 1910 ansøgte Brandorff byrådet om penge til kalkning af loft og vægge, omlægning af linoleum og anskaffelse af to gasovne. Siden 1901 var der ikke sket nævneværdige forbedringer, bortset fra den "stadigt tilbagevendende reparation af kakkellovne". Lokaleforholdene skabte nogle aldeles usunde arbejdsvilkår for personalet, bl.a. som følge af store temperaturforskelle mellem gulv og loft. Brandorffs videnskabelige omhyggelighed fornægtede sig ikke, da han i andragendet henviste til, at han gentagne gange havde "målt 16 – 18 grader ved hovedet og 6 – 8 grader ved benene".

Der blev tidligt oprettet pensionsordninger for det kommunale personale ansat i Kolding, idet byrådet allerede i 1882 tog initiativ til at iværksætte en form for selvpensioneringsordning, hvor de kommunalt ansatte med tilskud fra kommunen kunne spare op til deres alderdom. Ordningen stadfæstedes af Indenrigsministeriet i 1883. Pensionsfonden sikrede kommunens bestillingsmænd pension ved alderdoms- og svaghedstilfælde og sikrede ved dødsfald, at deres efterladte fik understøttelse fra kommunen. Den ansatte skød selv 5% af sin årsløn i ordningen, mens Kolding Kommune bidrog med et tilsvarende beløb.

De første kommunale pensionsfonde var som den i Kolding oprettet på lokalt initiativ, men i 1904 undersøgte Den Danske Købstadsforening, om der kunne oprettes en fælles pensionskasse for kommunale embeds- og bestillingsmænd. Den daværende praksis, hvorefter de enkelte kommuner pensionerede efter egne regler, var utilfredsstillende – pensionskasserne havde få medlemmer, og dermed for få midler, som ikke med sikkerhed kunne ventes at ville dække fremtidige udgifter. Først i slutningen af 1920'erne fandt kommunerne sammen om at oprette Kommunernes Pensionskasse.

I 1907 ændrede byrådet i Kolding i øvrigt vedtægterne for Pensionsfonden, som på det tidspunkt havde 33 medlemmer. Ændringen tog højde for, at der nu også var kvinder ansat i kommunen. I den gamle vedtægt var pension kun forbeholdt mænd, i den nye fik kvinder pension efter samme regler som mænd, selv om den udbetalte pensionssum var langt lavere. Der var dog visse begrænsninger. Pensionen bortfaldt, når kvinderne indgik ægteskab.

PLADSMANGEL PÅ RÅDHUSET. ADMINISTRATIONSBYGNINGEN I TORVEGADE

Administrationens vækst efter århundredskiftet gav pladsproblemer på rådhuset. Der var f.eks. ikke blevet plads til stadsingeniøren, som havde kontor på Elektricitetsværket, men som i 1904 måtte flytte til lokaler i Bleggårdsstræde, fordi man nu havde ansat en driftsbestyrer

på værket, som også skulle have embedsbolig og kontor. Derudover var ligningskommissionen husvild, arresterne og politistationen for lille, og kæmnerkontoret trængte til at blive udvidet. Kæmnerkontoret var allerede dømt for lille i 1890'erne, men uden at der var sket noget. I 1900 var det blevet foreslået, at kæmnerkontoret tildeltes endnu et lokale, ikke på rådhuset, men i sprøjtehuset i Torvegade, men det blev kun ved snakken. På rådhuset rådede byfoged- og borgmesterkontoret over i alt 4 lokaler, politiet havde 2 lokaler, mens der på øverste etage var indrettet lejlighed til rådstuetjeneren.

Da sognepræsten ved Kolding Kirke, pastor Kiørboe i 1910 tilbød at sælge den gamle præstegård, der lå på hjørnet af Vestergade og Torvegade for 40.000 kr., slog byrådet straks til trods I. O. Brandorffs betænkeligheder. Han var ikke overbevist om, at præstegårdens grund var stor nok, hvis man ønskede, at der i byens rådhus både skulle være plads til arresthus, forsamlingsal, udvalgsværelser, lokaler til valg-handlinger og andre forsamlinger.

Præstegården blev overtaget 1. maj 1911 og efter en ombygning, der kostede omkring 10.000 kr., kunne de første kontorer flytte ind i december 1911. I stuen blev kæmnerkontoret placeret, på 1. sal fik stads- og havneingeniøren, bygningsinspektoratet, ligningskommissionen og alderdomsvæsenet kontorer. Kommunen havde netop fået en ny stadsingeniør, C. A. Lassen, som i ordens- og æstetisk sans ikke lod Brandorff noget efter. Han foreslog, at der blev lavet et skilt ved hovedindgangen, så folk kunne orientere sig. "Da et sådant skilt næppe vil være en pryð", foreslog han, at man anførte en kort betegnelse for bygningen – f.eks. "Kæmnergården". Det navn vandt ikke gehør. Fra

Torvegade med Rådhuset til højre og den gamle præstegård, senere Administrationsbygningen i baggrunden.

1911 og frem til 1924, hvor kontorerne flyttede tilbage til det nu ombyggede rådhus, var den officielle betegnelse slet og ret "Administrationsbygningen".

FRA KONGEVALGT TIL FOLKEVALGT BORGMESTER

Borgmesterskiftet i 1909 var afslutningen på en epoke. I mere end 30 år havde borgmester Schiørring forestået byens ledelse. Som byrådsformand havde Schiørring ønsket at være sin egen sekretær, og hans karakteristiske håndskrift ses i byrådsprotokollerne, journalerne og korrespondancen. Det mente den nye borgmester og byfoged, Viggo Baller var for stor en arbejdsbyrde, når han samtidig skulle passe byfogedforretningerne. Med ordene "Jeg føler min uformuenhed i sammenligning med den tidligere formand" bad han derfor på sit allerførste byrådsmøde om, at der måtte blive ansat en byrådssekretær.

Det var efterhånden et særsyn i byer af Koldings størrelse, at byrådsformanden ikke havde assistance af en sekretær, og derfor blev det straks bevilget. Byrådssekretæren skulle føre byrådets journal og forhandlingsprotokol, forestå dets arkiv, forberede møder og stå for de derefter fornødne ekspeditioner. Han skulle desuden være sekretær for Havneudvalget, Kasse- og Regnskabsudvalget og Sundhedskommissionen. Byrådssekretær og byfogedfuldmægtig skulle være den samme person. Han skulle ikke have nogen bestemt kontortid, men blot som hidtil være på byfogedkontoret fra kl. 9 – 5. Lønningen blev fastsat i oktober 1909 til 1.000 kr. årligt, hvoraf byrådet betalte de 600, mens Kolding Havn betalte resten. Den første byrådssekretær blev yngste fuldmægtig, H. Kiørboe, men han afløstes allerede i 1911 af byfogedfuldmægtig, cand.jur. V. Hey, også yngste fuldmægtig.

Med deltidsansættelsen ønskede man formentlig først at konstatere, hvor meget brug, der ville blive for byrådssekretæren. Stillingen blev heller ikke betragtet som lige så vigtig som stadsingeniørens og kæmnerens, og der blev ikke lavet et instruks for hans arbejde, selv om det tidligt var kutyme i Kolding at udfærdige instrukser for alle betydende kommunale embeder.

De opgaver, byrådssekretærerne skulle udføre, var forskellige fra købstad til købstad. I nogle byer affattede byrådssekretæren valglisten, noget som i Kolding blev udført af skrivere, ansat fra gang til gang. Andre steder havde byrådssekretæren opgaver inden for fattig- og alderdomsvæsenet og kunne endog være inspektør for forsørgelsesvæsenet. I Kolding fandtes både en fattiginspektør og fra 1909 også en sekretær for Alderdomsunderstøttelsesudvalget. I Kolding blev byrådssekretærens arbejdsopgaver derfor klart afgrænset til at være sekretær for byråd og borgmester, hvilket måske skyldes, at stillingen først blev oprettet så sent.

Da Venstres leder, sagfører Edv. Lau, i 1914 blev Koldings første folkevalgte borgmester, blev der ikke ændret på byrådssekretærens ansættelsesforhold eller arbejdsopgaver. Loven om folkevalgte borgmestre trådte først i kraft i 1919, men en række købstadsbyråd, herunder Kolding, fik ved vakancer tilladelse til selv at vælge en borgmester ud af deres midte. I Kolding Kommunes arkiv er bevaret korrespondance, der viser, at købstæderne spurgte hinanden til råds om, hvordan den kommunale administration kunne ordnes, når byfoged- og borgmesterembederne nu adskiltes. I slutningen af 1914 forespurgte Slagelse Byråd borgmester Edv. Lau om forholdene i Kolding. Edv. Lau skrev:

Byrådet har på Rådhuset for en årlig leje af 100 kr. indrettet 2 kontorer til borgmesteren og sekretæren og udgifterne til montering m.v. vil en gang for alle blive omkring 1.000 kr. Byfogedfuldmægtigen, der hidtil har været sekre-

Kæmner I. O. Brandorff på vej op ad trappen til Administrationsbygningen, der havde adgang fra Vestergade.

tær vedbliver under den ny ordning i denne stilling, idet man har truffet overenskomst med byfogeden om, at han om eftermiddagen i 4 timer er på Borgmesterkontoret. Den løn, han erholder, er 1.000 kr. årlig. Der er dog en mulighed for, at dette beløb vil stige noget, idet jeg tror man ikke i fremtiden vil være tilfreds med denne ordning. Sagen er nemlig, at det altid har været yngste fuldmægtig, der har besørgt sekretærforretningerne, og denne skifter ret ofte, hvorved forretningsførelsen let kan blive noget mangelfuld ved den ny mands ukendskab til kommunale forretninger. Jeg tror derfor Byrådet ret snart vil gå over til at antage en særlig sekretær, om hvem man kan vente, at han bliver i stillingen i al fald i længere tid.

På spørgsmålet, om der blev ydet Magistraten (d.v.s. borgmesterembedet) tilskud af kæmnerkassen til kontorudgifter, skrev Edv. Lau:

Der ydes ikke Magistraten noget tilskud af kæmnerkassen. Kommunen ejer nogle jorder, hvis indtægter hidtil er indbetalt til Indenrigsministeriet som en del af byfoged- og borgmesterens løn. Det hedder her, at en sådan indbetaling skal ske, indtil de kommunale forretninger udskilles fra Retsbetjentkontoret, og da sådan en udskillelse nu har fundet sted, formener Byrådet, at indbetalingen må ophøre og vedtog i sit møde i går, at indgive begæring herom til Ministeriet.

De omtalte jorder var borgmesterjorderne (jorder som hørte til byfogedembedet), som Kolding Kommune i 1910 havde overtaget ved at betale årlige afgifter til Finansministeriet. Eftersom byfogedembedet fra 1914 var udskilt fra borgmesterembedet, som endvidere foreløbig var et ulønnet embede, mente byrådet, at man ikke længere skulle betale statskassen for noget, som var ens eget. Sagen endte i retten, men ved en højesteretsdom i 1918 fik Finansministeriet medhold.

KRIG OG DYRTID

1. verdenskrig kom i stor grad til at belaste kommunerne, som fik til opgave at administrere rationeringspolitikken og dyrtidshjælpen, og

Kæmnerkontorets personale foran Administrationsbygningen den 22. maj 1919. I døråbningen står kæmner Brandorff.

blev involveret i foranstaltninger vedr. arbejdsløshed og bolignød. Råvareimporten faldt drastisk, hvorimod eksporten, især af landbrugsvarer, steg i stort omfang. Resultat blev, at visse varegrupper blev rationeret, mens den galopperende inflation medførte, at folks lønninger ikke kunne følge med prisudviklingen.

På grund af varemanglen indførtes rationeringer på en lang række dagligvarer. Kæmnerkontoret fik fra starten opgaven at modtage og udbetale rationeringsmærker og fik siden tildelt opgaverne vedr. dyrtidsforanstaltningerne. Det blev dog for voldsom en opgave, og da man i 1917 nedsatte et dyrtidsudvalg, blev der også etableret et egentligt dyrtidskontor, som tog sig af denne særlige administration. Socialdemokraten, faktor Frands Sørensen blev leder af kontoret, der på et tidspunkt beskæftigede 5-6 personer. Fra Dyrtidskontoret uddeltes hjælp, enten i form af penge, men oftest i form af rabatmærker til fødevarer eller brændsel.

Dyrtidshjælpen gik naturligvis også til kommunens ansatte, og personalet vidste at takke på behørig vis:

Til det ærede Byråd

Kolding d. 21.6. 1918

“Kæmnerkontorets personale bringer herved det ærede Byråd vor erkendeligste tak for den os tildelte kærkomne dyrtidshjælp.

Eilersen, Clausen, Munch-Petersen og I.O. Brandorff”.

En sammenligning mellem størrelsen af kæmnerregnskaberne 1878, 1898 og 1918 fotograferet uden for Administrationsbygningen.

BORGMESTERLOVEN

Borgmesterloven af 1. marts 1919 afskaffede den kongevalgte borgmester. Nu skulle borgmesteren vælges som de øvrige byrådsmedlemmer og udpeges blandt og af byrådets medlemmer. Som omtalt havde Kolding Byråd siden 1914 selv valgt borgmesteren, først Edv. Lau og i 1916 Oluf Bech, hvorefter kongen havde stadfæstet beslutningen, men de havde begge måttet udtræde af deres respektive byrådsgrupper, idet kravet indtil lovens vedtagelse havde været, at borgmesteren skulle lede byrådets forhandlinger upartisk. Fra 1919 skulle antallet af byrådsmedlemmer inklusive borgmester være ulige. De siddende borgmestre, her Oluf Bech, forblev i embedet til det ordinære byrådsvalg i 1921.

Borgmesterloven var en del af det retsreformkompleks, der også omfattede Retsplejeloven og Politiloven. De var vedtaget i 1916, men først trådte i kraft 1. oktober 1919. Hermed adskiltes retsplejen fra kommunernes forvaltning, og domsmyndigheden adskiltes fra politivæsenet. Borgmestrene havde herefter udelukkende ansvar for det kommunale styre. I 1919 vedtog byrådet i Kolding, at borgmesteren skulle aflønnes med 8.000 kr. årligt, så han fik en løn, der var højere end den højstlønnede kommunale embedsmand, kæmner I. O. Brandorff.

Efter 1. verdenskrig var samfundet i opbrud. 1920'erne var præget af økonomisk ustabilitet og arbejdsløshed, men også af fremskridt. Økonomisk havde Kolding det særlige problem, at der var oparbejdet en stor gæld mellem 1916 og 1921 og samtidig var skattegrundlaget vigende. Indbyggertallet i byen faldt, fordi mange af de højtlønnede valgte at bosætte sig i de omkringliggende sognekommuner, hvor skatteprocenten var lav.

BYRÅDSVALG I KRISENS TEGN 1921

Ved byrådsvalget i marts 1921 vandt socialdemokraterne et mandat, hvorefter de havde ni. De borgerlige partier bestående af de Konservative og Venstre, fik også tilsammen ni mandater, Venstre beholdt deres fem, mens borgmesterens parti, de Konservative gik et mandat tilbage. Tungen på vægtskålen blev den radikale Aage Bennike, som ligesom ved valget i 1917 pegede på Oluf Bech.

Arbejdsløsheden og faldet i levestandarden som følge af prisstigningerne under og efter krigen havde fået flere til at samle sig omkring Socialdemokratiet. Oluf Bechs konservative bagland havde derimod været meget kritiske over for hans beslutning om sammen med socialdemokraterne at forlænge understøttelsen til de arbejdsløse. Oluf Bech havde i de foregående år ført en udviklingsorienteret politik for at holde hjulene i gang fremfor at føre den økonomisk forsigtige politik, der havde karakteriseret hans forgængere. Mange store anlægsarbejder blev sat i gang i hans borgmestertid, bl.a. kommunale boligbyggerier, Trolldhedebanen, det nye domhus, Harteværket, kloakering af den indre by, åforlægning og vejforlægninger i tilknytning hertil. De store investeringer lånefinansieredes, bl.a.

Borgmester Oluf Bech spadserer i Munkegade.

optog byen i 1921 sammen med en række andre købstæder et stort amerikansk lån.

I 1922 kom så regningen for de foregående års store investerings- og anlægsprojekter. "Dollarlånet" skulle indfries, og da byen ikke havde tilstrækkelig likvid kapital måtte ligningsprocenten stige til 17,3 %, og det var endda nødvendigt at opkræve 4 måneders ekstraskat. Ligningsprocenten havde i 1920-21 ligget på 9,6 %. Oven i gælden måtte man endvidere slås med store udgiftsstigninger som følge af inflationen. Den høje skatteprocent tilskyndede selvfølgelig endnu flere til at flytte til de omkringliggende landsogne, der havde en skatteprocent på 3-4%.

For at komme ud af denne uheldige udvikling måtte byrådet finde besparelser og arbejde for en indlemmelse af skattelykommunerne eller dele af dem i købstaden.

HANS SOLL FØRSTE SOCIALDEMOKRATISKE BORGMESTER 1923-25

Man kan gætte på, at det var denne defensive kommunalpolitik, der i april 1923 fik Oluf Bech til at acceptere stillingen som nationalbankdirektør i Århus. Byrådet bevilgede ham afsked den 13. maj 1923, hvorefter byrådet forsamledes den 28. maj for at vælge en ny borgmester.

Socialdemokraterne valgte blandt deres egne den moderate købmand Hans Soll som borgmesterkandidat, mens Venstres byrådsgruppe pegede på købmand Holger Kelstrup. Da stemmesedlerne taltes op, havde Hans Soll fået 9 stemmer, Kelstrup 7 og 3 stemmer var blanke. Det var ikke længere nogen hemmelighed, at de konservative Oluf Rasmussen og Johs. Larsen ligesom den radikale Aage Bennike havde undladt at stemme for at forhindre en venstremand i at blive borgmes-

Kolding Rådhus ca. 1920. I baggrunden ses posthuset i Vestergade.

ter. Det fortælles, at Holger Kelstrup allerede havde købt champagnen for at fejre udnævnelsen, men sådan skulle det ikke være.

Den konservative gruppeformand, konsul Chr. Eff var rasende over, at de havde sikret socialdemokraterne borgmesterembedet og magten i Kasse- og Regnskabsudvalget og forsøgte at få dem til at trække sig ud af byrådsgruppen, men da det ikke skete, trak han sig selv. Eff beholdt dog sit byrådsmandat, "partiet Eff" som Kolding Social-Demokrat omtalte ham, og i de følgende år havde han flere gange kontroverser med de resterende tre konservative byrådsmedlemmer i byrådsalen.

De mest fremtrædende socialdemokrater i Kolding var siden 1906 ølkusk, redaktør af Social-Demokraten og folketingsmand Knud Hansen og uddeler J. P. Jensen, men socialdemokraterne havde indset, at de endnu ikke var spiselige for de borgerlige. Hans Soll, der var udlært snedker på A. L. Johansens møbelfabrik, ledede byrådsforhandlingerne på en måde, så endog Chr. Eff senere roste ham for hans upartiske mødeledelse.

Den økonomiske situation bedredes en smule under Hans Soll. Hvor man i 1921 havde haft et underskud på 600.000 kr., som blev afviklet gennem 4 måneders ekstraskatter, havde man i budgettet for 1924-25 vendt underskuddet til et overskud på omkring 180.000 kr. Til gengæld var det kun få kommunale anlægsprojekter, som blev sat i gang i de to år, Hans Soll var borgmester.

RÅDHUSOMBYGNINGEN 1922-1925

En af de største politiske sager i 1924 og frem til byrådsvalget i 1925 var omkostningerne ved ombygningen af rådhuset.

Efter retsreformen i 1919 flyttede rets- og politivæsenet i 1921 til det nybyggede Kolding Domhus, og Kolding Købstad overtog hele rådhusbygningen. Rådhuset skulle nu alene rumme byrådsal og den kommunale administration. Arkitekt på byggeriet blev Ernst Petersen, der var kommet til Kolding efter at have vundet konkurrencen om byggeriet af det nye Domhus.

Der var tale om en gennemgribende ombygning især af arrestbygningen, men også af selve rådhuset – kun de røde mure og de tre rundbuer over indgangen ved Akseltorv bibeholdtes og huset blev en etage højere. Den tunge, næsten fæstningsagtige arkitektur forsvandt, da der ikke længere var behov for en arrest.

Sagen startede i 1922, da byrådsmedlemmerne borgmester Oluf Bech, den ligeledes konservative konsul Eff og venstremanden Holger Kelstrup foreslog, at et beløb på 150.000 kr., der var lånt til boliger samt budgetterede beløb, der evt. ikke ville blive brugt ved opførelsen af ejendommen Buen, kunne bruges til en ombygning af rådhuset. Udgiften hertil blev senere anslået til 257.000 kr., og dette forslag vedtoges af byrådet den 6. november 1922. Formand for byggeudvalget blev den konservative tømrermester Oluf Rasmussen.

Først og fremmest skulle arrestgården nedrives, og arresten, der vendte ud imod kirken, skulle ombygges til kontorer og en embedsbolig for byrådssekretæren. Da der på dette tidspunkt var udsigt til en besparelse, vedtog byrådet i 1923 at gå ind for den af arkitekten foreslåede facadeændring. Imidlertid viste det sig i april 1924, at rådhuset kun kunne færdiggøres ved en overskridelse på kr. 70.000, et beløb, der året senere var steget til 182.000 kr. De forøgede udgifter skyldtes bl.a. opsætning af våbenskjoldet på facaden, tårnet belagt med kobber og tårnuret og en beslutning om parketgulv og paneler i rådhusalen. For det sidste stemte også konsul Eff, der ikke gik ind for, at rådhusalen

Hans Soll, borgmester 1923-25.

Den nye rådhusal indrettet af arkitekt Ernst Petersen, der også havde tegnet lysekronerne.

Kolding Rådhus efter ombygningen. Foto: Det Kgl. Bibliotek.

skulle være “et hvidkalket karlekammer”. “Det sted, hvor borgernes interesser skal repræsenteres, skal ikke have hvide vægge og et 3. kl. gulv”. Øgede udgifter kom der også til inventar til “Rådhus-palæet”, som det blev kaldt i folkemunde, nye armaturer og gardiner, fliser i forhallen, anlæg af haven mod Torvegade og brolægning omkring rådhuset og nye stole til byrådsalen.

Det ombyggede rådhus toges i brug den 23. januar 1925. En egentlig indvielse undlod man, da der havde været så stor kritik af byggeriet såvel af arkitekturen som de store budgetoverskridelser – og det var kort før byrådsvalget i marts 1925. Borgmesterkontoret havde under rådhusets ombygning haft til huse i Kolding Kommunes ejendom på Buen, og byrådet havde i ventetiden holdt deres møder i underrettens venteværelse på Domhuset.

I forbygningen var nu byrådsal, borgmesterkontor, udvalgsværelser, skatteinspektorat, telefoncentral og bolig for rådhusstjeneren. I administrationsbygningen vinkelret på forbygningen, den tidligere arrest, indrettedes kontor for fattigvæsenet – der allerede var flyttet over i bygningen i maj 1924 fra Fattiggården på Sviatorv – kæmnerkontor, aldersrentekontor, stadsingeniørkontor, bygningsinspektorat, boliginspektorat og forligskommission. Der blev også skaffet plads til Hjælpekassen. I bagbygningen ud mod kirken blev der indrettet lokaler for politivagten med et særligt detentionsrum og en lejlighed til byrådssekretæren.

Den københavnske arkitekt V. Hvalsøe skriver i bogen Kolding omkring 1930: “Ombygningen har atter givet huset et dansk præg; den lille åbne gårdhave, den enkle kontorfløj og den smukke kobbertækkede rytter fortæller den fremmede, at dette må være byens rådhus. Indgangsforholdene med den store lyse vestibule er smukt udformede, og trappen til 1. sal er anselig og festlig. I det indre navnlig i selve byrådsalen, ser man, at arkitekten ved små midler, gode proportioner

og smagfulde farver, har forstået at skabe et smukt og værdigt rum". Hans Erling Langkilde kalder Ernst Petersen for "en fremragende repræsentant for en behersket nyklassicisme".

I det store trapperum blev sikret plads til Otto Baches husarmaleri, og i byrådsalen anbragtes over de to døre mod syd og nord to malerier af koldingmaleren Anton Schrøder.

IGEN BORGERLIGT FLERTAL

– BORGMESTER TH. FISCHER-NIELSEN 1925-30

Hans Soll var blevet borgmester på et skrøbeligt grundlag, og i de godt to år, han var borgmester, var han og Socialdemokratiet afhængige af den radikale Aage Bennikes støtte. I flere af udvalgene var der desuden borgerligt flertal, så det var begrænset, hvor mange socialdemokratiske fingeraftryk, der blev sat på den førte politik.

Også i valgkampen frem til byrådsvalget marts 1925 fortsatte den interne magtkamp hos de konservative. Ved opstillingsmødet den 18. februar blev overvagtimester A. Elkjær opstillet på en førsteplads fulgt af konsul Chr. Stenderup, tømrermester Oluf Rasmussen og købmand Th. Fischer-Nielsen. Da Chr. Eff kun opnåede en syvendeplads, valgte han at opstille på en særliste, hvor han selv var opført som nr. 1. På listen figurerede også Th. Fischer-Nielsen og Chr. Stenderup samt redaktør på Kolding Avis, Erik Hansen. Holger Kelstrup opstillede ikke for Venstre.

I 1924 var der kommet en revision af valgloven, som åbnede mulighed for personlig stemmeafgivning og dannelsen af listeforbund. De tre borgerlige lister valgte på trods af stridighederne at gå i valgforbund, og det blev en borgerlig sejr. Den konservative Vælgerforenings liste fik 4 mandater, Konsul Effs liste 3 mandater og Venstre 4 mandater. Socialdemokratiet mistede 2 af deres 9 mandater, og den radikale Aage Bennike blev atter valgt, men var nu ikke længere tungen på vægtskålen.

Socialdemokraterne måtte opgive borgmesterembedet, men det var ikke på forhånd klart, hvem af de borgerlige, der skulle være borgmester. De Konservative stod samlet stærkest, men skulle det være Eff, Elkjær eller Erik Hansen? De to konservative grupper pegede på Erik Hansen, men ham ville Venstre ikke have. I stedet foreslog Venstre den konservative Th. Fischer-Nielsen, og efter afstemning blev han valgt til ny borgmester med 11 stemmer.

Borgmester Th. Fischer-Nielsen var købmand og fabrikant. Han kom oprindeligt fra Randers, men var i 1901 flyttet til Kolding, hvor han startede en delikatesseforretning i Søndergade. I 1918 overtog han Koldings Sennepsfabrik, som han ejede frem til 1937. Herefter opgav han fabrikationen, da han blev udnævnt til gkl. vejer og måler.

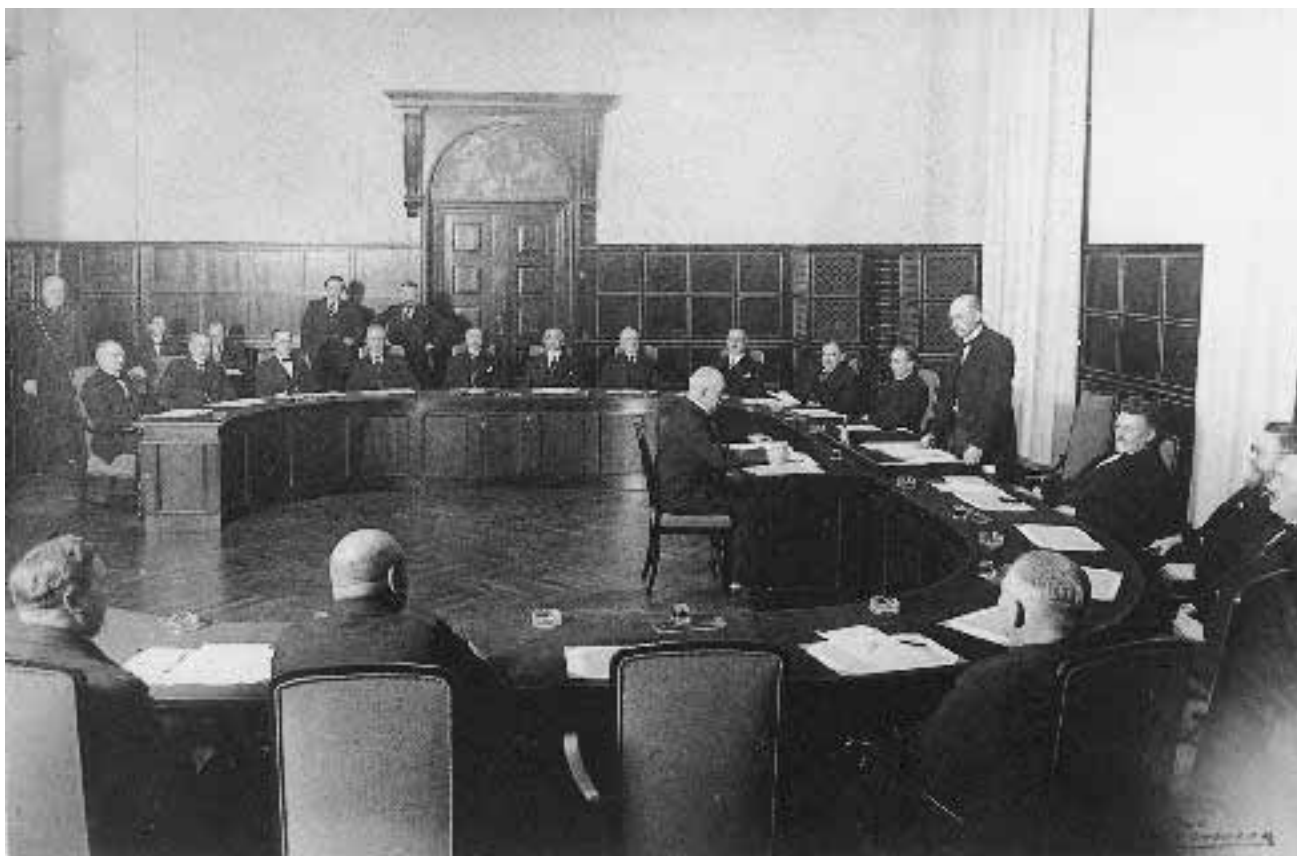
SPARETIDER OG INDLEMMELSESFORHANDLINGER

I Th. Fischer-Nielsens borgmesterperiode, der varede til 1930, fortsattes den stramning af byens økonomi, som var indledt under borgmester Hans Soll. Kun få nye anlægsarbejder sattes i gang, men kloakeringsarbejdet i den indre by fortsatte. Socialdemokraterne var ikke begejstrede for denne forsigtige linie og hævdede, at havde Fischer-Nielsen ikke haft en dygtig og loyal byrådssekretær (Niels Jacobsen) og en hensynsfuld opposition ville det være gået helt galt.

Som omtalt var den væsentligste årsag til Koldings økonomiske problemer, at købstadens grænser var for snævre, og at omegnssognenes lave ligningsprocenter fik især de velstående til at flytte i skattely uden

Therkild Fischer-Nielsen, borgmester 1925-30.

Kolding Byråd. Foto af Månsson fra perioden 1925-30. Borgmester Th. Fischer Nielsen står op. Til højre for ham ses den radikale Aage Bennike og socialdemokraten Knud Hansen. Foran den venstre del af døren ind til Det røde Værelses ses den konservative konsul Chr. Eff.

for købstaden. Som byrådssekretær Niels Jacobsen formulerede det i sine erindringer, at "... de bosiddende erhvervsdrivende og andre borgere måtte betale stedse stigende skatter til imødegåelse af en fremadskridende bys behov, medens andre erhvervsdrivende, lønmodtagere m.v. i samme by kun ved at tage bolig i landsognet eller i tilgrænsende kommuner kunne opnå byens goder sammen med de fastboende, men fritage sig for at betale for det og hygge sig ved den i landsognet eller andre sognekommuners forholdsvis lille ligningsprocent".

En indlemmelse af dele af omegnskommunerne i købstaden var allerede foreslået i midten af 1880'erne, men først i 1916-17 lykkedes det at få Vejle Amtsråd til at nedsætte en kommission, som skulle belyse problematikken. I Kolding Landsogn samt de "bymæssigt bebyggede" dele af Harte-Bramdrup, Seest, Vonsild og Dalby sognekommuner, som havde interesse for købstaden, boede omkring 5.000 mennesker. En frivillig indlemmelse kunne ikke komme på tale, da beboerne i dette område ikke ville opgive deres skattestatus, og forhandlingerne blev stillet i bero, da Kolding måtte hæve sin skatteprocent i begyndelsen af 1920'erne.

Først i 1925, da økonomien igen var stabiliseret, besluttede byrådet at genoptage forhandlingerne. De havde et positivt forløb med Dalby, Vonsild og Kolding Landsogn, mens Seest og Harte-Bramdrup sogneråd var yderst modvillige.

I 1927 havde man forhandlet sig frem til en overenskomst med Kolding Landsogn, men da den efterfølgende skulle til afstemning blandt sognets beboere, viste afstemningen, hvor 74% af alle stemmeberettigede deltog, alligevel, at 496 var imod overenskomsten, mens kun 56 stemte for.

Derefter var det kun muligt at få afgjort problemet ved tvangsindlemmelser, og Indenrigsministeriet blev inddraget i forhandlingerne. Den 1. april 1928 blev der nedsat 5 kommissioner, en for hver af sognekommunerne med fast deltagelse af repræsentanter fra Indenrigs-

blandt de Konservative, var turen i 1930 kommet til Socialdemokratiet og Venstre. Socialdemokraterne stillede med to byrådslistes, fordi uddeler J. P. Jensen, som havde været byrådsmedlem for Socialdemokratiet i 21 år, ved den socialdemokratiske vælgerforenings opstillingsmøde var blevet tildelt en usikker 9. plads, hvilket i følge ham selv og en del andre var højst uretfærdigt. Derfor dannedes en alternativ socialdemokratisk liste med ham som spidskandidat. Desuden stillede malermester Fr. Andersen, der havde været i byrådet 1928-30 for Venstre, op på en særlig Indre Missions liste.

Valget blev afviklet på et tidspunkt, hvor den økonomiske krise – bl.a. forårsaget af bankkrakket i Wall Street i 1929 – var nået til Danmark. Arbejdsløsheden var igen stigende, og socialdemokraterne gik til valg på kravet om nedsættelse af forbrugsafgifterne på gas og elektricitet. Som så ofte før var det et stort problem for Socialdemokratiet, at mange potentielle socialdemokratiske vælgere var blevet slettet af valglisterne, fordi de var i skatterestance. I de indlemmede dele af Seest og Vonsild, hvor der var en stor koncentration af arbejdere, var omkring 40 % frataget stemmeretten som følge af skattegæld. I alt betød det, at 2.919 vælgere ud af i alt 10.613 valgberettigede i købstadskommunen ikke kunne stemme ved byrådsvalget.

Venstre og Konservative gik til valg på en forsikring om, at de ville fortsætte den økonomisk forsigtige linie, som de mente havde været til stor gavn for byen i den foregående byrådsperiode.

På trods af de mange vælgere, der var frataget stemmeretten, opnåede de to socialdemokratiske lister et flot valg med en fremgang på 700 stemmer, som i alt gav 8 mandater. Det ene mandat tilfaldt J. P. Jensen, som endda havde opnået valgets største personlige stemmeantal, nemlig 220. De 8 mandater kunne dog ikke flytte magtbalancen i byrådet, da de Konservative fik 7 mandater og Venstre 4. Den radikale Aage Bennike blev atter indvalgt, og det gjorde Fr. Andersen fra Indre Missions-listen også.

BORGMESTER VALDEMAR JUHL 1930-37

Landsretssagfører Valdemar Juhl var formand for Koldings konservative Vælgerforening og fik ved valget sin debut som byrådspolitiker. I hans egenskab af partiformand havde han før valget fået til opgave at finde en borgmestercandidat. Konsul Eff og tømmermester Oluf Rasmussen ville ikke genopstille til byrådet, konsul Chr. Stenderup ville nok genopstille, men ikke være borgmester. Bestyrelsen i vælgerforeningen pålagde derfor Valdemar Juhl selv at påtage sig opgaven. Det fremgår af hans erindringer, at han følte sig ydmyg over for opgaven, men fik tilsagn om støtte fra byrådssekretær Niels Jacobsen, der også påpegede, at hans arbejde som jurist ville være en fordel for ham.

Valdemar Juhl blev valgt til borgmester den 22. april 1930 med Venstres og De Konservatives 11 stemmer. Socialdemokraterne, de Radikale og Indre Mission undlod at stemme.

Valdemar Juhl var borgmester i to byrådsperioder, idet han efter byrådsvalget i 1933 kunne fortsætte på posten. Valget i 1933 gav Socialdemokratiet en fremgang på to mandater til 10, men den radikale Aage Bennike opnåede ikke genvalg, og den borgerlige blok fik 11 mandater. De Konservative gik et mandat frem, mens Venstre tabte to mandater. Partiet havde op til valget været præget af intern uenighed om opstillingen, hvilket havde resulteret i flere lister.

Perioden 1930-37 var præget af økonomisk krise og lejlighedsvis stor arbejdsløshed, men Kolding Kommunes økonomi, som i 1920'erne havde været meget dårlig, forbedredes langsomt. Den rekordhøje lig-

Borgmester Valdemar Juhl, borgmester 1930-37 og 1943-46.

Luftfoto af Koldings centrum fra 1936.

ningsprocent, som i slutningen af 1920'erne havde været blandt Danmarks største, nemlig næsten 18 %, faldt i 1934 til 12,8 %. Indlemmelserne havde deres væsentlige andel i denne udvikling, som dog også skyldtes, at det borgerlige byrådsflertal fortsatte den sparepolitik, som var indledt i Fischer-Nielsens borgmesterperiode.

Efter 1932 havde arbejdsløsheden toppet, og i resten af 1930'erne var der generel fremgang for industri og erhverv. Slutningen af 1930'erne prægedes af store gade- og vejarbejder i byen som følge af den voksende biltrafik. Det var i disse år, at gaderne i den indre by blev asfalterede, og Ndr. Ringvej blev anlagt på Egtvedbanens spor.

KØBSTADSKOMMUNALLOV OG SOCIALREFORM 1933

I 1933 trådte en ny lov om købstadskommunernes styrelse i kraft, der betød, at byrådene fik tilladelse til uden samtykke af højere myndighed at optage midlertidige lån, dog til et samlet beløb af ikke over 25 kr. pr. indbygger. Desuden fik købstadskommunerne større frihed til at bruge af kapitalformuen. Et ønske fra købstæderne om at købe og sælge fast ejendom uden Indenrigsministeriets samtykke blev ikke vedtaget. Ministeriet skulle også fortsat give tilladelse til alle projekter, der krævede lån.

Loven betød også, at byrådene fik større indflydelse på valg til skole-, bygnings- og sundhedskommissionerne. Ligningskommissionen blev efter 1933 valgt direkte af byrådet, og ikke som hidtil ved særlige valg.

Samme år gennemførtes Socialreformen, der betød en forenkling af sociallovgivningen ved oprettelse af et kommunalt socialudvalg i stedet for Fattigudvalg, Udvalget for Aldersrente og Enkebørnsunderstøttelser og Børneværnet. Børneværnet fortsatte dog som et underudvalg af Det sociale Udvalg. De særlige Hjælpekassebestyrelser og Værgeråd blev nedlagt. Kommunerne skulle efter 1933 kun administrere efter 3 sociale hovedlove, i modsætning til før, hvor op til 50 sociale love var grundlaget for den lokale forsørgelse. Socialreformen gjorde

de op med skønsprincippet – ”almisseprincippet” – når man skulle bedømme, om folk havde brug for hjælp og indførte retsprincippet, som byggede på faste takster.

Færre mistede nu valgetten, hvis de fik hjælp af det offentlige. Sær- hjælp kunne ydes til personer, som uforskyldt var kommet i nød, hjæl- pen skulle ikke tilbagebetales, og man mistede ikke valgetten. Kom- munehjælp blev ydet til personer, som delvist selvforskyldt var kom- met i nød. Hjælpen skulle tilbagebetales, men man mistede kun valg- retten, hvis man ikke viste initiativ til at komme oven vande igen. Fattighjælp hed det kun, hvis man selvforskyldt var kommet i nød, eksempelvis alkoholister og vagabonder. De mistede fortsat deres bor- gerlige rettigheder, indtil hjælpen ophørte.

Det sociale Udvalg i Kolding Kommune blev på 9 medlemmer, og dets første formand blev den konservative fabrikant Peter Beirholm, som indtil 1930 havde været sognerådsmedlem i Seest Sognekommune. Som noget aldeles nyt blev der åbnet mulighed for, at et politisk hverv kunne aflønnes. Det skyldtes, at Socialreformen medførte en stor arbejdsbyrde for kommunerne, og dermed en stor arbejdsbyrde for socialudvalgsformanden. Udvalgsarbejdet alene betød omkring 70 møder om året. Kolding Byråd tiltrådte i 1934, at socialudvalgsfor- manden bevilgedes et årligt vederlag på kr. 2400 for sit arbejde. Til sammenligning modtog borgmesteren 8.000 kr. om året, et beløb som ikke var blevet ændret siden 1919.

RØDT FLERTAL GIVER KNUD HANSEN BORGMESTERPOSTEN I 1937

Valget den 4. marts 1937 gav socialdemokraterne 11 mandater, mens de Konservative og Venstre fik henholdsvis 8 og 2. De Radikale og Indre Mission blev ikke repræsenteret i det nye byråd.

Valgsejren gav Socialdemokratiet både borgmesterpost og byråds- flertal, men hvem der skulle være borgmester, var ikke afgjort på for- hånd. At Knud Hansen var et oplagt bud, var uden for diskussion, han havde også fået flest personlige stemmer ved valget, men hans alder – 71 år, og hans folketingsmandat gjorde, at flere mente, man skulle finde en anden. Han havde kun stået som nr. 6 på opstillingslisten, mens overlærer H.A. Hansen, redaktør Søren M. Jensen og togfører Mari- nus Larsen var opstillet som de tre første. Den socialdemokratiske byrådsgruppe pegede på Knud Hansen, men først efter en ekstraordi- nær generalforsamling i partiet, hvor han havde accepteret at træde tilbage både som folketingsmand og som redaktør af Kolding Social- Demokrat.

Knud Hansen blev valgt til borgmester den 1. april 1937. Han havde siddet i Kolding Byråd i 31 år, første gang indvalgt i 1906. Samme år havde han forsøgt at opnå valg til Folketinget, men det lykkedes først i 1920. Her sad han uafbrudt frem til 1937. Byrådssekretær Niels Jacobsen skrev senere om hans byrådsarbejde, at “ingen har i sin medlems- tid svigtet så lidt som han, selv i den tid, han sad i Folketinget, forsømt han sjældent et møde i sit hjemlige råd og tog gerne et nattogs stra- badser for at blive i stand til at passe sit arbejde både her og der.”

Knud Hansen kom fra Fyn, men var i 1887 flyttet til Kolding, hvor han blev ølkusk på Slotsmøllen. Fra 1903 var han formand for Kolding Socialdemokratisk Forbund, og i 1905 blev han lokalredaktør og tre år efter ansvarshavende redaktør på Kolding Social-Demokrat. Hans agi- tationsiver for Socialdemokratiet og hans sociale engagement var stort og kom til udtryk i hans skarpe avisartikler og under debatterne i byrå- det. På trods af diskussionerne omkring hans borgmesterkandidatur var

Borgmester Knud Hansen 1937-1943.

valget af ham populært og almindeligt anerkendt. Mange fandt det kun rimeligt, at han efter så mange års arbejde for byen blev belønnet med borgmesterposten, selv om det skete i en høj alder.

STORE ANLÆGSARBEJDER IGANGSÆTTES

Socialdemokratiet udnyttede deres flertal i byrådet til at få sat gang i flere store anlægsprojekter, som de borgerlige enten havde afvist eller stillet i bero i den foregående periode. Den eneste større investering i borgmester Juhls tid havde været byggeriet af Riis Toft Skole. I de første år af Knud Hansens borgmesterperiode blev økonomien spændt til det yderste, men det betød også et betydeligt fald i arbejdsløsheden.

Nogle projekter blev vedtaget sammen med de borgerlige, som f.eks. bygningen af de første aldersrenteboliger, mens andre blev ført ud i livet alene på socialdemokraternes stemmer. Det gjaldt f.eks. Byparkens anlæggelse, opførelsen af en kloakpumpestation ved Slotssøen, og en forhøjelse af ejendomsskatterne. Tonen var ofte hård mellem de to fløje i byrådet, og i 1940 skete det usædvanlige, at oppositionen for første gang stemte imod et lagt budget, med den begrundelse, at budgettet ikke sikrede kommunens økonomi i det kommende finansår.

Besættelsen den 9. april 1940 dæmpede dog de politiske modsætninger betydeligt, og i alle besættelsesårene var der en grundlæggende enighed om den førte politik. Det var et enigt byråd, som i august 1940 stod bag en flerårig finansplan. Nu var det samarbejdet, det gjaldt.

BYRÅDSVALGET 1943

Besættelsen betød en mærkbar stigning i antallet af ekstraordinære

Politikere og embedsmænd på besøg i Århus i Knud Hansens borgmestertid. Fra venstre stads- og havneingeniør C.A. Lassen, havnefoged Fink, byrådsmedlemmerne købmand Th. E. Hansen, Knud Hansen, togfører M. Larsen og tømrer Hans Petersen. Yderst t. h. havneingeniør Holger Gebauer, Århus.

Byrådet på udflugt i 1943. Borgmester Valdemar Juhl bærer butterfly.

sager, som følge af den tyske besættelsesmagts tilstedeværelse i byen. Som følge af besættelsen blev det ordinære byrådsvalg, som skulle have været afholdt i 1941, udskudt til 1943. Da den siddende borgmester, socialdemokraten Knud Hansen ikke genopstillede, og socialdemokraterne ikke formåede at bringe en klar borgmesterkandidat på banen – H. A. Hansen, Søren M. Jensen og “togføreren” Marinus Larsen var alle kandidater – havde de borgerlige på forhånd en stor chance for at genvinde flertallet i Byrådet. Socialdemokratiet og de Radikale havde heller ikke det bedste forhold til hinanden. De Radikale havde sammen med Venstre og de Konservative kritiseret Knud Hansen-styrets store gældsstiftelser til finansiering af bl.a. aldersrenteboliger og gadegennembruddet ved Bredgade.

Ved valget den 5. maj 1943 fik socialdemokraterne den ventede tilbagegang, som atter banede vej for Valdemar Juhl som borgmester.

Socialdemokraterne fik 10 mandater, mens de Konservative og Venstre fik henholdsvis 8 og 2 mandater. For de Radikale indvalgte ingeniør P. H. Clausager, der også var folketingsmand, og efter de socialdemokratisk-radikale uoverensstemmelser under valgkampen, var der ikke tvivl om, at han ville pege på Valdemar Juhl som borgmester.

Fra slutningen af 1. verdenskrig indledtes den udvikling, der førte frem til nutidens kommunale selvstyre. Stadigt flere opgaver blev overdraget kommunerne, og dermed blev også den kommunale administration og daglige forvaltning en mere tidkrævende opgave. Borgmestre, udvalg og byråd mistede ikke følingen med den daglige embedsførelse på de kommunale kontorer, men det blev sværere at følge med i detaljerne. De ledende embedsmænd fik større indflydelse på arbejdsgangene end før, og det er karakteristisk, at forslag og ideer til ændringer eller forbedringer i administrationen ofte blev fremsat af embedsmændene.

Omkring 1920 havde man i Kolding en række ledende embedsmænd, hvoraf flere kun havde få års kommunal erfaring på bagen. Endnu var det kun kæmneren, som havde flere folk ansat under sig, men i tiden frem til 1945 voksede kontorholdet også på de øvrige embeders kontorer. Et tjenestegrenssystem var under opbygning, men stadig ret løst. Ved flere lejligheder blev der – af og til drastisk – lavet om på nogle embeders ansvarsområder, ligesom den kommunale administration fortsat var så lille, at alle kunne bo i samme hus, og man kunne trække på hinandens arbejdskraft, når der var behov for det.

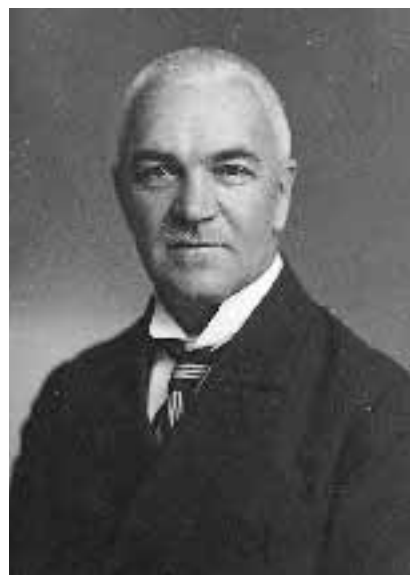
BYRÅDSSEKRETÆR NIELS JACOBSEN

I 1917 fik Kolding en byråds- og havneudvalgssekretær på fuld tid. Forgængerne, Hey og Berthelsen, havde haft kombinerede stillinger som byrådssekretær og byfogedfuldmægtig, men under hensyn til de forestående ændringer i kommunernes styrelse, hvor borgmester- og byfogedhvervet ville blive adskilt, skulle den nye byrådssekretær alene koncentrere sig om arbejdet for købstadskommunen. Borgmester Oluf Bech mente, det var nødvendigt, at der altid var en på borgmesterkontoret ud over ham selv.

Den nye byrådssekretær, Niels Jacobsen, var født i i Hylke sogn i 1878 som søn af en jernbanearbejder. Han var uddannet journalist og havde bl.a. været ansat ved det radikale Venstrebladet for det sydlige Jylland i Kolding. I et senere tilbageblik skrev han, at han faktisk ikke duede til journalistfaget, fordi han ikke var nysgerrig nok, og fordi han ikke havde lyst til at skrive om alt det vås, som bladfolk blev tvunget til – bl.a. at referere alt “byrådsmødesludderet”. Helt uden nysgerrighed var han dog ikke. Hans store lidenskab var arkæologi og lokalhistorie, en interesse, han havde tilfælles med kæmner I.O. Brandorff. Han har skrevet en lang række historiske artikler især i Byrådsbøgerne, der udkom fra 1933.

Byrådssekretærfunktionen udfyldte Niels Jacobsen med stor dygtighed og anerkendelse frem til 1948. I de første år af sin embedsperiode boede han i en lejlighed i Låsbygade 6, men efter rådhusombygningen fik han en tjenestebolig på Rådhuset ud imod kirken. Han var ugift, men havde en husbestyrerinde, som ligeledes fik værelse på Rådhuset.

Niels Jacobsen, byrådssekretær 1917-48.

Byrådssekretær Niels Jacobsens arbejdsplads på det nye rådhus, ca. 1925.

FLERE LEDENDE EMBEDSMÆND 1917-19

Ansættelsen af Niels Jacobsen blev i de følgende år fulgt op af flere ansættelser af kommunale embedsmænd. I 1918 blev kommunens første boliginspektør, Jens Jensen ansat, og i 1919 tiltrådte Holger Herlevsen, tidligere kommunesekretær i Kolding Landsogn, stillingen som kommunens første skatteinspektør.

Ansættelsen af en boliginspektør skyldtes den bolignød, som var opstået i byen under verdenskrigen. Indvandringen, specielt fra Sønderjylland, var vokset, mens byggeriet næsten gik i stå som følge af råvare- og kapitalmangel. I 1916 havde man oprettet et kommunalt boligudvalg, som i de følgende år stod bag flere store boligbyggerier, bl.a. Stejlbjerghusene og Udsigten ved Gøhlmannsvej. Frem til 1922 opførte Kolding Kommune 300 lejligheder. Oprindeligt var Boligudvalget tænkt som en midlertidig foranstaltning, men som så mange andre ekstraordinære forhold opstået under 1. verdenskrig, blev boligpolitik og -administration en opgave, som kommunerne ikke kunne slippe igen.

Den nye skatteinspektørs opgaver var tidligere varetaget af kærnerkontoret og Ligningskommissionens sekretær, men arbejdsbyrden var siden statsskattelovens indførelse i 1903 blevet så stor, at der nu var behov for særligt kyndige i skatteforhold. Skatteinspektøren skulle medvirke ved Ligningskommissionens ligningsarbejde, modtage anmeldelser om skatteyderes til- og fraflytning fra kommunen samt sørge for udstedelse af hartkornsattester, ejendomsskyldattester, skatteattester og klasseattester. Kærnerkontoret stod fortsat for opkrævningen af skatter og restancer.

KÆMNER P. ZOFFMANN

I 1920 gik kærner I.O. Brandorff på pension i en alder af 66 år. Borg-

Kæmner P. Zoffmann i sit nye kontor, ca. 1925.

mester Oluf Bech hyldede ham i byrådet for, at han havde været "Kolding Kommune en god og trofast tjener. Til enhver tid havde han omfattet kommunens anliggender med den allerstørste interesse og virket hen til, at det, der tjente til byens bedste, blev fremmet". At han havde spillet en vigtig rolle både som byrådspolitiker og som embedsmand var der ingen tvivl om.

En af Brandorffs sidste embedsmandsgerninger var at udarbejde forslag til en vedtægt for hele den kommunale administration. Forslaget blev aldrig vedtaget, men giver alligevel et godt indtryk af administrationens forhold og embedsmændenes indbyrdes rangorden i Kolding omkring 1920.

Ifølge Brandorff burde en kommunal administration udgøres af en kæmner, en stads- og havneingeniør, en skatteinspektør, en byrådssekretær, en kommunebogholder, en kommunekasserer og de nødvendige assistenter og medhjælpere. Det svarede til de faktiske forhold i 1920.

Kæmneren skulle ifølge forslaget være kommunens øverste embedsmand på vegne af byrådet og Kasse- og Regnskabsudvalget. Han skulle overvære byrådets møder og drage omsorg for, at alle til byrådet indgåede sager blev registrerede og fik den fornødne behandling, ligesom... han (skulle bære) ansvar for, at de kommunen vedrørende lovbestemmelser overhold(tes)". Desuden skulle kæmneren drage omsorg for opbevaring af alle kommunens dokumenter, deklARATIONER, kontrakter m.m. Udfærdigelse af nye dokumenter påhvilede ham, og han havde ansvar for, at de juridiske formler og bestemmelser blev overholdt. Kæmnerens pligter omfattede også, at han skulle bistå kommunens øvrige embedsmænd med vejledning og råd. Byrådet tog dog aldrig stilling til Brandorffs forslag.

Hans efterfølger som kæmner, Peter Zoffmann, var født i 1877 i Haderslev som søn af en lærer og havde selv taget en lærereksamen i 1896. Fra 1898 til 1902 var han lærer i Aarup på Fyn, hvorefter han

fik ansættelse ved Kolding kommunale skolevæsen som lærer på Drengeskolen. Han boede i Kolding Landsogn og var medlem af Landsognets Distriktsråd fra 1913-21 som repræsentant for Socialdemokratiet. Ved udnævnelsen til kærner flyttede han ind til købstaten.

KOLDING KOMMUNES FOLKEREGISTER 1924

I 1924 blev Lov om Folkeregistre vedtaget, der bestemte, at der "i alle landets kommuner ved kommunalbestyrelsens foranstaltning vil være at oprette folkeregistre". Loven var en udløber af de særlige forhold under 1. verdenskrig, hvor den øgede indvandring fra land til by og administrationen af dyrtidsudbetalingen og skatteopkrævningen øgede behovet for bedre registrering af kommunernes borgere og skatteydere. Kolding Kommune førte fra 1904 mandtalslister, og under 1. verdenskrig blev reglerne for tilmelding og fraflytning af adresser strammet. Bl.a. kunne der ikke uddeles dyrtidshjælp eller "ernæringskort", hvis man ikke var optaget i mandtalsregistret.

Loven om Folkeregistre pålagde enhver person at anmelde flytning til og fra en kommune. I Kolding åbnede Folkeregistret i november 1924 i et lokale i stuetagen på Rådhuset. Viden om kommunens til- og fraflyttere og skatteydere blev nu bedre og arbejdet med udarbejdelse af valg- og skattelister effektiviseredes, ligesom det blev lettere at inddrive restancer. Folkeregistret blev henlagt under skatteinspektørens embedsomsråde.

DET OMBYGGEDE RÅDHUS

Under rådhusombygningen havde Borgmesterkontoret midlertidigt benyttet den nye boligejendom Buen til kontorer, mens byrådsmøderne havde været afholdt på Domhuset, men i 1925 kunne alle flytte ind i Ernst Petersen nye rådhus. Her var der byrådsal og mødelokaler til

Kærnerkontorets ekspeditionslokale, ca. 1925.

byråsudvalgene, Ligningskommissionen, Hjælpekassen og Værgerådet. Desuden borgmesterkontor, kæmnerkontor, skattekontor, stadsingeniørens kontor med tegnestuer, fattigvæsenets kontor, boligvæsenets kontor, pantefogedens kontor, folkeregistret, markforvalterens og renovationsvæsenets kontorer samt byens arkiv.

Politiet havde fortsat lokaler i bygningen, men der blev også sørget for en embedsbolig til rådhusjeneren (i kælderen) og til byrådssekretæren. Byrådssekretær Niels Jacobsen overtog den lejlighed, som tidligere havde været arrestforvarerens i det gamle rådhus.

Administrationsbygningen, den gamle præstegård i Torvegade, blev solgt til staten. Det var oprindeligt meningen, at bygningen skulle bruges til posthus, men i stedet blev der indrettet brandstation.

FORENKLINGSUDVALGET

Politiske bekymringer over den voksende kommunale administration blev ofte nævnt i 1920'erne. Før 1914 var administrationen overskuelig, byråd og udvalg havde indblik i næsten alt, hvad der skete, og budgetterne, dengang kaldet "overslag", ændrede sig ikke nævneværdigt fra år til år. Efter verdenskrigen accepterede også de borgerlige i byrådsalen, at man ikke kunne vende tilbage til de forhold, der havde hersket før 1914, men kravet var, at stigningen i administrationsomkostningerne i det mindste blev bremset.

I 1921 foreslog det radikale byrådsmedlem, Aage Bennike, at der blev nedsat et udvalg til kritisk at gennemgå den kommunale forvaltning. I indstillingen skrev Bennike, at "verdenskrigens abnorme tilstande bevirkede en overbebyrdelse af de almindelige forvaltningsinstitutioner. De mange forskelligartede nye opgaver, der blev lagt over på forvaltningsgrenene betød en stærk stigning i de kommunale udgifter og en forstyrrelse af de vante forhold."

Forslaget blev diskuteret, men ikke vedtaget. Mere opmærksomhed

Kommunens Skatte- og Beregningskontor, ca. 1925. I baggrunden Folkeregisterkontoret. Stående til højre skatteinspektør Holger Herlevsen.

vakte det, da toneangivende konservative kredse i byen i 1922 fremsendte en resolution til byrådet med krav om, at der blev nedsat et udvalg uden for byrådets midte, som skulle finde besparelser i Kolding Kommunes administration. Resolutionen blev vedtaget på Industriforeningens generalforsamling, hvor over 300 deltog, og forslaget blev støttet af borgmester Oluf Bech og de borgerlige i byrådet, men blev stemt ned af Aage Bennike og socialdemokraterne, der ønskede, at kommunen selv skulle stå for en sådan undersøgelse. Igen løb diskussionerne ud i sandet.

I 1926 foreslog de borgerlige, at man indkaldte en ekspert udefra til at undersøge kommunens administration og komme med forslag til besparelser. Dette forslag blev vedtaget trods socialdemokraternes og de radikales protester. Der blev nedsat et udvalg, som skulle gennemgå og indsamle materiale om administrationens forhold og analysere arbejdsgange og omkostninger. Materialet skulle siden gennemgås af en uvildig person.

Forenklingsudvalget, som det blev døbt, blev sammensat af borgmester Th. Fischer-Nielsen, socialdemokraterne Knud Hansen og J. P. Jensen, venstremanden Søren Winckler og den konservative Erik Hansen. Desuden blev der nedsat et embedsmandsudvalg bestående af byrådssekretæren, stadsingeniøren, kæmneren og skatteinspektøren. Disse fire kortlagde i tidsrummet fra april 1926 og frem til januar 1927 deres respektive administrationsområder.

I 1927 var arbejdet så vidt fremskredent, at byrådet henvendte sig til borgmester Holck i Århus med anmodning om en vurdering af Kolding Kommunes administration. Holck var en erfaren kommunalpolitiker, der havde siddet i Århus Byråd siden 1892. Holck fandt dog ikke, at kommunens administrationsudgifter kunne give anledning til undren, når man tog byens størrelse i betragtning.

Det betød dog ikke, at man opgav at finde besparelser. Under udvalgsarbejdet havde både politikere og embedsmænd fundet områder, der kunne effektiviseres, bl.a. regnskabsføringen på Kæmnerkontoret og opkrævningen af gas og elafgifter.

Forenklingsudvalget foreslog også at samle administrationen af de sociale ydelser, nemlig aldersrente, fattighjælp, hjælpekassehjælp m.v. på samme kontor. Selv om områderne efter 1925 alle befandt sig på rådhuset, skete behandlingen uafhængigt af hinanden med hver sin chef, der administrerede efter hver sit lovgrundlag. Sammenlægningen blev dog først gennemført i forbindelse med Socialreformen i 1933.

For byens skatteinspektør siden 1919, Holger Herlevsen, blev rationaliseringsrunden en alvorlig sag. Skatteinspektørembedet blev i 1927 nedlagt, og området lagt ind under Kæmnerkontoret som følge af mistillid til skatteinspektørens embedsførelse. Ud fra sagsakter fra datiden kan det også konstateres, at det var kæmner P. Zoffmann, som var hovedkraften bag de vigtigste nyskabelser inden for skattevæsenets ordning i 1920'erne. Skatteinspektørembedet blev oprettet igen i 1931, besat med revisor Chr. A. Sørensen.

I januar 1928 afleverede Forenklingsudvalget sin betænkning til byrådet. Her blev det fremhævet, at det var "Udvalgets absolutte Skøn, at der udover de allerede indførte og her foreslaede Ændringer ikke vil være Anledning til at indføre Reforme eller Personaleindskrænkninger, idet en eventuel yderligere Simplificering eller Omlægning næppe vil give praktiske Resultater, men sikkert snarere vil skabe Usikkerhed og Utryghed".

At de stigende omkostninger ved at drive den kommunale administration bekymrede de folkevalgte, samtidig med at kommunens gæld voksede, ligningsprocenten steg og mere eller mindre velbjærgede

P. Zoffmann, kæmner 1920-1946.

skatteydere gik i skattely uden for købstadens grænser, var ikke så sært. Administrationsudgifterne var mangedoblet i perioden 1914–1926.

Borgmesterkontorets årlige administrationsudgifter var i 1914-15 919 kr., mens det i 1926-27 var steget til 10.000 kr. Selv om inflationen havde taget sin del, og selv om man i denne tiårs periode havde fået en fuldtids byrådssekretær, nåede man op på noget nær en firdobling i samme periode, fra omkring 9.000 kr. i 1914-15 til ca. 37.000 kr. i 1926-27.

BYRÅDSSEKRETÆRENS ARBEJDSOMRÅDER I 1920ERNE OG 1930ERNE

Byrådssekretærens opgave var i 1920erne og 1930erne at stå for protokolføring for Byråd, Kasse- og Regnskabsudvalg, Bevillingsnævn, Svendeprøvekommission, Domhusbestyrelse, Valgbestyrelse og de forskellige midlertidige udvalg. Han skulle sørge for udvalgssagernes for- og efterbehandling, journalføring og arkivering af byrådets og borgmesterens sager. I midten af 1920erne drejede det sig årligt om ca. 1300 ekspeditioner. Ca. 300 sager om året kom til behandling i byrådet. Byrådssekretæren forestod endvidere administrationen af tilsyn med plejebørn, og førte tilsyn med rådhuset.

Byrådssekretæren var også giftefoged. I 1922 var der kommet en ny ægteskabslov, der gjorde, at borgmesteren, med byrådets samtykke, kunne vælge en stedfortræder til at foretage borgerlige vielser. Niels Jacobsen viede i sin embedsperiode frem til 1948 mere end 3.000 par.

En vigtig byrådssekretærfunktion var at sørge for, at byrådets eller borgmesterens repræsentative forpligtelser blev udført på en værdig måde, og denne del af virksomheden nød Niels Jacobsen. I borgmester Valdemar Juhls erindringer fra 1971 omtales Jacobsen som et menneske, der havde "... stor sans for fest og skønhed. Nogle skumlere ville vide, at han var for dyr, men hans indsats kunne ikke måles med en almindelig alen". Det var også Niels Jacobsen, der var primus motor i venskabsbysamarbejdet med byerne Drammen i Norge og Örebro i Sverige, der indledtes i 1946.

De første 12 år var han eneste ansatte i Byrådssekretariatet, bortset fra ca. 5 timer ugentlig assistance til budtjeneste o.lign. Fra 1929 fik han en fastansat medhjælper, da Harry Rasmussen, den senere byrådssekretær og kommunaldirektør, indledte sin kontorlæretid. Harry Rasmussen arbejdede fast på Borgmesterkontoret, men måtte dog lejlighedsvis hjælpe til på Kæmnerkontoret, Skattekontoret eller på Stadsingeniørens kontor, når der var behov for det.

KÆMNERKONTORET I 1920ERNE OG 1930ERNE

Kæmnerkontoret havde kommunens største administration. Ud over kæmneren beskæftigedes 10 fastansatte samt 7 periodisk ansatte medarbejdere. Fra 1927 til 1931 havde Kæmnerkontoret endvidere ansvar for skatteligningsarbejdet. Kontoret forestod alle købstadskommunens regnskabs- og kasseekspeditioner samt alle restance- og opkrævningsforretninger, f.eks. af afgifter på vand, elektricitet og gas, brændevinsafgifter, skolepenge og leje af havejord (kolonihaver).

Kæmner Zoffmann var en dygtig regnskabsmand, som også havde sans for at effektivisere arbejdsgange og billiggøre administrationen. Før sparerunden blev indledt i 1926, var det lykkedes ham at nedbringe administrationsudgifterne på Kæmnerkontoret fra 48.250 kr. i 1922-23 til 36.150 kr. i 1926-27. I slutningen af 1920erne var han også man-

Niels Jacobsen som giftefoged på Borgmesterkontoret.

Kæmnerkontoret, ca. 1925. Frk. Christine Hansen betjener den nye bogføringsmaskine.

den bag flere ændringer, beregnet til at smidiggøre arbejdsgangene på kontorerne.

Bl.a. indførtes nye procedurer for anvisning af regnskabsbilag. Efter 1928 fremsendtes alle regnskabsbilag til direkte anvisning på Borgmesterkontoret, frem for som hidtil, hvor skriver frk. B. Mikkelsen på Kæmnerkontoret først skulle stemple alle bilag med Zoffmanns fakscimilestempel. Kunstgrebet bestod i at fortrykke alle kvitteringer med Zoffmanns navn. En tilsyneladende såre simpel ændring i arbejdsgangen, men yderst effektiv i en tid, hvor alle udgiftsbilag, nok så små, skulle attesteres af kæmneren, indstilles til anvisning af en udvalgsformand og endelig anvises til udbetaling med borgmesterens, eller endog det samlede kasse- og regnskabsudvalgs underskrifter. I en oversigt over Kæmnerkontorets arbejdsopgaver var det noteret, at skriver frk. B. Mikkelsen stemplede 144.800 kvitteringer årligt med Zoffmanns fakscimilestempel!

Kæmnerfuldmægtig T. E. Castberg var Zoffmanns næstkommanderende, og vikarierede for denne og for byrådssekretæren i deres fravær. Kæmnerfuldmægtigens daglige pligter bestod i at besørge kæmnerens korrespondance, og føre lønningsregnskaber.

Med skatteinspektørembedets nedlæggelse blev der lagt flere opgaver over på Zoffmann, som til gengæld måtte overdrage flere ansvarsområder til kæmnerfuldmægtigen. Tilsvarende måtte en del af kæmnerfuldmægtigens arbejdsopgaver overføres til andre. Folkeregistret blev i slutningen af 1920'erne beregningskontor og fik ansvaret for beregning af lønninger og pensioner, udskrivning af lister over udgifter, udfærdigelse af udgifts- og indtægtsbilag, udskrivning af kvitteringer for vandafgifter, skolepenge m.m.

Nye og meget moderne arbejdsredskaber blev indført på Kæmnerkontoret. I 1927 godkendte byrådet, at kontoret fik en bogføringsmaskine af mærket National til den uhyrlige sum af 10.675 kr. Det svare-

de til mere end ¼ af kontorets årlige administrationsudgifter på det tidspunkt. Det var Zoffmann, som havde fået ideen, som Forenklingsudvalget og siden byrådet godkendte. Begrundelsen var, at kassererens arbejde ville blive lettet betydeligt, ligesom kontrollen ville blive forbedret.

Bogføringsmaskinen betød en lettelse i flere rutinefunktioner. Den kunne automatisk udskrive lister over dagens ind- og udbetalinger på de forskellige konti, udskrev automatisk en kassejournal, og kunne samtidig med ekspeditionen føre skatteyderens konti. Desuden blev alle summer, der registreredes, talt ind i et aflåst tællerværk, som kun kunne aflæses af en overordnet.

Sådanne kontrolfunktioner var et forhold, som medarbejderne på Kæmnerkontoret måtte leve med til daglig. Selve procedurerne var dog almindelige og blev kun taget op til diskussion og revision, når der konstateredes unøjagtigheder – og det var sjældent. I 1935 måtte kæmnerkontoret dog igennem en underslæbssag, da det blev opdaget, at en kontorist og en pantefogedassistent havde ”tilvendt” sig næsten 3.000 kr. Pengene var taget fra afdragskontoen over afregnede ejendomsskatter.

RÅDHUSTJENEREN

I løbet af 1920erne blev der udarbejdet en instruks for rådhus-tjeneren. Rådhus-tjeneren var på dette tidspunkt Ivar Iversen, som havde efterfulgt enkemadam J. Jakobsen i 1911. Hun havde arbejdet på rådhuset fra 1897 til 1910, men fik i 1911 jobbet som opsynskone i administrationsbygningen i den tidligere præstegård. Rådhus-tjeneren boede på rådhuset, hvor han havde lejlighed i kælderen. Ivar Iversen boede her sammen med sin kone, Hedvig, som var telefonistinde, og deres to piger. Det var rådhus-tjenerens pligt at møde i uniform ved ”alle Byraadsmøder, ved Vielser og saa ofte Borgmesteren eller Byrådssekretæren giver ordre dertil”.

De daglige pligter var omfattende, han skulle tilse at dørene var aflåste om aftenen, åbne om morgenen, passe tårnurets tænding og slukning, efterse, at der ikke forøvedes vand- eller lysspild og forestå flagningen på Rådhuset. Desuden skulle han forestå rengøringen af alle kontorer, rum og lokaler på Rådhuset – dog med medhjælp – og sørge for at der altid var rene håndklæder og sæbe på toiletterne. Rengøringen skulle foregå på tider, hvor det ikke generede arbejdet på kontorerne, dog påhvilede det ham, at der blev rengjort i dagens løb i tilfælde af ”ekstraordinær tilsmudsning”.

Han skulle udføre det nødvendige arbejde med hensyn til pasning af centralvarmeanlægget og sørge for, at der altid var en passende temperatur i fyringsperioden.

Mindst en time hver dag skulle han stå til rådighed for Borgmesterkontoret til udførelse af budtjeneste og andet. Han skulle fra rådhuskøkkenet servere ”forfriskninger, f.eks. kaffe, the, øl, sodavand og mælk” i frokoststuen og på kontorerne til ”rimelige priser”. Rådhus-tjeneren måtte altså godt tjene på salget, dog inden for rimelighedens grænser.

Byrådssekretæren var som byrådets tilsynsførende rådhus-tjenerens nærmeste foresatte, men denne var i øvrigt i sin gerning ansvarlig overfor Borgmesteren og det samlede byråd.

INDLEMMELSERNE I 1929

Indlemmelsen af Kolding Landsogn, samt dele af Harte-Bramdrup,

Rådhusets imponerende trapperum, ca. 1930.

Seest, Vonsild og Dalby landkommuner under Kolding Købstad 1. april 1930 var en stor begivenhed, der ikke stod tilbage for den kommunesammenlægning, der gennemførtes 40 år senere ved kommunalreformen i 1970. Borgmester Fischer-Nielsen talte på indlemmelsesdagen om den store begivenhed, som helt sikkert ville blive husket og fejret om 50 år, hvor det dog af naturlige grunde ville være en fest uden tilstedeværelse af de forsamlede – “måske med undtagelse af Rasmussen” tilføjede borgmesteren og pegede på kontorassistent Harry Rasmussen. Og det kom til at holde stik!

I 1928 var der blevet nedsat en indlemmelseskommission med det formål at indlemme de bymæssigt bebyggede dele af de omkringliggende sognekommuner i Kolding Købstad. Efter lange forhandlinger blev indlemmelsen tvunget igennem med virkning fra 1. april 1930. Under forhandlingerne var embedsmændene undertiden blevet indkaldt for at give oplysninger af teknisk eller administrativ art. Befolkningstallet i den nye købstadskommune udgjorde pr. 1. april 1930 21.285. Til sammenligning boede der i den gamle købstadskommune 16.214 mennesker.

Formanden for kommissionen, amtmand over Frederiksborg Amt, Kay Ulrich, beskrev kommissionsarbejdet i artiklen “Kommunestykker” trykt i Byrådsbogen 1944-45. Den afsluttedes med en tak til hans medarbejdere i indlemmelsesarbejdet, og her i særlig grad til stadsingeniøren, kærneren og byrådssekretæren, som alle “med utrættelig omhu og elskværdighed gav kommissionen de oplysninger og redegørelser, som vi bad om”.

Overgangen til den nye købstadskommune blev svær for den kommunale administration, først og fremmest på skatteområdet. Indlemmelsesoverenskomsten bestemte, at ligningsprocenten i de tidligere landkommuner kun gradvist skulle stige til niveauet i købstaden. Det betød, at man først i 1945 havde en ensartet ligning i hele købstadskommunen. Aftalerne var forskellige, bl.a. fik Dalby Kommune skattelempelser i 12 år, mens de fire andre sognekommuner havde en mindre ligningsprocent i 15 år. Kolding Skattevæsen arbejdede således igennem 1930'erne og første halvdel af 1940'erne med syv forskellige skatteansættelser.

Som følge af den voksende arbejdsbyrde oprettede kommunen i 1931 på ny et skatteinspektørembede. Den nye skatteinspektør var revisor Chr. A. Sørensen. Han blev imidlertid afskediget af byrådet i 1938 efter en række uheldige ledelsesforhold. Skattekontorets fuldmægtig, A. Nielsen, overtog ledelsen, og først i 1941 blev der ansat en ny skatteinspektør, V. Vinge Madsen.

Skatteinspektør Chr. A. Sørensen.

ADMINISTRATIONEN I 1930'ERNE

Med Socialreformen blev lovgivningen på det sociale område forenklet, men administrationen af den krævede flere ansatte i kommunerne. Tidligere kontorchef i Fattigvæsenet i Kolding, C. Jensen, fik titel af socialinspektør og der blev ansat flere medarbejdere på Socialkontoret, bl.a. to tidligere medlemmer af bestyrelsen i Koldings Kommunale Hjælpekasse. Niels Jacobsens kontormedhjælper, Harry Rasmussen, blev også overflyttet til tjeneste i Socialkontoret i 1934. Her var han ansat indtil 1943, hvorefter han vendte tilbage til Borgmesterkontoret. Socialkontoret bibeholdt sit eget bogholderi ved siden af Kærnerkontorets.

På trods af indlemmelser, socialreform, arbejdsløshed og økonomisk krise var 1930'erne et roligt årti for den kommunale administration efter at Socialreformen var på plads.

I 1933 begyndte Kolding Kommune udgivelsen af en årlig byrådsbog, der indeholdt en oversigt over punkterne på det forløbne års byrådsmøder med de trufne beslutninger. Hver bog blev indledt med en eller flere artikler om byens og især bystyrets historie. Byrådssekretær Niels Jacobsen, der også var redaktør af bogen, skrev mange af disse artikler.

På borgmesterkontoret i Kolding Kommune blev sager og korrespondance op til 1936 registreret i årstalsopdelte journal- og kopibøger for henholdsvis indgående og udgåede breve. For at finde sagerne skulle man bruge både journal- eller kopibogsregistre. Kæmner Zoffmann var med støtte af byrådssekretær Niels Jacobsen og i Kæmnerforeningens regi initiativtager til indførelse af et emneordnet journal-system, Decimalklassifikation (også kaldet DK-systemet), i Kolding Kommune. Herefter kunne man finde de ind-og udgåede breve om en sag samlet på et sted ordnet efter de opgaver en kommune beskæftigede sig med, ordnet systematisk efter en journalplan. Købstadsforeningen gav efterfølgende tilskud til en udvikling af DK-systemet, som Zoffmann arbejdede videre på i årene 1936-40. DK-planen blev brugt i mange andre store købstadskommuner bl.a. Vejle, Fredericia, Horsens og Randers. Der blev afholdt kurser i systemet, hvoraf det første blev afholdt i Kolding i 1940 med 40 deltagere under Zoffmanns ledelse. Byrådssekretær Niels Jacobsen skrev en vejledning til systemet, der blev brugt i Kolding helt frem til 1989, hvor det blev erstattet af KL-journalplanen.

Ved lov af 18. maj 1937 om politiets og arrestvæsenets ordning overgik politiet fra at være kommunale tjenestemænd til at være statslige. Det umiddelbart mest synlige resultat af denne reform blev, i kommunal henseende, at politiets vagtlokale på rådhuset blev sløjft. Adskil-

Tre ældre kommunale chefer: Stads- og havneingeniør C. A. Lassen, byrådssekretær Niels Jacobsen og kæmner P. Zoffmann. Foto fra midten af 1940'erne.

lelsen mellem den lokale politimyndighed og kommunestyret var reelt sket med retsreformens ikrafttræden i 1919.

CHEFER OG UDVALG OMKRING 1940

Kæmner I.O. Brandorff havde i et notat fra 1920 forestillet sig, at kæmneren i Kolding skulle være chef for hele den kommunale administration, men udviklingen i Kolding gik i en anden retning. De kommunale chefer var sideordnede, sekretariater for deres respektive udvalg og i administrativ henseende direkte underordnet borgmesteren. Deres placering i lønklasser viste deres relative "tyngde". Kæmneren, stads- og havneingeniøren og elektricitetsværksbestyreren var indplaceret i 1. lønningsklasse. Elektricitetsværket var en stor arbejdsplads, der beskæftigede over 30 arbejdere og endvidere et af kommunens økonomisk bedste aktiver. Slagtehusinspektøren og havnefogeden var også indplaceret i 1. lønningsklasse, men med lavere løn. I 2. lønningsklasse var byrådssekretæren, skatteinspektøren, socialinspektøren, gasværksbestyreren og vandværksbestyreren. Boliginspektøren var i 4. lønningsklasse sammen med pantefogeden.

Embedsmændene var sekretariater for de mange udvalg, som var kendetegnende ved det kommunale styre langt op i tiden. Omkring 1940 var der nedsat følgende udvalg: Kasse- og Regnskabsudvalget, Havneudvalget, Socialudvalget og Børneværn, Skoleudvalget, Boligudvalget, Gade- og Vejudvalget, Udvalget for Jorder, Udvalget for Lystanlæg og Skole, Udvalget for Gasværket, Udvalget for Kolding Bys Elektricitetsværker, Vandværksudvalget, Udvalget for det Offentlige Slagtehus, Legatudvalget og Udvalget for Folkebade, Søbadeanstalten og Sportspladser. Hertil kom en lige så lang række kommissioner og nævner.

BESÆTTELSEN

Hen ad formiddagen den 9. april 1940 henvendte en repræsentant for den tyske Værnemagt sig på Koldings Borgmesterkontor, hvor han blev modtaget af borgmesteren, socialdemokraten Knud Hansen samt byrådssekretær Niels Jacobsen. Fra tidligt om morgenen var tyske tropper kørt igennem byen på vej mod Fyn. Byrådssekretær Niels Jacobsen skriver i "Kolding under Besættelsen" om den 9. april, som den blev oplevet fra Borgmesterkontoret:

Efter at motoriserede tropper i et par timer uden hensyn til færdselsreglerne var draget gennem byen på vej mod Fyn, indfandt oberst Schartow med adjutant sig omkring kl. 11 på Borgmesterkontoret og udbad sig ganske enkelt kontorlokaler på rådhuset for sig og sine fire medarbejdere, hele Hotel Kolding for general Kaupisch med stab, 15 værelser med 23 senge på Hotel Royal for højerestående officerer og plads til ca. 200 soldater i en skolebygning eller i andre større lokaler. Anmodningen var høflig i formen, men det var åbenbart, at obersten ikke var til sinds at forhandle om berettigelse eller ikke-berettigelse, og som for at underbygge, at det var meningen, at ordren skulle adlydes, var pladsen foran rådhuset under mødet omdannet til parkering af skydevåben opstillet i pyramideform.

Den tyske besættelse af Danmark fra 1940 til 1945 tvang det danske folkestyre, fra regering og rigsdag til det lokale kommunestyre ind i en vanskelig balancegang, hvor de på den ene side skulle arbejde for, at dansk selvstyre, lovgivning og administration blev bibeholdt, på den anden side måtte strække sig vidt for at tilgodese tyske krav. Den nationale samarbejdspolitik blev fulgt på lokalt plan. Det lokale selvstyre kunne fortsætte, men borgmestre, byråd og kommunale embedsmænd

Tyske soldater marcherer ind ad Haderslevvej den 9. april 1940.

var tvunget til at samarbejde med tyskerne og opfyldte deres krav, som blev stadig større i takt med, at krigen skred frem. Specielt besættelsens sidste år var vanskelige efter Gestapos ankomst til Staldgården i august 1943.

For den kommunale administration var det tyskernes krav om overtagelse af bygninger og arealer til værnemagtsformål, der kostede flest kræfter. Det var Borgmesterkontoret, der som tyskernes forlængede arm måtte sørge for at overdragelsesforretningerne blev iværksat.

I dagene efter 9. april 1940 overtog den tyske kommandantur lokaler på rådhuset, de to hoteller Hotel Kolding og Hotel Royal samt A. L. Johansens ejendom, Jernbanegade 18. Siden fulgte flere tyske beslaglæggelser af skolerne Riis Toft og Sct. Nicolai, arealer på havnen, Vandrerhjemmet, Husholdningsskolen Borrehus, hvor Gestapofolkene boede. Kolding blev besættelsesmagtens administrationscentrum for Syd- og Sønderjylland. Byrådssekretær Niels Jacobsen skriver, at allerede få måneder efter besættelsen var Kolding blevet en militærby "gennem hvis gader der døgnet rundt kørte, red og marcherede soldater, række på række". Han skriver endvidere, at "man næsten konstant havde en tysker siddende i Borgmesterkontoret eller havde en mand ude med tyskerne for at skaffe alt det, man påstod, det var en kommunes pligt at skaffe". "Det var umuligt at holde en bestemt arbejdstid. Der skulde faktisk arbejdes ud i en køre, og atter og atter havde man tyskerne rendende snart med det ene og snart med det andet ønske, der vel oftest var formuleret som et uomgængeligt krav".

Kontakten mellem kommunen og de tyske myndigheder foregik via kommandanturen, dvs. den tyske overkommandants kontor. Som besættelsen skred frem, kom flere tyske militær- og politiinstitutioner til byen, som hver især og uafhængigt af hinanden stillede krav til den kommunale administration. Værnemagten og de tyske politiafdelinger, som f.eks. Gestapo, havde intet med hinanden at gøre, men ifølge Niels Jacobsen fastholdt Kolding Kommune med held, at man kun ville forhandle igennem Kommandanturen. Den første kommandant, en hjemmetysker fra Tønder, leutnant og senere hauptmann Mads Nielsen Mahler var i Kolding fra 1940 til 1943, mens hauptmann og senere major Bernhard Arnold havde posten indtil tyskernes kapitulation.

Samarbejdet mellem Borgmesterkontoret og Værnemagten blev mødt med foragt af mange borgere. Niels Jacobsen skriver om den tunge pligt, at man blev "... endogså direkte beskyldt for at gå tyskernes ærinde eller for at være for eftergivende overfor dem. Man gik imidlertid ikke længere, end den hårde nødvendighed fordrede, men det var også tilstrækkelig langt, modbydeligt langt, og ligeledes modbydeligt at være underkastet tyskernes luner".

Også borgmesteren blev ofte tvunget til at påtage sig repræsentative forpligtelser overfor Værnemagten. På et tidspunkt blev Niels Jacobsen i borgmesterens fravær anmodet om, sammen med politimester Thalbitzer, at overvære en parade på Akseltorv som repræsentanter for byen. De forsøgte begge at afslå, men fik at vide, at det ville blive opfattet som en fornærmelse, hvis de ikke efterkom ønsket. Niels Jacobsen forhørte sig hos Vejle Amtsråd, der mente, at det var bedst at efterkomme anmodningen. Efter krigen skrev Niels Jacobsen om paraden: "Regnen silede ned og den ene afdeling soldater efter den anden passerede forbi med store kanoner, hjelme og geværer. Politimesteren og jeg stod side om side med kommandanten, og jeg kan forsikre Dem for, at det var en aldeles modbydeligt fornærmelse. Hver gang, der kom en ny afdeling, gjorde kommandanten honnør som tegn på, at også vi skulle hilse, og jeg tog bowleren af og på i det uendelige. Den regnede

Den tyske Ortskommandantur holdt til i Jernbanegade 18.

immer fuld, og så fik jeg al vædelsen ned over hovedet, hver gang jeg satte den på hovedet i mellemakterne. Nogle folk filmede os, og jeg ved, at vi senere optrådte i de tyske biografer i ugerevyer. Jeg har aldrig drømt mig til en position som tysk filmskuespiller”.

I kulisserne arbejdede byrådet i besættelsens sidste år aktivt sammen med modstandsbevægelsen i byen, og byrådet og embedsmændene på rådhuset sørgede i hvert fald for en del af dens finansiering.

RATIONERINGER OG VAREKNAPHED

Allerede i september 1939 tog byrådet initiativ til en række brændselsbesparende foranstaltninger, som følge “af de af den internationale situation opståede vanskeligheder ved fremskaffelse af kul m.v.”. Det medførte, at den elektriske gadebelysning blev begrænset, og at priserne på privates, butikkers og udstillingslokalers forbrug af elektricitet blev fordoblet, hvis deres samlede forbrug viste sig at overstige 50 % af sidste års forbrug.

Varemanglen under besættelsen nødvendiggjorde, at der blev indført en fordelings- og forsyningspolitik, som det blev kommunernes opgave at styre. Brændselsudvalget nedsattes den 10. april 1940 i medfør af en bekendtgørelse fra Handelsministeriet, der bestemte, at kommunerne skulle tage vare på, at handlen med petroleum skete efter en fordeling, der tog hensyn til forbrugernes behov. Der blev oprettet et brændselskontor, som fik lokaler i en af kommunens ejendomme, Helligkorsgade 20, og udnævnt en leder, assistent fra Socialkontoret, C. L. Schmidt. Hans opgave blev at udstede købetilladelser – dvs. rationeringskort – til borgerne efter de fordelingsprincipper, som udvalget fastsatte. Rationeringen gjaldt ikke blot petroleum, men også briketter, kul, koks og tørv. I sommeren 1940 indgik Brændselsudvalget en

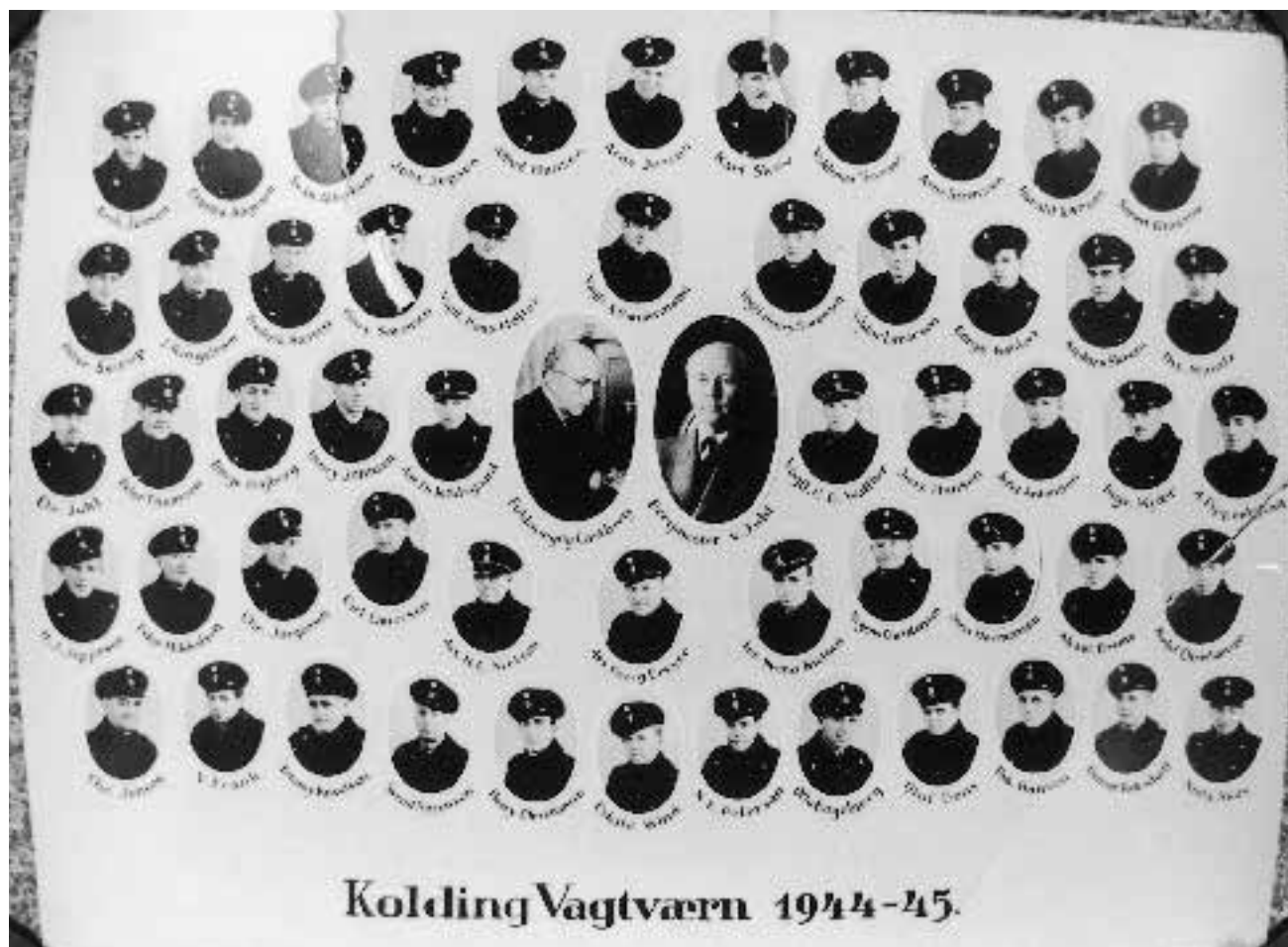
aftale med L. A. B. – Landsforeningen til Arbejdsløshedens Bekæmpelse – om tørveleverancer. De strenge krigsvintre var med til at gøre brændselsfordelingen til en meget vigtig arbejdsopgave.

I de sidste besættelsesår var der mangel og dermed rationering på stort set alle varer. Uddelingen af rationeringsmærker blev forvaltet af kommunen, og kortene uddelt af Folkeregistret. Allerede fra efteråret 1939 var kaffe, the, smør, sukker, brød, sæbe, rugbrød, franskbrød og gryn rationeret. Kortene blev udleveret kvartalsvis og ofte på skoler, f.eks. Riis Toft Skole, eller steder som Alhambra og Industriforeningen, som var egnede til at tage imod flere tusinde mennesker. Vareknapheden betød, at man sparede overalt, hvor det var muligt. Selv de kommunale cigarer blev der sparet på. I marts 1940 besluttede Budgetudvalget at "...der indtil videre – og i hvert Fald saa længe Krigssituationen varer – ikke på Kommunens Kontorer for dennes Regning indkøbes Cigarer, som er til Raadighed ved Udvalgsmøder og lignende". Påbuddet blev skriftligt stilet til samtlige tjenestegrechefer.

KOMMUNALT VAGTVÆRN

Hvor forholdet til Værnemagten i de første besættelsesår var nogenlunde fredeligt, tilspidsedes konflikterne i de sidste krigsår, selv om det aldrig kom til et direkte brud. I august 1943, da regeringen trådte tilbage, blev Koldings nye borgmester efter byrådsvalget i maj 1943, Valdemar Juhl, vækket klokken halvfem om morgenen og anmodet om at møde i "Ortskommandanturen". På baggrund af samarbejdspolitikens ophør var spørgsmålet i Kolding, som i alle andre byer, om den siddende borgmester ville fortsætte, eller om tyskerne skulle overtage ledelsen. Valdemar Juhl accepterede at fortsætte, og senere på dagen

De tjenstgørende i Kolding Vagtværn 1944. I midten cheferne fuldmægtig Castberg og borgmester Valdemar Juhl.

bakkede byrådet op om denne beslutning. Tjenestegrenscheferne blev endvidere spurgt, om de ville fortsætte, og også her var svaret ja.

Den 19. september 1944 blev det danske politi interneret. For at forhindre lovløshed og selvtægt oprettede Kolding Kommune allerede den 20. september 1944 et kommunalt vagtværn, som blev forbillede for lignende foranstaltninger i andre kommuner. Vagtværnet bestod af frivillige og overvejende kommunalt ansatte – på et tidspunkt 38 mand – og det fik lokaler på rådhuset. Vagtværnets øverste leder var borgmester Valdemar Juhl, men den daglige ledelse havde kæmnerfuldmægtig og fhv. løjtnant, T. E. Castberg. Ud over sin militære erfaring var han en af tre kommunale tjenestemænd, som i 1940, efter indstilling fra politimesteren, blev tildelt tjenestefrihed for at deltage i instruktionskurser vedr. uddannelse af civile værnepligtige.

I starten var vagtværnets opgaver begrænset til patruljetjeneste, men ret hurtigt påtog værnet sig deciderede politiopgaver, så som efterforskning – dog hjulpet af kriminaldommer E. G. Strøbech og fuldmægtigene på Dommerkontoret – og anholdelser, og efter krigen viste en opgørelse, at vagtværnet havde skrevet 1.100 rapporter om kriminelle sager. Nogle af sagerne var afgjort i byretten, andre lå endnu uafklarede ved politiets tilbagekomst efter befrielsen, mens mindre sager blev afgjort på anden vis, f.eks. “ med et bidrag til Børnebespisningen, der på den konto modtog et betydeligt beløb fra Vagtværnet”, som vagtleder, Henry Sørensen, skrev i bogen *Kolding under Besættelsen*.

Sortbørshandelen var tidens mest udbredte kriminelle handling. I Kolding var handelen centreret omkring banegården, hvor vagtværnet gang på gang måtte gribe ind. I september 1944 kom Kolding på landsavisernes forsider, da det forlød, at det kommunale vagtværn og borgmester Valdemar Juhl havde genindført pryglestraffen i forbindelse med en sortbørssag. Tre sortbørshandlere var blevet pågrebet af vagtværnet, bragt op på rådhuset til forhør, og foranlediget af en ophidset folkemængde bestemte fuldmægtig Castberg og Valdemar Juhl, at grossererne øjeblikkeligt skulle idømmes “tørre hug” for deres forbrydelse. Afstaffelsen foregik angiveligt i rådhusets kælder ved hjælp fra nogle tilkaldte lokale boksere.

Vagtværnet havde fra starten af dets oprettelse forbindelser til modstandsbevægelsen. I marts 1945 blev vagtværnet offer for schalburgtage, da dets lokaler på rådhuset blev sprængt i luften, dog uden tab af menneskeliv. Vagterne var blevet truet væk inden sprængningen.

Modstandsfolk patruljerer foran Rådhuset en af de første dage efter Befrielsen.

VALGET I 1946. SØREN M. JENSEN BORGMESTER

Byrådsvalget i marts 1946 var præget af det brede samarbejde, der havde været fremherskende i byrådet i den sidste del af besættelsen og en ny tro på fremtiden, hvor velstand skulle afløse vareknaphed og rationeringerne. Man skulle ind på "Den rette Vej", som de Konservative formulerede det i deres valgoplæg. Kolding skulle være en moderne storby med flere aldersrenteboliger, badeanstalt, rensningsanlæg og fjernvarmecentral. Socialdemokraterne ville det samme og gik til valg på at sikre bedre og flere boliger og skoler. Venstre var mere tilbageholdende og ville først have en bedring af kommunens økonomi og en nedsættelse af skatteprocenten, der var på 10,8%.

Kommunisterne red på en popularitetsbølge efter deres indsats i modstandskampen. Ved folketingsvalget i 1945 havde de fået 18 mandater. Det var første gang, de opstillede ved et byrådsvalg i Kolding, og socialdemokraterne frygtede, at de ville tage deres stemmer.

Socialdemokraterne fik en fremgang på 400 stemmer og beholdt deres 10 mandater i byrådet. Kommunisterne og de Radikale fik et enkelt mandat hver, mens de Konservative mistede 2, så de nu havde 6 mandater. Det ene mandat gik til Venstre, som dermed fik 3 repræsentanter i det nye byråd.

Med støtte fra de Radikale og DKP blev socialdemokraten, redaktør Søren M. Jensen Koldings nye borgmester.

Søren M. Jensen var tidligere tekstilarbejder og var i 1920 flyttet fra Horsens til Kolding for at blive medredaktør på Kolding Social-Demokrat. I Horsens havde han fra 1918 til 1920 været journalist ved Horsens Social-Demokrat. Han blev chefredaktør på Kolding Social-Demokrat i 1937, da Knud Hansen blev borgmester. Søren M. Jensen var chefredaktør frem til 1962. Han var 1925-1937 medlem af Ligningskommissionen, havde været medlem af Indlemmelseskommissionen, og havde siden 1937 været byrådsmedlem.

Søren M. Jensen havde derfor på dette tidspunkt stor indsigt i kommunalpolitisk arbejde og fik siden det skudsmål, at hvor han i oppositionen var skarp og agitatorisk, var han som borgmester mådeholden. Den konservative avis Jyske Tidende skrev i 1952 i anledning af hans 60 års fødselsdag, at "han er på det kommunale område ikke alene dygtig, men også en dreven taktiker, en mand, der under arbejdet for sin bys ve og vel ikke lader sig lede af yderligtgående synspunkter". Om Knud Hansen skrev Jyske Tidende derimod, at "den gamle veteran ejede en lykkelig frimodighed over for penge, hvilket hurtigt gav sig udslag i den kommunale økonomi".

Søren M. Jensens fire år som borgmester var præget af bolignød og materialeangel. De store fødselsårgange kombineret med en betydelig tilflytning til byen betød en markant befolkningstilvækst. Afhjælpning af boligmanglen blev prioriteret højt, men hæmmet af efterkrigsårenes mangel på byggematerialer. Det lykkedes dog at få opført flere aldersrenteboliger, rækkehuse og villaer. Fra 1948 ydede kommunen tilskud til folk, der byggede tofamiliehuse. Men det var kun en dråbe i havet. I 1947 var der et lejlighedsunderskud i byen på 750 boliger, og

Søren M. Jensen, borgmester 1946-1950.

man måtte placere husvilde i Sct. Nicolai Skole og i de tidligere “tyskerbarakker”, som ikke allerede var indrettet til flygtningelejre for de tyske flygtninge, der indtil 1949 opholdt sig i Kolding..

I 1947 blev Koldings første byplan vedtaget af Byrådet. Købstæderne havde efter 1938 fået pligt til at udarbejde byplaner og i 1943 havde Kolding Byråd nedsat en Byplankommission, som skulle udarbejde et oplæg. Byplanen var udarbejdet for perioden frem til 2000. Pga. de store fødselsårsgange i midten af 1940erne regnedes med et befolkningstal på omkring 75.000 i 2000. Planen indeholdt adskillige bebyggelsesforslag, en oversigt over saneringsmodne bydele samt en vejplan. Bebyggelsesforslagene var bl.a. opførelsen af 8-9 nye skoler, endnu et gymnasium, en udvidelse af rådhuset, et nyt sygehus og alderdomshjem samt flere aldersrenteboliger, vuggestuer og børnehaver.

Vejplanen blev byplanens mest omdiskuterede del, og flere af dens forslag kom til at spille en stor rolle i de næste 20 år. Siden førkrigsårene var trafikken vokset, og selv om Bredgade var anlagt til aflastning for Søndergade, forudså man store problemer med hovedvejstrafikken og trafikken mellem havnen og den øvrige del af byen. Vejplanen foreslog derfor et ringvejssystem – en Søndre Ringvej og en Vestre Ringvej – samt at Bredgade forlængedes mod nord mellem rådhuset og Sct. Nicolai Kirke og førtes ned til Slotssøen, hvor den skulle forbindes med en ny vej, Slotssøvejen. Denne skulle løbe neden for slotsbanken fra Banegårdspladsen og frem til Låsbygade-Hospitalsgade-krydset.

Både i den socialdemokratiske og i de borgerlige byrådsgrupper var der flere, som kritiserede forslaget om Slotssøvejen. Den eneste årsag til, at byplanen endeligt blev vedtaget var, at det blev betinget, at vejplanen blev forelagt Byplanlaboratoriet til udtalelse.

VALGET I 1950. PETER BEIRHOLM BORGMESTER

Socialdemokratiet gik i 1950 til valg med borgmester Søren M. Jensen som spidskandidat og under parolen ”Sund økonomi for byen – arbejde og beskæftigelse for alle”. Økonomien var bedret i de forløbne fire år, gælden var formindsket med næsten 1 mio. kr., formuen var steget med 2,5 mio. kr., og ligningsprocenten var dalet til 9,6 %. De borgerlige stillede med en ny borgmesterkandidat, den konservative Peter Beirholm, da Valdemar Juhl havde besluttet ikke at genopstille.

Det var det første byrådsvalg, hvor de 23-24 årige kunne stemme, og det blev en sejr for de borgerlige. Socialdemokraterne fastholdt deres 10 mandater, men mistede deres støtter, Kommunisterne og de Radikale, da ingen af deres kandidater blev valgt. Retsforbundet opstillede for første gang og vandt et mandat, som gik til forretningsfører Alfred E. Mikkelsen. Han pegede, sammen med Venstres tre og de Konservatives 7 mandater på Peter Beirholm.

Den nye borgmester havde været medlem af byrådet siden 1930, han var fabrikant og ejer af Beirholms Væverier i Kolding. Hans facon var ligefrem, uhøjtidelig og uformel, og han nød en popularitet langt uden for de Konservatives rækker. I 1962 sagde hans efterfølger, socialdemokraten Peter Ravn om ham, at han altid havde haft et godt humør, og at han havde sat det menneskelige over det kolde og beregnende.

I årene mellem 1950 og 1954 var byen præget af økonomisk fremgang – bl.a. var arbejdsløsheden lavere end på landsplan – og skatteprocenten nåede i disse år ned på førkrigniveauet til 8,8 %. Bolignøden, som fortsat var et stort problem, blev afhjulpet ved igangsættelsen af almennyttigt boligbyggeri. Social-Filantropisk Byggeselskab startede i Kolding i 1951 på initiativ af borgmester Peter Beirholm, og i løbet

Peter Beirholm, borgmester 1950-1962.

Kolding Byråd 1950. Til højre for Peter Beirholms socialdemokraterne H.A. Hansen, Søren M. Jensen og Marinus Larsen. Stående bagst Peter Ravn. Anine Lind bag Søren M. Jensen var eneste kvindelige byrådsmedlem.

af tre år stod selskabet bag opførelsen af 100 nye lejligheder. Byggeselskabet finansieredes af tilskud fra private, staten og kommunen.

Som følge af ændringer i Lov om købstadskommunernes styrelse blev det fra 1950 tilladt at yde diæter til byrådsmedlemmer for deltagelse i byråds- og udvalgsmøder. Før den tid fik kun borgmesteren og socialudvalgsformanden vederlag for deres arbejde. En opgørelse fra 1950 over antallet af udvalgsmøder på et år viser, at antallet gik fra 4 (Udvalget for anerkendte sygekasser) til 25 årlige møder (Boligudvalget), men langt hovedparten af udvalgene afholdt som minimum et møde om måneden. Et udvalg var helt uden for kategori: Socialudvalget, som også omfattede Børneudvalget, afholdt 72 møder om året.

Ved et byrådsmøde i oktober 1950 besluttedes det, at byrådsmedlemmer i Kolding skulle have diæter. Socialdemokraterne stemte for, mens 8 borgerlige stemte imod. Ordningen betød, at der blev ydet diæter på 10 kr. pr. møde til både byråds- og udvalgsmøder, så længe møderne blev afholdt inden for tidsrummet mellem kl. 7 og 18.

VALGET I 1954.

BORGMESTER PÅ LODTRÆKNING

At Peter Beirholm var populær i brede kredse i byen var en kendsgerning, men ikke desto mindre var han kun opstillet som nr. 3 på den konservative opstillingsliste i 1954. Hans popularitet var mere behersket i hans egen vælgerforening, hvor stærke konservative kræfter mente, at han for ofte lod sig føre af socialdemokraterne, og at han især var under stærk indflydelse af viceborgmester Søren M. Jensen. Det var i hvert fald tydeligt, at Beirholm arbejdede godt sammen med såvel Søren M. Jensen som de to andre toneangivende socialdemokrater, togfører og folketingsmedlem Marinus Larsen og skoleinspektør H. A. Hansen, men Beirholm var også nødt til at hente støtte, da de borgerlige ikke havde flertal i byrådet. I valgkampen pegede de Konservative på de fremskridt, der var sket i de fire år, Peter Beirholm havde været borgmester. Økonomien var bedre end længe set, og arbejdsløsheden var lav.

Stemmesedlerne granskes efter kommunevalget den 2. marts 1954. I midten Søren M. Jensen og venstremanden, træskofabrikant J. B. Jacobsen, der ikke genopstillede. Foto: Peter Thastum.

Socialdemokraterne ønskede støtte til unge studerende og en større indsats overfor bolignøden, bl.a. mente de, at opførelsen af flere aldersrenteboliger ville frigøre boliger til de familier, der manglede plads.

Byplan- og trafikforhold spillede også en stor rolle ved valget. Trafikforholdene i den indre by var ved at udvikle sig til et mareridt, fordi hovedvejstrafikken gik igennem byen, og alle partierne fandt det påkrævet, at man fik påbegyndt en realisering af vejplanforslagene, bl.a. etableringen af et ringgadenet.

Valgets resultat var, at Socialdemokraterne igen fik 10 mandater, og at de Radikale på ny blev repræsenteret med et mandat i byrådet. De Konservative mistede et mandat, som gik til Venstre. Herefter var der seks Konservative og 4 Venstremænd i byrådet. Trods tilbagegangen for partiet, fejrede Peter Beirholm en personlig triumf, idet han ene mand og fra en tredjeplads på opstillingslisten fik 40% af alle konservative stemmer. Valgets store taber blev Retsforbundet, som tabte 800 stemmer og dermed deres mandat.

De to blokke stod nu lige med 10 mandater hver, og endnu en gang sad en radikal som tungen på vægtskålen. Det var endvidere en debutant i byrådssammenhæng. Sundhedsplejerske Ida Jørgensen havde afløst civilingeniør P. H. Clausager, som havde siddet i byrådet for de Radikale indtil valget i 1950. Ida Jørgensen ønskede ligesom Clausager at stå uafhængigt af de to fløje i byrådet, også selvom det denne gang ville medføre, at ingen af borgmestercandidaterne kunne opnå det fornødne flertal ved en almindelig afstemning.

Konsekvensen af hendes stillingtagen var, at man måtte lade borgmestervalget afgøre ved lodtrækning. Det foregik i byrådssalen den 22. marts 1954. Byrådssekretær Harry Rasmussen forestod lodtrækningen. Om morgenen havde han skrevet de to borgmestercandidaters navne – Søren M. Jensens og Peter Beirholms – på to sedler, som blev lagt i to kuverter og dernæst lagt i den urne, som blev anvendt ved skriftlige afstemninger. Som siddende formand for byrådet blev det Peter Beir-

holm, som skulle trække en kuvert op, og i kuverten lå sedlen med hans eget navn.

Uafhængigt af lodtrækningen havde partierne valgt at afgøre udvalgspostfordelingen, inden de vidste, hvem der skulle være borgmester. De borgerlige skulle have 83 udvalgspladser, socialdemokraterne 77, mens de radikale skulle have 4. Beslutningen om at afgøre dette inden lodtrækningen var en "gentleman agreement" – normalt ville den blok, der fik borgmesterposten, få et forholdsvist stort antal formandsposter. Borgmester Peter Beirholm fik udover formandsposterne i Kasse- og Regnskabsudvalget og Havneudvalget også formandsposten i Gade- og Vejudvalget. De Konservative besatte desuden formandsposterne i Udvalget for byens Jorder, Sportsudvalget og Legatudvalget. Socialdemokraterne fik viceborgmesterposten, som igen gik til Søren M. Jensen, samt formandsposterne i Socialudvalget, Skoleudvalget og Elektricitetsudvalget. Formandsposterne i Vandværksudvalget måtte de afgive til Venstre, som endvidere fik formandsposter i Boligudvalget, Boliganvisningsudvalget, Gasværksudvalget, Udvalget for det offentlige Slagtehus og Mælkeudvalget.

Lodtrækning om borgmesterposten den 21. marts 1954. H.A. Hansen kontrollerer de to navnesedler, som han derefter lægger i urnen, som byrådssekretær Harry Rasmussen holder, mens Søren M. Jensen og Marinus Larsen ser til. Billedet til højre viser Peter Beirholms glæde, da han trækker sit eget navn. Foto: Peter Thastum.

Byrådet efter valget i 1954. Siddende fra venstre Bernhard Faurby Hansen, Walter Petersen, Vilhelm Behrens, Peter Beirholm, Søren M. Jensen, H.A. Hansen, Marinus Larsen. Bag Beirholm Ida Jørgensen og Anine Lind. Foto: N. Lisberg.

PETER BEIRHOLMS SIDSTE BORGMESTERPERIODE 1958-62

En ny valglov betød, at skatterestanter ikke længere blev slettet af valglisterne, hvilket socialdemokraterne forventede at få fordel af ved byrådsvalget i 1958. Søren M. Jensen var på ny socialdemokraternes borgmestercandidat, men han gik ind til sin sidste valgperiode, da han i 1962 ville fylde 70 år.

De Konservative meldte denne gang klart ud, at deres borgmestercandidat var Peter Beirholm, og han fik et flot valg – 3162 personlige stemmer. Partiet som helhed gik frem med 1800 stemmer. Det gav 7 konservative mandater. Socialdemokratiet gik også frem, men mistede alligevel et mandat, hvorefter de havde 9. For de Radikale og Venstre fik valget ingen konsekvenser, og de var også efter byrådsvalget repræsenteret med henholdsvis 1 og 4 mandater.

Valgresultatet betød, at de Konservative og Venstre for første gang i adskillige år tilsammen havde flertallet i byrådet, men Peter Beirholm fortsatte den midtersøgende politik.

1950ERNE – BEGYNDELSEN TIL VELFÆRDSSAMFUNDET

1950erne var præget af arbejdsløshed, som i første halvdel af årtiet var helt oppe på 8-10 % på landsplan. Årsagen var først og fremmest de globale vanskeligheder ved omstillingen fra krigstid til fredstid, hvilket viste sig i faldende råvareproduktion og forringede afsætningsmuligheder

I Kolding vedblev bolig manglen at være et problem i 1950erne, og husvildebaracker og husvildeboliger var et fænomen, man måtte acceptere helt op i 1960erne. Byrådet arbejdede dog energisk på sagen, og i kraft af flere kommunale jordopkøb, bl.a. Meiersminde og Lykkegård, fandt man plads til parcelhusgrunde, som var stærkt efterspurgt.

Byråd og ledende embedsmænd på rundtur til nyt boligbyggeri den 3. september 1959. De er her fotograferet foran folkepensionistboligen på Viovej. Fra venstre ses byrådssekretær Harry Rasmussen, J.P. Klinge, Vilhelm Behrens, Th. Thomsen, Poul Sørensen, Eigil Reimers, Henny Jensen, Walter Petersen, Søren M. Jensen, Ida Jørgensen, Andreas Sørensen, ingeniør M. Mathiassen, Peter Ravn, Frovin Jørgensen, boliginspektør N.A. Johnsen, Mogens Høyer, Elisabeth Eff, Peter Beirholm, Asta Laursen, Willy Lühdorf og H. Møller Pedersen. Foto: Peter Thastum.

Det var dog almennyttige boligselskaber, som stod bag den største tilvækst i boligmassen, bl.a. Vejle Amts Boligselskab og Socialfilantropisk Byggeselskab.

De store fødselsårge fra midten og slutningen af 1940'erne betød ikke blot, at der skulle opføres flere parcelhuse og lejligheder, men også, at der skulle bygges flere skoler og nu også børnehaver og vuggestuer. Brændkjærskolen stod færdig i 1955, og i løbet af 1950'erne blev Sdr. Vang skole, Ålykkeskolen og Riis Toft skoler udvidet. I 1952 var det lykkedes Kolding Kommune at få placeret et lærerseminarium i byen. Det fik i 1957 egen bygning på Dyrehavevej.

I 1950'erne blev der desuden taget hul på realiseringen af en række projekter, der var blevet udskudt under krigen og den efterfølgende boligmangel. Allerede i 1939 havde Kolding, Vejle, Fredericia og Horsens besluttet at bygge en fælles kraftcentral, men først i 1951 stod Skærbækværket færdigt. Det overtog elektricitetsforsyningen af Kolding By, hvorefter det gamle elektricitetsværk på Rendebanen kunne omdannes til fjernvarmecentral. Et nyt vandværk for Kolding i Trudsbro stod færdigt i 1954 og endelig kunne et stort rensningsanlæg tages i brug i 1961.

Slotssøvejen og Bredgades forlængelse, der var en del af den store byplan fra 1947, blev dog aldrig til noget, selv om et byrådsflertal gik ind for den. Nationalmuseet og Danmarks Naturfredningsforening protestede imod planerne af hensyn til Koldinghus, Slotsbanken og Slotsøen, men byrådet var af den opfattelse, at trafikforholdene i byen måtte løses – og ingen kunne komme med et bedre forslag, selv ikke den kendte arkitekt Steen Eiler Rasmussen, som i 1959 udarbejdede en redegørelse om sagen. I 1960 fremsendte Kolding Kommune en officiel anmodning til Vejdirektoratet om, at projektet måtte blive opført på direktoratets fordelingsliste til statstilskud i 1961/62. Men blandt byrådsmedlemmerne var holdningen dog ikke så entydigt for projektet som tidligere. Samme år fremsendtes et protestskrivelse fra 5000

De fire kvindelige byrådsmedlemmer efter valget i 1958. Fra venstre skolesundhedsplejerske Ida Jørgensen, børnehavelærerinde Henny Jensen, fru Asta Laursen og frk. Elisabeth Eff. Foto: Peter Thastum.

borgere til byrådet, heriblandt sås navnene på tre konservative byrådsmedlemmer – Poul Sørensen, Asta Laursen og Elisabeth Eff – og borgmesterens kone!

Slutningen af 1950erne bød på en begyndende vækst inden for stort set alle områder og en afslutning på den arbejdsløshed, som havde været udbredt i første halvdel af 1950erne. Det økonomiske opsving betød et øget behov for industrigrunde. Industriforetagender i Kolding havde i mange år kunnet nøjes med arealerne omkring havnen, men det rakte ikke længere. Kommunen begyndte at opkøbe egnede arealer, og det første store industriområde blev placeret ved Sdr. Ringvej i 1959. Området blev dog hurtigt fyldt op, og i de næste år opkøbtes og byggemodnedes arealer ved Brændkjærskolen og nord for Lærkevej.

Den kommunale aktivitet var i Peter Beirholms sidste periode som borgmester generelt stagnerende. Den handlekraft og initiativrigdom, som han havde været lagt for dagen i første halvdel af 1950erne, blev afløst af stilstand.

KÆMNER P. ZOFFMANN AFLØSES AF ARNE HENRIKSEN I 1946

Da kæmner Zoffmann forlod stillingen som kæmner i 1946 kort før sin 70 års fødselsdag, havde han i de forløbne 25 år fornyet administrationen og forenklet det kommunale regnskabsvæsen. Herudover havde han været formand for Kæmnerforeningen i fem år, havde siddet i Kolding Biblioteksforenings bestyrelse i 25 og været formand for Centralbiblioteket siden 1928. Han var i en årrække formand for Folkeuniversitetsforeningen og Arbejdernes Oplysningsforbund i Kolding. Han var også meget optaget af at udbrede kunstsproget esperanto og udgav både en lærebog og en ordbog i esperanto. I 1947 blev han forstander for Sct. Jørgens Hospital, hvis 400-årige historie han skrev i 1958. P. Zoffmann døde i 1971 94 år gammel.

Zoffmans efterfølger blev Arne Henriksen, der var startet som elev ved Silkeborg Kommune i 1921, hvor han i 1933 blev udnævnt til kommunebogholder. Herfra kom han til Kolding i 1946.

Arne Henriksen fulgte traditionen fra sine to forgængere på posten ved fortsat at forny og effektivisere Kæmnerkontorets administration. Arne Henriksen overtog en personalestab på 22 personer, et antal som ikke havde ændret sig siden 1939. I løbet af de næste to år steg antallet dog til 27 fuldtidsansatte medarbejdere.

BYRÅDSSEKRETÆR NIELS JACOBSEN AFLØSES AF HARRY RASMUSSEN 1948

I 1948 gik også Niels Jacobsen på pension. Han havde siden 1917 tjent under 7 borgmestre. Da han i anledning af sin 75 års fødselsdag den 22. maj 1953 blev spurgt, om han havde været glad for samarbejdet med dem alle, var svaret: "Jeg har egentlig været glad for samarbejdet med dem alle, men det vil næppe være rigtigt at påstå, at jeg har sat dem alle lige højt. Ens eget temperament skal til en vis grad harmonere med den anden part." Svaret var så direkte, som en loyal embedsmand kunne give sig selv lov til at udtrykke.

Niels Jacobsen oplevede i sit næsten 30-årige virke i kommunens tjeneste en by i stor forandring, og en kommunal administration i konstant vækst. Ved hans fratreden i 1948 besluttede byrådet, at Niels Jacobsens embedsbolig på rådhuset skulle tildeles ham som æresbolig, så længe han levede. Her boede Niels Jacobsen indtil sin død i 1955, 76 år gammel.

Efter pensioneringen fortsatte Niels Jacobsen som medlem af Huslejenævnet. Dettets formand, dommer E.G. Strøbech, skrev i 1952 til borgmesteren, at "fhv. byrådssekretær Jacobsen føjer nye laurbær til sine gamle kranser ved sit fremragende lokalkendskab og sin bløde stemmes overbevisende publikumstække".

Stillingen som byrådssekretær var meget eftertragtet, og som Niels Jacobsens efterfølger meldte sig både interne og eksterne ansøgere.

Byrådet valgte i enstemmighed fuldmægtig ved Kolding Kommunes borgmesterkontor, Harry Rasmussen, som Niels Jacobsen selv havde

Arne Henriksen, kæmner 1946-73. Foto: Studio 14.

Harry Rasmussen, byrådssekretær, senere kommunaldirektør 1948-1982.

oplært. Harry Rasmussen var startet i Borgmesterkontoret som kontorelev i 1929, men var i 1934 blevet overflyttet til Socialkontoret. Her var han til 1943, hvorefter han blev hentet tilbage til posten som fuldmægtig på Borgmesterkontoret. 1. september 1948 udnævntes han til byrådssekretær.

Harry Rasmussen mente i et senere avisinterview i anledning af sit 25 års jubilæum i Kolding Kommune, at byrådssekretær Niels Jacobsen muligvis havde haft det i baghovedet, da han i 1943 hentede Rasmussen tilbage til Borgmesterkontoret, men at begge havde slået tanken ud af hovedet, eftersom det i stigende grad var jurister, som blev antaget som byrådssekretærer rundt omkring i kommunerne. Derfor var det en stor glæde for ham at få stillingen, ikke mindst i betragtning af, at indstillingen var ensstemmig.

Ifølge Harry Rasmussen var det byrådssekretærens opgave at spare borgmesteren så meget som muligt. Kontakten med borgerne var øget, langt flere opsøgte borgmesteren især omkring byggesager, lejesager og boligsager.

Byrådssekretærens faste opgaver var at forestå sekretariatsbetjeningen af borgmester, byråd og Kasse- og Regnskabsudvalg. Harry Rasmussen var endvidere sekretær for bl.a. Bevillingsnævnet, Social-filantropisk Boligselskab og Domhusbestyrelsen. Desuden var der de repræsentative pligter.

Hvervet som giftefoged havde siden 1922 været en af byrådssekretærens pligter. Det var ikke kun borgere i købstadskommunen, der kunne vies på rådhuset, og mange fra landkommunerne og fra Sønderjylland valgte at lade sig vie på Kolding Rådhus frem for af deres lokale giftefoged. I perioden 1945-1951 var over halvdelen af alle vielser borgerlige. I 1948 blev 166 par viet på Kolding Rådhus, mens 150 blev kirkeligt viet. I 1950erne fik fuldmægtigen på Borgmesterkontoret også fuldmagt til at vie folk.

Byrådssekretæren havde ansvaret for afviklingen af valgbehandlinger både til byrådsvalg og til folketingsvalg, lige fra at sørge for blyanter på valgstederne til den afsluttende optælling og afslutning af valgprotokollen. Ved folketingsvalg forestod Borgmesterkontoret, udover valgbehandlingen i selve Kolding Købstad også Vejle Amts 2. opstillingskreds, der talte 11 landkommuner.

På Borgmesterkontoret overtog overassistent E. Neckelmann fuldmægtigstillingen efter Harry Rasmussen. Han havde tidligere været beskæftiget på Kæmnerkontoret. Personalestabten omfattede yderligere en kontorassistent. Rådhusforvaltningen hørte under byrådssekretærens ansvarsområde. I 1948 var der endnu kun ansat en enkelt rådhusbetjent.

Både kæmneren og byrådssekretæren befandt sig efter 1948 i 1. lønklasse, hvor også stads- og havneingeniøren og elektricitetsværksbestyreren var indplaceret. Lønnen androg i 1948 årligt 8.100 kr, stigen-
de indtil 9.300 kr.

NYE CHEFER OG RATIONALISERINGSINITIATIVER

Under besættelsen havde der været ro i den kommunale organisation, da opmærksomheden helt og holdent havde været rettet mod tysker-
nes tilstedeværelse. Men efter befrielsen blev denne stilstand afløst af en dynamik, som bl.a. medførte en forholdsvis stor personaleafgang og -tilgang. Desuden fulgte omlægninger af dele af administrationen og forsøg på rationaliseringer.

Andreas Sørensen blev ny socialinspektør i 1945, da Chr. Jensen fra-
trådte. Andreas Sørensen var blevet ansat i Fattigvæsenets kontor i

Fuldmægtig, senere kontorchef E. Neckelmann.
Foto fra 1954 af P. Thastum.

1917, og havde siden 1933 været socialinspektør i Middelfart Kommune.

Også skattevæsenet fik ny chef, da cand. polit. Børge Nellemann i 1946 blev ansat som ny skatteinspektør efter V. Vinge Madsens afgang. Børge Nellemann havde arbejdet i Århus Kommunes Socialvæsen, i Statens Ligningsdirektorat og i 1944-45 var han souschef i Esbjerg Skattevæsen.

I 1946 fratrådte boliginspektør Jens Jensen, som efterfulgtes af elektriker N.A. Johnsen.

Perioden efter 1945 var præget af forsøg på at rationalisere administrationen. Den nye borgmester efter valget i 1946, socialdemokraten Søren M. Jensen lagde vægt på at vise, at socialdemokrater også kunne holde igen på udgifterne. Det betød en mere forsigtig administrationspolitik.

Stads- og havneingeniørens arbejdsområde var efter krigen igen inde i en vækstperiode. Stads- og havneingeniør siden 1911, C.A. Lassen havde også Bygningsinspektoratet under sig, og herunder administreredes byplanlægning, boligkommissionsarbejde og byggesagsbehandling, der ekspanderede især efter færdiggørelsen af Koldings første byplan i 1947. Da C. A. Lassen gik på pension i 1952, valgte man at dele stadsingeniørembedet i to administrationsområder. Den nye stadsingeniør, S. K. Andersen, fik ansvaret for gader, veje og kloakker, brandinspektør Laurids Steffensen, der kom fra Odense, blev leder af Bygningsinspektoratet.

Spareiveren i årene op til 1950 viste sig på forskellig vis. En gammelkendt metode var at føre en forsigtig personalepolitik og være yderst tilbageholdende med fastansættelser og oprykninger. Under besættelsen havde lønstigningerne været beskedne og normeringsændringer var stillet i bero, hvilket personalet efter 1945 gerne så belønnet med både mere i løn og tryggere ansættelsesvilkår, men kun

Byrådssekretær Harry Rasmussen i samtale med stadsingeniør S.K. Andersen, juli 1958. Foto: P. Thastum.

de allermest nødvendige nyansættelser og fastansættelser blev bevilget.

Andre rationaliseringsforslag var mere fremadrettede. I 1948 blev der oprettet en indkøbscentral, der bl.a. lavede en større undersøgelse af forbruget af rengøringsmidler i Kolding Kommune og Havn. Opgørelsen viste, at kommunen brugte omkring 11 tons rengøringsmidler om året. Efterfølgende samledes indkøbene hos én leverandør, Kolding Kolonialhandlerforening, hvilket medførte store årlige besparelser på denne indkøbskonto. Den første leder af Indkøbscentralen var overraskende E. Krog.

INDFØRELSE AF HULKORTTEKNOLOGI

Et andet vigtigt resultat af rationaliseringsrunden blev indførelsen af moderne teknologi. Ivrigt støttet af kæmner Arne Henriksen og skatteinspektør Børge Nellemann blev den forholdsvis nye hulkortteknologi taget i brug i Kæmnerkontoret og på Skattekontoret. 22. januar 1951 godkendte byrådet, at der blev lavet en overenskomst mellem Kolding Kommune og Dansk Hulkortkontor i København, der inde-

I 1955 blev Kæmnerkontoret ombygget. Pantefogedkontor og Kæmnerkontor blev indrettet i samme rum, så tre indbetalingskasser blev samlet i et rum. Samtidig blev der monteret moderne lysstofrør-belysning. Kæmner Henriksen ses i samtale med en af de ansatte ved hulkortmaskinerne. Foto: P. Thastum.

bar, at Dansk Hulkortkontor oprettede et hulkortservicebureau i Kolding. Hulkortene skulle bruges til beregninger af forbruget af elektricitet, gas og vand, udskrive el-, gas-, og vandregninger og herudover udføre opgaver for skattevæsenet.

Kolding Folkeregister havde allerede taget systemet i brug i begyndelsen af 1950, hvor man overførte modtagne flyttemeddelelser til hulkort. Flyttemeddelelserne oplyste bl.a. om køn, alder, stilling i familien, erhverv, til- og fraflytningssted og ansat skattepligtig indkomst og formue.

Hulkortet blev fremstillet specielt til den enkelte opgave. Et hulkort benyttet til flyttemeddelelser i Folkeregistret indeholdt fortrykte felter, som så kunne bearbejdes ved at anmærke hullerne i felterne med en blyant. Når hulkortene var bearbejdet, blev de kørt igennem hulkortmaskinen, som på baggrund af oplysningerne kunne udskrive lister, f.eks. skattelister og lave talberegninger.

Hulkortteknologien betød, at Skattekontoret og Kæmnerkontoret kunne afskaffe langsommelige rutinearbejder og samtidig få mulighed for at overskue og analysere store datamængder, f.eks. når der skulle udarbejdes befolknings- og erhvervsprognoser og laves beregninger over kommunens fremtidige skattegrundlag.

En nyskabelse var det også, at Kæmnerkontoret og Skattekontoret i 1947 samarbejdede om at foretage en samlet udskrivning og opkrævning af kommuneskat, indkomst- og formueskat til staten og til den fælleskommunale udligningsfond, således at opkrævningen fandt sted i 12 lige store terminer.

PLADSPROBLEMER PÅ RÅDHUSET

Allerede i 1935 søgte Socialudvalget om at få tildelt mere plads på rådhuset, da man ønskede et afhøringsrum og gerne ville have samlet Socialkontorets funktioner, der var placeret i henholdsvis kælder og på 2. sal. Først i 1948 bevilgedes et afhøringsrum.

Selv om pladsproblemerne på Rådhuset blev stadigt mere presserende bibeholdt byrådssekretær Niels Jacobsen og hans husbestyrerinde, frk. Kristiane J. Hansen, deres lejligheder til hans død i 1955. Efter dette tidspunkt var det kun rådhusbetjent Jørgen Marinus Christensen, som havde bopæl på Rådhuset, i øvrigt en meget lille lejlighed i kælderen. Hans kone, Dora, bestyrede kantinen, som også lå i kælderen.

Rådhuset kunne endnu i begyndelsen af 1950erne huse næsten alle kommunens tjenestegrene. I kælderen var tre af Socialkontorets lokaler, herunder ekspeditionen. I kælderen var der desuden pantefogedkontor, frokoststue og rådhusbetjentens lejlighed.

I stuen lå Skattekontoret og skatteinspektørens kontor. Der var maskinstue, ekspedition for skattevæsenet, Folkeregister samt tre af Kæmnerkontorets lokaler, herunder hovedkasse og bogholderi.

På 1. sal havde byrådssekretæren kontor overfor borgmesterens kontor. Dertil kom Byrådssekretariatet, Huslejenævnets kontor, socialinspektørens kontor, Boligkontoret, hvor også boliginspektøren sad, Børneværnskontoret, Socialkontorets bogholderi samt ét udvalgsværelse. 2. sal og tagetagen rummede Stads- og Havneingeniørembedets kontorer, Skatterådets kontor, rådhusets arkiv og telefonomstillingen. Udenfor rådhuset var kun Bygningsinspektoratet, der siden begyndelsen af 1950erne havde haft lokaler i den nye brandstation på hjørnet af Caspar Müllers Gade og Østerbrogade.

Rådhuset rådede over ialt 1.200 m², og de var fordelt således, at Socialkontoret havde 200 m², Kæmnerkontoret 270, Borgmesterkontoret

Skatteinspektør Børge Nellesmann.

Brand- og bygningsinspektør Laurids Steffensen.
Foto fra 1957 af P. Thastum.

90, Boligkontoret 65, og Stadsingeniørens kontorer 400 m². Skattekontoret rådede over 175 m² på Rådhuset, men allerede i 1955 måtte man leje kontorer i Adelgade 2 til skattevæsenet, ligesom Ejendoms-skattekontoret flyttede ind på Nicolaiplads 2. I 1959 flyttede resten af skattevæsenets kontorer ud fra rådhuset og ind i lejede lokaler i det tidligere Rosenbergs Hotel, Akseltorv 2. Skatteinspektørens kontor forblev dog på rådhuset.

De dårlige pladsforhold førte til, at byrådet i 1956 nedsatte et embedsmandsudvalg, som skulle udarbejde en betænkning til "støtte for byrådet i dets overvejelser vedrørende kommunens fremtidige kontorbehov". Udvalget bestod af byrådssekretær Harry Rasmussen, der var udvalgets formand, kæmner Arne Henriksen, socialinspektør Andreas Sørensen, skatteinspektør Børge Nellemann, stadsingeniør S.K. Andersen og bygningsinspektør Laurids Steffensen.

Udvalget kunne allerede i oktober 1956 aflevere en betænkning til byrådet, som indledningsvis berørte de eksisterende fortvivlende forhold, der bl.a. havde medført, at "enkelte kontorer på rådhuset (var) så overbefolkede, at der end ikke var plads til forøgelse af personalet med blot en enkelt mand". Embedsmændene havde arbejdet ud fra tre forudsætninger: At gennemførelsen af en folkepensionsordning ville betyde, at Socialkontoret fik brug for langt mere plads, at Bredgades gennemføring til den planlagte Slotssøvej ville betyde, at den vestlige ende af rådhuset skulle rives ned og at en ny administrationsbygning skulle dække administrationens pladsbehov indtil et indbyggertal på 55.000, hvilket man forventede at nå omkring 1980.

Bygningsinspektør Laurids Steffensen havde udarbejdet et skitseforslag til en ny administrationsbygning. Bygningen på fire etager skulle ligge på hjørnet af Bredgade og Torvegade, og for at sikre den fysiske forbindelse til rådhuset var der i forslaget projekteret en gangbro mellem rådhuset og den nye administrationsbygning, som skulle krydse Torvegade i 1. sals højde.

BORGMESTER OG EMBEDSMÆND I 1950ERNE

Stemningen på rådhuset var i 1950erne præget af den joviale borgmester Beirholm, der var borgmester fra 1950 til 1962. Han var vellidt både af personalet og borgerne i byen. Tidligere byrådsmedlem, socialdemokraten Svend Christensen, fortæller i sine erindringer, at Beirholm altid havde åbent på sit kontor et vist tidsrum af formiddagen. "Der kunne nu komme en håndværker eller arbejder ind, og Beirholm forstod virkelig at tale med den almindelige mand. Så kunne han råbe ind til byrådssekretæren: "Rasmussen, kom lige med en cigar til vor gæst her. Tag nu en af de gode." Der var kun en slags.

Beirholm passede sit arbejde som borgmester på deltid. Om eftermiddagen var han direktør for sin virksomhed Beirholms Væverier.

Administrationen var fortsat så lille og samlet, at det havde nogle åbenlyse fordele, ikke blot for borgerne, men også for den daglige kontakt mellem borgmesteren og hans embedsmænd. De kommunale chefer havde hver dag foretræde for borgmesteren, en efter en, for at give ham en orientering om verserende spørgsmål. Borgmesteren havde stadig indføling med selv de mindste udgiftsposter og områder under hans administration. Under byrådsvalget i 1954 havde man diskuteret, om byen skulle have en magistratsordning, og om der skulle ansættes en kommunaldirektør, men uden at der kom noget konkret ud af det.

Tjenestegrenscheferne deltog i udvalgs møderne. Dagsordenerne var, uanset udvalg udformet næsten ens: Til hvert dagsordenspunkt var der en enkelt overskrift, og det blev først langt senere – med teknisk direk-

tør Hans Wahlgreens tiltræden i 1970 – almindeligt, at dagsordenen også indeholdt en sagsfremstilling og endnu senere, at sagsfremstillingen blev afsluttet med en forvaltningsindstilling.

Der var ikke klare regler for, hvilke sager, der skulle på udvalgenes eller byrådets dagsorden, og hvilke der kunne klares administrativt, men generelt var det kun ganske få sager, der ikke blev behandlet politisk. Mindre sager blev som regel afklaret mellem tjenestegrenschefer og borgmesteren ved de daglige orienteringsmøder. Ømfindtlige spørgsmål kunne dukke op på udvalgsmøderne, men i 1950'erne blev mange sager ordnet i fællesskab af borgmester Peter Beirholm og hans socialdemokratiske viceborgmester, Søren M. Jensen. Beirholm arbejdede også godt sammen med en anden socialdemokrat, togfører Marinus Larsen, der var Koldingkredsens folketingsmand. Det skete ofte, at borgmesteren bad ham om at tage en sag med til København, og "forklare de ministerielle embedsmænd, hvordan sagen virkelig forholder sig".

Svend Christensen beretter i sine erindringer, at borgmester Beirholm engang ved en festlig lejlighed sagde: "Byrådet tror, det er dem, der bestemmer, og det er det jo også ifølge forretningsordenen, men i virkeligheden er det jo os i Kasse- og Regnskabsudvalget – og så pegede han på dettes medlemmer, der var Søren M. Jensen, H. A. Hansen, togfører Larsen og ham selv – der bestemmer, hvordan det skal være. Det tror I bare ikke".

Som personalechef var Beirholm vellidt, og alle kunne få foretræde for ham, høj som lav. Han lyttede til folk og opfyldte deres andragender, hvis han syntes, de var rimelige. Men hvis nogen gik over stregen, fik de det at vide på Beirholms helt specielle facon. En ingeniør henvendte sig på et tidspunkt og bad om mere i løn. Mens vedkommende forelagde det i hans øjne rimelige andragende, fortsatte Beirholm med at læse i papirerne på sit skrivebord. Uden at hæve øjnene fra dokumenterne sagde han så endelig: "Nu synes jeg, De skal gå hjem. Men husk i fremtiden at holde Dem i skyggen!"

Borgmester, fabrikant Peter Beirholm og folketingsmand og byrådsmedlem, togfører Marinus Larsen havde begge 25 års byrådsjubilæum den 1. april 1955 og blev derfor fotograferet sammen på borgmesterens kontor.

I Beirholms borgmestertid skete der ikke så mange udskiftninger på rådhuset. Overassistent Evald Roos overtog i 1954 kænnerfuldmægtigstillingen, da T. E. Castberg fratrådte. I 1958 oprettedes en kommunearkivarstilling, der besattes med assistent Aage Lorentzen.

Peter Beirholm var en handlekraftig borgmester, men i slutningen af hans embedsperiode blev han svækket af sygdom. Stabiliteten blev afløst af stilstand.

Kirkestræde, passagen fra Akseltorv til kirken til højre for rådhuset. Foto fra 1956.

VÆKST OG VELSTAND

Fra slutningen af 1950erne var Kolding i stadig vækst. Socialdemokraterne ønskede, at væksten kom alle til gode, og i valgkampen op til byrådsvalget i 1962 ville deres nye borgmesterkandidat, Peter Ravn især løse problemerne knyttet til de fire B'er: Biler, byplan, byggeri og børn.

Biltrafikken voksede hurtigt i begyndelsen af 1960erne, og byens smalle gader havde svært ved at klare presset. Løsningen måtte være et ringgadesystem og flere parkeringspladser af hensyn både til bilister og de handlende. Parkeringspladserne i midtbyen blev skaffet ved karré-udhulinger, bl.a. i Borchs gård og ved nedrivning af hele Vestergade, det sidste dog også med den begrundelse af området var saneringsmodent.

De sidste krigsårs store fødselstal skabte pres på skolerne og gjorde boligproblemet endnu større. 1960ernes vækst trak også tilflyttere til Kolding, og indbyggertallet steg med 400-500 pr. år. Der var behov for kvinderne på arbejdsmarkedet, og det skabte behov for vuggestuer og børnehaver.

Vækst og udvikling krævede således kommunale investeringer, men i byrådet var der tværpolitisk enighed om, at det høje udviklingstempo skulle fastholdes – også selv om det betød skattestigninger. I et fællesinterview med Kolding Folkeblad i december 1966 gav byrådets tre toneangivende politikere, borgmester Peter Ravn, den konservative fabrikant Poul Sørensen og venstremanden, chefredaktør P. Givskov Christensen klart udtryk for, at borgerne i de kommende år måtte regne med forhøjede skatter og forbrugsafgifter.

Det hæmmede Koldings vækst, at byen manglede jord til erhvervs- og boligbyggeri i 1960erne. Hver gang, der skulle findes nye arealer til industri og parcelhusbyggerier, måtte man ud over kommunegrænsen. Industrien fik lov til at brede sig mod nordvest, i retning af Harte-Bramdrup, mens parcelhusbyggeriet i vid udstrækning fandt sted i retning af Strandhuse, Tved og Rebæk. Kolding var derfor meget interesseret i kommunesammenlægningerne, der fandt sted op til 1970.

BYRÅDSVALGET 1962.

PETER RAVN BLIVER NY BORGMESTER

Ved byrådsvalget i marts 1962 måtte byens borgmester gennem 12 år, den konservative Peter Beirholm, se borgmesterposten gå til spidskandidaten på den socialdemokratiske liste, folketingsmand Peter Ravn. Socialdemokratiet fik en stor valgsejr og en fremgang på to mandater. Valgsejren skyldtes ikke mindst vælgerne store tillids erklæring til Peter Ravn, der med 3.925 stemmer opnåede provinsens højeste antal personlige stemmer. De Konservative beholdt deres 7 mandater, hvorimod Venstre blev halveret og fik to mandater. Venstres nederlag skyldtes bl.a. indre splittelse, idet byrådsmedlem og skoleinspektør Frovin Jørgensen havde ladet sig opstille på en uafhængig liste i konsekvens af hans talrige sammenstød med den øvrige del af Venstres byrådsgruppe

Peter Ravn, borgmester 1962-1977.

og især chefredaktør ved Kolding Folkeblad, V. Behrens. Frovin Jørgensen blev ikke valgt, Det radikale Venstre tabte deres mandat, mens et nyt parti i byrådsammenhæng, Socialistisk Folkeparti, fik indvalgt en enkelt, fagforeningsformand Kai Ibsen. Socialistisk Folkeparti var blevet oprettet på landsplan i 1958 i dønningerne efter folketingsmand Aksel Larsens eksklusion fra DKP.

Med valgsejren fik Socialdemokratiet absolut flertal i byrådet, dog med en meget lille margin. Blot 51 stemmer ville have flyttet et mandat fra Socialdemokratiet til de borgerlige partier.

Peter Ravn var i 1962 en erfaren politiker. Han havde været medlem af Kolding Byråd siden 1943, og fra 1953 havde han siddet i Folketinget for Bækkekredsen. Koldingkredsen var optaget af togfører Marinus Larsen, men da han døde i 1960, overtog Peter Ravn Koldingkredsen. Han var begyndt sit arbejdsliv som murerarbejdsmand, men blev tidligt fagligt aktiv. I 1937 blev han kasserer i Arbejds mændenes Fagforening og i 1952 foreningens formand.

Peter Ravn var samarbejdsmand. I modsætning til landspolitiken, hvor de politiske partifarver havde stor betydning, stræbte Peter Ravn efter at samarbejde med alle i byen for at nå de bedste løsninger.

LÅN, SLOTSSØVEJ OG RÅDHUSPLANER

Borgmesterskiftet kom til at virke som en saltvandsindsprøjtning, efter at udviklingen i Peter Beirholms sidste år som borgmester havde stået noget i stampe. Kommunen begyndte igen at føre en aktiv jordpolitik med opkøb af arealer og grunde til industri og boligbyggeri, der blev igangsat flere anlægsprojekter, og forholdene i den kommunale administration og kommunens styrelsesforhold blev taget op til kritisk vurdering.

Økonomien var god, men den kraftige vækst og de store anlægs-

Udsigt fra Sct. Nicolai Kirkes tårn over området mellem Torvegade, Bredgade, Rendebanen og Skolegade, hvor det planlagte rådhusbyggeri skulle placeres. Foto fra februar 1965, hvor kun en mindre del af Vestergade var nedrevet. Foto: P. Thastum.

budgetter krævede bedre finansieringsmuligheder. Op til 1962 finansieredes anlægsarbejder hovedsageligt ved lånoptagning, men herefter henlagde man driftsoverskud til en dispositionsfond, hvorfra nye anlægsprojekter skulle finansieres. Fonden var allerede oprettet i 1959, men en konsekvent årlig henlæggelse skete først efter 1962. Dispositionsfonden var udtryk for et ønske om, at kommunen i videst mulig udstrækning selv skulle finansiere sine anlægsprojekter.

1960ernes dyre anlægsprogrammer betød dog, at Kolding Kommune også måtte optage lån, og efter 1965 endvidere på ret risikable vilkår. Problemet var, at Indenrigsministeriet dette år forbød kommunerne optage flere langsigtede lån, men da forbudet kom midt på året, hvor man allerede havde lagt arbejdsprogrammer og tegnet kontrakter med ingeniør- og entreprenørfirmaer, måtte Kolding i lighed med andre kommuner ud på det private lånemarked. Kolding Kommune fik kontakt med en privat vekselerer i København, hvis virksomhed var finansieret af Mærsk Mc-Kinney Møller. Lånene var kortfristede, og beløbene – 4-5 mio. kr. ad gangen – skulle indfries et år efter, de var indgået. Daværende viceborgmester, Svend Christensen, har i sine erindringer skrevet om denne noget usædvanlige kommunale lånoptagning. Svend Christensen beretter, at han undertiden var udset til at tage imod repræsentanten, når denne kom og hentede betalingen for et lån: “Vi fik meddelelse om, at på et givet tidspunkt ville en repræsentant møde op, og så skulle det formelle ordnes. Det var en af Mærsk Mc-Kinneys folk, men det var aldrig den samme. Vedkommende mødte altid op på slaget. Han sagde nej tak til en cigar. Alt skulle foregå programmæssigt. Han havde nye gældsbeviser med, der blev underskrevet, og så måtte vi betale med en check.”

Og der skulle bruges mange penge i 1960erne, på gade- og vejanlæg, saneringer og byforbedringer. Et af socialdemokraternes valgparoler i 1962 var som omtalt “byplan, boliger, børn og biler”. Hvad byplanen angår, var Slotssøvejprojektets realisering stadig officiel socialdemokratisk politik, selv om enkelte medlemmer var begyndt at tage afstand fra den. De Konservative derimod var ved 1960ernes begyndelse åbenlyst splittede i spørgsmålet og valgte at lade spørgsmålet stå helt åbent.

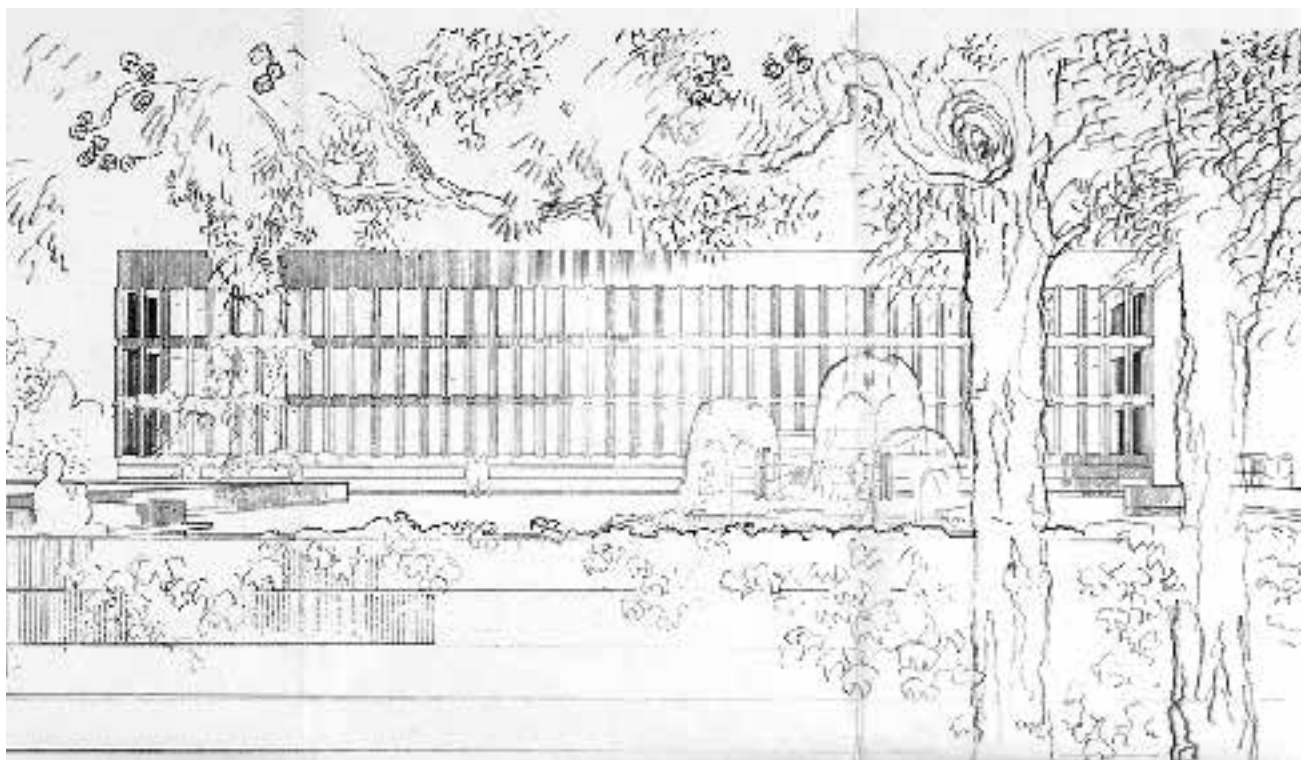
Slotssøvejprojektet blev i sin oprindelige udformning – en vej ud over Slotssøen – en dødssejler, og i 1965 var det endegyldigt opgivet. De mange protester har vel spillet en væsentlig rolle, men det egentlige dødsstød var teknisk begrundet: Nu var motorvejsprojekteringerne så vidt fremskredne, at man inden for en overskuelig fremtid kunne se en ende på det gamle problem med hovedvejstrafikken, som førtes igennem Kolding. I 1964 var Gade- og Vejudvalget nået frem til, at vejen godt kunne ligge ved søens nordlige bred. Samtidig med denne vejs anlæggelse blev det nordøstlige hjørne af søen opfyldt og udnyttet til en stor parkeringsplads.

Knap var Slotssøvejprojektet faldet til jorden, før et nyt storstilet anlægsprojekt blev lanceret: Kolding skulle have et nyt rådhus. Rådhuset, der var ombygget i 1924-25, var alt for lille til en ekspanderende kommune. Som omtalt havde en embedsmandsgruppe foreslået, at der byggedes en ny administrationsbygning i Torvegade over for Rådhuset, men i 1960erne var byrådet – set i lyset af en kommende kommunesammenlægning – villige til at overveje byggeri af et helt nyt rådhus.

I september 1964 blev der udskrevet en arkitektkonkurrence, som i 1965 blev vundet af arkitekterne Nils Andersen og Salli Besiakow. Projektet lå derefter stille et par år, men fra 1968 blev der arbejdet videre med vinderprojektet i et samarbejde med konsulentfirmaet Institut for Centerplanlægning. Tilsammen udarbejdede de et bebyggelsesforslag

Peter Ravn efter udnævnelsen til borgmester i 1962. Til venstre for ham ses Asta Laursen. Foto: P. Thastum.

Vinderprojektet til Rådhus i Kolding, tegnet af arkitekterne Nils Andersen og Salli Besiakow, februar 1965. Rådhuset set fra Bredgade med anlægget i forgrunden.

inden for firkanten Torvegade, Skolegade, Rendebanen og Bredgade, der ville blive ledig ved nedrivningen af Vestergade. Her skulle anlægges et stort samlet bycenter, som skulle indeholde 11.000 m² til rådhus, 12.000 m² til detailhandel, 2.000 m² til liberale erhverv og 3.000 m² til kulturelle formål.

NY STYRELSESVEDTÆGT 1966

Borgmester Peter Ravn tog i 1965 initiativ til ændringer i den kommunale styrelsesvedtægt fra 1934. Formålet var at forenkle udvalgsstrukturen, den traditionelle opdeling af det politiske arbejde i mange små udvalg var ikke tidsvarende. Hans forslag var, at der nu kun skulle være otte faste udvalg: Økonomiudvalget (tidligere Kasse- og Regnskabsudvalget), Havneudvalget, Socialudvalget, Udvalget for de kommunale Værker, Teknisk Udvalg, Skole- og Kulturudvalget, Udvalget for Skove, Parker og Idrætsanlæg samt Boligudvalget. Til sammenligning havde man før haft 14 udvalg.

Forslaget ville medføre flest ændringer inden for de tekniske områder og forsyningsområdet. Teknisk Udvalg skulle afløse Gade- og Vejudvalget og Byplankommissionen, mens Forsyningsudvalget skulle afløse de tre udvalg for Gasværket, Kolding Bys El- og Varmeforsyning og Vandværket. Desuden skulle Udvalget for det offentlige Slagtehus, Levnedsmiddelkontrol og Mælkeordningen nedlægges.

Den styrelsesvedtægt, der blev vedtaget i efteråret 1965 var lidt anderledes end det oprindelige forslag. Der oprettedes et særligt Kulturudvalg, hvilket var ret usædvanligt og de borgerlige fik gennemført, at Udvalget for Slagtehus-, Levnedsmiddelkontrol og Mælkeordning bibeholdtes. Udvalget fik dog kun en enkelt periode mere – i 1970 blev det nedlagt.

Økonomiudvalget blev den nye betegnelse for Kasse- og Regnskabsudvalget. For første gang blev det pointeret, at udvalgets opgave var, at “forberede enhver sag, der vedrører kommunens økonomiske eller administrative forhold, forinden den forelægges byrådet til beslutning”, og at udvalget havde “indseende med de finansielle og forvalt-

Plan for Bycentrets 2. etape, når Bredgade-Torvegade efter planen var lukket for trafik. Øverst ses Sct. Nikolai Kirke og det nuværende rådhus. Prospekt fra 1969.

ningsmæssige forhold inden for samtlige kommunale administrationsområder”. En revolutionerende omvæltning var der ikke tale om, da udvalget i forvejen behandlede de fleste forslag, som kom på byrådets dagsorden. Men med den nye styrelsesvedtægt blev udvalgets forrang understreget, og den foregreb de ændringer i den kommunale styrelseslov, som trådte i kraft i 1968, og som foreskrev, at alle sager af forvaltningsmæssig og økonomisk interesse skulle behandles af økonomiudvalget inden forelæggelse i kommunalbestyrelsen.

BYRÅDSVALGET I 1966

Det store spørgsmål op til byrådsvalget i marts 1966 var, om socialdemokraterne kunne gentage succesvalget fra 1962. Valgkampen blev i høj grad domineret af kampen mellem de to borgmestercandidater, Peter Ravn og fabrikant Poul Sørensen, som var ny konservativ førstemand. Peter Beirhom var i 1964 udtrådt af byrådet som følge af svigtende helbred og døde kort tid efter.

Socialdemokraterne gik til valg på de goder, kommunens borgere havde opnået under de fire års socialdemokratisk styre. Bolig- og erhvervsbyggeriet var vokset, der var kommet flere børnehave- og fritidshjemspladser, en ny skole – Dyrehaveskolen – var taget i brug og byens hjælpeskole havde fået tidsvarende lokaler på den nyopførte Parkskole. Desuden var planerne om et nyt rådhus efter arkitektkonkurrencen i 1965 kommet tættere på en realisering.

Under valgkampen blev der for første gang diskuteret kommunesammenlægning og Trekantbysamarbejdet. I 1961 var der dannet et landsplanudvalg, som havde peget på vækstmulighederne i trekantområdet Kolding – Fredericia – Vejle. De tre kommuner oprettede i 1962 et regionplanudvalg og i de følgende år samarbejdede de om en række fælles opgaver, bl.a. etableringen af lufthavnen i Billund, motorvejsprojektet og nye uddannelsesinstitutioner i regionen. I Kolding oprettedes i 1961 Specialarbejderskolen og i 1964 Børnehavese-minariet. Ønsket om et universitet i Trekantområdet blev ikke realiseret.

De to mindste partier i byrådet, Venstre og Socialistisk Folkeparti,

Borgmester Peter Ravn byder velkommen til den nye byrådsperiode 1966-70. Fra venstre de konservative Asta Laursen og Walter Petersen og til højre for Peter Ravn socialdemokraterne Svend Christensen, Sv.A. Wase Petersen og delvis skjult Bent Rasmussen. Byrådssekretær Harry Rasmussen sidder med ryggen til. Foto: N. Lisberg, 1966.

havde ikke som Socialdemokratiet og de Konservative en borgmesterkandidat at køre i stilling. Venstres hovedtema var bekymringen over det stigende skattniveau, mens Socialistisk Folkeparti hovedsageligt var optaget af, at der kom gang i bedre boligbyggeri, at saneringsarbejdet fortsatte, og at der blev opført flere skoler i den sydlige og østlige bydel. Socialistisk Folkeparti ønskede også, at kommunen skulle etablere et sports- og kulturcenter.

Byrådsvalget ændrede dog ikke ved styrkeforholdet. Socialdemokraterne fik igen 11 pladser, de Konservative fik 7, Venstre 2 og Socialistisk Folkeparti fik 1. Borgmester Peter Ravn kunne fortsætte og med større opbakning end ved valget i 1962. Han satte personlig rekord ved at få 4.696 personlige stemmer.

BYUDVIKLINGSUDVALG OG KOMMUNESAMMENLÆGNING

Kolding Kommune nåede i 1960'erne grænserne for fortsat udbygning og udvikling. Seest og Strandhuse var sammenbyggede med Kolding, og mod Dalby, Vonsild og Harte-Bramdrup var der kun få ledige arealer tilbage. Efter flere års stigning i indbyggertallet kunne man i Kolding notere tilbagegang, fordi folk i stadig højere grad valgte at bo i omegnskommunerne og arbejde i Kolding Kommune. Omegnskommunerne kunne friste med en lavere skatteprocent, og Skattekontoret i Kolding kunne i 1965 oplyse, at Kolding i gennemsnit gik glip af en skatteindtægt på mellem 2 og 3 millioner kr. årligt, fordi antallet af personer bosat i omegnskommunerne med arbejde i Kolding var langt større end omvendt.

Dette havde en dårlig indvirkning på den kommunale økonomi. I forvejen måtte man hvert år igennem 1960'erne overskride budgetterne for at holde trit med væksten og udviklingen. I 1966 sattes en

mærkbar rekord, da kommunens budget for 1966-67 forelå. I forhold til året før budgetteredes med yderligere udgifter på 8,3 mio. kr., hvilket var en stigning på 26 % .

Allerede i 1957 var der blevet nedsat et byudviklingsudvalg med repræsentanter fra Kolding Kommune og sognekommunerne Eltang-Vilstrup, Harte-Bramdrup, Vonsild, Dalby, Sdr. Bjert og Seest. Byudviklingsudvalget offentliggjorde i 1962 en betænkning om byudviklingstendenser og muligheder for Koldingegnen, og på baggrund af denne og efter opfordringer fra Vejle Amt og Indenrigsministeriet nedsatte Kolding Kommune samme år et tjenestemandsudvalg, der skulle fremsætte forslag til, hvilke sognekommuner, det ville være ønskeligt at indlemme i købstadkommunen.

Tjenestemandsrapporten forelå i 1964 og pegede klart på, at en kommunesammenlægning måtte inkludere Dalby, Vonsild, Seest, Harte-Bramdrup og Eltang-Vilstrup. Derimod udtryktes tvivl om, hvorvidt Sdr. Bjert skulle med, da man var overbevist om, at byudviklingen og væksten ville være størst mod nord. Netop i disse år var tankerne om at etablere en trekantbykommune aktuelle, desuden ønskede nogle af kommunerne syd for Kolding at danne en "Skamlingkommune" bestående af de 8 sogne: Hejls, Vejstrup, Taps, Ødis, Vonsild, Dalby, Sdr. Bjert og Sdr. Stenderup

Realitetsforhandlingerne med nabokommunerne startede 1966 . Da var forarbejderne så meget på plads, at man fra Kolding Kommunes side kunne invitere de 6 sognekommuner, Eltang-Vilstrup, Harte-Bramdrup, Vonsild, Dalby, Seest og Sdr. Bjert til et møde på Kolding Rådhus til indledende drøftelser. I 1967 blev kommuneinddelingsloven vedtaget, og herefter gik sammenlægningsforhandlingerne ind i den afsluttende fase.

I 1968 var det stadig kun de fem nævnte sognekommuner og eventuelt Sdr. Bjert, som man i Kolding opfattede som oplagte sammenlægningspartnere, men da var tankerne om en trekantkommune faldet til jorden, idet Vejle Kommune med borgmester Willy Sørensen som den første havde meldt fra. Kolding Kommune begyndte nu at

Forhandlinger mellem Kolding Kommune repræsenteret ved fra højre Peter Ravn, Poul Sørensen, Svend Christensen og byrådssekretær Harry Rasmussen og Skanderup Sognekommune i 1968 om sammenlægning. Det blev dog ikke til noget. Foto: N. Lisberg.

Borgmester Peter Ravn underskriver kommunesammenlægningsoverenskomsten den 28. januar 1969, mens byrådssekretær Harry Rasmussen og sognerådsformændene Peter Eeg (Sdr. Bjert), H. Siedelmann (Harte-Bramdrup), Jens Ravn (Seest), Fr. Hansen (Vonsild), Chr. Christiansen (Eltang-Vilstrup), H.C. Juhl (Sdr. Stenderup) og Erik Juhl (Dalby) ser til.

interessere sig mere for kommunerne syd for byen. Her var det stadig fleres ønske at etablere en "Skamlingkommune", men en sådan kommunekonstruktion kunne kun realiseres med deltagelse af de økonomisk stærke kommuner Dalby og Vonsild, og dem ville Kolding Kommune ikke give slip på. En kort overgang blev det overvejet at etablere en større kommune bestående af Kolding, de seks sognekommuner repræsenteret i Byudviklingsudvalget samt Hejls, Lejrskov-Jordrup, Skanderup, Taps, Vejstrup, Vester Nebel og Øster Starup, men det blev ved tanken.

I april 1969 indgik Eltang-Vilstrup en frivillig sammenlægning med Kolding Købstad. Baggrunden var, at sognekommunen havde færdiggjort opførelsen af en ny skole, Lyshøjskolen, men byggeriet havde vist sig at være dyrere end forventet. For at undgå alt for drastiske skatteforhøjelser valgte man derfor at indgå en frivillig sammenlægning med Kolding et år før tiden.

Den 1. april 1970 sammenlagdes yderligere otte sognekommuner med Kolding Kommune, nemlig Dalby, Sdr. Bjert, Sdr. Stenderup, Vonsild, Seest, Harte-Bramdrup, Alminde og Viuf. Alminde og Viuf blev i 1969 som de sidste sognekommuner inviteret med ved forhandlingsbordet, bl.a. efter opfordring fra Vejle Amt. Invitationen havde også omfattet Vester Nebel og Øster Starup, som havde vist stor interesse, men i Fællesudvalget, bestående af repræsentanter fra sammenlægningskommunerne, havde der ikke været flertal for disses indlemelse. Flere havde ment, at en så stor kommune ville give en for tung og dyr administration.

OVERBYRÅDET I FUNKTION 1969-70

I januar 1969 underskrev borgmester Peter Ravn og de involverede sognekommuner sammenlægningsoverenskomsten, med undtagelse af Alminde og Viuf, som altså først kom med senere i 1969. Dermed star-

tede Fællesudvalgets funktionsperiode, i daglig tale kaldet "Overbyrådet". I tiden frem til den endelige sammenlægning skulle udvalget forstå planlægningsopgaver og fungere som kontrolorgan overfor sammenlægningskommunernes respektive by- og sogneråd. Alle sager, der havde konsekvenser ud over sammenlægningsdatoen, skulle godkendes her.

Det var oprindeligt meningen, at der forud for sammenlægningen skulle foretages en samlet opgørelse over de enkelte kommuners interne forhold, bl.a. investeringer, gader og vejes tilstand, skoleforhold, plejehjemsforhold og børneinstitutioner. Opgørelsen blev dog aldrig lavet. Ifølge borgmester Peter Ravns erindringer skyldtes det bl.a., at man mente, at en sådan opgørelse for det første var uhyre vanskelig at lave, og for det andet, altid ville kunne udsættes for kritik af andre. Den eneste debat, man ifølge Peter Ravn fik om disse forhold, var da Dalby ansøgte om, at beboerne i sognekommunen i en 4-årig periode efter 1970 skulle betale mindre i skat end resten af kommunen. Beskatningsprocenten i Dalby var før 1970 på ca. 10,5% imod købstadens 13,3%, men i Indenrigsministeriet afvistes andragendet, da det ville få afsmittende virkning i hele landet.

Kommunalreformen ophævede det skel, der hidtil havde været mellem sognekommunerne og købstadskommunerne, hvor sognekommunerne havde været underlagt amternes tilsyn, og købstæderne underlagt Indenrigsministeriets tilsyn. Efter 1970 blev tilsynsopgaven med samtlige kommuner henlagt til de særlige tilsynsråd.

Kolding Købstad havde med vedtagelsen af en ny styrelsesvedtægt i 1966 foregrebet flere af de ændringer, som blev resultatet af den nye kommunale styrelseslov fra 1968. Købstadskommunens styrelsesvedtægt kom i alt væsentligt til at danne grundlag for den styrelsesvedtægt, der kom til at gælde for storkommunen. Kolding Kommune ville efter 1. april 1970 have 52.000 indbyggere, imod 38.000 i den gamle

Overbyrådet i funktion. Foto fra 1. oktober 1969 af P. Thastum. På første række ses Dalbys repræsentanter Viggo Nielsen, Erik Juhl og J. Fugl Svendsen.

købstadskommune. Ud fra det indbyggertal fastsattes byrådsmedlemmernes antal til 25. Der blev nu mulighed for, at alle udvalgsformænd kunne få et honorar for deres arbejde, noget som hidtil havde været forbeholdt formanden for Socialudvalget. Reglen var, at i kommuner med over 40.000 indbyggere kunne en udvalgsformand få op til 15.000 kr. om året, dog højst 45.000 kr., hvis vedkommende var formand for flere udvalg. Det blev indført i Kolding Kommune fra 1. april 1970.

Fællesudvalgets sværeste opgave blev at udarbejde storkommunens første budget for 1970-71. Ved førstebehandlingen af budgettet i slutningen af 1969 mente Carl Lage fra Seest at kunne tale for alle fra omegnskommunerne, når han sagde, at "når man fik et sådant budget præsenteret, føltes det, som om knæene vaklede lidt, og man spekulerede på, hvor i alverden man landede med det hele". Budgetforslaget balancerede med ca. 106 mio. kr, hvilket nok også fik repræsentanterne fra Kolding til vakle lidt. Alle manglede et sammenligningsgrundlag, Koldings budget for 1969-70 havde balanceret med 67 mio. kr.

Over for dette stod et lige så usikkert skatteudskrivningsbeløb, da beregningerne for skatteindtægterne 1970-71 var baseret på to år gamle oplysninger. Med kildeskattens indførelse ville man gå bort fra et system, hvor man indbetalte skat for det forudgående års indkomst til et system, hvor man ved hjælp af forskudsindberetninger betalte "direkte ved kilden". 1969 var i den forstand "skattefrit", idet indkomster indtjent i det år ikke blev beskattet. Derimod skulle folk for første gang forskudsindberette, hvad de forventede at tjene det efterfølgende år, og da skemaerne først blev modtaget på Skattekontoret sent i 1969, var det vanskeligt at få et helt nøjagtigt overblik over, hvilke skatteindtægter kommunen kunne regne med.

Ved 2. behandlingen af budgettet blev det reduceret til 95 mio. kr. Senere viste regnskabsaflæggelsen for 1970-71 dog, at man var nærmere på det første budgetoverslag: Storkommunens første regnskab balancerede med 102 mio. kr., og skatteindtægterne androg 101 mio. kr.

Overbyrådet i funktion. Foto fra 1. oktober 1969 af P. Thastum. På 1. række Svend Bekke, Vagn Lund Pedersen og Bent Rasmussen fra Kolding.

STORKOMMUNENS FØRSTE BYRÅDSVALG 1970

Ved byrådsvalget, der afvikledes 3. marts 1970, skulle 8.000-10.000 nye vælgere fra de tidligere sognekommuner være med til at stemme storkommunens første 25 medlemmer ind i byrådet.

Socialdemokratiet var ikke så stærkt organiseret på landet som i byen, så derfor forventede mange, at valget kunne resultere i et borgerligt flertal. Sammenlægningerne havde betydet, at partiernes vælgerforeninger i land og by i løbet af 1969 i fællesskab havde forberedt kandidatlisterne. For partierne var det vigtigt, at der var et rimeligt forhold mellem antallet af kandidater bosiddende i Kolding by og kandidater bosiddende uden for byen. I Venstre, som på forhånd var udset til at få et godt valgresultat, pga. partiets traditionelt stærke forankring på landet, blev dette prioriteret særlig højt. Inden kandidatlistens affattelse blev det bestemt, at hver anden opstillet på Venstres liste skulle være bosat i en af de tidligere sognekommuner. Denne ordning videreførtes også ved byrådsvalget i 1974.

Hensynet til omegnskommunerne vejede tungt, og fra højre til venstre var der løfter om snarest muligt at få påbegyndt skole- og børnehavebyggerier, plejehjemsmoderniseringer m.m. Rådhusbyggeriet blev også berørt i valgkampen, men ikke nær så markant. Som ved valget i 1966 var personspørgsmålet afgørende. Socialdemokratiets kandidat til borgmesterposten var selvfølgelig Peter Ravn, selvom der i aviserne i tiden op til valget blev skrevet, at hans magtposition internt i partiet ikke var så solid, som tidligere.

Hos Det Konservative Folkeparti var der derimod helt åbenlyst uklarhed om, hvem der var partiets borgmesterkandidat. Nummer et på valglisten i 1966, fabrikant Poul Sørensen, var røget ned på andenpladsen, men opstillede også som spidskandidat ved amtsrådsvalget. Tidligere sognerådsformand i Sdr. Stenderup, H. C. Juhl, stod øverst

Kolding Byråd efter valget i 1970. Siddende fra venstre: Asta Laursen, Walter Petersen, Bent Rasmussen, borgmester Peter Ravn, Alex Jentsch, Grethe Venborg og Svend Bekke. Stående fra venstre: Poul Sørensen, H.C. Juhl, K.E. Reddersen, H. Sidelmann, Viggo Nielsen, Jens Peter Jørgensen, Per Beck Jensen, Viggo Sørensen, Vagn Lund Pedersen, Bruno Pedersen, Jens Doktor, V. Lauridsen, Ole H. Rasmussen, Stig Woidemann og Marie Tastesen. Sonja Andersen, Jørgen Krat og Erik Galtung var fraværende.

på listen, mens veteranen i Kolding, gørtlermester Walter Petersen fulgte på 3. pladsen. Trods rangfølgen og Poul Sørensens opstilling til amtsrådsvalget mente de fleste, at Poul Sørensen ikke helt havde opgivet tanken om at blive borgmester i Kolding.

Valget gav Socialdemokratiet 14 mandater, en fremgang på tre, de Konservative fik 6, Venstre 4 (en fordobling i forhold til 1966), og det Radikale Venstre 1 – efter 8 års fravær. Socialistisk Folkeparti fik derimod ingen mandater. Opgørelsen over de personlige stemmetal viste, at uroen i Det Konservative Folkeparti havde forplantet sig til vælgerne. Poul Sørensen havde med 1791 stemmer overhalet listens nr. 1, H. C. Juhl, som kun fik 745 stemmer. Borgmester Peter Ravn fik et rekordvalg med 8.725 personlige stemmer.

Ud af det nye byråds 25 medlemmer var der 13 helt nye, hvoraf 8 var opstillet i en af de tidligere omegnskommuner.

I modsætning til den afvigte byrådsperiode valgte Venstre og Konservative efter valget at opløse deres gruppefællesskab. Man ville fortsat samarbejde, men køre med hver sin gruppe og med hver sin politiske ordfører. Venstres nye politiske ordfører, direktør Per Beck Jensen, mente, at Venstres fire medlemmer i byrådet på denne måde ville have bedre mulighed for at markere dets standpunkter.

I 1965 besøgte kong Frederik, dronning Ingrid og prinsesse Benedikte Kolding. Her beundrer kongen Otto Baches maleri af husarangrebet den 23. april 1849. Amtmand Wamberg ses til venstre i billedet. Flagdugen bag trappen er en gave fra engelske soldater. Efter 2. verdenskrig indrettedes i den nuværende Lykkegårdslejr en ferielejr for engelske soldater, der gjorde tjeneste i Tyskland. De første 150 soldater ankom den 20. august 1945 og kort forinden foretoges en højtidelig indvielse af lejren under forsæde af generaløjtnant E.H. Barker, chef for den britiske armés 8. korps. Ved denne lejlighed modtog Kolding By den fane, som havde vajet over korpset siden den engelske landgang i Flandern, og som nu hænger indrammet på Kolding Rådhus. I de 2 ½ år, lejren opretholdtes, fik ca. 20.000 engelske soldater hver et tre dages ophold i Kolding. Da englænderne forlod lejren, skænkede de Kolding by det engelske flag, der havde vajet over lejren siden dens oprettelse.

Ved byrådsvalget i 1962 havde socialdemokraterne lovet billigere administration og skatnedesættelser. Man fik dog hverken en billigere administration eller skatnedesættelser, i stedet steg udgifterne til administration voldsomt gennem 1960erne. Hvor man i regnskabsåret 1959-60 havde brugt ca. 2.8 mio. kr på at drive den kommunale administration (lønninger, kontorhold, husleje m.m.) var det tal i 1969-70 steget til ca. 10.6 mio. kr. I regnskabsåret 1970-71, hvor kommunesammenlægningen var gennemført, brugte Kolding Kommune ca. 13.8 mio. kr., hvilket i øvrigt indeholdt en budgetoverskridelse på 2 mio. kr. Hvor administrationsomkostningernes andel af de samlede driftsudgifter i 1950erne havde ligget på omkring 10 %, var denne andel i 1960erne steget til mellem 15 og 16 %. Det skyldtes, at kommunerne i 1960erne fik flere opgaver, som krævede mere personale, mere tid til planlægning og større investeringer i ny teknologi. I 1955 havde kommunen beskæftiget ca. 70 tjenestemænd i administrationen, mens antallet i anden halvdel af 1960erne var mere end fordoblet til 148.

Det altoverskyggende problem i 1960erne var forberedelsen af kommunesammenlægningen og den lovgivning, som efter 1970 ville betyde en ny arbejds- og byrdefordeling mellem stat, amter og kommuner. Desuden var det et stort problem, at rådhuset var blevet for lille. Man var nødt til at flytte dele af kommunens administration til andre lokaliteter.

BORGMESTER OG TJENESTEGRENSCHEFER

I begyndelsen af 1960erne var den kommunale forvaltning bygget op af flere sideordnede tjenestegrene. Efter byrådsvalget i 1966 blev der som omtalt oprettet et nyt stående udvalg, Kulturudvalget. Det første år var byrådssekretær Harry Rasmussen sekretær for udvalget, men herefter – fra 1967 – var det den nye overbibliotekar Thorkild Hamming. Han var også leder af kommunens største kulturelle institution, Kolding Centralbibliotek. Kulturområdet omfattede på dette tidspunkt ud over biblioteket Museet på Koldinghus og administrationen af tilskud til de kulturelle foreninger.

Syv af kommunes tjenestegrenschefer havde i 1960 stadig kontor på rådhuset. Det var byrådssekretær Harry Rasmussen, kæmner Arne Henriksen, skatteinspektør Børge Nellemann, stadsingeniør S. K. Andersen, boliginspektør N. A. Johnsen, socialinspektør Andreas Sørensen og skoledirektør H. A. Hansen, som i 1962 afløstes af Nikolaj Nielsen. Skoledirektøren havde fået kontor på rådhuset i 1959.

I borgmester Peter Ravns tid begyndte samarbejdsrelationerne mellem borgmester, udvalg og embedsmænd langsomt at ændre sig. Under Peter Beirholms styre havde tjenestegrenscheferne orienteret borgmesteren og spurgt borgmesteren til råds om alt – som regel i forbindelse med deres daglige foretræde for borgmesteren, hvor de kom ind én efter en. Det foregik på en uhøjtidelig facon tilpasset den overskuelige administration, men med 1960ernes vækst blev det nødvendigt med en opstramning og professionalisering af de administrative

Borgmester Peter Ravn ved det nye færdselsskilt ved indkørslen til Kolding, 1968. Foto: N. Lisberg.

procedurer. Under borgmester Peter Ravn formaliseredes kontakten med tjenestegrenerne, bl.a. ved indførelsen af mandagsmøder. Oftest samlede cheferne også med borgmesteren til formiddagskaffe i kantinen på rådhuset.

På mandagsmøderne – også kaldet “forprang”, angiveligt et udtryk opfundet af den konservative Asta Laursen – forberedes økonomiudvalgs- og byrådsmøderne.

Borgmester Peter Ravn var, uanset væksten i den administrative organisation, kommunens ubestridte administrative leder. Tjenestegrenerne refererede direkte til ham – hvad enten det var uformelt eller formelt. Peter Ravn benyttede heller ingen mellemlid, når han skulle rådgives, udstikke retningslinier eller give ordrer. På den måde var Peter Ravn “sin egen kommunaldirektør”.

Kæmneren og byrådssekretæren havde en særlig indflydelse pga. deres tætte kontakt til politikerne i Økonomiudvalget, men de var sideordnede. Harry Rasmussen udtalte sig ikke om økonomiske og regnskabsmæssige forhold, men passede udelukkende de funktioner, som fra gammel tid hørte ind under byrådssekretærens ansvar.

KÆMNERKONTORET OG BYRÅDSSEKRETARIATET

Bemandingen på Borgmesterkontoret var stort set uændret igennem 1960'erne. På kontoret var der ud over byrådssekretær Harry Rasmussen en ekspeditionssekretær, E.S. Neckelmann og en overassistent, Aage Lorentzen. De praktiske gøremål på rådhuset varetoges af en rådhusbetjent, Willy Damgaard Petersen, som i 1958 havde afløst Jørgen Marinus Christensen. Han havde i lighed med sin forgænger bolig i kælderen på rådhuset.

Kolding Rådhus set fra Jernbanegade i begyndelsen af 1960'erne.

På Kæmnerkontoret skete der større forandringer i 1960erne. Omkring 1960 beskæftigede kontoret ud over kæmner Arne Henriksen en kommunebogholder, to fuldmægtige, en kasserer, 10 assistenter og et kontorbud. Kæmnerkontoret var opdelt i et regnskabskontor, lønkontor, kasse- og ekspedition, hullestue, pantefogedkontor og belysningskontor. På Pantefogedkontoret var der ansat en pantefoged og seks assistenter, mens Belysningskontoret med ansvar for aflæsning og beregning af forbrugsafgifter, havde en assistent og fem måleraflæsere. I begyndelsen af 1960erne overgik man til fælles aflæsning af målere, i stedet for særskilt aflæsning af gas, el og vand. Det betød at antallet af ansatte måleraflæsere kunne reduceres. Bortset fra det oplevede Kæmnerkontoret en stor personaletilvækst i løbet af 1960erne: Fra knapt 30 ansatte i begyndelsen af 1960erne til 42 omkring 1970.

Borgmester Peter Ravn havde opfordret embedsmændene til at komme med forslag til forbedringer og rationaliseringer. På den baggrund stillede kæmner Arne Henriksen i 1962 forslag om, at man centraliserede lønadministrationen. Lønkontoret, som i 1961 fik ny leder, fuldmægtig Eigil Krog, foretog kun lønudregning og udbetaling til kommunens månedslønnede tjenestemænd, mens lønadministrationen af timelønnede var henlagt til forvaltningerne. Hvis lønkontoret på rådhuset overtog den samlede lønadministration ville man spare tid og penge, bl.a. fordi man allerede havde erfaringer med brug af hulkort. Ved hjælp af hulkortanlægget var det nemmere at lave opgørelser over de enkelte lønmodtageres årsindtægter, ferieberegning samt foretage statistiske beregninger over antal overtimer ved de enkelte institutioner, sygdom, samlet udbetalt løn m.m. Byrådet tiltrådte kæmner Henriksens forslag, og fra 1963 overtog Lønkontoret kommunens samlede lønadministration

I 1963 ændredes også lønudbetalingen. I stedet for kontant udbetaling overførtes lønnen nu til bankkonto eller blev udstedt pr. check. Også folkepension, overskydende skat m.m. blev efter 1963 udbetalt pr. check.

Hulkortteknologien havde siden begyndelsen af 1950erne effektiviseret mange administrative rutiner. Ud over lønudbetalinger, sociale ydelser og skat blev indbetalinger af forbrugsafgifter på el, gas, vand og varme bearbejdet i Hulkortkontoret med henblik på senere udskrifter fra kommunernes hulkortcentral i Aalborg.

Den mere avancerede edb-teknologi var så småt introduceret i 1950erne i form af elektroniske regnemaskiner, men det tog lang tid,

På Socialforvaltningen, der også havde lokaler på Kolding Rådhus, udbetaltes folkepensionen kontant og i kuverter i 1962.

før man i kommunerne begyndte at gøre brug af de dyre edb-maskiner. I Kolding blev edb-bogføring indført på Kæmnerkontoret allerede i midten af 1960'erne, da byrådet ønskede en forenkling af bogholderiarbejdet, som ikke havde ændret sig synderligt siden 1927.

Der havde været meget dobbeltarbejde i det gamle system, hvor bilag skulle føres ind i både hovedbog, anvisningsjournal og kassebog. Edb-bogføringen foregik ved hjælp af et hovedkasseapparat, hvortil der var koblet en kodebåndshullemaskine. Den registrerede alle kassebevægelser. Dermed skulle der fremover kun foretages én operation. Ved hver måneds udgang blev kodebåndet fremsendt til Hulkortcentralen i Aalborg, hvor elektronmaskinerne bearbejdede materialet og udskrev lister, bl.a. hovedbog, budgetkontrol, råbalance, udskrifter til udvalgene af råbalance, årsregnskab, budgetskeema, statistik. Kolding Kommune var den første kommune i Jylland, som tog det nye edb-bogførings-system i brug.

SAMARBEJDSUDVALG

Så tidligt som i 1950 havde man forsøgt at etablere et samarbejdsudvalg, hvor ledere og ansatte kunne diskutere personale- og arbejdsmæssige forhold, men det blev ingen succes, der blev kun afholdt et enkelt møde. Men i 1963-64 blev der etableret lokale samarbejdsudvalg på tjenestestederne, og i 1964 etableredes Fællesudvalget for de under Kolding Kommune værende Samarbejdsudvalg, bestående af arbejdsgiveren, Kolding Kommune, på den ene side og de forhandlingsberettigede anerkendte tjenestemandorganisationer og lønorganisationer på den anden side. Dette fik senere betegnelsen Hovedsamarbejdsudvalget.

Samarbejdsudvalgenes formål var at skabe bedre arbejdsforhold, bl.a. ved at arbejde for "tryghed i ansættelsen" og højne informationsniveauet mellem ledere og personale, desuden i forlængelse af dette at fremme arbejdspladsens effektivitet.

Udvalgene sammensattes af lige mange fra arbejdsgiversiden og personalegruppen – en A-gruppe bestående af politikere og ledere og en B-gruppe med repræsentanter for medarbejdergrupperne. Det første samarbejdsudvalg for personalet ansat på Rådhuset omfattede alle husets tjenestegrene og var fra arbejdsgiversiden sammensat af formand, byrådsmedlem Svend Christensen (A), byrådsmedlem fabrikant Poul Sørensen (K), socialinspektør Andreas Sørensen, kæmner Arne Henriksen og byrådssekretær Harry Rasmussen. Personalet havde til B-siden valgt overassistent Hans Hansen fra Skattekontoret, overassistent Harald Bang fra Kæmnerkontoret, overassistent Svend E. Eriksen fra Socialkontoret og assistent Birgit Kristensen fra Stadsingeniørens kontor. Efterhånden som Socialkontoret, Skattekontoret og Stadsingeniørens kontor flyttede ud fra rådhuset, fik disse forvaltninger egne samarbejdsudvalg.

DEN STORE UDFLYTNING FRA RÅDHUSET

Som ovenfor omtalt havde der i mange år været pladsproblemer på rådhuset, og der havde været afholdt arkitektkonkurrence om byggeri af et helt nyt rådhus på Bredgadepladsen, men forudsætningerne for et nyt rådhusbyggeri ændredes i løbet af 1960'erne. Kommunesammenlægningen var nu ikke længere en fjern fremtidsmulighed, men en realitet, som var i vente i løbet af få år. Dermed kunne man forvente en kommune med et langt højere indbyggertal, end der havde ligget i de hidtidige beregninger.

Svend Christensen, arbejdsmand og måler aflæser, var medlem af Kolding Byråd for Socialdemokratiet 1950-70 og den første formand for Samarbejdsudvalget på Rådhuset. Foto fra budgetforhandlingerne i 1965. Foto: P. Thastum.

Institut for Centerplanlægning, som Kolding Kommune havde indledt samarbejde med i 1967, arbejdede fra 1968 videre med planlægning af bymidten og rådhusprojektet sammen med arkitekterne Besiakow og Nils Andersen, nu med en beregning af den kommunale administrations arealbehov opgjort til 11.000 m². I 1968 forventede man, at byggeriet kunne gå igang kort efter 1970.

Administrationen kunne dog ikke vente på, at planerne blev realiserede. Fra slutningen af 1950'erne måtte afdeling efter afdeling flytte ud fra rådhuset. Da man gik ud fra, at man med tiden skulle samles igen i en ny og større administrationsbygning, blev udflytningen en meget bekostelig affære, fordi de fleste kontorer sjældent fik en permanent placering, men flyttede flere gange gennem 1960'erne og 1970'erne.

Skatteforvaltningen flyttede ud fra 1958, Skoleforvaltningen i 1962 til Rendebanen 4. Socialkontorets behov for mere plads var i begyndelsen af 1960'erne mest akut. På rådhuset rådede Socialkontoret over 166 m², men havde brug for op til 500 m². I 1965 blev det muligt at leje sig ind i Nytorv 2-4, hvor Sygekassen Kolding netop havde fået nye lokaler. Den massive opgavevækst inden for social- og sundhedsområdet efter 1970 betød, at forvaltningen fysisk måtte deles, så nogle afdelinger måtte flytte til Rendebanen 2A. Først i 1977 blev forvaltningen igen samlet i det tidligere gymnasium på Nicolaiplads.

Efter Socialkontorets udflytning kunne man begynde at planlægge omgrupperinger af kontorerne på rådhuset. I 1964 havde kommunen købt Brdr. Knudsens ejendom Adelgade 7-9. Stueetagen blev udlejet til forretninger, mens Kæmnerkontoret flyttede ind på 1. sal. Her placeredes bogholderiet og kæmner Arne Henriksens kontor. Der byggedes senere en gangbro, kaldet "Sukkenes Bro", i førstesals højde mellem Adelgadebygningen og rådhuset. Lønningskontoret flyttede i samme periode til Rendebanen 2-4.

Ejendommen Adelgade 7-9, hvor en del af Kæmnerkontoret fik lokaler på 1. sal efter 1965. Foto: Bygningsinspektoret, 1968.

Øverst "Sukkenes Bro" mellem Kolding Rådhus og annexet Adelgade 7-9, nederst Rendebanen 4. Foto: Bygningsinspektoratet, 1968.

I 1967 overtog Stads- og havneingeniørens kontor lokalerne i det tidligere Rosenbergs Hotel, nu Tordenskjold i Torvegade. Her havde Skatteforvaltningen haft lokaler siden 1950'erne, men de flyttede nu til den tidligere Nationalbank, Jernbanegade 27. Økonomikontoret og tegnestuerne under Stads- og havneingeniørkontoret forblev på rådhuset, de sidste dog kun til 1971, da den nye Teknisk Forvaltning flyttede til Ålegården sammen med Skoleforvaltningen, som siden 1962 havde haft til huse i Rendebanen 4.

Omkring 1970-71 var den store udflytning fra rådhuset tilendebragt. Tilbage på rådhuset var Byrådssekretariatet, dele af Kæmnerkontoret, Boligkontoret og Folkeregistret.

KOMMUNESAMMENLÆGNING OG DEN STORKOMMUNALE ADMINISTRATION

Kommunesammenlægningsforhandlingerne var en politisk proces, præget af både realpolitik og følelsesmæssige holdninger, hvis forløb og resultat, det blev embedsmændenes opgave at administrere.

Som omtalt var der i 1957 blevet nedsat et byudviklingsudvalg, der sekretariatsbetjentes fra Stads- og havneingeniørens og bygningsinspektørens kontorer. I 1963 blev der nedsat et embedsmandsudvalg bestående af stadsingeniør S.K. Andersen, skatteinspektør Børge Nel-

lemann og bygningsinspektør Laurids Steffensen, der skulle undersøge, hvilke økonomiske, skattemæssige og arealmæssige forhold, der skulle tages i betragtning ved en mulig kommunesammenlægning.

Forberedelserne til en kommunesammenlægning var således indtil midten af 1960'erne endnu begrænset til stadsingeniørens, bygningsinspektoratets og skattevæsenets kontorer. Først da man i 1967-68 begyndte at få nogenlunde vished om, hvilke kommuner Kolding ville blive sammenlagt med, blev de øvrige tjenestegrene involveret. Nu skulle detailplanlægningen på plads. Der var spørgsmålene om, hvordan økonomien ville hænge sammen i en storkommune, hvor meget personale, der ville blive brug for, hvor mange plejehjem, børnehaver og skoler, der ville være, om der skulle bygges nyt osv.

I de sidste år før kommunesammenlægningen blev det Kæmnerkontorets opgave at forberede og koordinere budget- og regnskabsføring. Der var store forskelle mellem Kolding Købstadskommune og sognekommunerne i regnskabsteknisk henseende.

Byrådssekretariatet og Kæmnerkontoret stod for den centrale koordinering af administrative og regnskabsmæssige forhold, men som følge af den hast, sammenlægningsforhandlingerne blev gennemført i, blev vejledningen til sognekommunerne ofte mangelfuld. Det viste sig i 1970, hvor Kæmnerkontoret måtte arbejde på højtryk på at få afsluttet sognekommuneregnskaberne fra 1969-70.

Administrationens ordning i den kommende storkommune var genstand for stor opmærksomhed i 1960'erne. Skulle man fortsætte som hidtil eller skulle man overveje en magistratsordning som i de store byer? Under Fællesudvalget blev der i 1969 oprettet et særligt udvalg, der havde til opgave at udarbejde forslag til en ny styrelsesvedtægt og komme med forslag til administrationens ordning. Udvalget bestod af medlemmer fra omegnskommunerne og to fra købstaden. Udgangspunktet var, at man i Kolding i 1969 havde 10 stående udvalg, som betjentes af 13 tjenestegrene. Udvalget foreslog, at antallet af udvalg

Den 31. marts 1970, dagen før kommunesammenlægningen, var der overdragelsesforretninger i byrådssalen. Her afleverer H. Sidelmann fra Harte-Bramdrup sine papirer til kæmner Arne Henriksen og A. Knudsen. Foto P. Thastum.

blev reduceret til 6: Økonomiudvalg, Socialudvalg, Skole-og Kulturudvalg, Havneudvalg, Teknisk udvalg og Udvalget for faste Ejendomme. De 13 tjenestechefer foresloges reduceret til 10: byrådssekretær, kæmner, stadsdyrlæge, socialinspektør, skoledirektør, overbibliotekar, stadsingeniør, stadsarkitekt, bygningsinspektør og skatteinspektør. Her var stadsarkitektstillingen ny, mens el-, vand- og gasforsyningen var tænkt placeret under stadsingeniøren.

På et møde i Fællesudvalget den 7. oktober 1969 vedtoges indstillingen fra underudvalget enstemmigt, men af flere årsager, bl.a. mere presserende opgaver, blev der ikke arbejdet videre med forslaget. Resultatet blev, at udvalgsfordelingen og tjenestegrensorganisationen overførtes uændret fra købstadskommunen til den nye storkommune.

Personalenormeringerne i den nye storkommunale administration skulle også falde på plads. Kolding Kommune var forpligtet til at overtage de tjenestemænd, som var ansat i sognekommunerne. De skulle indplaceres i den kommunale administration, så vidt muligt efter eget ønske, men først og fremmest der, hvor der var behov for personaletilgang. Og det var der specielt på Socialkontoret, Skattekontoret og Stadsingeniørkontoret. I 1970 ville der komme en ny social styrelseslov, Kildeskatteloven ville træde i kraft, og Stads- og Havneingeniørkontoret og Bygningsinspektoratet skulle samles i en Teknisk Forvaltning.

Storkommunens etablering betød på personaleområdet en tilgang på 51 administrative medarbejdere, hvorefter knapt 200 var beskæftiget i kommunens administration. 14 kom fra sognekommunerne. Skattevæsenet og Socialvæsenet fik den største tilgang, henholdsvis 22 og 15, mens Kæmnerkontoret og Byrådssekretariatet fik hver en ny fuldmægtig.

Skoleområdet var et kapitel for sig. I Kolding skulle man nu administrere 17 skoler mod tidligere 7. Desuden havde Folketinget i 1968 vedtaget en ny fritidslov, som var en helt ny opgave for Skoleforvaltningen.

Kommunesammenlægningen var blot en blandt flere store kommunale reformer. Op igennem 1970erne fortsatte ændringerne i opgavefordelingen mellem stat, amtskommuner og primærkommuner. Reformene viste sig især på skatteområdet (kildeskattens indførelse), det social- og sundhedsmæssige område (sygekassernes nedlæggelse, bistandslov) og på miljø- og teknikområdet (miljø- og planlovgivning). Generelt lagde kommunalreformen i 1970 op til øget kommunalt selvstyre, hvorved kommunerne fik større mulighed for at tilrettelægge deres organisation og administration med udgangspunkt i lokale forhold.

Hensynet til de tidligere sognekommuner vejede tungt i 1970ernes politiske prioriteringer, hvilket i nogen grad skete på bekostning af Kolding by; trods megen planlægning forblev mange byplanspørgsmål uløste igennem 1970erne. Politikerne anså det for deres hovedopgave at få bundet storkommunen sammen. Kommunesammenlægningen havde åbnet mulighed for en storstilet industri- og boligudbygning, men det krævede betydelige investeringer. Det var nødvendigt at prioritere, og i starten af 1970erne stod man overfor det vanskelige valg, om man af hensyn til økonomien kunne favorisere enkelte områder og bysamfund i kommunen på bekostning af andre. Kølige beregninger viste, at specielt den nordøstlige del af kommunen ville have de bedste vækstbetingelser, og at man burde koncentrere indsatsen i denne del af kommunen. Men det var en teknisk vurdering, som ikke tog politiske og følelsesmæssige hensyn. Selv om den senere udvikling viste, at det netop blev mod nordøst, at der kom størst vækst, blev det i midten af 1970erne et erklæret mål, at alle landsbyerne i kommunen skulle styrkes med servicevirksomheder, institutioner og handel.

En væsentlig del af kommunens investeringer rettede sig således i starten af 1970erne imod udvikling og udbygning i de tidligere sognekommuner. Først henimod slutningen af 1970erne og begyndelsen af 1980erne fik man igen økonomi til at rette blikket mod centrum, hvor de store byfornyelsesprojekter i Konsul Graus Gade og Låsbygade – de største i provinsen – blev iværksat. Desuden blev der taget hul på diskussionerne om Bredgadepladsens fremtidige anvendelse. Efter nedrivningerne af Vestergade og omgivelser i 1960erne og begyndelsen af 1970erne havde området været brugt som parkeringsplads, fordi der ikke kunne opnås enighed om, hvordan den skulle bebygges.

Der havde været en betydelig vækst i industrien i Kolding i 1960erne, men i 1970erne kom industriudviklingen for alvor igang, især i området ud mod Bramdrupdam, hvor Kolding Kommune havde opkøbt og byggemodnet jord i 1960erne. Socialdemokratiet og de borgerlige byrådsgrupper var enige om, at kommunen skulle føre en aktiv jordpolitik. Derimod holdt man igen med kommunalt byggeri.

Udbygningspolitikken i 1970erne var ambitiøs, hvilket kom til udtryk i perspektiv- og anlægsplanerne, hvoraf der blev udarbejdet tre; i henholdsvis 1973, 1976 og 1979. Perspektivplanerne var resultatet af

To i oppositionen i Kolding Byråd. Den radikale K.E. Reddersen, medlem af Kolding Byråd 1970-81, og Christen Kragh byrådsmedlem for Fremskridtspartiet efter valget i 1974. Foto: P. Thastum.

kommunens økonomiske langtidspanlægning, som ud over at opstille politiske mål og prioriteringer for en længere periode også førte til en bedre dialog mellem kommunalpolitikere og borgerne i form af borgermøder og en øget kommunal informationsvirksomhed. Borgernes høringsret i planlægningen blev lovfæstet i loven om kommuneplanlægning fra 1977.

1970erne bragte også oliekrise, økonomisk afmatning og bygge- og anlægsstop. Det tilskyndede også til en prioritering af udbygningen i de tidligere sognekommuner frem for dyre bygge- og anlægsarbejder i Koldings centrum.

På trods af disse vanskeligheder lykkedes det at stå 1970ernes krise igennem uden skatteforhøjelser. Det var en fælles politisk målsætning, at nye anlægs- og byggeprojekter skulle finansieres ved hjælp af kommunens egen dispositionsfond. Det blev sværere at leve op til denne målsætning i begyndelsen af 1980erne, hvor arbejdsløsheden toppede, bygge- og anlægssektoren nåede et nulpunkt, og de sociale udgifter steg i et hastigt tempo.

BYRÅDSVALGET 1974

Vælgertilslutningen ved det første byrådsvalg efter kommunesammenlægningen faldt mærkbart. I 1970 havde 73,8 % af vælgerne stemt, i marts 1974 var det kun 60 %, der gik til stemmeurnerne, den laveste tilslutning ved et byrådsvalg i Kolding nogensinde.

Der var endda spænding omkring udfaldet af valget som følge af den landspolitiske udvikling. Ved folketingsvalget i december 1973, senere kendt som "jordskredsvalget", var der rokket gevaldigt ved det gamle partisystem, da Fremskridtspartiet tordnede frem på bekostning af de gamle partier. Derfor forventede man også lokalt en del overraskelser. Der var opstillet 12 lister mod 7 ved valget i 1970. Tre landsdækkende partier var nye i byrådsvalgssammenhæng, nemlig Centrums-Demokraterne, Kristeligt Folkeparti og Fremskridtspartiet, mens Ungdomslisten og Afvigerlisten med kun en kandidat "Klunser-Martin" var lokale lister.

Det skortede dog ikke på traditionelle lokale valgtemaer. Gade- og vejforholdene i den indre by havde siden 1950erne været faste ingredienser i en koldingensisk valgkamp, og i 1974 var det Vestre Ringgades linieføring og flere gågader, der var på programmet.

Byrådsmøde efter byrådsvalget i 1974. Fra venstre Kaj Juhl, Per Bødker Andersen og Sv. Aage Wase Petersen. I baggrunden teknisk direktør Hans Wahlgreen. Foto: P. Thastum.

Efter at det omdiskuterede Slotssøvejprojekt var blevet opgivet i midten af 1960'erne, var man blevet tvunget til at finde andre måder at løse byens trafikproblemer på. En ny Slotssøvej, der anlagdes på en opfyldning i det nordøstlige hjørne af Slotssøen, blev åbnet i 1970. Byrådet besluttede også i 1970 at anlægge Vester Ringgade, så den indre ringgade kunne aflaste trafikken i midtbyen. Placeringen af en vestre ringgade havde været diskuteret siden 1940'erne og helt frem til 1976 blev det overvejet, hvor den bedst kunne placeres uden alt for store tekniske og miljømæssige problemer. Desuden måtte man også tage hensyn til ekspropriationsomkostningerne. Fra 1974 forsvandt hovedvejstrafikken helt fra Kolding, da motorvejen omkring byen var fuldt udbygget.

Knap så omstridt var det, om Kolding skulle have flere gågader og bilfri zoner i bymidten. Gågader var blevet en del af borgernes bybevidsthed, siden den første – Østergade – var blevet åbnet i 1968. Alle opstillede partier og lister var positivt indstillede til en udbygning af gågadesystemet.

Miljøspørgsmål spillede en stigende rolle, både i lands- og lokalpolitik. Danmark havde fået et miljøministerium, og en miljøbeskyttelseslov var undervejs. 1974-valget var det første, hvor miljøspørgsmål spillede en større rolle ved et byrådsvalg. Byrådet havde i 1973 vedtaget at etablere en spildevandsledning til Lillebælt, da en miljøundersøgelse havde påvist et meget lavt iltindhold i Kolding Fjord. Man undgik hermed i første omgang at udbygge den mekaniske rensning af spildevandet med en biokemisk. Beslutningen fremkaldte en sand storm af protester fra borgere og fra Danmarks Naturfredningsråd, som mente, at det egentlige problem var rensningen af spildevandet. På trods af protesterne stod den gamle byrådsbeslutning dog ved magt, og udløbsledningen blev etableret i slutningen af 1970'erne. Sagsforløbet, med protester fra borgere og interesseorganisationer, indvarslede samtidig et nyt fænonem i lokalpolitikken. Borgerne fandt sig ikke som tidligere, stiltiende i, at politikere bestemte noget hen over hovedet på dem. Under valgkampen blev der yret ønsker om mere nærdemokrati, flere borgerhøringer og en større offentlighed omkring den kommunale forvaltning, bl.a. også indblik i, hvad der skete på udvalgmøderne. Kolding Kommune havde dog taget det første skridt i den retning ved afholdelse af borgermøder i forbindelse med byplan- og perspektivplanlægningen.

Det blev ikke til det jordskredsvalg i Kolding, som mange havde frygtet – eller håbet. Socialdemokratiet gik tilbage med et enkelt mandat, men bevarede byrådsflertallet med 13 mandater bag sig. De Radikale fik uændret et mandat, mens Venstre gik frem med et enkelt. Derimod fik de Konservative et katastrofevalg, idet byrådsgruppen halveredes fra 6 til 3 mandater. De to veteraner, Poul Sørensen og Walter Petersen kom i byrådet sammen med debutanten, købmand Christian Kjærgaard, hvorimod Asta Laursen, byrådsmedlem siden 1958, ikke blev genvalgt. H. C. Juhl og Viggo Sørensen genopstillede ikke.

To nye partier blev repræsenteret i byrådet, Fremskridtspartiet med to mandater, Christen Kragh og Erik Henriksen og Kristeligt Folkeparti med et enkelt, Johannes Kirk Søndergaard. Erik Henriksen forlod senere i byrådsperioden Fremskridtspartiet for at slutte sig til den socialdemokratiske byrådsgruppe.

For første gang var borgmesteren ikke formand for Havneudvalget. Det blev 1. viceborgmester Bent Rasmussen. I den nye styrelsesvedtægt fra 1970 var Havneudvalget blevet ligestillet med de øvrige stående udvalg.

Gårdejer Jens Peter Jørgensen medlem af Kolding Byråd 1970-81. Fotograferet af N. Lisberg i 1974.

BYCENTRET OG RÅDHUSET, SOM KOLDING ALDRIG FIK

Et af 1960ernes største byggeprojekter – det kombinerede rådhus-, administrations- og butikscenter vest for Bredgade – blev opgivet i årene umiddelbart efter kommunesammenlægningen. Kommunesammenlægningen havde medført en ny situation, hvor der ikke var politisk vilje til at give sig i kast med nye projekter, når andre opgaver ansås for mere nødvendige. I praksis var projektet allerede faldet til jorden i 1969. På det tidspunkt støttede et flertal i Kolding Byråd projektet, mens der var en skeptisk holdning i sognekommunerne. Eksempelvis kunne sognerådsmedlem i Dalby, den konservative Viggo Nielsen, kun acceptere en udgave, hvor man overlod til private at stå for de kulturelle og forretningsmæssige byggerier, mens kommunens administrationsbyggeri så kunne placeres på en billigere byggegrund. Det mente de konservative i Kolding Byråd også.

Hvornår rådhusprojektet endeligt blev skrinlagt er svært at sige. Borgmester Peter Ravn havde det med i sine nytårstaler i 1970 og 1971. I 1970 lød det: “det kunne derfor måske være fristende at give op overfor de mange og store problemer, der ligger gemt i dette projekt og undlade den helhedsløsning, som vi arbejder med, men det er imidlertid min opfattelse, at det nye bycenter – skabt på den rigtige måde – vil virke som en magnet, der kan befordre og udvide vort handelsopland”. I 1971 sagde han: “Opførelsen af det nye center med tilhørende administrationsbygning (er) meget højt på ønskesedlen”, hvorefter det ikke blev nævnt siden.

I praksis betød opgivelsen af projektet, at man nu stod med tre uløste problemer, som kom til at præge den politiske dagsorden langt op i 1990erne: Den kommunale administrations pladsproblemer, spørgsmålet om Bredgadepladsens anvendelse og udviklingen af detailhandlen i Kolding by.

Kristeligt Folkeparti stod endnu ved byrådsvalget i 1974 som fortalere for et rådhusbyggeri på Bredgadepladsen, men det var de alene om. Det Radikale Venstres enlige byrådsmedlem, Knud Erik Reddersen var udtrykkelig modstander af et nyt rådhusbyggeri, han foretrak den

Kolding Byråd på besigtigelse på Dyrehaveskolen, 1973. Foto: P. Thastum.

Parkeringspladsen ved Bredgade juni 1972.

decentrale administration, og efterhånden accepteredes dette synspunkt af alle.

Først i slutningen af 1970'erne var der igen politisk vilje til at beskæftige sig med administrationens uløste pladsproblemer. På embedsmandsplan var der arbejdet videre med en løsning, og i 1980 lykkedes det at få et næsten enigt byråd til at beslutte at bygge en administrationsbygning på den østlige del af Bredgade op til Borchs gård. Den blev tegnet af arkitektfirmaet Holm & Andersen, og skulle først og fremmest huse Økonomisk Forvaltning, der havde de dårligste lokaler i Adelgade 7-9. I løbet af blot to år stod den nye administrationsbygning klar til indflytning, hvilket skete i 1982.

På Bredgadepladsen var der endnu parkeringsplads, og det diskuteredes stadig både i byrådet og blandt borgerne, hvad pladsen skulle anvendes til. Socialdemokratiet var endnu henholdende, de Konservative efterlyste nye forslag, der arkitektonisk kunne passe sammen med Sct. Nicolai Kirke, Socialistisk Folkeparti ønskede et rekreativt område, Venstre en kombination af grønne arealer og parkering, mens Fremskridtspartiet mente, at Bredgadepladsen skulle udlægges som grønt parkområde "eventuelt med skulpturer rejst for ikke-skatteyderpenge". Først efter midten af 1980'erne afsluttedes diskussionerne og forslagene, da først City-Arkaden og siden Midtgården blev bygget, men ikke uden at det havde givet politiske skrammer.

I 1970'erne var det et vigtigt politisk mål at få Kolding markeret som handelsby. Fornemmelsen var, at koldingenserne tog til Vejle eller Flensborg for at handle. Udgangspunktet var, at byen var oplandets handelscentrum. Industri og håndværk kunne godt placeres uden for byen, men detailhandlen skulle primært placeres i Kolding by. Nu begyndte flere at argumentere for, at man også kunne forsøge at få placeret et butikscenter uden for byen.

I 1976 luftede borgmester Peter Ravn for første gang på et borgermøde muligheden for, at der kunne komme et lavprisvarehus til Koldingområdet. Det var dog først i sommeren 1977, at spørgsmålet for

alvor blev aktuelt, da Dansk Supermarked A/S henvendte sig til kommunen med ønske om at bygge et BILKA lavprisvarehus på arealet Vejlevej/Ny Esbjergvej. Arealet var i følge en dispositionsplan, vedtaget af byrådet i 1974 udlagt som B-center, dvs. et område, hvor offentlige og private servicevirksomheder kunne placeres.

Forslaget blev dog afvist, både i byrådet og dernæst i Vejle Amt. I Kolding var der både i venstre og højre side af byrådsalen frygt for, at et lavprisvarehus ville betyde butiksdøden for mange handlende i midtbyen og i de små landsbysamfund.

Op til byrådsvalget i 1978 lagde de borgerlige vægt på en udvikling der tog hensyn til "Cityområdet som kommunens hovedcenter", etableringen af mindre lokalcentre omkring andre bymæssige områder, samt en "rolig og naturlig udvikling i landsbysamfundene". Socialistisk Folkeparti og det Radikale Venstre var mere direkte. I SFs valgprogram stod der, at Bilka overhovedet ikke hørte hjemme i Kolding, mens de radikale ville modarbejde et lavprisvarehus i regionen.

Den massive kritik og amtets nej betød, at al diskussion om et lavprisvarehus forsvandt ud af den politiske debat i de næste 15 år.

BORGMESTERSKIFTE I 1977

1. april 1977 fik Kolding Kommune ny borgmester, et år før der skulle afholdes ordinært byrådsvalg. Efter 15 år som borgmester mente Peter Ravn, at tiden var inde til at lade Bent Rasmussen tage over.

Meddelelsen kom som en stor overraskelse for de fleste, selv for efterfølgeren Bent Rasmussen. I sine erindringer skriver han, at beslutningen chokerede personerne omkring Peter Ravn: "Han var klippen, alle kunne klynge sig til. Jovial og bredtfaavnende. Den beredvillige modtager, når nogen havde noget at besvære sig over, og problemknu- serten, hvis tingene viste tilbøjelighed til at gå i hårdknude".

Peter Ravns sidste forelæggelse som borgmester 28. marts 1977. Til højre for ham ses Alex Jentsch, Sonja Andersen, Svend Bekke og Grethe Venborg. Byrådssekretær Harry Rasmussen fører beslutningen til referat. Foto: P. Thastum.

Respekten for politikeren og mennesket Peter Ravn var udbredt, og blev delt af hans politiske modstandere. Efter borgmesterskiftet skrev Kolding Folkeblad: "Med sin sunde fornuft og dybe indsigt i de fleste kommunale problemer forsøgte han ofte at jævne modsætninger uden derved at komme i konflikt med sine egne eller byrådskolleger af anden politisk observans. Han virkede ofte som en brobygger ud fra ønsket om så vidt muligt at have helhedens tarv for øje".

Peter Ravns politiske svendestykke blev uden tvivl at føre Kolding og de ni sognekommuner helskindet igennem de svære sammenlægningsforhandlinger i årene op til 1970. Netop her var hans store forhandlingsevne og hans villighed til at høre på andre synspunkter vigtig.

Bent Rasmussen var en anden type end Peter Ravn. Hvor Peter Ravn var den bredt favnende forhandlingsmand, var Bent Rasmussen mere udfarende og ikke bange for at træde nogen over tæerne, hvis der var noget han mente burde gennemføres. Han lagde ikke skjul på, at det var "sjovt" at have magt, som han engang udtalte til en avis. Man var uegnet til toppolitik, hvis man ikke ville have magt, underforstået, at hvis man tog afstand fra magt, så tog man samtidig afstand fra indflydelse.

Han var udlært i fagbevægelsens organisationer. Som 14-årig kom han i lære på Kolding Folkeblad som håndsætter. Her blev han hurtigt aktiv i typografernes lærlingeafdeling, og det blev den første af en lang række tillidsposter inden for de faglige organisationer, der kulminerede i 1961, da han blev formand for Arbejdernes Fællesorganisation i Kolding. I 1966 forlod han typograffaget og blev arbejdskonsulent ved Arbejdsformidlingen i Kolding, hvor han i 1973 overtog chefposten.

Det faglige arbejde blev tidligt kombineret med det politiske. Allerede i 1966 blev han indvalgt i byrådet, hvor han siden på skift beklædte formandsposter i Boligudvalget, Byplanudvalget, Teknisk Udvalg og Havneudvalget. Fra 1966 var han medlem af Økonomiudvalget, og i 1970 blev han 1. viceborgmester.

Hans store interesse var især boligpolitikken og erhvervs- og beskæftigelsespolitikken. Som formand for Boligudvalget i 1966 blev en af hovedopgaverne at få afviklet de sidste husvildeboliger og få opført mere socialt boligbyggeri. Den erhvervs- og beskæftigelsespolitiske interesse kom naturligt som følge af hans faglige arbejde og jobbet som arbejdsformidlingskonsulent. For Bent Rasmussen var erhvervsudvikling lig med beskæftigelse. Netop beskæftigelses- og erhvervspolitikken fik en større betydning i slutningen af 1970'erne, hvor den økonomiske krise og arbejdsløsheden blev et stort problem.

BYRÅDSVALGET 1978

Et år efter borgmesterskiftet var der byrådsvalg. Med en ny socialdemokratisk borgmester samlede interessen sig om, hvorvidt Bent Rasmussen kunne tiltrække lige så mange stemmer som forgængeren. De borgerlige byrådsgrupper øjnede en chance for, at socialdemokraternes mangeårige flertal i byrådet blev brudt. Peter Ravn havde syntes uovervindelig, men nu var der en chance for, at de vælgere, der mere havde stemt på Peter Ravn end på partiet, kunne vindes. Især de Konservative håbede på dette efter katastrofevalget i 1974. Men hos dem selv var der også personudskiftning. Hverken Poul Sørensen eller Walter Petersen genopstillede, og købmand Chr. Kjærgaard var partiets nye spidskandidat.

Til venstre for Socialdemokratiet forventedes det, at Socialistisk Folkeparti denne gang ville opnå valg, idet tidligere folketingsmedlem

Bent Rasmussen, borgmester 1977-1985. Foto: friis fotografi.

Gunhild Due stillede op. I Venstre ønskede alle siddende byrådsmedlemmer genvalg med undtagelse af distriktsingeniør Mogens Høst-Madsen. Kristeligt Folkepartis enlige byrådsmedlem, Johannes Kirk Søndergaard ønskede ikke genvalg, Kaj Kongstad var partiets nye spidskandidat. For Fremskridtspartiet stod Christen Kragh på ny opført som spidskandidat.

Skatteprocenten, arbejdsløsheden, FDB-komplekset i Brostræde og lavprisvarehuset Bilka var de hyppigst diskuterede emner under valgkampen. Skatteprocenten var der ikke blevet rørt ved i årevis, men den økonomiske krise kunne gøre det nødvendigt. Under alle omstændigheder advarede de Konservative vælgerne mod kommunale skatteovergreb fra socialdemokraterne, selv om disse erklærede, at de ingen planer havde om det.

Den økonomiske krise var begyndt at indvirke på beskæftigelsessituationen, men endnu var det fortrinsvis venstrefløjspartierne, Socialistisk Folkeparti, VS og DKP samt Socialdemokratiet som brugte spalteplass i deres valgoplæg på løsningsforslag. I 1978 var der mere end 2.000 arbejdsløse i kommunen, hvoraf en stor del var unge mellem 17 og 25 år. Socialistisk Folkeparti foreslog flere beskæftigelsesfremmende projekter, som f.eks. ansættelse af flere elever i den kommunale administration, i daginstitutioner og på plejehjem og indretning af et medborger- og aktivitetshus i FDB-komplekset. Kolding Kommune havde købt de tidligere FDB-bygninger i Brostræde, men endnu var der ikke taget stilling til, hvad der skulle være i bygningerne. Socialdemokratiet var også fortalere for flere beskæftigelsesprojekter og ville arbejde for at fremskynde så mange kommunale anlægsprojekter som muligt for at få flere i arbejde. Desuden skulle arbejdsløsheden afhjælpes ved en erhvervsvenlig politik, som skulle trække flere virksomheder til Koldingegnen.

Valgresultatet viste, at den nye borgmester stod distancen, han fik

Byrådssekretær Harry Rasmussen hjælper de nye byrådsmedlemmer Else Damgaard, Carla Lütsen og Bent Ginnerskov til rette. I baggrunden ses Gunhild Due. Foto: P. Thastum, 1978.

5.295 stemmer, hvilket i sammenligning med de 6.310 stemmer, Peter Ravn havde fået i 1974 var et flot valg. Alligevel gik Socialdemokratiet tilbage med et mandat til 12, hvilket betød, at de ikke længere havde absolut flertal i byrådet. Venstre fik uændret 5 mandater med genvalg af Jens Peter Jørgensen, Carl Sørensen, Peter Skov Christensen og Niels Beck, og nyvalg af ingeniør Jens Agerskov, der tidligere havde været i byrådet 1966-70.

De Konservative indhentede lidt af den opbakning, partiet havde haft før valget i 1974, dog ikke nok til at få flere mandater. Købmand Christian Kjærgaard blev genvalgt, mens købmand Th. Simonsen og lærer Aase Meyn var nye i byrådet. Fremskridtspartiet fik på ny indvalgt to medlemmer, nemlig Christen Kragh og debutanten fabrikant Poul Walsted. Som forventet fik Socialistisk Folkeparti et godt valg og blev igen repræsenteret i byrådet efter 8 års fravær. To mandater blev det til, det ene til Gunhild Due, det andet til arbejdsmand Alfred Jacobsen. Det Radikale Venstre var fortsat repræsenteret med et enkelt medlem, Knud Erik Reddersen, hvorimod Kristeligt Folkeparti ikke kom ind.

Siden 1962 havde Socialdemokratiet siddet solidt på flertallet i byrådet, Resultatet af valget i 1978 betød, at de måtte ud at hente støtte for at opnå flertal i byrådssalen, og den fik de fra Venstre. Borgmester Bent Rasmussen havde, ligesom Peter Ravn før ham, et godt samarbejde med Venstres gruppeformand Jens Peter Jørgensen.

Aftalen med Venstre medførte dog, at det for første gang siden 1962 ikke var socialdemokrater, der beklædte samtlige udvalgsformandsposter. Venstre fik formandsposten i Kulturudvalget, som blev besat med Jens Agerskov. Derudover fik partiet samtlige øvrige næstformandsposter undtagen i Økonomiudvalget. I modsætning til forrige byrådsperiode stod Venstre denne gang ikke sammen med de Konservative, da der skulle forhandles udvalgsposter. Det skete som en konsekvens af den hårde tone, der havde været mellem partierne under valgkampen, hvor de Konservative i skarpe vendinger havde kritiseret Venstres samarbejde med Socialdemokratiet. Mere fundamentalt handlede striden om det gamle skel mellem bypartiet de Konservative og landpartiet Venstre. I købstadskommunen før 1970 havde de Konservative været det største borgerlige parti, men med landkommunernes indlemmelse i 1970 havde Venstre fået flere vælgere. Desuden pegede udviklingen efter 1970 på landsplan i retning af, at Venstre fik stadig flere af byernes borgerlige stemmer.

IDRÆTSOMRÅDET OPPRIORITERES

Flere idrætshaller og bedre fritidsfaciliteter for borgerne havde været et tværpolitisk tema under den netop overståede valgkamp, og i 1978 vedtog byrådet på forslag fra borgmester Bent Rasmussen og med Venstres støtte, at idrætsområdet skulle have sit eget udvalg og prioriteres højere end hidtil.

Siden 1930'erne havde man haft et udvalg, hvorunder både sportslige anliggender og ansvaret for kommunens idrætsanlæg, parker og lystanlæg lå. Det benævntes efter 1970 Sports- og Parkudvalget, og udvalgssekretariatet var placeret i Teknisk Forvaltning. Det var Bent Rasmussens opfattelse, at sportsområdet blev noget overset her, fordi udvalget koncentrede indsatsen omkring administrationen af de grønne områder.

Ansvar for byens parker og grønne områder blev herefter overflyttet til Teknisk Udvalg, mens et nyt udvalg – Idrætsudvalget – alene fik til opgave at tage sig af sportslige anliggender. Det skete med

Sonja Andersen har ordet under budgetbehandlingen i september 1978. Foto: P. Thastum.

virksomhed fra 1978 og med socialdemokraten Svend Bekke som udvalgets første formand. Idrætsudvalget betjentes af Skoleforvaltningen, der ved samme lejlighed ændrede navn til Skole- og Idrætsforvaltningen.

Ændringen i styrelsesvedtægten blev fulgt op af flere initiativer som satte skub i en stor udbygning af idrætsområdet de følgende år. Almind, Seest og Vonsild fik idrætshaller, mens flere eksisterende haller og sportsanlæg fik tilført midler til ombygninger og udvidelser.

ÅRETS BY 1981

Slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne var præget af den økonomiske krise, som fik indflydelse på stort set alle samfundsforhold. I borgmester Bent Rasmussens nytårstale 1981 hed det, at "1980 blev året, hvor krisen for alvor slog igennem og fik følelige virkninger i næsten alle familier." Krisen betød mindre vækst inden for byggeri, handel og erhverv, stigende arbejdsløshed og en voldsom stigning i udgifterne til kontanthjælp.

Utilfredsheden med indkomstnedgang og frygten for arbejdsløshed skabte uro på arbejdsmarkedet, og i 1970'erne og 1980'erne var der mange arbejdsnedlæggelser og strejker. Flere kommunalt ansatte pædagoger nedlagde i løbet af 1978 arbejdet i protest mod nedskæringer. Den hidtil største kommunale arbejdskonflikt indtraf dog i 1980 på renovationsområdet. Renovationsarbejderne var for størstedelen vedkommende overenskomstsansatte, mens kun et lille mindretal var tjenestemandsansatte, og det var et uopfyldt lønkrav fra de overenskomstsansatte arbejdere, der udløste konflikten. En effektiv blokade forhindrede, at der blev indsamlet affald, og resultatet blev en langvarig arbejdskamp, hvor affaldet hobede sig op flere steder i byen.

Konflikten blev til alles tilfredshed løst ved et drastisk brud på de kommunale traditioner: Renovationsområdet blev privatiseret. De overenskomstsansatte renovationsarbejdere fik ansættelse i firmaet Kiras, som herefter overtog renovationen uden for centrum. Kolding kommune bibeholdt renovationen i midtbyen.

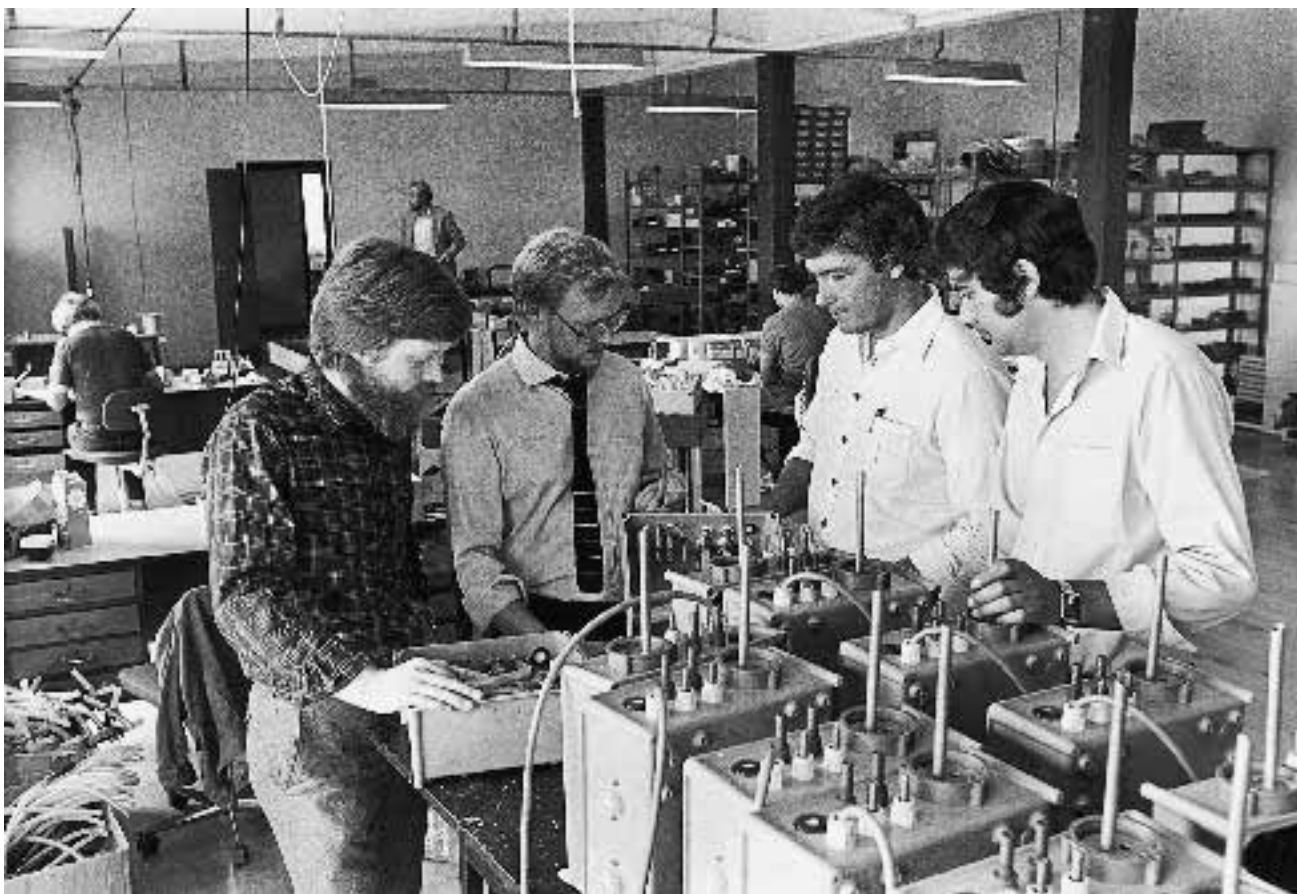
Beskæftigelsessituationen var nedslående, specielt for unge. En erhvervsprognose udarbejdet omkring 1980 viste, at arbejdsløsheden inden for en 10 års række ville være fordoblet. Det udløste kommunale beskæftigelsesprojekter, der på kort sigt skulle få ledige i arbejde eller i gang med en uddannelse. Desuden blev der udarbejdet nye målsætninger og initiativer for den kommunale erhvervs politik, som på længere sigt skulle tiltrække nye industri- og håndværksvirksomheder til Koldingområdet.

De kommunale beskæftigelsesarbejder omfattede bl.a. vedligeholdelses- og byfornyelsesprojekter. Allerede i 1975 var det tidligere alderdomshjem i Hospitalsgade, Sct. Jørgens Hospital, blevet renoveret som led i et beskæftigelsesprojekt. I 1981 flyttedes en del af Eksportstaldene på Kolding Havn til Marina Syd, også som et beskæftigelsesprojekt. Et andet beskæftigelsesfremmende initiativ var etableringen af et "væksthus" for iværksættere, som i Kolding Erhvervsråds regi blev etableret i en del af det tidligere FDB-kompleks i Brostræde 3-5. Små nyetablerede firmaer kunne her få billige lokaler at leje og gode råd i opstartsfasen.

Det var en erhvervs politisk målsætning at gøre kommunen så attraktiv, at virksomheder valgte at etablere sig netop her. Det skulle bl.a. ske ved, at kommunen til enhver tid rådede over rigelige byggeområder til industri og håndværk. I 1980'erne havde man øjnene rettet imod Lilballe nord for motorvejen og øst for Vejlevej, hvor

Borgmester Bent Rasmussen holder tale foran Rådhuset ved udnævnelsen af Kolding til Årets By i 1981. Foto: N. Lisberg.

Erhvervschef Erling Winther på besøg hos elektronikfirmaet TRICON i 1982. Foto: Lars Lindskov.

omkring 50 hektar i de følgende ti år skulle gøres klar til nye virksomheder og arbejdspladser. Det samme gjaldt områder ved Gejlhavegaard, Seest og Skartved. Erhvervspolitikken blev ført i et tæt samarbejde med Kolding Erhvervsråd. Erhvervschef Erling Winther havde sekretariat først i Adelgade, siden i Bredgadebygningen. Kolding Erhvervsråd ansatte i begyndelsen af 1980'erne en konsulent, som i USA skulle arbejde på at tiltrække erhvervsvirksomheder til Koldingområdet.

Trods målsætninger og erhvervspolitiske strategier var det dog ikke nemt at få nye virksomheder til at slå sig ned i Kolding Kommune. Kommunen havde rigeligt med byggemodne arealer, men kunne ikke sælge dem, fordi ingen turde bygge. Antallet af solgte parcelhusgrunde var faldet voldsomt fra midten af 1970'erne og frem til 1981. Mens der i 1976 blev solgt 145 grunde blev der i 1978 solgt 93 grunde, i 1979 74, i 1980 19 og i 1981 blot 4 grunde. Men det var trods alt et lyspunkt, at væksten i Kolding var større end gennemsnittet. Kolding Kommune var i årene omkring 1980 den kommune i landet uden for hovedstadsområdet, som udbyggede flest kvadratmeter industribygninger.

Det almennyttige boligbyggeri oplevede et opsving, fordi private og virksomheder foretrak at leje fremfor at eje. Boligselskaberne Lejerbo, BSB (Borgerligt Socialt Boligselskab) og AAB igangsatte boligbyggerier i Kolding og i omegnslandbyerne, bl.a. Viuf og Almind. Opsvinget inden for det almennyttige boligbyggeri faldt sammen med, at byfornyelsen og saneringen af de dårligste kvarterer i Kolding by var gået igang. AAB blev hovedentreprenør ved byggerierne i saneringsområderne i Kolding by. Byfornyelsesprogrammet blev delvist statsfinansieret, mens kommunens andel af omkostningerne var på 6%.

Byfornyelsesprojekterne bragte Kolding på Danmarkskortet som en af de mest aktive på området. Desuden var de også lokalt en succes, fordi de skaffede arbejde til lokale håndværkere.

Byfornyelsesaktiviteterne og erhvervspolitikken var årsagen til, at Kolding blev kåret til Årets by i 1981. Bedømmelseskomiteen, der var sammensat af Morgenavisen Jyllandsposten med indenrigsminister Henning Rasmussen i spidsen, motiverede beslutningen med ordene: "Kolding er blevet Årets by på en meget positiv indstilling til erhvervsfremmende aktiviteter, der spænder lige fra, at der på kommunalt initiativ er etableret et væksthuse for nye tiltag, til en energisk kommunal indsats for at skaffe plads for både mennesker og produktion. I to år har Kolding været den by uden for hovedstadsregionen, hvor der er bygget flest kvadratmeter industribygninger, og hele dette arbejde har en sådan karakter, at det kan tjene som forbillede for andre danske byer".

BYRÅDSVALGET I 1981

Byrådsvalget blev afviklet efter nye regler, hvorefter byrådsperioden nu skulle følge kalenderåret. Det betød, at det nyvalgte byråd skulle indlede sin periode den 1. januar 1982, mens selve byrådsvalget foregik den 17. november 1981.

De økonomisk svære tider og arbejdsløsheden havde præget den foregående byrådsperiode, som alligevel havde budt på rekordstore investeringer inden for skoler, plejehjem, daginstitutioner og idrætsfaciliteter. Selv om et stort byrådsflertal stod bag flere af disse anlægsprojekter og investeringer, havde den forringede økonomiske situation resulteret i flere skarpe diskussioner om, hvad det var nødvendigt at bruge penge på, og hvad der ikke var det. De fleste kunne acceptere dyre investeringer på ældreområdet, mens uenigheden hørte op, når det kom til mere prestige- og kulturbetonede projekter. Byrådet havde i 1979, med undtagelse af de Radikale, Socialistisk Folkeparti og Fremskridtspartiet, godkendt opførelsen af en udstillings- og opvisningshal. Projektet var dog siden udvidet kraftigt, og i byrådsvalgåret anslog man, at omkostningerne ville blive på omkring 90 mio. kr. Under valgkampen fik det prædikatet "socialdemokratisk prestigeprojekt" af de oprindelige modstandere af projektet. Men også forligspartneren Venstre havde fået betænkeligheder, og ønskede det nu udsat, indtil den økonomiske situation var forbedret.

Var den kommunale skatteprocent urørlig? Det havde den været op gennem 1970'erne og som valgtema havde spørgsmålet kun været sporadisk fremme, men i 1981 blev det et af hovedtemaerne. De fleste byrådspartier med undtagelse af Socialistisk Folkeparti, fastslog, at en forhøjelse overhovedet ikke ville komme i betragtning. Socialdemokratiet gik til valg på, at der ikke ville komme et skattechok de næste 10 år. Venstre og de Konservative mente det samme. I stedet for en forhøjelse skulle man sørge for, at beskatningsgrundlaget blev bedre ved en aktiv erhvervspolitik. Men der skulle føres en forsigtig økonomisk politik, hvor nødvendige anlægsopgaver blev bevilget, mens prestigeprojekter måtte vente. Det betød bl.a., at Venstre og Konservative var særdeles vagtsomme overfor kulturprojekter som Trapholt, teaterbyggeri og Klostergårdsprojektet, et "forsamlingshus" i byen indrettet i det tidligere FDB-byggeri i Klostergade, der rummede foredragslokaler og åbne værksteder. Fremskridtspartiet ville have skattenedsættelser, i partiets valgoplæg blev der peget på, at Socialdemokratiet havde sat kassebeholdningen på over 100 mio. kr. over styr. Kommunen skulle igen være selvfinansierende, og låntagningen skulle stoppes. Partiet ville ikke støtte byggeri af en opvisningshal, yderligere udbygning af Klostergården og ville have Trapholtprojektet beskåret.

Folketinget havde besluttet, at kommunerne skulle udarbejde varmeplaner, og i Kolding havde Byrådet besluttet, at man ville satse på en

kombination af naturgas og kraftvarme, og at kraftvarmen skulle base-
res på et udtag fra Skærbækværket. I Kolding Kommune havde man
efter 1970 stadig både el-og bygasforsyning, selv om det var blevet fore-
slået at lukke for bygasproduktionen. I 1980 indmeldte Kolding Kom-
mune sig i I/S Naturgas Syd for dermed at kunne være i stand til på et
tidspunkt at få en fremføring af naturgas til kommunen som et supple-
ment til fjernvarmeforsyningen.

Valgkampen blev længere end sædvanligt, idet diskussionerne om
det fremtidige byrådsamarbejde allerede blev indledt i begyndelsen af
1981.

Det var en torn i øjet på mange, at Socialdemokratiet og Venstre
havde haft så tæt et samarbejde i byrådet, at det afskar de øvrige byråds-
grupper fra indflydelse. Den radikale Knud Erik Reddersen, som ikke
genopstillede, rettede bl.a. nogle kraftige angreb mod Socialdemokra-
tiet og borgmester Bent Rasmussens enerådende facon i Byrådet. "En
borgmester, som troede, at blot man har krammet på 17 mandater (S og
V), kunne man blæse på resten".

I den konservative byrådsgruppe var der også stor utilfredshed med
Venstres tætte binding til Socialdemokratiet. På de konservatives
generalforsamling i februar 1981 kritiserede formanden, Mogens Lau-
ridsen, Venstres samarbejde med Socialdemokratiet med ordene, at
"det var svært for udenforstående at se, hvor Socialdemokratiet slut-
tede og Venstre begyndte", og at Venstre under Jens Peter Jørgensens
ledelse havde lænet sig for meget op ad Socialdemokratiet.

Jens Peter Jørgensen havde til alles overraskelse valgt at forlade
byrådsarbejdet ved udgangen af byrådsperioden og i stedet søge valg til
amtsrådet. Partiets nye spidskandidat, Peter Skov Christensen, gav
udtryk for, at de borgerlige naturligvis skulle arbejde sammen i et kom-
mende byråd, og at man naturligvis skulle have en borgerlig borgme-

Byfornyelse i Villagade og i baggrunden Konsul
Graus Gade, 1982. Foto: Hans Thyge.

Gårdejer Peter Skov Christensen, medlem af Kolding Byråd 1974-1989. Foto fra 1985, Kolding Folkeblad.

ster, hvis man fik flertal. Men han lagde heller ikke skjul på, at samarbejdet med Socialdemokratiet i de sidste fire år havde været godt og positivt: Den kommunale skatteprocent var uændret, kommunen havde et meget højt serviceniveau, der var påbegyndt en trafiksanering i den indre by, og der førtes en aktiv og erhvervsvenlig politik.

Det anstrengte forhold mellem Venstre og de Konservative, hvor distriktstoldchef Bruno Andersen stillede op som ny spidskandidat, betød reelt, at det ikke på noget tidspunkt lykkedes at etablere en slagkraftig borgerlig fællesfront og en fælles borgmestercandidat. I kraft af partiets størrrelse mente Venstre naturligt nok, at Peter Skov Christensen var det eneste realistiske borgmesteremne, men både de Konservative og Fremskridtspartiet lod spørgsmålet stå åbent.

Et andet forhold, der hæmmede mulighederne for et fælles borgerligt alternativ til Socialdemokratiet, var forholdene internt i det Konservative Folkeparti. Ved et opstillingsmøde var byrådsmedlem Thorvald Simonsen kun blevet opstillet på en 7. plads. I byrådsperioden havde han i flere tilfælde stået for særstandpunkter i forhold til byrådsgruppen, bl.a. i forhandlingerne om perspektivplanen i 1979 og i spørgsmålet om opførelsen af en administrationsbygning til Økonomisk Forvaltning, hvor han som eneste konservative stemte imod. I konsekvens af opstillingsmødet meldte han sig straks ud af partiet og fortsatte som løsgænger i byrådet. Meldingen var i første omgang, at han ikke agtede at genopstille ved valget, men i oktober måned stod det klart, at Simonsen var medinitiativtager til en borgerlig fællesliste, som gik i valgforbund med Fremskridtspartiet.

Den borgerlige fællesliste kom ikke ind, men bidrog uden tvivl til, at flere borgerlige stemmer var spildt. Valget betød, at Venstre måtte indkassere en tilbagegang på et mandat fra 5 til 4, mens de Konservative uændret fik 3. Fremskridtspartiet gik et mandat frem til to, Socialdemokratiet fik uændret 12, de Radikale uændret 1, der blev besat med rektor Leif Stenlev, og Socialistisk Folkeparti fortsatte sin fremgang fra forrige valg og havde nu 3 mandater, Gunhild Due samt to debutanter, lærer Villy Søvnald og pædagog Rita Kristensen. Kristeligt Folkeparti blev endnu engang repræsenteret med et mandat i byrådet, nemlig med tidligere folketingsmedlem og partiformand Jens Møller.

Socialistisk Folkepartis fremgang betød, at partiet for første gang fik tildelt en plads i Økonomiudvalget. Derimod måtte Venstre undvære formandsposten i Kulturudvalget, alle næstformandsposterne og den ene af de to pladser, de havde haft i Økonomiudvalget. Socialdemokratiet tog alle udvalgsformandsposterne, mens næstformandsposterne denne gang blev fordelt mellem flere partier. Venstre fik tre, SF og de Konservative hver to, mens det Radikale Venstre fik en enkelt.

Valgløfterne om fastholdelse af skatteprocenten holdt kun et års tid. I 1982 blev Kolding Byråd tvunget til at vedtage en kraftig forhøjelse af kommuneskatten, nemlig fra 16,2% til 20%. Det skete hovedsageligt fordi staten samme år nedsatte bloktilskuddene til kommunerne mærkbart. Det fortsatte igennem 1980'erne, hvor skiftende borgerlige regeringer førte en nedskæringspolitik, som i særlig grad kom til at berøre de større kommuner, som havde de største servicebehov.

KOMMUNEPLANLÆGNINGEN I 1980'ERNE

Kolding blev det første sted i landet, hvor kommunen inddrog borgerne i arbejdet med udarbejdelse af en kommuneplan. Lov om kommuneplanlægning blev vedtaget i 1975 og bestemte, at alle kommuner skulle udarbejde kommuneplaner, og at borgerne skulle medinddrages i planlægningen.

Forberedelserne gik i gang i slutningen af 1970'erne, og i 1981 startede offentlighedsfasen. Der arrangeredes offentlige debat- og panelmøder og studiekredse, og der blev skrevet masser af avisartikler og indlæg. I 1982 afsluttedes den offentlige kommuneplandebat, og en opgørelse viste, at kommuneplansekretariatet havde modtaget mere end 1.000 meget varierede forslag, ideer og synspunkter vedr. kommunens fremtidige udvikling.

Til dels som følge af den store offentlige interesse fortsatte kommuneplandebatten i 1983 med en ekstra to måneders offentlig debatperiode. Nu var der kommet konkrete politiske forslag på bordet, idet et næsten enigt byråd, kun med undtagelse af Fremskridtspartiet, havde forhandlet nogle forslag på plads, som fastlagde kommunens fremtidige fysiske og økonomiske udvikling. Det gjaldt bl.a. udformningen af Bredgadepladsen, hvor der fortrinsvis skulle bygges boliger og kontorer – en plan for færdiggørelsen af Vestre Ringgades anden etape (fra det gamle sygehus i Sct. Jørgens Gade til Hans Ludvigs Vej), der skulle stå færdig i 1992, en fortsættelse af byfornyelsesprogrammet i de ydre boligområder, når byfornyelsesopgaverne i området omkring Låsbygade var afsluttet. Som en konsekvens af den dårlige økonomi blev der satset på flere leje- og andelsboliger frem for parcelhuse.

De store omdiskuterede projekter under valgkampen i 1981, opvisnings- og udstillingshallen samt en teatersal var i kommuneplanoplægget blevet udskudt, og forventedes først at kunne blive realiserede i løbet af 1990'erne. Byrådet havde fastlagt en prioritering af investeringerne over en 12 årig periode. I årene mellem 1985 og 1987 skulle der investeres ca. 18 mio. kr. i ældrebyggeri, plejehjem m.m. Ud over færdiggørelsen af restaureringen af Koldinghus skulle 1. etape af byggeriet af kunstmuseet Trapholt gennemføres, og der skulle anlægges flere gågader i Helligkorsgade, Gråbrødregade, Torvegade, Klostergade

Byrådet og tjenestegremschefer ser på byfornyelsen i Konsul Graus Gade september 1983.
Foto: Kolding Folkeblad.

og Jernbanegade Vest. Byfornyelsesprogrammet skulle fortsætte. I perioden 1988-91 skulle der iværksættes en trafiksanering, bl.a. skulle Banegårdspladsen omlægges. I den sidste periode, 1992-95 stod opvisnings- og udstillingshallen, 2. etape af Trapholt-byggeriet og flere plejehjemsbyggerier og -moderniseringer på planen. Byrådet godkendte den første kommuneplan i 1984.

Storkommunens etablering og 1970ernes store lovreformer ændrede efterhånden den kommunale forvaltning. Først ansattes mere personale, så indførtes nye planlægnings- og styringssystemer, og endelig medførte den nye teknologi højere effektivitet og service.

Personaletilvæksten fortsatte op gennem 1970erne. Fra 1972 fastsatte staten rammer for de kommunale investeringer, men først i 1981 blandede staten sig i kommunernes personaleforbrug ved at diktere et offentligt løn- og personalestop, selv om den økonomiske krise lagde en dæmper på en alt for uhæmmet vækst. Skiftende regeringer gjorde også sit til at begrænse det kommunale udgiftsniveau, bl.a. ved efter 1972 at fastlægge årlige rammer for kommunale investeringer.

Nye planlægningssystemer blev introduceret. Omkring 1980 havde det udviklet sig til et kompliceret planlægningsinstrument, som involverede både politikere og embedsmænd i nye samarbejdsformer. Det fortsatte med kommuneplanlægningen i 1980erne, hvor Kolding Kommune havde fordel af, at man tidligt havde integreret fysisk og økonomisk planlægning.

Den teknologiske udvikling tog fart. Nye edb-værktøjer blev introduceret, og i slutningen af 1970erne forlod kommunen hulkortene til fordel for nye indberetnings- og databehandlingssystemer.

Kommunens organisation blev ikke ændret med kommunesammenlægningen. Den eneste undtagelse var Teknisk Forvaltning. I årene forud havde Stadsingeniørens Kontor og Bygningsinspektoret været genstand for en konsulentundersøgelse, som i 1971 resulterede i oprettelsen af en enhedsforvaltning. Til at lede den ansattes en teknisk direktør med ledelseserfaring fra det private erhvervsliv.

Teknisk Forvaltning fik en helt ny profil, og det var uvant for byrådspolitikerne.

Borgmester Peter Ravn konstaterede i sin nytårstale i 1971, at man formentlig aldrig i kommunernes historie i et enkelt år havde oplevet så mange forandringer som i 1970, men det havde ikke været uden problemer.

I 1970-valgkampen havde det været diskuteret, om der skulle ansættes en kommunaldirektør, der kunne stå for planlægning og koordinering af hele den kommunale administration, men hverken Peter Ravn eller den konservative Poul Sørensen havde ment, at det ville give større effektivitet. I 1971 fik Harry Rasmussen titlen kommunaldirektør, og kæmner Arne Henriksen titlen økonomidirektør, men de var fortsat ligestillede. Teknisk Forvaltningens nye chef Hans Wahlgreen blev benævnt teknisk direktør.

På Rådhuset var der i første halvdel af 1970erne beskæftiget omkring 70 personer, hvoraf de 50 arbejdede på Kæmnerkontoret, nu kaldt Økonomisk Forvaltning.

Borgmesterkontoret var fortsat delt i et sekretariat, i ekspeditionen, i arkivet og indkøbscentralen. Lederen af Borgmestersekretariatet var fortsat ekspeditionssekretær Neckelmann, som nu var forfremmet til kontorchef. Han blev i 1973 afløst af Vagn Moltke Jensen, tidligere forretningsfører i Sygekassen Kolding. Arkivet og Indkøbscentralen

Det var og er byrådssekretærens/kommunaldirektørens opgave at lede slagets gang under byråds- og folketingsvalg. Her gennemgår byrådssekretær Harry Rasmussen valglisterne sammen med to medlemmer af Det konservative Folkeparti, Thorvald Simonsen og Anker Carstensen, december 1970. Foto: P. Thastum.

var siden begyndelsen af 1960'erne ledet af fuldmægtig Aage Lorentzen, der i 1974 afløstes af Svend Erik Christensen.

Borgmesterkontoret administrerede de sager, der blev behandlet af Økonomiudvalg og Byråd, herunder sager vedrørende køb og salg af fast ejendom. I Økonomisk Forvaltning blev hovedopgaven at få samordnet sognekommunernes og købstadskommunens økonomi. Regnskabsafslutningen 1970 blev særlig besværlig, da forvaltningen også skulle afslutte regnskaberne fra de tidligere sognekommuner. Nogle steder havde sognerådsformanden selv stået for regnskabsførelsen, andre steder havde man haft en kæmner. Hulkortcentralen under Økonomisk Forvaltning skulle desuden indtaste regnskabs- og socialregistrantkortene fra de ni sognekommuner.

Overgangen til storkommune var besværlig i alle forvaltninger. I Teknisk Forvaltning kom byggesagsbehandlingen først på plads nogen tid efter kommunesammenlægningen.

Efter kommunesammenlægningen gennemførtes en centralisering af kommunens incassoforretninger og lønudbetalinger. Opkrævning af underholdsbidrag overgik fra Social- og Sundhedsforvaltningen til Incassokontoret, mens Lønningskontoret overtog Social- og Sundhedsforvaltningens lønudbetalinger. Det sidste var først endeligt gennemført i 1976. Lønberegning blev i 1970 stadig udført på hulkort, men efter midten af 1970'erne begyndte man at bruge edb.

Nye begreber som medarbejderindflydelse, flexitidsarbejde og bedre personaleforhold begyndte at gøre sig gældende. I 1971 fik kommunen et personaleblad for det administrative personale. Det udkom første gang i januar 1971. Bladmagerne var Ib Herlevsen og Svend Erik Johansen fra Skatteforvaltningen, men senere kom også Aage Lorentzen, Ib Wraa og Viggo Møller til. Bladet bragte fortrinsvis stof om løn- og personaleforhold og om stort og småt i den kommunale administration. "Kommuneposten" udkom regelmæssigt de første par år, hvor-

efter der blev længere mellem udgivelserne, og i 1974 ophørte udgivelsen igen.

FRA PERSPEKTIVPLANLÆGNING TIL BUDGETSEMINARER

Kolding Kommune gik for alvor igang med økonomisk langtidsplanlægning, også kaldet perspektivplanlægning, som kombinerede økonomisk og fysisk planlægning.

Helt op til 1960'erne udarbejdedes kun etårige budgetter, og det var almindeligt kun at udarbejde driftsbudgetter, ikke anlægsbudgetter. Allerede fra slutningen af 1940'erne havde man dog på kæmner Arne Henriksens initiativ adskilt anlægsbudgetter fra driftsbudgetter.

Budgetlægningsproceduren havde været, at de enkelte udvalg havde fremsendt deres budgetforslag til Kæmnerkontoret, som så havde udarbejdet et samlet råbudget, der præsenteredes for Økonomiudvalget. Efter udvalgs- og byrådsbehandlingen blev der udarbejdet en arbejdsplan for det efterfølgende år. Ved årets afslutning blev der gjort status: Hvilke arbejder var afsluttede, hvilke var ikke afsluttede eller ikke kommet i gang, og var budgettet blevet overholdt? Herefter kunne man starte forfra igen. I praksis fungerede denne metode godt langt op i 1960'erne, hvor det stadig var begrænset, hvor mange langsigtede anlægsprojekter, kommunen havde igang på samme tid. Men med 1960'ernes vækst og efter storkommunens etablering blev der behov for en bedre styring af økonomi- og anlægsområdet.

Arbejdet med de fysiske planer foregik i Teknisk Forvaltning. I 1968 havde Kolding Kommune indledt et samarbejde med Institut for Centerplanlægning fra Gentofte om byplanlægning, der fortsatte til begyndelsen af 1980'erne.

Efter 1970 blev det besluttet, at der skulle tilvejebringes en økonomisk beregning over, hvad de mange anlægsplaner ville koste, og i hvilken rækkefølge de kunne igangsættes. Hermed blev Økonomisk Forvaltning inddraget i planlægningsarbejdet for at få arealplanlægning, byplanlægning og økonomisk planlægning koordineret.

I 1970-71 etableredes en planlægningsorganisation, bestående af et politisk udvalg og en embedsmandsgruppe. Planlægningsudvalget bestod af Økonomiudvalgets medlemmer samt formanden og næstformanden i Byplanudvalget. Planlægningsgruppen fungerede som sekretariat og bestod af kommunaldirektøren, økonomidirektøren, teknisk direktør, lederen af Byplanafdelingen, Bent Viggo Hansen, samt en repræsentant fra Institut for Centerplanlægning. Konsulent Hans-Jørgen Bøgesø fra ICP udarbejdede i samarbejde med teknisk direktør Hans Wahlgren og økonomidirektør Arne Henriksen en planlægningsmodel, beregnet til udregninger og analyser over anlægs-, areal-, investerings- og finansieringsbehov i op til 15 år ud i fremtiden. Idéen var, at man både skulle planlægge i detaljer, hvad der skulle gennemføres i det næstfølgende år, men også i mere grove træk udstikke en tids- og investeringsplan for gennemførelsen af de mere langsigtede projekter.

Modellen opererede med 1-, 5- og 15-årige planlægningsmoduler. Jo længere tidsperspektiv, des grovere og dermed mere fleksible planlægningsrammer. Et-årsplanlægningen svarede til det traditionelle årsbudget, mens 5-års planlægningen var kommunens drifts- og anlægsbudgetter for 5 års perioder, hvoraf det første år svarede til årsbudgettet. I et længere tidsperspektiv skulle 15 års planlægningen indeholde kommunens mere overordnede planlægningsmål.

Den første perspektivplan var færdig i 1972, den anden i 1976 og den sidste i 1979. Kolding var den første kommune i Danmark, som

brugte 4-års budgetlægning. I begyndelsen af 1980erne påbegyndtes den lovbestemte kommuneplanlægning i henhold til kommuneplanloven, der også omfattede borgerhøringer.

Både på det politiske og det administrative niveau medførte perspektivplanarbejdet en ny måde at arbejde på. I planlægningsprocessen blev udvalgsformænd og forvaltningschefer tilknyttet i de perioder, hvor deres forvaltningsområder blev behandlet, mens det var embedsmændene i Økonomisk Forvaltning og Teknisk Forvaltning, som stod for den administrative styring.

Op til 1970 havde kæmner Arne Henriksen personligt styret forvaltningens budget- og planlægningsarbejde, men i 1970 ansattes den første egentlige budget- og planlægningsmedarbejder, A. Knudsen, dog kun på halv tid. Den anden halvdel af hans løn betaltes af Kolding Erhvervsråd, som han også var sekretær for. En egentlig budgetafdeling blev oprettet i 1978.

Efter borgmesterskiftet i 1977 blev den traditionelle arbejdsfordeling mellem embedsmænd og politikere i budgetlægningsprocessen taget op til revision. Embedsmændene havde foretaget en sammenkrivning af udvalgenes budgetforslag og forelagt det som et råbudget for økonomiudvalg og byråd. De samlede budgetønsker oversteg som oftest de økonomiske muligheder.

Fra midten af 1970erne fik de enkelte udvalg mulighed for selv at justere driften inden for deres fagområde, og fra 1977 blev der opsat faste økonomirammer for udvalgenes budgetforslag. I slutningen af 1970erne fandt man på en ny metode for at smidiggøre planlægningsarbejdet. Formålet var at få udvalgenes ønsker og de økonomiske muligheder til at hænge bedre sammen. Systemet udvikledes af den kreds af nyansatte ledere, der var blevet ansat i 1970erne: Ingemann Olsen, N. J. Fallesen og Henning Seiding fra Økonomisk Forvaltning, Hans Wahlgreen fra Teknisk Forvaltning og Hans-Jørgen Bøgesø fra Institut for Kommunal Planlægning (tidligere ansat i Institut for Cen-

Budgetseminar i Middelfart, 1982. Økonomichef N.J. Fallesen præsenterer budgettet for byrådsmedlemmerne.

Under budgetseminaret skulle økonomien til stadighed justeres med nye beslutninger. Elev i Økonomisk Forvaltning, nuværende socialdirektør Lars Rasmussen laver nye beregninger på computeren.

terplanlægning), og omdrejningspunktet var et flerdages planlægningsseminar, hvor byrådsmedlemmerne kunne behandle alle planforslagene under et og hele tiden præsenteres for en realistisk økonomisk konsekvens af deres forslag. Det første seminar afholdtes i Ebeltoft i 1979, og det næste blev afviklet på Haraldskjær ved Vejle i 1983.

Det samme system overførtes senere til budgetarbejdet, hvor byrådspolitikere og embedsmænd en gang årligt, som oftest i marts, samledes til et budgetseminar, hvor både de langsigtede planer og det kommende års detailbudget blev drøftet og økonomisk bearbejdet. Budgetseminarerne er fortsat igennem 1980'erne og 1990'erne, men har efter midten af 1990'erne i højere grad haft karakter af temamøder, da kommunens økonomi for de efterfølgende år er blevet afhængig af de overordnede drøftelser mellem Finansministeriet og de kommunale organisationer, som finder sted i maj-juni.

BUDGET- OG REGNSKABSREFORMEN 1977

Reglerne for kommunernes budget- og regnskabsførelse skulle have været ændret ved kommunalreformen i 1970, men først syv år senere kunne de træde i kraft. Indtil da fulgte Kolding Kommune det regnskabsystem for købstæderne, der var indført efter regnskabsreformen i 1955-56, og hvis hovedbestanddele stammede fra 1933. Kommunen skulle udarbejde et drifts- og et statusregnskab med specifikationer og en oversigt over kommunens kassebeholdning. Regnskabsreformen i 1955-56 havde indført nye forenklede indberetningsskemaer og en mere overskuelig kontoplan, der var opbygget efter et decimalsystem. Reformen havde også betydet, at købstæderne fik indbyrdes sammenlignelige regnskaber og kontoplaner af hensyn til indberetning til Indenrigsministeriet og Statistisk Departement.

Sognekommunernes regnskabsvæsen kørte indtil 1970 efter nogle andre regler og med en anden kontoplan. Før 1970 havde købstæderne amtskommunale opgaver, bl.a. sygehusvæsen og gymnasier, mens sognekommunerne bidrog til finansiering af amtskommunernes opgaver. Med omfordelingen af opgaver mellem stat og amts- og primærkommuner efter Kommunalreformen i 1970, passede det gamle regnskabsystem ikke til de nye opgaver og kontoarter.

Budget- og regnskabsreformen i 1977 indførte en ny kontoopdeling, og det nye regnskabssystem introducerede to nye regnskabsbegreber, konto og ressourceart. Ressourcearten (løn, materialer etc.) skulle kombineres med den enkelte konto så det blev muligt at udarbejde tværgående statistikker. Ibrugtagningen af det nye system krævede en stor arbejdsindsats, og vedligeholdelsen af systemet er også en betydelig opgave. Efter budget- og regnskabsreformens ikrafttræden fulgte regnskabsåret kalenderåret. Det betød, at regnskabet for 1976 kun kom til at omfatte 9 måneder (fra april 1976-december 1976).

Budgetreformen muliggjorde indførelse af et enhedsbudget. Indtægter og udgifter blev stillet overfor hinanden uden skelnen mellem drifts- og anlægsformål, som det tidligere havde været reglen. Det skulle ikke længere være sådan, at bestemte indtægter kun skulle kunne bruges til bestemte udgifter. Budgettet blev hermed mere fleksibelt og gav økonomiudvalg og byråd en større handlefrihed.

Kommunedatas økonomisystem blev lanceret samtidigt, og det var fra starten et system med et kompleks af forskellige økonomistyringsdele og hjælpesystemer (Pensionssystem, Debtorsystem m.m.). Systemet var udarbejdet i et samarbejde mellem Kommunernes Landsforening, Amdsrådsforeningen og Kommunedata og blev taget i brug i Kolding Kommune samtidig med den nye kontoplan

Fra 1978 indledtes et fast budgetsamarbejde mellem kommunerne repræsenteret ved Kommunernes Landsforening og staten for at samordne kommunernes økonomiske og fysiske planlægning inden for en aftalt nationaløkonomisk ramme.

I 1973 gik økonomidirektør Arne Henriksen (t.h.) på pension. Hans efterfølger var Eivind Bisgaard. De ses her på økonomidirektørens kontor i Adelgade. Foto: P. Thastum.

NY BORGMESTER OG NY ØKONOMIDIREKTØR

Efter 27 års tjeneste i Kolding Kommune gik økonomidirektør Arne Henriksen på pension i 1973. Han blev efterfulgt af Eivind Bisgaard, som allerede i 1976 fratrådte sin stilling. Bisgaards afløser som økonomidirektør blev Ingemann Olsen, 30 år gammel og kontorchef i Fredericia Kommune.

Det politiske og administrative lederskifte kom på et tidspunkt, hvor den kommunale administration var på vej ind i en ny fase. Fra slutningen af 1960'erne havde kommunerne fået tildelt stadig flere opgaver og gennemgået flere store reformer. I anden halvdel af 1970'erne var opgaven at få forvaltningsapparatet tilpasset opgavevæksten. Kommunen havde fået mere personale, men det havde ikke ført til organisations- og styrelsmæssige ændringer. Kommunens administrative organisation var stadig forankret i den gamle købstadskultur.

Borgmester Peter Ravn havde i sine 15 år som politisk og administrativ leder ønsket en stabil administration, som passede til tiden og til hans eget temperament. Borgmester Bent Rasmussen havde andre forventninger til den kommunale administration, og brugte sine embedsmænd på en anden måde, end man havde været vant til i Peter Ravns tid. Rundt omkring i forvaltningerne var der endvidere sket personaleudskiftninger, hvilket havde bragt unge embedsmænd ind i administrationen, som var kritiske og havde nye ideer.

Et synligt billede på de nye tider var, at de faglige kontakter og referencer mellem borgmester og tjenestegrechefer blev ændret. Hvor Peter Ravn havde foretrukket en mindre formaliseret mødekultur med samtlige kommunens tjenestegrechefer, ønskede Bent Rasmussen i stedet at mødes med udvalgte topembedsmænd. Det betød først og fremmest, at de traditionelle møder med tjenestegrecheferne før hvert økonomiudvalgsmøde blev afskaffet.

NYE OPGAVER OG ORGANISATIONSÆNDRINGER

I årene umiddelbart efter borgmesterskiftet fulgte en række styrelsmæssige ændringer. Der blev sat spørgsmålstejn ved gamle forvaltningsområders myndigheds- og kompetenceforhold og ved forvaltningsstrukturen.

Som nævnt ovenfor fik idrætsområdet i 1978 sit eget udvalg og flyttedes i administrativ henseende til Skoleforvaltningen. Boliginspektoratet havde ansvaret for administrationen af kommunens faste ejendomme og sager vedr. støttet byggeri, men siden 1967 havde Boligkontoret også stået for boligsikring, hvilket var et socialt myndighedsområde. I 1978 blev det overflyttet til Social- og Sundhedsforvaltningen.

Forsyningsforvaltningen var blevet oprettet i 1972, og samtidig var udvalgene for el-, gas- og vandforsyning samlet i ét udvalg, Forsyningsudvalget. Vandværksbestyrer Georg Simonsen fratrådte i 1972, og Leo Mogensen var blevet udnævnt til forsyningsdirektør. Gasværket fortsatte dog som selvstændig tjenestegren under ledelse af Georg Borggreen, indtil hans død i 1979. Herefter var samtlige kommunens forsyningsområder administrativt og fysisk samlet et sted. Belysningskontoret, som stod for opkrævningen af forbrugsafgifter, blev nu flyttet fra Økonomisk Forvaltning til Forsyningsforvaltningen.

Samme år trådte en ny varmemforsyningslov, som skulle regulere opbygningen af en kollektiv varmemforsyning i Danmark, i kraft.

Siden 1966 havde kommunen haft et kulturudvalg, men ikke en egentlig kulturforvaltning. Sekretariatet for Kulturudvalget var stadsbibliotekaren og bibliotekets sekretariat, men i 1979 oprettedes Kul-

Det var allerede i 1977 en tradition, at borgmesteren den sidste arbejdsdag i året ønskede de ansatte et godt nytår. Yderst til højre ses stadsbibliotekar Thorkild Hamming. Foto: P. Thastum.

turforvaltningen, og der udarbejdedes en organisationsplan for forvaltningen med Gert Hansen som konsulent. Stadsbibliotekaren var fortsat forvaltningens øverste embedsmand. Kulturforvaltningen omfattede Kolding Kommunebiblioteker med Hovedbiblioteket, Nørremarksbiblioteket (opført i 1975) og 2 bogbusser, Museet på Koldinghus, Sct. Jørgens Gård og forsamlingshusene uden for byen, men kulturpolitisk var der visioner om stadig flere kulturelle tilbud i Koldingområdet. Et nyt kunstmuseum, der kunne rumme samlingerne tilhørende Kolding Kunstforening, var kommet på dagsordenen.

Beskæftigelsessituationen og den økonomiske krise var medvirkende til, at byrådet i 1978 godkendte, at der på forsøgsbasis etableredes et Beskæftigelsessekretariat. Sekretariatet, under ledelse af Iver Schriver, blev placeret under Økonomisk Forvaltning. Siden begyndelsen af 1970'erne havde man i kommunalt regi iværksat flere beskæftigelsesprojekter i Teknisk Forvaltning med deltagelse af Arbejdsformidlingen og Social- og Sundhedsforvaltningen. Det blev Beskæftigelsessekretariatets opgave at koordinere kommunens samlede indsats overfor ledige.

Kommunens stigende engagement i lokalsamfundet var baggrunden for, at kommunen i 1979 ansatte den første informationsmedarbejder, journalist Søren Baumann, som kom fra Kolding Folkeblad. Motiveringen var bl.a., at den lokale dagspresses orientering om kommunens forhold ikke længere var tilstrækkelig til information om de kommunale forhold. Informationsmedarbejderen havde direkte reference til borgmesteren og havde kommunaldirektøren som sin administrative chef.

I 1979 blev der indført nye arbejds gange og ny struktur i Økonomisk Forvaltning. Det skete i samarbejde med konsulentfirmaet Gert Hansen. Senere fik de øvrige forvaltninger en lignende opbygning. Den nye struktur blev beskrevet i en organisationshåndbog, i hvilken der var formuleret klare retningslinier for forvaltningens virksomhed, målsætninger, kompetenceforhold og arbejdsområder.

Siden 1960'erne havde forvaltningen haft 9 funktionsområder: Hullestue, Inkassokontor (A-skat), Inkassokontor (B-skat), Kassererkontor, Bogholderi, Lønningskontor, Planlægning- og Budgetkontor og Belysningskontor. Den flade sideordnede afdelingsstruktur blev med den nye organisation ændret, så alle de tidligere afdelingerne nu samledes til tre: Regnskabsafdelingen, Lønningsafdelingen og Budgetafdelingen, ledet af hver sin kontorchef.

Regnskabsafdelingen var opdelt i to sektioner, en regnskabssektion bestående af bogholderi, kassekontrolgruppe og hovedkassegruppe og en inkassosektion bestående af tre afdelinger: a-skat, b-skat og øvrig inkasso. Leder af regnskabsafdelingen var kontorchef Evald Roos, som samtidig var stedfortræder for økonomidirektøren.

Lønningsafdelingen var under ledelse af kontorchef Ove Rønholt, som i 1978 havde afløst P. H. Skibelund som lønningschef. Eigil Krogh var gået på pension i 1976.

Budgetafdelingen, under ledelse af kontorchef N.J. Fallesen, bestod af en økonomigruppe, en edb-styregruppe og en tastegruppe, som hullestuen nu kom til at hedde.

Under organisationsudviklingsarbejdet forsøgte man for første gang i den kommunale administration at formalisere grundlaget for en forvaltningsledelse. De tre kontorchefer udgjorde sammen med økonomidirektøren en chefgruppe, der skulle tilrettelægge administrationen, koordinere forvaltningens arbejde og sikre effektivitet. Et trin længere nede i hierarkiet etableredes på lignende vis en ledergruppe, bestående af chefgruppen og alle gruppelederne.

ÆNDRINGER PÅ LØN- OG PERSONALEOMRÅDET

I 1960'erne havde Lønningskontoret været en afdeling, som udelukkende tog sig af lønudbetaling og ferieberegning. I 1970'erne kom personaleretlige og ansættelsesmæssige forhold til at spille en stadig større rolle. Overgangen til brug af edb-systemet Kommunedataløn i 1976 var en ny stor udfordring.

Ved kommunesammenlægningen i 1970 havde man formelt centraliseret lønudbetalingen. Men først fra 1984 blev alle kommunale lønninger udbetalt og administreret fra Lønningskontoret. Det skete, da CLP (Det Centrale Løn- og Personalekontor) også overtog lærerlønsberegning- og udbetaling fra Vejle Amt. Siden 1974 havde Kolding Kommune i lighed med de øvrige kommuner i amtet, haft en aftale med amtet om at det udbetalte lønnen til lærerpersonalet på kommunernes skoler.

Centraliseringen af kommunens lønadministration og de mange nyansættelser – også i kommunale beskæftigelsesprojekter – medførte et voksende arbejdspress i Lønningskontoret. Dagpengeloven fra 1973 og Bistandsloven fra 1976 betød langt flere ansatte i kommunen – både fastansatte og folk i beskæftigelsesarbejder.

I årene 1978-80 undersøgte man arbejdsgangene i afdelingen, hvor man stadig i vid udstrækning administrerede, som man havde gjort det i 1960'erne. På det tidspunkt var afdelingen flyttet fra Adelgade til Rendebanelen 4.

Resultatet af organisationsgennemgangen blev, at man i 1980 delte løn- og personaleafdelingens opgaver i to afsnit: et lønteknisk afsnit under daglig ledelse af Peter Olesen og et personaleadministrativt afsnit under daglig ledelse af Birgit Stangerup. I Lønteknisk Afsnit forlod man desuden den gamle sagsopdeling fra 1960'erne mellem månedslønnede og timelønnede.

Omrokeringerne i lønningsafdelingen kom ikke til at berøre Borg-

mesterkontorets traditionelle ansvar for administrationen af ansættelsesager og politisk behandlede personalesager. Disse blev fortsat administreret fra Borgmesterkontoret, dog kun nogle få år endnu.

FRA HULLESTUE TIL EDB-KONTOR

Kolding Kommune havde i 1960'erne været en foregangskommune inden for brugen af først hulkortteknologi og siden edb. Økonomisk Forvaltning brugte edb i lønadministrationen, regnskabs- og budgetlægningen og kassefunktionerne. Siden fulgte indførelse af edb i Skatteforvaltningen, Social- og Sundhedsforvaltningen og Teknisk Forvaltning.

I 1979 tog Hulkortcentralen navneforandring til EDB-kontoret. Under EDB-kontoret varetog Tastegruppen som hidtil centrale indberetningsopgaver for alle kommunens forvaltninger. Før man begyndte at tage avancerede edb-systemer i brug indleveredes kontoplansark til kontoret, som efter bearbejdelse videresendte materialet til hovedcentralen i Aalborg. Omkring 1976 startede man med de første spæde forsøg på at lagre på diskette frem for på hulkort. De første Philips tekstbehandlingmaskiner blev købt i slutningen af 1970'erne til brug ved bl.a. dagsordenskrivningen, og i begyndelsen af 1980'erne etableredes det første netværk mellem Rådhuset og Økonomisk Forvaltning, da forvaltningen efter 1982 var flyttet til Bredgade.

Ansvar for edb-systemernes sikkerhedsadministration lå i Økonomisk Forvaltning, og i forvaltningens organisationshåndbog fra 1979 er det første gang formuleret, at forvaltningen er "konsulent for øvrige tjenestegrene i edb-teknologi og -anvendelse".

ADMINISTRATIONSBYGNINGEN I BREDGADE

Administrationens behov for kontorlokaler voksede i 1970'erne. Især Økonomisk Forvaltning havde pladsproblemer, og ejendommen Adelgade 7-9 var ikke velegnet. De implicerede parter i 1970'ernes lokale behovsanalyser var udover Økonomisk Forvaltning Boligforvaltningen, Arbejdsgiverkontrollen, Belysningskontoret og Folkeregistret på

Kolding Kommunes administrationsbygning i Bredgade kort efter opførelsen i 1982.

Medarbejdere i Økonomisk Forvaltning pakker ud af flyttekasserne efter at være flyttet til Bredgade 1 i marts 1982. Foto: Kolding Folkeblad.

Rådhuset, Social- og Sundhedsforvaltningen på Nytorv og Rendebanen samt Ejendomsskattekontoret i Munkegade. Økonomisk Forvaltning, Skatteforvaltningen og Social- og Sundhedsforvaltningen var hver især delt på forskellige adresser. I Økonomisk Forvaltning havde økonomidirektøren kontor i Adelgade 7-9, hvor også regnskabsafdelingen lå. Lønningsafdelingen, Hullestuen og Beskæftigelsessekretariatet lå på Rendebanen, mens resten af forvaltningen havde kontorer på rådhuset. På trods af den korte afstand mellem adresserne var det et dagligt irritationsmoment, at man ikke hørte sammen. Til eksempel fandtes der ingen kasse på Rendebanen, hvilket betød, at man måtte lave anvisninger til Hovedkassen, som befandt sig på rådhuset.

I 1975 blev der nedsat et arbejdsudvalg bestående af repræsentanter fra de implicerede forvaltninger, Teknisk Forvaltning og konsulentfirmaet Limes v/Steen Jacobsen med det formål at fremkomme med løsninger. Senere samme år havde man fundet frem til to løsningsmodeller, hvoraf det ene gik ud på at lade Økonomisk Forvaltning forblive på rådhuset, mens Arbejdsgiverkontrollen, Inkasso A og Boligkontoret flyttede ud. Det andet forslag var, at flytte Økonomisk Forvaltning til Social- og Sundhedsforvaltningens tidligere adresse på Nytorv, når Social- og Sundhedsforvaltningen i løbet af få år kunne overtage Kolding Gymnasium på Nicolaiplads. I 1976 blev der også lavet undersøgelser over, hvad det ville koste at lave en større tilbygning til rådhuset, da det ville være en bedre løsning end en flytning af Økonomisk Forvaltning til Nytorv.

Det lykkedes at få politisk flertal for dette, og i 1979 blev der afsat penge til opførelsen af en administrationsbygning for Økonomisk Forvaltning. Placeringen på Bredgades østlige side, omkring Borchs gård, blev godkendt i 1980. Byggeforslaget var udarbejdet af arkitektfirmaet Holm & Andersen, og efter blot to år stod den nye administrationsbygning klar til indflytning.

Forvaltningens udflytning fra rådhuset og samling på én adresse løste en lang række problemer, som havde fulgt rådhusadministrationen siden 1960'erne. Økonomisk Forvaltning var nu også fysisk en enhedsforvaltning, og nybyggeriet gjorde, at man kunne få renoveret rådhuset og bl.a. indrettet en ny personalekantine.

BORGMESTER PER BØDKER ANDERSEN

For anden gang inden for et tiår skete et borgmesterskifte, da Bent Rasmussen den 1. september 1985 forlod posten til fordel for et job som forretningsfører i boligselskabet Lejerbo. Ny borgmester blev Per Bødker Andersen.

Per Bødker Andersen havde i 1970 overtaget Dansk Teaterforlag efter sin far, Axel Andersen. Han var tidligt politisk aktiv og startede i DSU i 1960'erne. I 1974 blev han for første gang indvalgt i Kolding Byråd, hvor han fik sæde i Sports- og Parkudvalget og Kulturudvalget. I 1978 indvalgtes han både i Kolding Byråd og Vejle Amtsråd. Han sad dog kun i amtsrådet i en periode. I 1977 blev han formand for Havnudvalget og i 1982 desuden formand for Teknisk Udvalg og Byplanudvalget.

Tidspunktet for borgmesterskiftet blot få måneder før et byrådsvalg var vanskeligt for en ny borgmester. Formanden for den Konservative byrådsgruppe, Bruno Andersen, mente, at man nu var betydeligt nærmere et borgerligt styre i Kolding Kommune, der også skulle omfatte Venstre. Selv om klimaet mellem de to store borgerlige partier havde været anstrengt, mente Bruno Andersen, at de to partier skulle lave en aftale om, at det største af de borgerlige partier efter valget skulle have borgmesterposten.

BYRÅDSVALGET 1985

Valgkampen var ret fredelig. Byrådsperioden havde været præget af et bred samarbejde, og Socialdemokratiet, de Radikale, Venstre og Konservative havde netop indgået et budgetforlig, som fastlagde de økonomiske rammer for de kommende to år. Per Bødker Andersens lagde heller ikke op til ændringer i den kurs, hans forgænger havde lagt.

Entreprenør Peter Nielsens Sydcenter-byggeri og bebyggelsesplanerne for Bredgadepladsen var det, der vakte mest debat. I 1984 var et flertal i byrådet blevet enige om begge byggeprojekter, men ikke uden voldsom kritik både i og uden for byrådsalen. Socialistisk Folkeparti kritiserede etableringen af Sydcentret, da området i kommuneplanen var planlagt udnyttet til beboelse og til mindre forretningsdrivende, og diskussionerne om Bredgadepladsens fremtidige anvendelse var endt med, at et flertal i byrådet havde vedtaget et projektforslag udarbejdet af arkitekt Lauge Juul, som skulle realiseres af Ejendomsvirke A/S, Arbejdernes Andels Boligforening og Rasmussen & Schjøtz. Protesterne mod dette byggeprojekt fortsatte og fik den konservative Bruno Andersen til under valgkampen at sige, at Bredgadepladsens fremtid kunne genforhandles. Det medførte fornyet tvivl og diskussion om, hvor holdbart flertallet egentligt var, selv om socialdemokraterne stod ved deres beslutning.

På landsplan havde de Konservative fremgang, og for første gang i flere år så det ud til, at de Konservative i Kolding ville få flere stemmer end Venstre. Drømmen om en borgerlig borgmester fortonede sig dog, da valgresultatet forelå, selv om de Konservative havde opnået en

Per Bødker Andersen, borgmester i Kolding siden 1985.

Byrådet fotograferet efter byrådsvalget i 1985. Siddende fra venstre: Lars Møller-Sørensen, Hanne Skov, Jørgen Jessen, Peter Skov Christensen, borgmester Per Bødker Andersen, Alex Jentsch, Ole H. Rasmussen, Marie Tastesen. Stående fra venstre Villy Søvnald, Lis Ravn Ebbesen, Gunhild Due, Tonny Jensen, Svend Visbeck Madsen, Sven Trillingsgaard, Åse Meyn, Bruno Andersen, Bent Ginnerskov, Else Damgaard, Mona Lassen, Tove Vemmelund, Bruno Pedersen, Vilh. Jørgensen, Peter Fink, Iver Schriver og Jens Møller. Foto: Ole Olsen.

fremgang på over 50%. SF gik nemlig lige så meget frem, og Socialdemokratiet holdt stand. Per Bødker Andersen fik med et personligt stemmeantal på 7.643 stemmer overbevisende slået fast, at vælgerne stod bag tronskiftet i Socialdemokratiet. Stemmetallet var det næsthøjeste nogensinde opnået ved et byrådsvalg i Kolding, kun overgået af Peter Ravns 8.725 stemmer ved byrådsvalget i 1970. Sammenlagt gik Socialdemokratiet en smule frem, dog med et uændret mandattal på 12. Sejrherrerne ved valget, de Konservative og SF, fik hver et ekstra mandat, hvilket for begge partiers vedkommende betød fire medlemmer i byrådet. SF'eren Villy Søvnald opnåede med 1.826 stemmer det næsthøjeste stemmetal. Jens Møller fra Kristeligt Folkeparti blev genvalgt, mens de Radikale mistede deres enlige mandat. Man skulle tilbage til 1960'erne for sidst at have oplevet et byråd uden radikal repræsentation. På trods af tilbagegang beholdt Venstre sine fire mandater, hvilket først og fremmest skyldtes det valgtekniske samarbejde med de Konservative.

Valgets resultat blev af Per Bødker Andersen tolket således, at der skulle samarbejdes hen over midten, og at salen ikke skulle deles i en S-SF-blok og en borgerlig blok. Allerede på valgnatten var der klare tegn på, at Socialdemokratiet og Venstre ville fortsætte samarbejdet. Venstres Peter Skov Christensens fortsatte som 2. viceborgmester. Aftalen medførte ikke de helt store omvæltninger, da der skulle forhandles udvalgsposter, bortset fra at formandsposten i Teknisk Udvalg gik fra Peter Skov Christensen tilbage til Socialdemokratiet, og denne gang til 1. viceborgmester Alex Jentsch. Peter Skov Christensen havde ikke lagt skjul på, at han ved flere lejligheder havde været uenig i udvalgsflertallets holdninger omkring trafikforholdene i den indre by og bebyggelsen af Bredgadepladsen, så i konsekvens af beslutningen afslog han næstformandsposten i Teknisk Udvalg. Den gik i stedet til den konservative Bruno Andersen.

De øvrige udvalg fik alle socialdemokrater som formænd. En gammel tradition blev genoptaget, da borgmesteren igen blev formand for Havnudvalget.

FART OVER FELTET.

KOLDING KOMMUNE I SLUTNINGEN AF 1980ERNE

Det var ikke tilfældigt, at planlægningen af bymidten igen var et centralt tema i lokalpolitikken. Første halvdel af 1980erne havde været planlægningsfasen, mens planerne skulle realiseres i anden halvdel af 1980erne. Byfornyelsesprojekterne fortsatte, Banegårdspladsen fik en ny udformning i 1989, Låsbygade og Adelgade blev brolagte, den brede del af Jernbanegade og Fredericiagade blev dobbeltrettede, 2. etape af Vestre Ringgade blev afsluttet m.m.

De mange og store anlægsarbejder blev mødt med både ros og ris. Kolding Kommune blev tildelt Kreditforeningen Danmarks Byfornyelsespris i 1986 pga. den fremsynede byfornyelsespolitik. Restaureringen af Koldinghus, som dronningen indviede i september 1989, og det første spadestik til et nyt teater ved Hotel Scanticon i 1989 blev også rost og var med til at placere Kolding som en foregangsby på det kulturelle område. Men der var også en voksende kritik fra borgerne over, at det gik for hurtigt og at der blev brugt for mange penge på prestigeprojekter. "Socialsagen", hvor de administrative forhold i Socialforvaltningen blev genstand for en offentlig retssag gjorde heller ikke borgernes syn på kommunen mere positivt.

Der blev investeret mange penge i anden halvdel af 1980erne, og skatteprocenten steg efter budgetforliget i 1986 fra 19,6% til 21,9. To år senere blev den nedsat med 0,4%, og ved budgetforliget i 1989 yderligere med 0,3%, men kun ved millionbesparelser.

Dronning Margrethe foretog genindvielsen af Koldinghus efter Inger og Johannes Exners restaurering den 1. september 1989. Her beundrer dronningen resultatet i selskab med boligminister Agnete Laustsen. Bagved ses museumsdirektør Poul Dedenroth-Schou. Foto: Nils Rosenvold.

BYRÅDSVALGET 1989

Ikke overraskende var det kommunens bygge- og anlægspolitik og pengeforbrug, der blev hovedemnet i valgkampen. Tre nye lister opstillede: Borgerlisten, Rød'erne og Fælles Kurs. Sidstnævnte var en lokal afdeling af et landsdækkende parti, mens Borgerlisten og Rød'erne var lokale lister. Medstifteren af Borgerlisten, Hans Lind, var tidligere udtrådt af den socialdemokratiske byrådsgruppe i protest mod den førte politik.

Byrådsvalget blev en katastrofe for Socialdemokratiet, der blev halveret fra 12 til 6 mandater. Nederlaget kunne ikke forklares landspolitisk, idet partiet på landsplan var i beskeden fremgang. Det var derimod en udbredt opfattelse, at Socialdemokratiet var blevet straffet på grund af den førte politik. Byrådsvalget trak flere vælgere til stemmerne end normalt. Som regel lå Kolding, i lighed med andre stor-kommuner, under den gennemsnitlige valgdeltagelse på landsplan, men denne gang var valgdeltagelsen i Kolding højere end landsgennemsnittet.

Per Bødker Andersens personlige stemmeantal faldt til 2.162, mens SFeren Villy Søvnald med et stemmetal på 5.081 blev valgets store stemmesluger, og dermed var med til at øge SFs mandattal fra 4 til 6. I den anden side af byrådsalen var der fremgang til Venstre, der gik fra 4 til 5 mandater, hvorimod de Konservative tabte et mandat og fik indvalgt 3. De to borgerlige partier havde op til valget fået nye spidskandidater. Gårdejer Jørgen Jessen var Venstres nye spidskandidat, efter at Peter Skov Christensen i 1989 havde forladt kommunalpolitik efter 16 år som byrådsmedlem. Bruno Andersen havde forladt den Konservative byrådsgruppe i 1989, og gårdejer Jens Chr. Thulstrup blev partiets spidskandidat.

Jens Møller fra Kristeligt Folkeparti blev genvalgt, mens Fremskridtspartiet og Borgerlisten fik hver to mandater, Christen Kragh og Birthe Christensen fra Fremskridtspartiet, og Hans Lind og W. Gessner Petersen fra Borgerlisten.

Valgresultatet betød, at Socialdemokratiet for første gang i næsten 30 år ikke var sikret borgmesterposten. Sammen med SF, der før valget havde tilkendegivet deres støtte til Socialdemokratiet, havde de 12 mandater. I den borgerlige lejr var situationen også uvis, for selv om Venstres Jørgen Jessen stod som den mest oplagte borgerlige borgmesterkandidat, var det nødvendigt at lave en samarbejdsaftale, der både omfattede de Konservative, Kristeligt Folkeparti, Fremskridtspartiet og Borgerlisten. Opmærksomheden samlede sig om Jens Møller fra Kristeligt Folkeparti og de to Borgerlistefolk, Hans Lind og W. Gessner Petersen.

Det mudrede resultat til trods stod det dog allerede på valgnatten klart, at borgmesteren fortsat ville hedde Per Bødker Andersen. Et flertal bestående af Socialdemokratiet, SF og borgerlistens Hans Lind havde fundet sammen, hvilket lige akkurat gav flertal. Samarbejdet gjaldt udelukkende spørgsmålet om borgmesterposten, selv om der faldt en hensigtserklæring om flere pasningsmuligheder for børn og en fortsat støtte til ældreområdet.

I betragtning af Socialdemokratiets store nederlag, havde de to store borgerlige partier, Venstre og Konservative, svært ved at dæmpe vreden over denne konstellation. Vreden blev både rettet imod Borgerlisten, og især mod Kristelig Folkepartis Jens Møller. Han havde sagt nej til et borgerligt samarbejde med Jørgen Jessen som borgmester.

Borgmesteren var fortsat socialdemokratisk, men det havde givet skrammer. Socialdemokratiet måtte afgive de fleste udvalgsformands-

Ejendomsmægler Hans Lind, 1. viceborgmester 1990-1993. Foto: Birgitte Heiberg.

poster til de andre partier. SF skulle have fire og fik Socialudvalget, Kulturudvalget, Boligudvalget og Miljø- og Planlægningsudvalget – det sidste var blevet udskilt fra Teknisk Udvalg. Borgerlisten tog sig også godt betalt for aftalen. Hans Lind overtog 1. viceborgmesterposten efter socialdemokraten Alex Jentsch og blev samtidig formand for Teknisk Udvalg. Venstre fik formandsposterne i Idrætsudvalget og Venskabsbyudvalget, mens Jørgen Jessen fortsat var 2. viceborgmester.

Fire formandsposter blev tilbage til Socialdemokratiet: Ole H. Rasmussen fortsatte som formand for Skoleudvalget, Alex Jentsch blev formand for Havneudvalget og Forsyningsudvalget, og Bent Ginnerkov måtte forlade posten som Socialudvalgets formand og blev i stedet formand for Beskæftigelsesudvalget.

Byrådet efter valget i 1989. Siddende fra venstre Carl Sørensen, Jørgen Jessen, W. Gessner Petersen, Hans Lind, borgmester Per Bødker Andersen, Bruno Pedersen, Alex Jentsch og Ole H. Rasmussen. Stående fra venstre Lis Lykke Skov, Lars Møller-Sørensen, Jens Andersen, Birthe Christensen, Christen Kragh, S. Trillingsgaard, Henning Lyhne (erstattes kort efter af Poul Ager-toft), Bent Ginnerkov, Lis Ravn Ebbesen, Tonny Jensen, Villy Søvnald, Margit Vestbjerg, Jens Møller, Ib Hansen, John Bondebjerg og Iver Schrifer. Jens Christian Thulstrup var ikke til stede ved fotograferingen. Foto: Lillian Hansen, januar 1990.

1990ERNES TEMAER

Borgmester Per Bødker Andersen sagde i sin nytårstale i januar 1990, at "80'erne var det årti, hvor Kolding løftede sig selv op fra et stille provinsbyliv og vovede at bryde sig af en lang række fortrin". Den samme opfattelse deltes af andre. Folkebladet Sydjylland skrev i 1989, at byen i 1980erne oplevede en udvikling "væk fra en jævnt kedelig provinsby til en spændende by, der såvel industri- og handelsmæssigt samt kulturelt står bedre rustet til 90'ernes udfordringer end vel nogen anden middelstor dansk provinsby".

Borgmester Peter Ravn havde i 1960erne forestillet sig Koldings fremtidige rolle som regionens vigtigste og største kommune. I slutningen af 1980erne havde man muligheden for at få mange projekter gennemført på kort tid, og den mulighed udnyttede man. Men den umiddelbare konsekvens blev et valg, der vendte op og ned på magtbalancen i byrådet og en økonomi, der var spændt til bristepunktet.

Som følge af valgresultatet blev der lagt en forsigtig kurs i 1990 og 1991, specielt på anlægsområdet, men generelt vurderet blev der ikke

ført forsigtighedspolitik i 1990erne, som tværtimod bød på flere store projekter og initiativer. Visionerne vedblev at være store, hvad også TV2 i 1991 bed mærke i, da tv-stationen omtalte Kolding som "provinsbyen, der nægter at være provinsiel".

Også i 1990erne blev der investeret i store anlægsarbejder. I midten af 1990erne viste beregninger, at Kolding Kommune i gennemsnit brugte 2.490 kroner pr. indbygger på anlæg, mens landsgennemsnittet var på 1.311 kr. I modsætning til slutningen af 1980erne, hvor mange planer blev realiseret i løbet af meget kort tid og fortrinsvis i bymidten, har der været større spredning i 1990ernes projekter.

Planerne om et B-center, nu kaldet et storcenter uden for byen fik mulighed for at blive realiseret. Siden 1970erne havde man vidst, at megen handel gik Kolding Kommune forbi, fordi oplandskunderne foretrak at handle andre steder. Efter en langstrakt og kringlet politisk proces, der også omfattede politikerne i Vejle Amt, kunne Kolding Storcenter åbne i september 1993. Storcentret fik stor indflydelse på handelen i Kolding-området. Selv om omsætningen blandt de handlende i centrum faldt med omkring 10 %, blev Storcentret en magnet, der trak handel langvejsfra til Kolding, således at Kolding i 2000 havde overhalet Vejle som regionens største handelsby.

Fra midten af 1980erne blev hotelforholdene i Kolding væsentligt forbedret. I løbet af fem år fra 1986 til 1991 byggedes tre konferencehoteller Scanticon, Hotel Koldingfjord og Scandic. På trafikområdet betalte Kolding Kommune selv for en bedre forbindelse fra motorvejsnettet til det store nye industrikvarter nord for motorvejen.

I 1990erne blev der igangsat en række kampagner, der i en direkte

Dronning Margrethe og prins Henrik aflagde besøg i Vejle Amt i juni 1992 i anledning af deres sølvbryllup. Her går de fra Kolding Rådhus op til Koldinghus ledsaget af borgmester Per Bødker Andersen. Foto: A. Kernwein.

dialog med borgerne satte fokus på udvalgte politikområder, bl.a. Ældre-kampagnen med start i 1989 og Børn- og Ungekampagnen, der startede i 1993.

Miljøpolitikken fik stadig større betydning i kommunalpolitikken. Kolding ansøgte sammen med andre kommuner i Trekantområdet om at blive "Green City", hvilket dog mislykkedes. Kommunen oprettede til gengæld selv et Byøkologisk Center. På renovationsområdet skulle et stort anlagt Affaldssystem 2000 gøre affaldshåndteringen mere miljøvenlig og genbrugseget. Seneste initiativ på miljøområdet er Agenda 21, som konkretiserer, hvilke indsatsområder på miljøområdet der skal prioriteres.

I 1999 blev Kolding universitetsby – det, byen havde drømt om siden 1960'erne. Handelshøjskole Syd med afdelinger i Kolding, Esbjerg og Sønderborg fusionerede med Odense Universitet. Fusionen var en understregning af Koldings status som en uddannelsesby i stor vækst. I 2000 var i alt 2500 studerende indskrevet på de 5 videregående uddannelsesinstitutioner i Kolding kommune: Syddansk Universitet, Designskolen, Pædagogseminariet, International Business Academy og Teknisk Akademi Syd. Kolding Lærerseminarium blev nedlagt i 1992 som et led i en landspolitisk handel.

Pga. de store anlægs- og byggeprojekter i 1980'erne havde Kolding i 1990'erne en stor gældsbyrde og en høj skatteprocent. Det var dog ikke kun kommunens investeringer, som var skyld i den dårlige økonomi. Der var tegn på en generel stagnation i Danmark, skatteindtægterne var vigende og udgifter til kontanthjælp, ældre og børn var stigende.

Konsekvenserne blev sparerunder og en strammere økonomistyring. Besparelser på administrationen blev tilbagevendende temaer ved budgetforhandlingerne igennem 1990'erne. Bl.a. var der fokus på kommunens udgifter til lønninger. Antallet af ansatte var vokset betydeligt i 1980'erne, og i begyndelsen af 1990'erne havde kommunen 4.000 medarbejdere på lønningslisten. Fra 1990 begyndte kommunen at sælge ud af sine ejendomme for at få penge i kommunekassen. Desuden forlod man en gammel grundholdning om, at kommunen selv byggede jord.

Men man kunne glæde sig over, at beskæftigelsesprocenten var over landsgennemsnittet, og at byggeaktiviteten blev højere i anden halv-

Kolding Byråd efter byrådsvalget i november 1993. Siddende fra venstre Lis Lykke Skov, Vagn Mørup, Iver Schriver, Jørgen Jessen, borgmester Per Bødker Andersen, Villy Søvnald, Christen Kragh og Annette Thorsen. Stående fra venstre: Hanne Herzog, Henrik Knudsgaard, Margit Vestbjerg, Jens Chr. Thulstrup, Liss Gydesen, Jens Andersen, Peder Møller Jensen, Carl Sørensen, Bent Ginnerskov, Ole H. Rasmussen, Ib Hansen, Gunnar Storm Thomsen, Lis Ravn Ebbesen, Dan Nielsen, Søren Rasmussen og Grethe Nielsen. John Bondebjerg var ikke til stede ved fotograferingen. Foto: Lillian Fransson.

Jørgen Jessen, medlem af Kolding Byråd siden 1982. Foto juli 1992, Kolding Folkeblad.

del af 1990'erne, både fordi flere virksomheder valgte at slå sig ned i området, og fordi kommunen brugte betydelige summer på ungdoms-, ældre- og almennyttigt byggeri.

Kolding Kommunes udvikling hang uløseligt sammen med hele Trekantområdets udvikling. Kolding Kommune tog i 1991 initiativ til, at der indledtes et samarbejde mellem kommunerne i Lillebæltsregionen. Forinden havde man i Kolding afholdt seminarer mellem økonomiudvalg og erhvervschefer for at afprøve, om der var baggrund for et samarbejde mellem "båndbyerne" fra Vejen til Middelfart. Der var enighed om, at erhvervsudviklingen, uddannelsesområdet og byplanlægningen skulle prioriteres højt. I 1992 skabtes en organisation, bestående af de 6 involverede kommuner. I 1993 opnåedes støtte fra Miljø- og Energiministeriet til samarbejdet og Vejle og Børkop kom med i samarbejdet. Trekantområdet Danmark, som samarbejdet nu kaldes, har ført til anerkendelse som landsdelscenter. Der er vedtaget en grøn perspektivplan for området i 1997, og der er indledt samarbejde om IT og kulturelle arrangementer.

BYRÅDSPOLITIK I 1990'ERNE

Byrådsarbejdet har i 1990'erne været påvirket af den situation, der skabtes ved byrådsvalget i 1989. De efterfølgende valg i 1993 og 1997 har ikke afgørende ændret på styrkeforholdene, selv om Socialdemokratiet har genvundet en del af den opbakning, de havde før 1989-valget. Socialdemokraterne har søgt bred opbakning til budgetforlig og andre væsentlige spørgsmål. Socialistisk Folkeparti var i 1991 for første gang i 10 år med i et budgetforlig, som også samlede Borgerlisten, Venstre og Kristeligt Folkeparti. I 1995 var også Fremskridtspartiet med i et budgetforlig, og ved budgetforliget i 1999 var 5 ud af 6 partier med i forliget, idet kun Dansk Folkepartis to medlemmer stemte imod.

Ved valget i 1993 gik Socialdemokratiet frem fra 6 til 8 mandater. Venstre fik en markant fremgang og vandt tre mandater, hvorefter partiet også havde 8 repræsentanter i byrådet. Socialistisk Folkeparti fik uændret 6 mandater, hvilket lagt sammen med Socialdemokratiets 8 mandater betød, at de borgerlige ikke fik et borgmesterskifte. De Konservative og Fremskridtspartiet tabte hver et mandat, hvorefter de fik indvalgt henholdsvis to og et medlem. Jens Møller var samme år udtrådt af Kristeligt Folkeparti og havde ved byrådsvalget stillet op for CD, men han opnåede ikke valg. Borgerlisten stillede ikke op til byrådsvalget, da dens to medlemmer, Hans Lind og Walther Gessner Petersen, i marts 1993 havde besluttet at stillet listen i bero.

Borgmester Per Bødker Andersen fik oprejsning for valgnederlaget i 1989 ved at fordoble sit personlige stemmetal. På trods af det røde flertal i byrådssalen holdt han fast ved sit valglofte om et bredt samarbejde.

Samarbejdsaftalen betød, at Venstres Jørgen Jessen blev 1. viceborgmester og desuden formand for Fritids- og Idrætsudvalget. Lis Lykke Skov blev formand for Boligudvalget, Jens Andersen formand for Havneudvalget, mens Vagn Mørup blev formand for Erhvervsfremmeudvalget, der oprettedes i 1994. Socialistisk Folkepartis Villy Søvnald blev 2. viceborgmester og beholdt posten som socialudvalgsformand, mens Lis Ravn Ebbesen blev kulturudvalgsformand og Ib Hansen fortsatte som formand for Plan- og Miljøudvalget. Socialistisk Folkeparti beholdt samtidig formandsposten i Ligestillingsudvalget, der var oprettet i 1990. Her fortsatte Margit Vestbjerg som formand. I 1994 forlod Villy Søvnald byrådsarbejdet til fordel for Folketinget. Herefter blev Lis Ravn Ebbesen socialudvalgsformand, og Margit Vestbjerg blev

2. viceborgmester og formand for Kulturudvalget. Socialdemokratiet tog sig af de resterende udvalgsformandsposter, Iver Schriver i Teknisk Udvalg, Ole H. Rasmussen i Uddannelsesudvalget og Gunnar Storm Thomsen i Beskæftigelsesudvalget.

Erhvervsfremmeudvalget fik en kort funktionsperiode, idet udvalgets opgave overgik til BY-PR-udvalget i 1995 med borgmesteren som formand. Udvalget skulle overordnet administrere markedsføring af Kolding og havde ud over byrådsmedlemmer repræsentanter fra Kolding Turistforening, Kolding Handelsråd og Kolding Erhvervsråd. BY-PR-udvalget var et § 17, stk. 4 udvalg. Ifølge den kommunale styrelseslovs § 17, stk. 4 kan byrådet nedsætte særlige udvalg til varetagelse af bestemte hverv. Til denne kategori hører også Planlægningsudvalget nedsat i 1985, Ligestillingsudvalget nedsat i 1989 og Venskabsbyudvalget, nedsat fra 1985 med opgaven at koordinere kommunens venskabsbyforbindelser. Siden 1946-47 havde Kolding Kommune haft venskabsbyforbindelse med Örebro i Sverige, Drammen i Norge, Lappeenranta i Finland og fra 1979 med Delmenhorst i Tyskland. I 1990'erne kom tre nye venskabsbyer til, Stykkishólmur i Island i 1990, Szombathely i Ungarn i 1991 og Anjo i Japan i 1997. Der oprettedes også et antal særlige råd: Kolding Uddannelsesråd, Ældrerådet, Ungdområdet, Handicaprådet og Rådet for frivilligt socialt arbejde i Kolding Kommune. De har rådgivende og igangsættende funktioner.

BYRÅDSVALGET 1997

Socialistisk Folkeparti gik i 1997 fra seks til tre byrådsmandater. Socialdemokratiet vandt et enkelt mandat og havde nu ni, mens Venstre tabte et og dermed fik indvalgt 7. De Konservative og Fremskridtspartiet holdt status quo med henholdsvis to og et mandat. Dansk Folkeparti, stiftet efter Pia Kjærsgårds brud med Fremskridtspartiet, fik 2 medlemmer valgt, mens de Radikale igen blev repræsenteret i byrådet med et enkelt mandat, der blev besat med Henrik Larsen. Efterfølgende samledes 23 af det nye byråds medlemmer omkring konstitueringen, med undtagelse af Dansk Folkepartis to repræsentanter.

Medlemmer af Kolding Byråd efter byrådsvalget i november 1997. Siddende fra venstre: Hanne Herzog, Carl Sørensen, Jørgen Jessen, borgmester Per Bødker Andersen, Iver Schriver, Margit Vestbjerg og Henrik Larsen. Stående fra venstre: Dora Rossen, Svend Brodersen, Lis Lykke Skov, Liss Gydesen, Jens Chr. Thulstrup, Christen Kragh, Bjarne Juel Møller, Henrik Knudsgaard, Dan Nielsen, Bent Ginnerskov, Ole H. Rasmussen, Gunnar Storm Thomsen, Anne-Marie Christensen, Martin Peyrath, Lis Ravn Ebbesen, Thorkild Hansen, Torben Nørgaard Lauritzen og John Bondebjerg. Foto: Lillian Fransson.

Byrådssalen på Kolding Rådhus efter renoveringen. Foto: Finn Manford.

De overordnede ledelses- og styringsmekanismer i Kolding Kommune var frem til begyndelsen af 1980'erne stadig forankret i den traditionelle kommunale model. Perioden var præget af central ledelse, både på det politiske og på det administrative område. Alt væsentligt blev først afgjort, når borgmesteren havde taget en beslutning.

Bortset fra, hvad der stod i styrelsesvedtægten, var der ingen regler for, hvilke kompetence-, ansvars- og ledelsesforhold, der herskede mellem politikere og administration. Hvad der var borgmesterens, udvalgenes eller tjenestegrenschefernes opgaver beroede på tradition og personlige egenskaber og relationer. Der var derfor store forskelle på, hvor meget politikerne dominerede forvaltningerne.

I Kolding Kommunes administration havde man indtil 1982 mange sideordnede tjenestegrenschefer, men fra 1982 blev Centralforvaltningens rolle i forhold til fagforvaltningerne styrket, og der udvikledes en mere ensartet administrations- og ledelseskultur på tværs af alle forvaltningsgrene.

NY KOMMUNALDIREKTØR 1982. CENTRALFORVALTNINGEN ETABLERES

I 1982 fratrådte kommunaldirektør Harry Rasmussen efter mere end 50 år i Kolding Kommunes tjeneste, fra 1948 som byrådssekretær og fra 1971 som kommunaldirektør. Hans afløser blev økonomidirektør Ingemann Olsen.

Harry Rasmussens afgang blev anledning til en større omstrukturering i kommunens administrative organisation. Formålet med omstruktureringen var at få alle centrale ledelses- og styringsopgaver samlet under kommunaldirektørens ansvarsområde.

Ændringerne var begrundet både i lovgivningsmæssige og praktiske hensyn. En ændring i styrelsesloven i 1980 havde øget kravene til borgmesterembedet. Bl.a. var økonomiudvalgets opgave som personaleudvalg og som ansvarlig for samordningen af kommunens planlægning blevet præciseret, i modsætning til før, hvor udvalgets opgave blot var formuleret som at "forestå kommunens kasse- og regnskabsvæsen". Kolding Byråd vedtog i 1981 en ny styrelsesvedtægt, som svarede til ændringerne i styrelsesloven.

I praksis betød omstruktureringen, at Økonomisk Forvaltning og Borgmesterkontoret blev samlet i en forvaltning under kommunaldirektørens ledelse. Forvaltningen opdeltes i tre fagområder: Borgmesterkontor, Den Centrale Løn- og Personaleafdeling og Økonomisk Forvaltning. Kommunaldirektøren havde den daglige ledelse af Borgmesterkontoret, mens ledelsen af Den Centrale Løn- og Personaleafdeling og Økonomisk Forvaltning blev varetaget af to funktionschefer med reference til kommunaldirektøren. Beskæftigelsessekretariatet blev overflyttet fra Økonomisk Forvaltning som stabsfunktion til kommunaldirektøren.

Kommunaldirektør Ingemann Olsen, fotografet i april 1982 af Kolding Folkeblad.

Økonomichef N.J. Fallesen åbner den gamle kænnerkasse på Rådhuset. Oven over Havsteen Mikkelsens maleri af borgmester Peter Ravn. Foto: Lars Lindskov, 1982.

Arbejdet på Borgmesterkontoret blev naturligt nok præget af ansættelsen af en ny kommunaldirektør, med et større ansvarsområde end forgængeren og med en anderledes ledelsesstil, men der skete ingen ændringer i personalesammensætningen.

Den største nyskabelse var udskillelsen af Den Centrale Løn- og Personaleafdeling (CLP) fra Økonomisk Forvaltning. Lønningschef Ove Rønholt fortsatte som leder, men nu med et større administrationsområde, idet al løn- og personaleadministration hørte under afdelingen – også politisk behandlede ansættelses- og personalesager, som hidtil havde været administreret i Borgmesterkontoret. Fra 1985 var alle personalespørgsmål henlagt til CLP.

Da økonomiområdet efter 1982 var et funktionsområde i en forvaltning blev økonomidirektørstillingen nedlagt og erstattet af en økonomichefstilling, som blev besat med tidligere budgetchef N.J. Fallesen. Økonomichefen indgik i kommunens forvaltningschefkollegium. Den ledige stilling som budgetchef blev besat med Henning Seiding, indtil da regnskabschef i Social- og Sundhedsforvaltningen,

mens kontorchef Evald Roos fortsatte som leder af Regnskabsafdelingen.

Indtil 1982 havde tjenestegrener haft direkte reference til og ansvar over for borgmesteren. Med Ingemann Olsens udnævnelse til kommunaldirektør fik kommunen en administrerende direktør, og tjenestegrenerne fik nu reference til kommunaldirektøren. Samtidig introduceredes nye ledelses- og samarbejdsformer. En gammel institution fra Peter Ravns borgmestertid – møderne med tjenestegrenerne før økonomiudvalgsmøderne – blev genoplivet i en ny skikkelse, men nu som forvaltningschefkollegium.

I årene efter kommunaldirektørskiftet blev organisationsstrukturen i Økonomisk Forvaltning ændret, dels som følge af personaleafgang og dels på grund af nye opgaver. I 1982/83 blev der under Budgetafdelingen oprettet en juridisk gruppe. Sager med juridiske aspekter spillede en stadig større rolle i den kommunale administration. Teknisk Forvaltning og Social- og Sundhedsforvaltningen havde været de første i Kolding Kommune, som ansatte juridisk sagkyndige inden for deres fagområder. Nu fik også Centralforvaltningen en jurist, Lise-Lotte Dalsgaard, som kom fra en stilling i Social- og Sundhedsforvaltningen. I 1985 gik kontorchef Evald Roos på pension efter at have kunnet fejre 45 års jubilæum som ansat i kommunen. Budgetchef Henning Seiding overtog Roos' souschef-funktion og samtidig blev budget- og regnskabsafdelingerne slået sammen. Ved siden af denne afdeling oprettedes en betalingsafdeling, der var den publikumsorienterede del af økonomiforvaltningen. Under Budget- og Regnskabsafdelingen blev Lars Rasmussen leder af Budgetafdelingen, mens K. Havmøller Sørensen blev regnskabschef.

Betalingsafdelingen, der blev ledet af Knud Erik Vuijk blev i midten af 1980'erne opdelt i to afsnit – en inkassosektion og en ekspeditionssektion. I Inkassosektionen var de gamle afdelinger – A-skat, B-skat og Øvrig inkasso – i 1983 slået sammen i én afdeling under ledelse af H.R. Bang. Hovedkassegruppen og kassekontrolgruppen var også blevet samlet under ledelse af ekspeditionssekretær Holger Hedegaard. Hedegaard fratrådte i 1986 efter 41 års ansættelse ved Kolding Kommune. Hans afløser blev Tommy Nielsen.

I 1986 blev budget- og souschef Henning Seiding direktør i Social- og Sundhedsforvaltningen, hvorefter Frede Andersen, der kom fra Vejle Kommune, blev forvaltningens nye souschef. I 1988 byttede lederen af budgetafdelingen Lars Rasmussen plads med budget- og regnskabschef i Social- og Sundhedsforvaltningen, Ellen Dall.

OPGAVEUDVEKSLING MELLEM CENTRALFORVALTNINGEN OG FAGFORVALTNINGERNE

Bag oprettelsen af Centralforvaltningen i 1982 lå det synspunkt, at sagsområderne skulle fordeles i størst mulig overenstemmelse med de stående udvalgs myndighedsområder. Kommunens centrale administrationsområder, dvs. alle styringsmæssige forhold vedr. byrådssekretariatsbetjening, økonomi og personaleadministration var nu samlet.

Men i Centralforvaltningen blev der fortsat administreret nogle arbejdsområder, som egentlig hørte under andre fagudvalg og forvaltninger. Det var alene i kraft af tradition og gamle vaner, at områder som boligindskud, elevtilskud, køb- og salgssager m.m. stadig blev administreret fra Rådhuset. At de i sin tid var blevet placeret her skyldtes praktiske hensyn, eller at borgmesteren havde fundet området så væsentligt, at han ønskede det placeret her. Efter 1982 påbegyndtes en

Kommunaldirektør Ingemann Olsen. Foto: Kolding Folkeblad, 1982.

Borgmesterens sekretær Lena Rasmussen, 1982.

gradvis overførsel af den type sagsområder til de respektive fagforvaltninger.

Et af de første områder, som overflyttedes fra Centralforvaltningen var kommunens administration af kommunegaranti for lån til finansiering af boligindskud i almentnyttigt boligbyggeri, som efter 1984 blev administreret af Social- og Sundhedsforvaltningen. Samtidig overtog Skole- og Idrætsforvaltningen administrationen af tilskud til elevers ophold på efterskoler, ungdomsskoler m.m.

Folkeregistret, som var blevet oprettet i 1924, havde siden 1932 organisatorisk hørt under Skatteforvaltningen. Med tiden havde arbejdsområdet ændret status fra skatteadministration til registersikkerhedsadministration. Folkeregistret og Ægteskabskontoret under ledelse af ekspeditionssekretær Bendt Stapel, blev derfor i 1984 overført til Centralforvaltningen.

Udbredelsen af edb-teknologi var hastigt voksende igennem 1980erne. Næsten alle forvaltninger brugte efterhånden centrale edb-systemer, udviklet af Kommunedata. Siden 1950erne havde Hullekontoret og siden Tastgruppen i Økonomisk Forvaltning stået for alle kommunens indtastningsopgaver og ansvaret for register- og edb-administrationen, men med den store edb-udvikling i 1980erne var det ikke længere praktisk. Da forvaltningerne også ansatte egne lokale edb-eksperter, besluttedes det at decentralisere opgaverne, og medarbejderne i Tastgruppen blev flyttet ud i fagforvaltningerne. I de følgende år fik edb-gruppen, som afdelingen benævntes efter 1985, nye opgaver ud over sikkerhedsadministration, idet tekstbehandlingssystemer og kontorautomatisering generelt set blev taget i anvendelse og stillede krav om netværk og rådgivning. Fuldmægtig Poul Ib Pedersen var den første, som blev ansat til udelukkende til at varetage edb-opgaver.

Rådhuset set fra Vestertorv, 1991. Foto: Holmgård og Rudolph.

CENTRAL STYRING MED DECENTRAL LEDELSE

Et nyt ledelsesprincip, central styring med decentral ledelse, blev i 1980'erne lanceret i Kolding Kommune. Ideen var hentet fra det private erhvervsliv, og formålet var at afskaffe langsommelige sagsgange, uddelegere ansvar og afgørelseskompetence, og samtidig motivere og dygtiggøre medarbejderne. Der var tale om en langstrakt proces, der gradvis godkendtes politisk.

Dette ledelsesprincip var helt nyt i en kommunal organisation. Mange enkeltsager blev behandlet politisk, fordi der ikke fandtes retningslinier eller principper for, hvordan de kunne afgøres og behandles administrativt. Uddelegering af beslutningsmyndighed og ansvar til medarbejdere på alle niveauer, som var blevet almindeligt i det private erhvervsliv, kendtes endnu ikke i det kommunale system. Som eksempel kan det nævnes, at det langt op i 1980'erne stadig var sådan, at de fleste regninger og udgiftsbilag skulle forbi udvalgsformanden eller borgmesteren til anvisning. Først senere fik tjenestegrekschefer og derefter afdelingsledere anvisningsbeføjelser.

Forudsætningen for indførelse af central styring og decentral ledelse var, at der blev tilvejebragt retningslinier for, hvordan og på hvilke områder, der kunne udøves decentral ledelse. I en politisk ledet organisation var det nødvendigt at få afklaret, hvor grænserne mellem den politiske og den administrative ledelse lå. Hvem besluttede hvad, og på hvilke niveauer? Her var der store forskelle i de forskellige forvaltninger og deres fagudvalg.

Internt i forvaltningerne var ansvars- og beslutningskompetencerne veldefinerede og forelå på skrift i organisationshåndbøgerne, som

Borgmester Per Bødker Andersen og kommunaldirektør Ingemann Olsen på borgmesterens kontor, 1991. Foto: Holmgård og Rudolph.

Forrummet til byrådssalen 1991, farvesat af Tegnstuen Mejeriet. Foto: Holmgård og Rudolph.

beskrev forvaltningens sagsområder, strukturer, arbejdsgange, rutiner, instrukser m.m. Men på tværgående kommunale sagsområder, som f.eks. personaleadministrative forhold, fandtes ingen ensartede regler. Resultatet var, at samme type sag kunne behandles forskelligt fra forvaltning til forvaltning og fra udvalg til udvalg.

STABSMANUALER OG FUNKTIONSCHEFER

Kort efter kommunaldirektørskiftet i 1982 begyndte man at udarbejde administrationsforskrifter på en række kommunale sagsområder, hvor der manglede klare regler for ansvar, beslutnings- og kompetencemyndighed.

Sagsområderne havde det til fælles, at de berørte alle kommunens forvaltninger og medarbejdere, og at de var velegnede til at blive lagt ud til decentral afgørelse, blot der forelå et centralt regelsæt.

Løn- og personaleområdet var det første, der blev taget op. I Styrelsesloven stod der, at Økonomiudvalget varetog den umiddelbare forvaltning af kommunens løn- og personaleforhold, og at udvalget skulle fastsætte regler for borgmesterens og administrationens behandling af personalesager. Sådanne fandtes ikke, hvilket i mange tilfælde havde ført til, at personalesager blev enkeltsagsbehandlet både i udvalg og byråd.

I 1982 blev der nedsat en projektgruppe, hvor konsulent Steen Jacobsen i samarbejde med CLP og en styringsgruppe bestående af tjenestegrenscheferne, fik til opgave at udarbejde forslag til retningslinier for området. Resultatet forelå i 1983 i form af håndbogen "Regler for Personaleadministration", som efterfølgende godkendtes i Økonomiudvalget. Håndbogen skulle sikre, at der i den decentrale personaleadministration blev truffet beslutninger på et ensartet grundlag, og at

medarbejderne blev informeret om de pligter og rettigheder, de havde som ansatte ved Kolding Kommune.

Håndbogen var en stabsmanual. I modsætning til organisationshåndbøgerne, som beskrev forhold i de respektive forvaltninger, og som var forvaltningernes egne styringsværktøjer, beskrev stabsmanualerne kommunens tværfaglige retningslinier og organisation, dvs. de fungerede som regelsæt inden for områder, som berørte alle parter i kommunen. Efter "Regler for Personaleadministration" fulgte en lang række stabsmanualer for de tværgående funktioner, der i form var opbygget ens. Stabsmanualerne blev selve grundlaget for at udøve "central styring med decentral ledelse".

Kommunens indkøb var det næste store område, der blev undersøgt. En hensigtsmæssig og rationel kommunal indkøbspolitik havde altid været tilstræbt og flere gange havde man forsøgt at finde egnede metoder. Igen blev det konsulent Steen Jacobsen, der blev sat på opgaven, bistået af en erfaringsudvekslingsgruppe (ERFA-gruppe) med deltagelse fra alle forvaltninger.

Stabsmanual for Indkøbsadministration forelå i 1987. Den indeholdt anvisninger på, hvordan alle kommunale indkøbere skulle forholde sig. For at fastholde og udvikle kommunens indkøbspolitik besluttedes det samtidig at nedsætte en permanent stabsfunktion, som skulle koordinere og rådgive på samme måde som den centrale løn- og personaleafdeling var koordinerende og rådgivende på deres område. Stabsfunktionen blev organisatorisk knyttet til kommunaldirektøren, og stillingen besattes i 1988 med Karsten Andrup Pedersen med titel af indkøbschef.

Ansættelsen af en funktionschef på indkøbsområdet blev fulgt op på andre områder. Fra slutningen af 1980'erne etableredes i Kolding en række funktionschefstillinger, der skulle støtte konceptet om central styring med decentral ledelse. Som den første provinsby fik Kolding Kommune et stadsarkiv i 1987, der skulle sikre bevaring af de væsentlige dele af kommunens arkiv for eftertiden. Organisatorisk blev arkivet placeret under Kulturforvaltningen, men i spørgsmål om kommunens arkivforhold fik stadsarkivar Birgitte Dedenroth-Schou direkte reference til kommunaldirektøren. Stadsarkivet stod i 1988-89 for indførelse af KL-journalplanen og Kommunedatas elektroniske journalsystem i alle kommunens forvaltninger.

I 1987 etableredes en Informationstjeneste, organisatorisk og fysisk placeret på Rådhuset, og der blev ansat en informationschef, Esben Ørberg, efter at kommunens informationsmedarbejder siden 1979, Søren Baumann var fratrådt. Den nye informationstjeneste adskilte sig i indhold fra den stilling, der var etableret i 1979. Journalist Søren Baumanns arbejdsopgave havde primært været at informere borgere og medier om kommunale forhold. Informationstjenesten skulle også beskæftige sig med informationspolitik og skulle være koordinerende og rådgivende i forhold til forvaltningerne i spørgsmål om informationsvirksomhed. I 1989 blev den første stabsmanual for informationsvirksomheden i Kolding Kommune udgivet.

I 1989 etableredes en uddannelsesstjeneste, med ansvar for kommunens uddannelses- og kursusvirksomhed. På dette og på adskillige andre områder blev der i tiden op til 1990 udarbejdet stabsmanualer bl.a. for budgetvejledning, design, det civile beredskab, forsikringsadministration, forvaltningsbestemmelser, kasse- og regnskabsregulativ, planlægningsorganisation, registeradministration m.m.

I kraft af stabsmanualerne, funktions- og stabstjenesterne og erfaringsgrupper havde man fået en langt mere sammenhængende kommunal organisation i slutningen af 1980'erne. Centralforvaltningens rolle var

Elevatortårn til Rådhuset tegnet af Tegnestuen Mejeriet, 1991. Foto: Holmgård og Rudolph.

blevet en anden. I takt med, at de mere driftsmæssige og tekniske sagsområder overflyttedes til fagforvaltningerne, var Centralforvaltningen blevet en styrende, rådgivende og koordinerende instans.

OVERORDNET LEDELSESGRUNDLAG

Hvor stabsmanualerne og funktionstjenesterne fokuserede på hvert sit afgrænsede kommunale sagsområde, blev de overordnede styringsmekanismer i den kommunale organisation taget op til diskussion fra midten af 1980'erne.

I 1986 besluttede Økonomiudvalget, at der skulle udarbejdes et overordnet ledelsesgrundlag, der havde til formål at "sikre en struktureret, fælles referenceramme for det overordnede ledelsessamvirke og -samspil i kommunen, hvor såvel byrådets medlemmer som forvaltningscheferne er parter i et samlet ledelsessystem".

Spørgsmålene blev drøftet på chefkollegiets møder og taget op på temadage, hvor både byrådsmedlemmer og forvaltningsgrenschefer deltog. I 1987 deltog byrådets medlemmer og forvaltningsgrenscheferne i et temamøde, hvor man gruppevis diskuterede emner som "den ideelle forvaltningschef", "tryghed i samspillet mellem politiker og embedsmand", "hvordan man laver målsætninger" m.m. Hvor sådanne emner havde fokus på "måden at være sammen på", var andre emner mere konkret rettede mod, "hvilke sager, der skulle behandles af byrådet", og hvilke hovedopgaver henholdsvis borgmesteren, udvalgsformanden, kommunaldirektøren og forvaltningschefen havde. Processen var kollektiv, men for opsamlingen og udarbejdelsen af stabsmanualen Overordnet Ledelsesgrundlag stod kommunaldirektør Inge-mann Olsen, økonomichef N.J. Fallesen og udviklingskonsulent Steen Jacobsen. Der blev samlet op på både gode og dårlige erfaringer med

Økonomiudvalget siden 1997. Økonomiudvalget er i henhold til styrelsesvedtægten ansvarlig for kommunens administration. Siddende fra venstre: Christen Kragh, Jørgen Jessen, borgmester Per Bødker Andersen, Iver Schriver og Margit Vestbjerg. Stående fra venstre: Jens Chr. Thulstrup, Henrik Knudsgaard, Dan Nielsen og Henrik Larsen. Foto: Lillian Fransson.

politisk og administrativ ledelse. Krisen i Social- og Sundhedsforvaltningen i 1980'erne var bl.a. et resultat af en udvikling, hvor grænserne mellem det politiske og administrative niveau var blevet mere og mere uklare. Det havde medført usikkerhed på alle niveauer i organisationen.

I 1989 blev Overordnet Ledelsesgrundlag for Kolding Kommune vedtaget af Byrådet. Det var en samling af holdninger, regelsæt og synspunkter om, hvilke ledelsesformer og samarbejdsrelationer, der skulle være grundlaget for ledelsen i Kolding Kommune. Manualen kunne betegnes som organisationshåndbog for Byrådet og Direktionen, som Chefkollegiet benævntes efter 1989, idet den var rettet mod hele den politiske og administrative organisation. Med byrådsvedtagelsen blev Overordnet Ledelsesgrundlag kommunens overordnede styringsværktøj.

I Overordnet Ledelsesgrundlag blev det slået fast, at central styring med decentral ledelse var hovedprincippet i Kolding Kommunes ledelsesform. Betingelserne for at der i de enkelte forvaltninger blev udøvet decentral ledelse var, at rammerne for den politiske og den administrative ledelse var nøje beskrevet. I Overordnet Ledelsesgrundlag skelnedes principielt mellem de, der havde ledelsesansvaret, og de, der udøvede ledelsen. Det var kun borgmesteren, kommunaldirektøren og forvaltningscheferne, der havde en selvstændig lederrolle, mens politikerne havde ledelsesansvaret, men uden ret til at udøve individuel ledelse. Den politiske styring skulle bestå i at opstille målsætninger og overordnede retningslinier og ikke ved enkeltsagsafgørelser. Beslutningskompetencen skulle – så vidt muligt – delegeres til den administrative organisation.

Fra 1990 hed administrationens tre centrale beslutningsorganer Direktionen, Vicedirektionen og Administrationschefkollegiet (AMIKO). De tre kollegier svarede til den ledelsesstruktur, man nu havde i alle forvaltningerne, nemlig en direktør, en vicedirektør og en administrationschef.

Direktionen, tidligere Chefkollegiet, bestod af kommunaldirektøren, alle forvaltningsgrencheferne samt vicekommunaldirektøren. Direktionen havde ansvaret for, at byrådets og udvalgenes beslutninger blev ført ud i livet og var kommunens øverste administrative organ, hvorfra kommunens overordnede administrative ledelse blev varetaget. Vicedirektion havde indstillings- og udtaleret til Direktionen, men var uden egentlig beslutningskompetence. Vicedirektionen var en nyskabelse og kom først i funktion efter 1. januar 1990.

I AMIKO samledes administrationscheferne for alle forvaltningerne. Formand for kollegiet var juridisk chef, Lise-Lotte Dalsgaard. Medlemmerne af AMIKO skulle foretage løbende erfaringsudveksling omkring administrative rutiner og juridiske emner, løbende drøfte behovet for ændringer i de administrative rutiner samt udarbejde forslag til nye. Forløberen for AMIKO var det sekretariatskollegium, som i 1987-88 havde truffet principielle beslutninger ved indførelsen af nyt journalsystem i forvaltningerne.

DEN NYE CENTRALFORVALTNING 1990

Overordnet Ledelsesgrundlag trådte i kraft den 1. januar 1990 samtidig med en ny organisationsplan for Centralforvaltningen. Den nye organisationsstruktur ændrede ikke ved den tredeling af centralforvaltningens opgaver i et borgmesterkontor, en løn- og personaleafdeling og en økonomisk forvaltning som var faldet på plads i 1982. De tre områder fik fra 1. januar benævnelserne Centralstab I, II og III.

Juridisk chef Lise-Lotte Dalsgaard. Foto: B. Dedenroth-Schou, 1994.

Centralstab I var den politiske og administrative organisations centrale knudepunkt. Herfra knyttedes trådene igennem organisation, service, formidling og rådgivning overfor fagforvaltningerne. Kvalitetskontrol var et af midlerne, og det blev konkret udmøntet i oprettelsen af en intern revisionstjeneste, Økonomi- og Revisionstjenesten, som skulle foretage driftsøkonomiske analyser i forvaltningerne, analyser af forretningsgange m.m. og komme med forslag til forbedringer ud fra "hjælp til selvhjælps-princippet". Stillingen som controller blev først besat i 1992 med Britta Søndergaard Nielsen.

Den juridiske tjeneste v/juridisk chef Lise-Lotte Dalsgaard overflyttedes til Centralstab I. Andre funktioner i Centralstab I var Informationstjenesten ved den nye infochef Tune Nyborg, som i 1991 havde afløst Esben Ørberg, og Logistiktjenesten (før Indkøbsadministrationen). Sekretariatsfunktionerne i borgmesterens og kommunaldirektørens forkontorer fik også nyt indhold. Dokumentationstjenesten med det primære ansvar for ekspedition af byrådssager og byrådets og økonomiudvalgets dagsorden, blev nu ledet af dokumentationschef Inge Rosenkrands. Protokolleder Alice Aagaard fik bl.a. ansvar for ajourføring af Styrelsesplanen og fuldmægtig Lena Rasmussen fik ansvaret for borgmesterens aftaler.

Centralstab III blev den nye betegnelse for Økonomisk Forvaltning. Forvaltningen fik igen formel forvaltningsstatus. Økonomichef N. J. Fallesen blev økonomidirektør, mens Frede Andersen blev viceøkonomidirektør. John Burchardt blev ny budgetchef.

Opgaverne var uforandret at varetage opgaverne omkring budget og regnskab. Forvaltningens ansvar for register- og databaseadministration blev yderligere cementeret, dels ved at Folkeregistret og Ægteskabskontoret blev henlagt hertil, og ved at der oprettedes en Informationsteknologifdeling. Stillingen som leder af IT-afdelingen blev besat med Børge Pedersen, som tiltrådte i 1991. IT-afdelingen havde fra slutningen af 1980'erne fået en ny central opgave med styring af kommunens indkøb og brug af personlige computere. Kolding Kommune havde i samarbejde med Kommunedata valgt Christian Rovsing-maskinerne CR 16 og CR 7, der var forbundet i netværk, men i 1994 besluttedes det at overgå til maskiner med Microsofts styringssystemer.

Økonomidirektør N.J. Fallesen. Foto: B. Dedenroth-Schou, 1994.

ORGANISATION, INITIATIVER OG TENDENSER I 1990'ERNE

I 1982 blev løn- og personaleområdet udskilt fra Økonomisk Forvaltning og henlagt under kommunaldirektørens område. I organisationsplanen fra 1990 var der skabt grundlag for en løn- og personaleforvaltning med egen direktør, som endvidere skulle fungere som vicekommunaldirektør. En af direktørens hovedopgaver skulle være at varetage kommunens centrale opgaver vedr. organisations-, leder- og medarbejderudvikling, men først i 1992 blev der ansat en direktør. Organisations- og personalechef Palle Hansen kom fra en stilling som personalechef ved Nyborg Kommune og var sideløbende ekstern lektor på Odense Universitet med speciale i ledelses- og organisationsteori. Han fik dog ikke vicekommunaldirektørfunktionen. Benævnelsen vicekommunaldirektør var helt udeladt i en ajourført version af organisationshåndbogen fra 1993. Om kommunens administrative ledelse stod der nu, at kommunaldirektøren på vegne af borgmesteren udøvede den øverste administrative ledelse af kommunen i samarbejde med økonomidirektøren.

Ansættelsen af Palle Hansen blev fulgt op af flere initiativer og ændringer, som førte til, at Centralstab II også kaldet OPT (Organisa-

tions- og personaleudviklingstjenesten) blev oprettet, næsten i overensstemmelse med intentionerne fra organisationsplanen. Konsulentfirmaet PriceWaterhouse/IKOs, som havde fået til opgave at vurdere Centralforvaltningens opgaveløsning medvirkede i denne proces.

OPT etableredes i 1992, hvorunder CLP (Den centrale Løn- og Personaleafdeling), DCU (Den Centrale Uddannelsestjeneste) og DCR (Det Centrale Rengøringstjeneste) blev placeret. I Uddannelsestjenesten havde Anton Yding afløst Paul Bjørnum som chef, mens lederen af DCR, Flemming Christensen, var blevet ansat i 1990. I 1994 blev Logistiktjenesten v/Karsten Andrup Pedersen overflyttet hertil.

Oprettelsen af OPT blev også anledning til ændringer i CLP. Opdelingen af afdelingen i et lønteknisk og et personaleadministrativt afsnit blev forladt for at gøre afdelingen mere fleksibel. I slutningen af 1992 blev de to afsnit slået sammen, hvorefter de samlede arbejdsopgaver blev varetaget af 9 LP-konsulenter og 7 funktionsmedarbejdere. Sammenlægningen af lønteknisk og personaleadministrativt afsnit medførte, at lederen af personaleadministrativt afsnit, Birgit Stangerup, overførtes til Forhandlingssekretariatet, som var en nyoprettet stabsfunktion til Organisations- og personaledirektøren, mens lederen af lønteknisk afsnit, Peter Olesen, fik ansvaret for organisationsudviklingsopgaver i en nyoprettet administrationsafdeling.

Kolding Kommunes administrative organisation var i løbet af 1990'erne under stadig forvandling. 1990'erne blev kendetegnet ved en fortsat decentralisering og udbredelsen af tværfaglige samarbejder mellem forvaltningerne. Flere opgaver blev delegeret ud fra Centralforvaltningen til løsning i fagforvaltningerne, hvorefter kun rene styringsfunktioner blev tilbage. Som et eksempel kan nævnes det regnskabsmæssige område, tidligere et af de mest centralt styrede og administrerede områder i kommunen. Fra omkring 1992 påbegyndtes decentral bogføring, først i Teknisk Forvaltning, siden i de øvrige forvaltninger. Regnskabsafdelingen har dermed i højere grad har fået konsulentfunktioner i forhold til de decentrale enheder.

Der blev gennemført flere tværfaglige initiativer i begyndelsen af 1990'erne, som f. eks. Social- og Sundhedsforvaltningens og Skole- og Idrætsforvaltningens Børn- og Ungekampagne, og Kvarterløftsprojektet, der er støttet af Boligministeriet, og som er et samarbejde mellem Teknisk Forvaltning og Social- og Sundhedsforvaltningen. I forhold til Centralforvaltningen fik fagforvaltningerne i 1990'erne på den ene side bedre muligheder for at profilere og markere sig udadtil end tidligere samtidig med, at man på de indre linier administreredes mere ensartet end hidtil.

Efter ændringerne i Den kommunale styrelseslov i 1989, som gav mulighed for større kommunal selvbestemmelse, blev der åbnet op for en generel debat om den politiske og administrative struktur i kommunerne, og mange steder skete store omvæltninger. Flere satte spørgsmålstegn ved den traditionelle opdeling i fagudvalg og fagforvaltninger. Diskussionen blev også ført i Kolding, men her holdt man fast ved modellen med mange udvalg og forvaltningsgrene, selv om de borgerlige gerne så antallet af forvaltninger reduceret og bl.a. foreslog nedlæggelse af Kulturforvaltningen, der 1986-93 lededes af stadsbibliotekar Ane Marie Andersen og 1993-2000 af museumsdirektør på Koldinghus, Poul Dedenroth-Schou, begge samtidig institutionsledere.

To forvaltningsgrene blev nedlagt i 1990'erne. Boligkontoret, der en kort tid var benævnt Boligforvaltningen, blev nedlagt i 1991 efter boliginspektør Jørgen Bommersholdts fratreden. Området blev overflyttet til Teknisk Forvaltning, som herefter varetog alle former for ejendomsforvaltning. Køb- og salgssager, som tidligere havde været

Organisations- og personaledirektør Palle Hansen. Foto: Kolding Folkeblad, 1992.

administreret fra Borgmesterkontoret, blev også flyttet til Teknisk Forvaltning. På samme tidspunkt etableredes en central bygningsadministration, Bygningsafdelingen under Teknisk Forvaltning.

I 1994 blev Forsyningsforvaltningen nedlagt, da kommunens el-, gas-, og fjernvarmeforsyning blev overført til et nydannet selskab, Kolding Områdets Energiselskab (KOE).

Beskæftigelsessekretariatet flyttede i 1991 fra Centralforvaltningen til Social- og Sundhedsforvaltningen, og "Møllen" blev taget i brug som kommunalt jobcenter.

Beredskabsforvaltningen, der bygger på det gamle brandinspektorat, fik mange nye opgaver i 1990'erne. Brandinspektoratet havde fra 1953 til 1978 bygnings- og brandinspektør Laurids Steffensen som leder. Laurids Steffensen fratrådte i 1978, hvorefter John Bejerholm blev ny brandinspektør. Op til 1989, hvor forvaltningen fik benævnelsen Beredskabsforvaltning, var ansvarsområderne brandinspektion og det civile beredskab. Efter 1989 kom stadig flere arbejdsområder ind under forvaltningen. Afdeling for kommunal Risikostyring blev oprettet i 1991 under ledelse af Erik Kruse samtidig med at opgaver som risikostyring og forsikrings spørgsmål blev opprioriteret. I 1990 blev der i samarbejde med Kommunernes Gensidige Forsikrings selskab, Baltica og ISS Securitas udarbejdet en risikoanalyse, som beskrev kommunens forsikringsforhold og kom med forslag til en økonomisk mere fordelagtig forsikringspolitik. Beregninger viste, at kommunen kunne spare 60 mio. kroner om året, ved at have større selvrisiko og ved at give de ansatte ansvar for at være opmærksomme på risikomomenter i hverdagen.

Ved OPTs nedlæggelse i 1998 blev flere af de opgaver, der havde hørt hertil, overført til Beredskabsforvaltningen. I 2000 omfatter forvaltningsområdet ud over de traditionelle brand- og beredskabsopgaver, rengøringstjenesten, logistiktjenesten, risikostyring, arbejdsmiljøtjeneste, telekommunikation og web-tjeneste.

Da organisations- og personaleleder Palle Hansen fratrådte i februar 1998 blev Organisations- og Personaletjenesten nedlagt. Rengøringstjenesten og Logistiktjenesten flyttede til beredskabsdirektørens ansvarsområde, mens Rådhusforvaltningen og Rådhuskantinen blev flyttet tilbage under kommunaldirektørens ansvarsområde. Administrations- og Udviklingsafdelingen, Den Centrale Løn- og Personaleafdeling samt Uddannelsestjenesten blev samlet i en personaleforvaltning under økonomidirektørens område. Ændringerne betød i praksis en tilbagevenden til en ældre model, hvor løn- og personaleområdet var placeret under økonomidirektørens ansvarsområde.

Diskussionerne om kommunernes interne organisation og struktur var alle afledt af spørgsmålet om, hvordan man opretholdt og forbedrede det kommunale serviceniveau overfor borgerne, samtidig med at den kommunale administration og drift blev ført på en økonomisk, effektiv og rationel måde.

Det har i 1990'erne ført til en række initiativer, som tidligere var utænkelige i den kommunale virksomhed selv så sent som i 1980'erne. F.eks. kunne borgere med gæld til kommunen tidligere holde pantefogeden fra døren længe, men i begyndelsen af 1990'erne strammede Betalingsafdelingen under Økonomisk Forvaltning kursen overfor skyldnere i betragtelig grad. Det betød bl.a. at, Betalingsafdelingen i 1994 for første gang i årevis inddrev mere gammel gæld til det offentlige, end der løb ny på. Leder af Betalingsafdelingen er i dag Erik Popp.

Kolding Kommunes indkøbstjeneste ændrede i 1990 navn til Logistiktjeneste, fortsat med logistikchef Karsten Andrup Pedersen som leder, og i 1991 var der udarbejdet en logistikmanual. Den nye beteg-

Beredskabsdirektør John Bejerholm. Foto: B. Dedenroth-Schou, 1995.

nelse skulle tydeliggøre, at tjenesten ikke blot var en indkøbscentral, men at tjenesten ud fra et helhedssyn skulle forestå organisering, planlægning og styring af kommunens udnyttelse og forbrug af ressourcer, materialer, transportsystemer m.m. Med den stigende internationalisering, også på det kommunale område, har Logistiktjenesten i 1990'erne også specialiseret sig i EU-udbud.

Informationsteknologien har i 1990'erne i høj grad ændret den kommunale administration. I juli 1990 blev der oprettet en IT-afdeling under Økonomisk Forvaltning, efter at man siden midten af 1980'erne i stor udstrækning havde benyttet sig af konsulenter udefra, samtidig med at man gjorde brug af lokale edb-eksperter i de enkelte forvaltninger. IT-afdelingens første chef blev Børge Pedersen som tiltrådte i 1991 og i 1993 forelå den første informationsteknologi-manual. I 1995 tiltrådte Hans Kruse Christiansen som ny leder af afdelingen. Kolding Kommune har været langt fremme på dette område. Alle administrative medarbejdere fik i 1997 Windows 95 og samtidig adgang til brug af internet. I 1996 fik Kolding Kommune sin første hjemmeside og fra 1998 også intranet.

Informationsteknologiområdet er et tydeligt eksempel på princippet om central styring med decentral ledelse. De centrale beslutninger er truffet i IT-afdelingen, der rådgiver forvaltningerne og også underviser superbrugerne, men i det daglige kan superbrugerne klare de fleste spørgsmål. De enkelte forvaltninger har egne hjemmesider, som vedligeholdes af infomastere, mens intranettet og kommunens officielle hjemmeside administreres af en central web-tjeneste med Peter Olesen som webmaster.

I 1993 udgav Kolding kommune Håndbog i Åbenhed, som på det tidspunkt var enestående i kommunal sammenhæng. Håndbogen udkom som følge af "projekt åbenhed", der handlede om bedre information til medier og borgere. Her udtryktes som hovedregel, at enhver medarbejder ved Kolding Kommune måtte udtale sig faktisk om sit eget sagsområde – også via pressen. Det er en afgørende ændring i forhold til tidligere. I Økonomisk Forvaltnings organisationsplan fra 1979 stod der, at en kontorchef "kan under ingen omstændigheder udtale sig til pressen om kommunale anliggender under sit ansvarsområde uden tilladelse fra økonomidirektøren eller borgmesteren". I dag er alle politiske udvalgs dagsordener tilgængelige på internet, og pressen har fri adgang til kommunens postliste.

Informationschef Tune Nyborg fratrådte i 1997, hvorefter Sven Rørbæk Madsen siden har været eneste informationsmedarbejder på Rådhuset. En hovedopgave har siden 1994 været udarbejdelsen af Indsigt, kommunens fælles medarbejderblad.

MODERNISERING AF RÅDHUSET 1988-2000

I 1988 besluttedes det at modernisere byrådssalen. Arkitektstuen Mejeriet A/S ved Clara Rigenstrup fik opgaven, der dels bestod i at give publikum, der ville overvære byrådsmøderne bedre forhold, dels give salen et lysere og mere imødekommende udtryk. De gamle mørke paneler fjernedes og rummet fik en mere nutidig karakter med lyse blå vægge og hvide dørindramninger. I de efterfølgende år blev også møblerne udskiftet, og der er anskaffet ny teknik, der har gjort salen til et helt moderne mødelokale.

Forrummet til byrådssalen fik ligeledes ny farvesætning, nye gardiner og nye klassiske møbler, og i de senere år er alle mødelokaler og kontorer blevet moderniseret.

ÆRESBORGER I KOLDING

KØBMAND, FHV. KÆMNER I.O. BRANDORFF

I.O. Brandorff fotograferet af Elfelt, 1925.

I.O. Brandorffs æresborgersegl, 1934.

Den 1. oktober 1934 vedtog Kolding Byråd at udnævne købmand, fhv. kæmner I.O. Brandorff til æresborger i Kolding Købstad fra den 26. november samme år.

I æresborgerbrevet motiveres byrådets beslutning med følgende ord:
"Ved et målbevidst utrætteligt og uselvisk arbejde har hr. I.O. Brandorff overalt og altid haft sin fødeby, Koldings trivsel og velfærd for øje.

Ved sit gennem 50 år fortsatte arbejde for ved geologiske og arkæologiske undersøgelser at skabe et videnskabeligt sikkert grundlag for kendskabet til Koldings oprindelse og udvikling har han indlagt sig uvisnelig fortjeneste, og ved hele sin redelige færd gennem livet har han været forbilledet på den gode samfundsborger."

KILDER OG LITTERATUR

RIGSARKIVET

Middelalderssamlingen. Ny Kronologisk Række.

LANDSARKIVET FOR NØRREJYLLAND

B 9. Ribe Stiftamts arkiv

385. Indkomne breve Kolding Købstad angående 1684-1755

D 14. Kolding Rådstuearkiv

164. Indkomne breve til magistraten 1567, 1653-1729

229. Indkomne breve til magistraten vedr. gader, veje, vandløb og broer 1673-1851

236. Indkomne breve til magistraten ang. Karantæne, sundheds- og medicinalvæsen 1709-68

245. Diverse indberetninger 1731-1847

259. Kopier af byens privilegier 1321-1740

296. Diverse dokumenter 1682-1862

321. Kæmnerens reviderede regnskaber med bilag 1747-1760

361. Kopier af kongebreve 1321-1766

PR 2375. Chr. Ditlev Westengaards privatarkiv 1682-1862

ARCHIV DER HANSESTADT LÜBECK

Danica nr. 47. Brev fra byrådet i Kolding, slutningen af 1200-tallet.

KOLDING STADSARKIV

Byrådets forhandlingsprotokoller

Økonomiudvalgets (Kasse- og Regnskabsudvalgets) forhandlingsprotokoller

Valgprotokoller for Kolding Kommune 1842 ff.

Borgmesterkontorets journalsager 1869-1988

Kæmner Peter Zoffmanns privatarkiv

Borgmester Peter Ravns privatarkiv

Gørtler og politiker Walther Petersens privatarkiv

Byrådssekretær Niels Jacobsens privatarkiv

Kæmnerfuldmægtig Tycho E. Castbergs privatarkiv

Købmand, politiker og kæmner I.O. Brandorffs privatarkiv

INTERVIEWS MED:

Borgmester Per Bødker Andersen (1998)

Kommunaldirektør Ingemann Olsen (1998)

Økonomidirektør N.J. Fallesen (1999)

Fhv. stadsbibliotekar Thorkild Hamming (1999)

Regnskabschef Kai Havmøller Sørensen (1999)

Konsulent Steen Jacobsen (2000)

Fhv. kontorchef Vagn Moltke Jensen (1999)

Webmaster Peter Olesen (1999)

Tidligere amtsrådsmedlem Marie Ravn (2000)

Fhv. fuldmægtig, Chr. Roest-Madsen (2000)

TRYKTE KILDER:

Byrådsbogen 1933 – 1981

Indsigt. Kolding Kommunes informationsavis, 1992-2000

Kolding Kommunes trykte regnskaber, 1968 - 1972

Kommuneposten. Personaleblad for Kolding Kommune, 1971-1974

Kommuneplan Kolding Kommune, 1984-1995

Kommuneplan Kolding Kommune (Forslag) 1989-2000

Kommuneplan Kolding Kommune 1992-2003

Perspektivplan Kolding Kommune, 1973

Perspektivplan Kolding Kommune, 1976

Perspektivplan Kolding Kommune, 1979

AVISER:

Kolding Avis

Kolding Social-Demokrat

Kolding Folkeblad

Jyske Vestkysten

LITTERATUR:

Baagøe, K. og E. Ebstrup: Kolding under Besættelsen, Kolding 1946.

Balle, Søren: Jørgen Pedersens jyske rentemesterregnskab 1546, Århus 1985.

Barsøe, Ditlev: Æ landsmand, Vejle Amts Årbøger 1909.

Bech, Oluf: Min byrådsgerning 1909-23, Koldingbogen 1996.

- Begtrup, Gr: Beskrivelse af Agerdyrkningens Tilstand i Danmark, København 1808. (Koldingafsnittet fra 1806)
- Beirholm, P.: Fhv. Byrådssekretær Niels Jacobsen, Byrådsbogen 1954-55.
- Besat og Befriet. Red. Birgitte Dedenroth-Schou og Tove Jørgensen, Kolding 1995.
- Blomquist, Helle og Per Ingesman: Forvaltningshistorisk Antologi, København 1993.
- Boje, Per m.fl.: Folkestyre i by og på land. Danske Kommuner gennem 150 år, 1991.
- Brandorff, I.O.: Indskrifter fra Gamle huse i Kolding, Vejle Amts Årbøger 1908.
- Bruun, Georg: Kolding Bystyre før 1800, Byrådsbogen 1934-35.
- Bruun, Georg: Kapitler af Koldings Torvs Historie, Byrådsbogen 1937-38.
- Christensen, Chr. Petresch: Kolding Købstad og dens Indbyggere ved år 1735, Vejle Amts Årbøger 1927.
- Christensen, Svend: Erindringer, Kolding 1995.
- Dedenroth-Schou, Birgitte: Byens Styre, Kolding i det 20. århundrede til kommunesammenlægningen i 1970, bd. 3, Kolding 1982.
- Dedenroth-Schou, Birgitte: Familiefædrenes aktion – Kolding Latinskole genoprettes, Fra Skolehus til Amtsgymnasium, Kolding 1992.
- Degn, Ole: De gamle købstæders hukommelse. Rådstuearkiver og deres brug. Statens Arkiver 1994. Dansk Biografisk Leksikon, 1979 ff.
- Dansk Forvaltningshistorie bd. I. Fra middelalderen til 1901. Redaktion Leon Jespersen, E. Ladewig Petersen, Ditlev Tamm, København 2000.
- Dansk Forvaltningshistorie bd. II. Folkestyrets forvaltning fra 1901 til 1953. Redaktion Tim Knudsen, København 2000.
- Eliassen, P.: Bidrag til Kolding Bys historie i det 19. århundrede, Vejle Amts Årbøger 1905.
- Eliassen, P.: Bidrag til Koldings ældre Historie, Vejle Amts Årbøger 1906.
- Eliassen, P.: Borgmester Hans Pedersens bryllupsviser, Vejle Amts Årbøger 1915.
- Eliassen, P.: En Koldingborger. Hans Henrik Grau i Vejle Amts Årbøger 1918.
- Eliassen, P.: Kolding fra Middelalder til Nutid, Kolding 1910.
- Eliassen, P.: Kolding Rådhus. Foredrag holdt i Kolding den 9. december 1923, trykt i Kolding Folkeblad 18.12.1923 og 15.12.1923.
- Eliassen, P.: To Koldingborgmestre, Vejle Amts Årbøger 1911.
- Eliassen, P.: Kolding Folkebank 1873-1923, Kolding 1923.
- Falk-Jensen, A. og H.Hjorth-Nielsen: Candidati og Examinati Juris 1736-1936, København, 1958.
- Furdal, Kim red.: Da de 10 blev til 1, Kolding 1989.
- Fyhn, Jens Jørgen: Efterretninger om Kjøbstaden Kolding, København 1848.
- Gammelgaard, B.P.: Koldingkredsens konservative vælgerkreds gennem 70 år, 1896-1966, Kolding 1967.
- Grandjean, Poul Bredo: Danske Købstæders Segl indtil 1660, København 1937.
- Green, John Helt: Kgl. tolder og borgmester i Kolding Hans Pedersen, Koldingbogen 1996.
- Gubi; Martin, Jens Åge S. Petersen og Birgitte Dedenroth-Schou: Teknisk Forvaltning – Kolding Kommune –1898-1998, Kolding 1998.
- Gyldendals Danmarkshistorie 1977-
Illustreret Tidende nr. 989, 1878.
- Hahn-Thomsen, C.: Optegnelser om Morten Thomsen og descendenter, Riserup 1941.
- Jacobsen, Niels: Da Englænderne kom - og blev i Kolding i 2½ år, Byrådsbogen 1947-48.
- Jacobsen, Niels: Fhv. borgmester Knud Hansen. Byrådsbogen 1952-53.
- Jacobsen, Niels: Hvad betyder Billedet i Kolding Bysegel?, Vejle Amts Årbøger 1940.
- Jacobsen, Niels: Indlemmelser under Kolding Købstad, Byrådsbogen 1944-45.
- Jacobsen, Niels: Kolding Bys Legater, Byrådsbogen 1940-41.
- Jacobsen, Niels: Koldings ældste Byrådsprotokol, Byrådsbogen 1946-47.
- Jacobsen, Niels: Købstaden Kolding. Erindringer om Årene 1910-1950, Kolding 1953.
- Jensen, Vivi: Koldinghus og Kolding. En senmiddelalderlig dansk grænsefæstning. Museet på Koldinghus, Årsberetning 1987.
- Jensen, Vivi: Koldings middelalderlige topografi. Museet på Koldinghus, Årsberetning 1977.
- Jexlev, Thelma: Kolding bys bog, Koldingbogen 1983.
- Jørgensen, Eskild: To milepæle i historien om Socialdemokratiet i Kolding, Koldingbogen 1975.
- Jørgensen, Eskild: Fra Hvidtfeldts tid til vore dage. Socialdemokratiet i Kolding 1886-1976, Kolding 1976.
- Jørgensen, Frovin: Et tidsbillede. Noget om, hvorledes det var at være menneske, Byrådsbogen 1969-70, Kolding 1970.
- Jørgensen, Frovin: Ved en skillevej. En skitse fra hverdagen, Byrådsbogen 1975-76.
- Jørgensen, Tove m.fl.: Skt. Nikolaj Kirke Kolding, 1987
- Juhl, Valdemar. Erindringer fra et langt liv. Kolding 1974.
- Kanstrup, Jan og Steen Ousager (red.): Kommunal opgaveløsning 1842-1970, Odense 1990.
- Kolding Havn 1843-1893. Meddelelser fra Havneudvalget i anledning af jubilæet den 24. oktober 1893.
- Kolding Havn 1843-1993, udgivet af Havneudvalget i Kolding under redaktion af Birgitte Dedenroth-Schou.
- Kong Valdemars Jordebog. Udgivet af Samfund til Udgivelse af Gammel Nordisk Litteratur ved Svend Aakjær, 1926-1945.
- Erik Kromann: Danmarks Gamle Købstadslovgivning, 1951.
- Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, artiklen "Stadsstyrelse" ved E. Kromann.
- Langkilde, Hans Erling: Nyklassicismen i købstæderne, København 1986.
- Lund, Hakon: Danmarks Arkitektur. Magtens Bolig, 2. udg. 1985.
- Mackeprang, M.: Dansk købstadstyrelse fra Valdemar Sejrs til Kristian IV, 1900.
- Munch, P.: Købstadsstyrelsen i Danmark: Fra Kristian IV's Tid til Enevældens Ophør (1619-1848), 1900.
- Nellemann, Børge: Kolding Folkeregister 1924-1949, Byrådsbogen 1948-49.
- Petersen, Jens Åge S. og Birgitte Dedenroth-Schou: Social- og Sundhedsforvaltningen – Kolding Kommune – 1899-1999, Kolding 1999.
- Rasmussen, Bent: Altid på vej, Kolding 1997.

Ravn, Peter: Erindringer, Kolding 1991.
Rosendahl, P.A.C: Kolding Kommune i Aaret 1840, Odense 1840.
Sørensen, Søren Flø: Koldingbegivenheder 1989-1998. Trykt i Koldingbøgerne for de respektive år.
Ulrich, Kay: Indlemmelser under Kolding Købstad, Byrådsbogen 1944-45.
Vogt, Susanne: Søren Kjær, borgmester og tolder i Kolding, Koldingbogen 1987.
Vor By - Kolding omkring 1930 I-II.
Wang, Otto: Kolding anno 1910 – Husker De?, Kolding 1941.

VALGOVERSIGT – KOLDING BYRÅD. 1870 – 1997

Anm:

Kilde Kolding Kommunes valgprotokoller.

ALMINDELIGE VÆLGERKLASSES VALG

4. JANUAR 1870

Købmand P. Brandorff
Bagermester H. Jacobsen
Garver Søren Daugaard
Konsul H.H. Grau.
Værtshusholder S.Q. Petersen.

HØJSTBESKATTEDES VALG

3. JANUAR 1873

Bankdirektør Jacob Warburg
Sagfører M. Zahn
Købmand E.A. Borch
Fabrikant S.W. Bruun

ALMINDELIGE VÆLGERKLASSES VALG

4. JANUAR 1876

Konsul H.H. Grau
Sagfører J.L. Hansen
Bager N. Jacobsen
Bankdirektør J.J. Grooss.
Avlsbruger H. Daugaard

UDFYLDNINGSVALG AF DEN

ALMINDELIGE VÆLGERKLASSE

15. JANUAR 1876

Valg af et byrådsmedlem i stedet for bager
Jacobsen.
Værtshusholder Jens Roed

VALG AF TRE BYRÅDSMEDLEMMER FRA DEN ALMINDELIGE VÆLGERKLASSE I ANLEDNING AF EN FORØGELSE AF BYRÅDETS MEDLEMSTAL FRA 9 TIL 15 6. JANUAR 1879.

Murermester J. Petersen
Tømrermester H.F. Winther
Bagermester N. Jacobsen.

HØJSTBESKATTEDES VALG

13. JANUAR 1879

Prokurator M. Zahn.
Snedker A.L. Johansen.
Bankdirektør Jacob Warburg
Købmand E.A. Borch
Købmand C. Nielsen
Købmand C.J. Haas
Tobaksfabrikant S.W. Bruun

UDFYLDNINGSVALG AF

DEN ALMINDELIGE VÆLGERKLASSE

29. OKTOBER 1879

Valg af et byrådsmedlem i stedet for bankdirektør
Grooss, der var afgået ved døden.
Vognfabrikant Jens Jensen

UDFYLDNINGSVALG AF

DEN ALMINDELIGE VÆLGERKLASSE

3. JANUAR 1881

Valg af et byrådsmedlem i stedet for H.H.
Grau, der ønskede at udtræde.
Købmand C. Andersen

ALMINDELIGE VÆLGERKLASSES VALG

3. JANUAR 1882

Vognfabrikant Jens Jensen
Sagfører J.L. Hansen
Avlsbruger N. Jensen.
Konsul H.H. Grau
Sadelmager N. Hansen
Bankdirektør J. Busse
Redaktør Enevold Sørensen
Skomagermester P. Olesen

HØJSTBESKATTEDES VALG

5. JANUAR 1885

Købmand E.A. Borch
Snedkermester A.L. Johansen
Vinhandler Chr. Friis
Overretssagfører Ludv. Schwensen
Læge Hjalmar Fich
Fabrikant S.W. Bruun
Købmand C. Nielsen

ALMINDELIGE VÆLGERKLASSES VALG

3. JANUAR 1888

Sagfører J.L. Hansen,
Redaktør Enevold Sørensen,
Garver L. Kohl,
Avlsbruger N. Jensen
Sadelmager N. Hansen
Murermester H. Nielsen,
Købmand A. Jensen
Bankdirektør J. Busse.

HØJSTBESKATTEDES VALG

5. JANUAR 1891

Vinhandler Chr. Friis
Overretssagfører H.C. Bennetzen
Købmand E.A. Borch
Snedkermester A.L. Johansen
Købmand C. Nielsen
Fabrikant S.W. Bruun
Læge Hjalmar Fich

ALMINDELIGE VÆLGERKLASSES VALG

5. JANUAR 1894

Murermester Hans Nielsen
Sagfører Edv. Lau
Redaktør Enevold Sørensen
Sagfører J.L. Hansen
Købmand A. Jensen
Lærer S.M. Due
Snedker J. Lauritsen.
Maler Carl Jensen

UDFYLDNINGSVALG AF

DEN ALMINDELIGE VÆLGERKLASSE

4. JANUAR 1896

Toldkontrollør B. Meyer

HØJSTBESKATTEDES VALG

11. JANUAR 1897

Fabrikant A.L. Johansen
Vinhandler Chr. Friis
Læge Hjalmar Fich
Murermester J.A. Hansen
Købmand N.P. Stenderup
Købmand, justitsråd C. Nielsen
Købmand I.O. Brandorff

UDFYLDNINGSVALG

AF DE HØJSTBESKATTEDE

23. NOVEMBER 1899

Valg af byrådsmedlem efter afdøde Hjalmar
Fich
Læge P.A. Madvig

ALMINDELIGE VÆLGERKLASSES VALG

3. JANUAR 1900

Sagfører Edv. Lau
Redaktør Enevold Sørensen
Sagfører J.L. Hansen
Lærer S.M. Due
Møllebygger N.A. Christensen
Købmand A. Hansen
Arbejder N.P. Hansen
Købmand A. Jensen

UDFYLDNINGSVALG

AF DE HØJSTBESKATTEDE

19. OKTOBER 1901

Valg af et byrådsmedlem i stedet for afdøde vin-
handler Chr. Friis.
Murermester A. Andersen

HØJSTBESKATTEDES VALG

9. JANUAR 1903

Tømrer H.L. Hansen
Fabrikant K. Konstantin Hansen
Grosserer N.A. Outzen
Fabrikant J.A. Hansen
Dr. med. J. Boysen
Agent J. Skjøde
Købmand P. Daugaard

ALMINDELIGE VÆLGERKLASSES VALG

3. JANUAR 1906

Bogtrykker F. Lumbye
Købmand C. Jensen
Læge J.C. Hempel
Redaktør Knud Hansen
Faktor P. Rasmussen
Møllebygger N.A. Christensen
Snedker Christoffer Hansen
Sagfører Edv. Lau

BYRÅDSVALGET

12. MARTS 1909

1. Direktør K. Konstantin-Hansen	V
2. Redaktør Knud Hansen	A
3. Sagfører Edv. Lau	V
4. Distriktslæge J.C. Hempel	C
5. Faktor P. Rasmussen	A
6. Lærerinde Alba Christensen-Dalsgaard	V
7. Arbejdsmand P. Nielsen	A
8. Bryggeriarb. A. Lauritsen	V
9. Bankdirektør Oluf Bech	C
10. Maskinarbejder Fr. Sørensen	A
11. Murermester J. Madsen	V
12. Uddeler J.P. Jensen	A
13. Murermester August Poulsen	V
14. Kæmner I.O. Brandorff	C
15. Vognmand Jørgen Madsen	A

Anm:

A er Socialdemokratiet,
V er Venstre,
C er Højre (Det Konservative Folkeparti)

BYRÅDSVALGET		11. Tømrermester Oluf Rasmussen	C	18. Købmand Th. E. Hansen	C
12. MARTS 1913		12. Bogtrykker P. Rasmussen	A	19. Husmoder Anine Lind	A
1. Kirstine M. Sørensen	A	13. Skrædder C.L. Schmidt	A	20. Murermester Ejner Petersen	C
2. Sagfører Edv. Lau	V	14. Købmand H. Soll	A	21. Skolebetjent Aage Pedersen	A
3. Redaktør Knud Hansen	A	15. Konsul Chr. Stenderup	C	BYRÅDSVALGET	
4. Købmand Hans Have	C	16. Tømrer J.C.E. Sørensen	A	5. MAJ 1943	
5. Kommunalærerinde fru Skjøde	V	17. Direktør Kr. Thomsen	V	Byrådsvalget blev udskudt først fra 1941, igen	
6. Faktor Peter Rasmussen	A	18. Fabrikant S. Winkler	V	fra 1942, begge gange med en såkaldt kongelig	
7. Læge O. Ørkild	V	19. Fællesanliggender mellem by og landsogn, Kriminaldommer Will. E. Nielsen	V	anmodning.	
8. Arbejdsmand P. Nielsen	A			1. Togfører M. Larsen	A
9. Bankdirektør Oluf Bech	C	BYRÅDSVALGET		2. Landsretssagfører V. Juhl	C
10. Forretningsfører Ludvig Petersen	V	3. APRIL 1930		3. Redaktør Søren M. Jensen	A
11. Uddeler J.P. Jensen	A	Byrådsvalget, der skulle været afholdt i 1929		4. Fabrikant P. Beirholm	C
12. Karetmager P. Breindahl	V	blev pga. indlemmelisesforhandlingerne i Kol-		5. Typograf N.Chr. Andersen	A
13. Vognmand Jørgen Madsen	A	ding udskudt til 1930.		6. Folketingsmand Karl Olsen	C
14. Fru Anna Hagerup	C	1. Konsul Chr. Stenderup	C	7. Overlærer H.A. Hansen	A
15. Fru M. Markussen	V	2. Overportør J.N. Laursen	A	8. Træskohandler J.B. Jacobsen	V
16. Maskinarbejder Fr. Sørensen	A	3. Redaktør N.E. Theriksen	V	9. Sagfører Hans Pedersen	A
17. Sagfører Arndt Petersen	B	4. Redaktør Knud Hansen	A	10. Købmand Th. E. Hansen	C
18. Møller N. Madsen	V	5. Fabriksinspektør H. Bidstrup	C	11. Civilingeniør P.H. Clausager	B
19. Typograf Karl Sørensen	A	6. Skrædder C.L. Schmidt	A	12. Arbejdsmand Anders Jensen	A
Anm:		7. Direktør N.P. Nielsen	V	13. Journalist Ellen Jerking	C
Er Det Radikale Venstre.		8. Uddeler J.P. Jensen	A	14. Markforvalter Ejner Christensen	A
BYRÅDSVALGET		9. Landsretssagfører V. Juhl	C	15. Direktør F. Berring	C
8. MARTS 1917		10. Malermester Frederik Andersen	V (IM)	16. Arbejdsmand Peter Ravn	A
1. Redaktør Knud Hansen	A	11. Arbejdsmand Rasmus Clausen	A	17. Direktør Kr. Nørgaard	V
2. Direktør K. Konstantin Hansen	V	12. Tømrermester Oluf Rasmussen	C	18. Maskinarbejder C. Gossmann	A
3. Bankdirektør Oluf Bech	C	13. Købmand H. Soll	A	19. Repræsentant Mourits Jørgensen	C
4. Uddeler J.P. Jensen	A	14. Dyrslæge Ivar Hansen Simonsen	D	20. Lektor Karen M. Carstens	A
5. Fru Kristine Sørensen	A	15. Togfører Marinus Larsen	A	21. Direktør H. Hardorf	C
6. Købmand H. Kelstrup	V	16. Fabrikat P. Beirholm	C	BYRÅDSVALGET	
7. Købmand Hans Have	C	17. Kalkulator Aage Bennike	B	12. MARTS 1946	
8. Arbejdsmand P. Nielsen	A	18. Murermester Carl Olling	D	1. Redaktør S. M. Jensen	A
9. Murermester A.C. Andersen	V	19. Tømrermester A.C. Nielsen	A	2. Landsretssagfører V. Juhl	C
10. Fabrikant J.C. Johansen	C	20. Bankdirektør Jac. Bech	C	3. Togfører M. Larsen	A
11. Vognmand Jørgen Madsen	A	21. Rentier M. Strunge	C	4. Træskofabrikant J.B. Jacobsen	V
12. Kalkulator Aa. Bennike	B	BYRÅDSVALGET		5. Overlærer H.A. Hansen	A
13. Typograf Karl Sørensen	A	9. MARTS 1933		6. Fabrikant P. Beirholm	C
14. Karetmager Breindahl	V	1. Landsretssagfører Valdemar Juhl	C	7. Arbejdsmand P. Ravn	A
15. Skræddermester H. Petersen	C	2. Redaktør MF- Knud Hansen	A	8. Murermester Th. Nielsen	V
16. Faktor P. Rasmussen	A	3. Grosserer, konsul Chr. S. Stenderup	C	9. Maskinarbejder Carl Gossmann	A
17. Lærer J. Gammelgaard	V	4. Lærer Hans A. Hansen	A	10. Direktør Hardorf	C
18. Postkontrollør P. Ellerbech	C	5. Direktør N.P. Nielsen	V	11. Typograf Otto Thaarup Rasmussen	K(DKP)
19. Købmand H. Soll	A	6. Togfører Marinus Larsen	A	12. Markforvalter Ejnar Christensen	A
BYRÅDSVALGET		7. Tømrermester Oluf Rasmussen	C	13. Kommunalærer Frovin Jørgensen	V
11. MARTS 1921		8. Købmand H. Soll	A	14. Husmoder Anine Lind	A
1. Uddeler J.P. Jensen	A	9. Fabriksinsp. Hagbard Bidstrup	C	15. Journalist Ellen Jerking	C
2. Købmand Holger Kelstrup	V	10. Arbejdsformand P. Andersen	A	16. Arbejdsmand Anders Jensen	A
3. Konsul Chr. Eff	C	11. Malermester Christian Winding	C	17. Slagtermester N.J. Kloster	C
4. Redaktør Knud Hansen	A	12. Slagteriarbejder Aage Pedersen	A	18. Maskinarbejder Sven Andersen	A
5. Købmand H. Soll	A	13. Blikkenslagermester Johannes Bach	V	19. Civilingeniør P.H. Clausager	B
6. Direktør Chr. Thomsen	V	14. Snedker Jens C. Andersen	A	20. Købmand Th. E. Hansen	C
7. Tømrermester Oluf Rasmussen	C	15. Proprietær L.C. Jørgensen	C	21. Typograf N. Chr. Andersen	A
8. Tømrer J.C.E. Sørensen	A	16. Tømrer Hans Petersen	A	BYRÅDSVALGET	
9. Møller Nic. Madsen	V	17. Lærerinde Elizabeth H. Rosenstand	C	14. MARTS 1950	
10. Husmoder Kristine Sørensen	A	18. Fabrikant P. Beirholm	C	1. Fabrikant P. Beirholm	C
11. Borgmester Oluf Bech	C	19. Tekstilarbejder Ejner Christensen	A	2. Redaktør S.M. Jensen	A
12. Postassistent Chr. Lundbjerg	A	20. Malermester Fr. Andersen	V (IM)	3. Slagtermester N.J. Kloster	C
13. Skræddermester Hans N. Jensen	V	21. Blikkenslager C. Pippenbring	A	4. Togfører Marinus Larsen	A
14. Snedker Chr. Sørensen	A	BYRÅDSVALGET		5. Fabrikant J.B. Jacobsen	V
15. Kalkulator Aage Bennike	B	4. MARTS 1937		6. Skoleinspektør H.A. Hansen	A
16. Direktør August Andersen	V	1. Overlærer H.A. Hansen	A	7. Skoleinspektør C.D. Nygaard	C
17. Smedemester Johs. Larsen	C	2. Landsretssagfører V. Juhl	C	8. Kasserer Peter Ravn	A
18. Overportør J.N. Laursen	A	3. Redaktør S.M. Jensen	A	9. Revisor Thorkild Jørgensen	C
19. Arbejdsmand Morten Christensen	A	4. Fabrikant P. Beirholm	C	10. Socialudvalgsformand Carl Gossmann	A
BYRÅDSVALGET		5. Togfører M. Larsen	A	11. Lærer Frovin Jørgensen	V
12. MARTS 1925		6. Lærerinde Elizabeth Rosenstand	C	12. Forretningsfører Alfred Mikkelsen	E
1. Købmand Th. Fischer-Nielsen	C	7. Tekstilarbejder Ejner Christensen	A	13. Maskinarbejder Sven Andersen	A
2. Konsul Chr. Eff	Særliste	8. Blikkenslagermester Johs. Bach	V	14. Direktør Viggo Andersen	C
3. Kalkulator Aa. Bennike	B	9. Arbejdsformand P. Andersen	A	15. Husmoder Anine Lind	A
4. Overvagtimester A. Elkjær	C	10. Bankdirektør Jac. Bech	C	16. Grosserer Jens P. Klinge	C
5. Redaktør MF Knud Hansen	D	11. Redaktør Knud Hansen	A	17. Forretningsfører Einer Bech	A
6. Skræddermester Hans Jensen	V	12. Malermester Chr. Winding	C	18. Murermester Thorvald Nielsen	V
7. Uddeler J.P. Jensen	A	13. Snedkermester J.C. Andersen	A	19. Former Heinrich Madsen	A
8. Mejeribestyrer V.F. Kjærsgaard	V	14. Proprietær L. Jørgensen	C	20. Assurandør A. Vrist Rønn	C
9. Ingeniør Johs. Larsen	C	15. Maskinarbejder C. Gossmann	A	21. Arbejdsmand Sv. Christensen	A
10. Overportør J.N. Laursen	A	16. Træskohandler J.B. Jacobsen	V	Anm:	
		17. Tømrer Hans Petersen	A	Er Retsforbundet	

- 19. Kontorass. Bent Ginnerskov Jensen A
- 20. Konsulent Peter Fink A
- 21. Hr. Jens Møller Q
- 22. Fru Marie Tastesen A
- 23. Lærer Lis Ravn Ebbesen F
- 24. Studerende Lars Møller-Sørensen V
- 25. Fru Tove Vemmelund A

BYRÅDSVALGET

21. NOVEMBER 1989

- 1. Gårdejer Jørgen Jessen V
- 2. Lærer Villy Søvnal F
- 3. Borgmester Per Bødker Andersen A
- 4. Gårdejer J. Chr. Thulstrup C
- 5. Handelsjurist Lars Møller-Sørensen V
- 6. Lærer Lis Ravn Ebbesen F
- 7. Kontorass. Bent Ginnerskov Jensen A
- 8. Revisor Christian Krogh Z
- 9. Ejendomsmægler Hans Lind J
- 10. Direktør S. Trillingsgaard C
- 11. Specialarbejder John Bondebjerg F
- 12. Viceskoleinspektør Bruno Pedersen A
- 13. Kordegn Carl Sørensen V
- 14. Adjunkt Margit Vestbjerg F
- 15. Beskæftigelseskoordinator Iver Schriver A
- 16. Gårdejer Jens Andersen V
- 17. Hr. Jens Møller Q
- 18. Lærer Ib Hansen F
- 19. Vicetoldinspektør Ole H. Rasmussen A
- 20. Advokat Henning Lyhne C
- 21. Pensionist W. Gessner Petersen J
- 22. Sekretær Birthe Christensen Z
- 23. Fritidshjemsleder Tonny Jensen F
- 24. Socialudvalgsformand Alex Jentsch A
- 25. Sekretær Lis Lykke Skov V

Anm:

Liste J er Borgerlisten.

Nr. 20 Henning Lyhne blev i 1990 afløst af exam assurandør Poul Agertoft, der i 1992 blev afløst af tandlæge Inger Klarskov Petersen.

Nr. 5 Lars Møller-Sørensen blev i 1992 afløst af farvehandler Inga Damkjær.

Nr. 12 Bruno Pedersen blev i 1992 afløst af fru Grethe Nielsen.

BYRÅDSVALGET

16. NOVEMBER 1993

Liste A

- 1. Borgmestrer Per Bødker Andersen
- 2. Afdelingschef Iver Schriver
- 3. Skoleinspektør Dan Nielsen
- 4. Vicetoldinspektør Ole H. Rasmussen
- 5. Fru Grethe Nielsen
- 6. Assistent Bent Ginnerskov Jensen
- 7. Typograf Gunnar Storm Thomsen
- 8. Forretningsdrivende Søren Rasmussen

Liste C

- 1. Gårdejer Jens Chr. Thulstrup
- 2. Statsaut. ejendomsmægler Peter Møller Jensen

Liste F

- 1. Overlærer Villy Søvnal
- 2. Lektor Margit Vestbjerg
- 3. Skoleinspektør Ib Hansen
- 4. Overlærer Lis Ravn Ebbesen
- 5. Specialarbejder John Bondebjerg
- 6. Erhvervsanalytiker Annette Thorsen

Liste V

- 1. Gårdejer Jørgen Jessen
- 2. Kordegn Carl Sørensen
- 3. Sekretær Lis Lykke Skov
- 4. Salgskonsulent Hanne Herzog
- 5. Receptionsass. Henrik Knudsgaard

- 6. Direktør Vagn Mørup
- 7. Gårdejer Jens Andersen
- 8. Sygeplejerske Liss Gydesen

Liste Z

- 1. Revisor Christen Kragh

Liste F, nr. 1 Villy Søvnal blev i 1994 afløst af socialrådgiver Else Danø.

Liste C, nr. 2 Peder Møller Jensen er løsgænger fra septembet 1996.

BYRÅDSVALGET

18. NOVEMBER 1997

Liste A

- 1. Borgmester Per Bødker Andersen
- 2. Kontorchef Iver Schriver
- 3. Skoleinspektør Dan Nielsen
- 4. Vicetoldinspektør Ole H. Rasmussen
- 5. Typograf Gunnar Storm Thomsen
- 6. Overass. Bent Ginnerskov Jensen
- 7. A-kasseleder Thorkild Hansen
- 8. Gartnerformand Torben Nørgaard Lauritzen
- 9. Skoleleder Anne-Marie Christensen

Liste B

- 1. Uddannelsesleder Henrik Larsen

Liste C

- 1. Gårdejer Jens Chr. Thulstrup
- 2. Arkitekt Martin Peyrath

Liste F

- 1. Lektor Margit Vestbjerg
- 2. Specialarbejder John Bondebjerg
- 3. Lærer Lis Ravn Ebbesen

Liste O (Dansk Folkeparti)

- 1. Distriktschef Bjarne Juel Møller
- 2. Amsrådsmedlem Dora Rossen

Liste V

- 1. Gårdejer Jørgen Jessen
- 2. Gårdejer Svend Brodersen
- 3. Sekretær Lis Lykke Skov
- 4. Salgskonsulent Hanne Herzog
- 5. Receptionschef Henrik Knudsgaard
- 6. Kordegn Carl Sørensen
- 7. Sygeplejerske Liss Gydesen

Liste Z

- 1. Reg. revisor Christen Kragh

Liste F, nr. 2 John Bondebjerg erstattes i august 1998 af Michael Clemmensen.

Liste V, nr. 4 Hanne Herzog erstattes i december 1999 af gårdejer Jens Andersen.

Liste Z nr. 1 Christen Kragh forlader Fremskridtspartiet i januar 2000 og bliver løsgænger.